

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ BİLİM DALI

**GELENEKSEL İKTİSAT TEORİLERİNE METODOLOJİK BİR ELEŞTİRİ
DENEMESİ**

Doktora Tezi

TİMUÇİN ZÜNBÜL

İstanbul, 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ BİLİM DALI

**GELENEKSEL İKTİSAT TEORİLERİNE METODOLOJİK BİR ELEŞTİRİ
DENEMESİ**

Doktora Tezi

TİMUÇİN ZÜNBÜL

DANIŞMAN: PROF. DR. AHMET ÇAKMAK

İstanbul, 2011

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

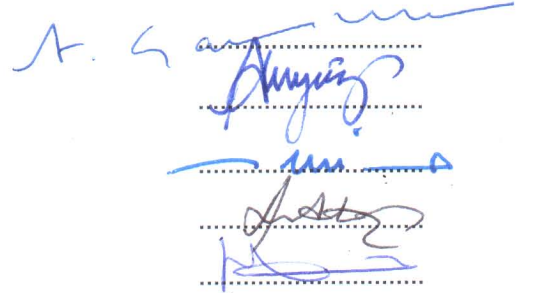
İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TEORİSİ Bilim Dalı Doktora öğrencisi
TİMUÇİN ZÜNBÜL nin tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun
19.07.2010 tarih ve 2010-14/20 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy~~
~~çokluğu~~ ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 4.3.2011

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. AHMET ÇAKMAK
- 2) Jüri Üyesi : PROF. DR. MÜFİT AKYÜZ
- 3) Jüri Üyesi : PROF. DR. TARGAN ÜNAL
- 4) Jüri Üyesi : PROF. DR. GÜLSÜM AKALIN
- 5) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. HAKAN ONGAN

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
TABLO LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİLİM FELSEFESİ, YÖNTEM, YÖNTEMBİLİM ve İKTİSAT METODOLOJİSİNDE FARKLI YAKLAŞIMLAR

I. BİLİM FELSEFESİ.....	4
A. Bilim Felsefesinin Temel Özellikleri.....	4
B. İktisadın Bilim Olarak Değerlendirilmesinde Sorunlar	10
1. Doğal ve Sosyal Bilim Ayrımı	10
2. Nesnellik / Evrensellik.....	14
3. Algılanabilirlik.....	22
4. Bilimsel Yönteme Sahip Olma	25
II. YÖNTEM ve YÖNTEMBİLİM (METODOLOJİ).....	27
A. Bilimsel Yöntemin Niteliği	27
1. Tümevarım (İndüksiyon).....	30
2. Tümdengelim (Dedüksiyon)	32
3. Hipotetik Dedüksiyon	33
4. Retrodüksiyon ve Problem Çözme	35

B. Yöntembilim (Metodoloji) ve İktisat Etodolojisinde Farklı Yaklaşımlar	38
1. <i>Yöntembilimsel Tekçilik (Metodolojik Monizm)</i>	44
2. <i>Yöntembilimsel İkicilik (Metodolojik Dualizm)</i>	49
3. <i>Yöntembilimsel Bireycilik.....</i>	54
4. <i>Yöntembilimsel Bütüncülük (Metodolojik Holizm)</i>	62
5. <i>Yöntembilimsel Çoğulculuk (Metodolojik Pluralizm).....</i>	64

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM TARTIŞMALARI ve İKTİSAT METODOLOJİSİNDE DÖNÜŞÜMLER

I. İKTİSAT METODOLOJİSİNDE DÖNÜŞÜMLER	71
II. MANTIKSAL POZİTİVİZM ve DOĞRULAMACILIK.....	74
A. <i>Bilim Felsefesinde Doğrulamacılık.....</i>	74
B. <i>İktisatta Doğrulamacılık.....</i>	78
III. YANLIŞLAMACILIK	80
A. <i>Bilim Felsefesinde Yanlışlamacılık.....</i>	80
B. <i>İktisatta Yanlışlamacılık.....</i>	87
C. <i>Durumsal Mantık.....</i>	92
D. <i>Eleştirel Akılcılık.....</i>	98
IV. ANTI-POZİTİVİST GÖRÜŞ: THOMAS KUHN.....	102
A. <i>Bilim Felsefesinde Antipozitivizm ve Kuhncu Gelenek.....</i>	102
B. <i>Kuhn ve İktisat</i>	113
V. BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROGRAMLARI METODOLOJİSİ:	
IMRE LAKATOS	117
A. <i>Bilim Felsefesinde Bilimsel Araştırma Programları.....</i>	117
B. <i>İktisatta Bilimsel Araştırma Programları</i>	126
VI. POST-POZİTİVİZM SONRASI AŞAMA: ELEŞTİREL	
GERÇEKÇİLİK	135
A. <i>Bilim Felsefesinde Eleştirel Gerçekçilik.....</i>	135
B. <i>Eleştirel Gerçekçilik ve İktisat</i>	148

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
NEOKLASİK İKTİSAT METODOLOJİSİ ve SORUNLARI

I. NEOKLASİK İKTİSAT METODOLOJİSİ	155
A. Metodolojik Bireycilik.....	156
1. <i>Metodolojik Bireycilik ve Metodolojik Holizm Ayrımı.....</i>	156
2. <i>Metodolojik Bireycilikte Kurumsalcılık ve Psikolojizm Ayrımı.</i>	160
B. Metodolojik Enstrümantalizm (Araçsalcılık).....	164
1. <i>Metodolojik Araçsalcılığın Kökeni</i>	164
2. <i>Friedman ve Metodolojik Araçsalcılık.....</i>	167
3. <i>İktisatta Metodolojik Araçsalcılığa Yönelik Eleştiriler</i>	173
C. Metodolojik Dengencilik.....	179
1. <i>Metodolojik Dengencilik Bağlamında İktisadın Fizikle İlişkisi ..</i>	180
2. <i>Metodolojik Dengencilikte Kuantum ve Kaos Teorileri Sonrası</i>	
<i>Gelişmeler</i>	189
II. NEOKLASİK İKTİSAT METODOLOJİSİNİN İDEOLOJİK	
BOYUTLARI: RASYONELLİK (HOMO-ECONOMICUS),	
İNDİRGEMECİLİK ve GERÇEKÇİLİK.....	196
A. İktisat ve Rasyonelite.....	196
B. Ontolojik İndirgemecilik ve Gerçekçilik.....	206
SONUÇ	217
KAYNAKÇA.....	227

ÖZET

İktisadın 1970'lerden beri bir kriz içine girdiği, başarılı tahminlerde bulunamadığı, gerçek yaşamdaki ekonomik olayları açıklayamadığı ve bu nedenle gerçek dünya ile bağlarının zayıf olduğuna ilişkin tartışmaların çokça yapıldığı bir dönemde yaşıyoruz. Bu çalışmanın amacı da söz konusu gerçekçilik problemini neoklasik iktisadın homo economicus gibi soyutlamalara dayalı atomistik ontolojisi bağlamında incelemek ve eleştirmektir. Bu anlamda tezin temel iddiası hâkim iktisadın bilim kimliği kazanmasını sağlayan metodolojik bireyciliğe dayalı atomistik ontoloji anlayışının, paradoksal biçimde toplumsal gerçekliğe ilişkin gerçekçi analizler yapamamasındaki temel unsur olduğudur. Bu kapsamda hem gerçekliğin farklı düzeylerini göz ardı ederek gerçekliği sadece görgül düzeyde ele alan pozitivist bilim anlayışına, hem de gerçeğin dilsel ve söylemsel olduğunu ileri süren post pozitivist yaklaşımlara karşı çıkan eleştirel gerçekçilik yaklaşımının iktisattaki gerçekçilik sorununa önemli bir alternatif olduğu ileri sürülecektir. Ayrıca hakim iktisattaki rasyonalite postülasının ve ontolojik indirgemeciliğin kapitalist piyasa ilişkilerinin meşrulaştırılmasında ve yeniden üretilmesinde oynadıkları ideolojik rol analiz edilmeye çalışılacaktır.

ABSTRACT

Since 1970s we are going through a phase where discussions frequently address claims such as; economics has been in crisis, successful predictions cannot be made, real world economic events cannot be explained nor accounted for. The purpose of this survey is to analyze and criticize this reality problem with respect to homo economicus as an atomistic ontology. In that respect, the main claim of the thesis is that; paradoxically, the inability of mainstream economics in making realistic analysis regarding social reality stems from its commitment to methodological individualism as an element of its atomistic ontology as well as its scientific identity. Within this framework it claimed that critical realism is an important alternative to both positivist science approach which ignores different states of reality by assessing reality only in empirical form, and to post positivist approach which conceptualizes reality as a discourse and a linguistic matter. Finally an attempt will be made to demonstrate the ideological role that rationality postulate and ontologic reductionism of mainstream economics plays in legitimizing and regenerating the capitalist market relations.

ÖNSÖZ

Özellikle 1970’li yıllardan itibaren iktisadın bir kriz içine girip, gerçek yaşamdaki olayları açıklayamaması metodoloji tartışmalarına olan ilgiyi artırmıştır. “Geleneksel İktisat Teorilerine Metodolojik Bir Eleştiri Denemesi” adlı bu çalışma bilim felsefesindeki gelişmelerden ayrı düşünülemez metodoloji tartışmalardan hareketle, iktisatta gerçekçilik sorununa ilişkin alternatif yaklaşımlara yönelik bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır.

Bu kapsamda doğa bilimlerindeki gibi düzenlilikler elde etmek adına evrensel açıklayıcı ilke olarak homo-economicus varsayımıyla, ekonomik faaliyetleri bireyci bir yöntemle açıklayarak iktisadın tarihselliğini, birey ve toplum arasındaki içsel ilişkileri göz ardı eden neoklasik iktisat metodolojisi, bilim felsefesindeki farklı yaklaşımlar çerçevesinde karşılaştırmalı olarak eleştirilmiştir.

Öncelikle doktora tezimin hazırlık safhasından tamamlanmasına kadar sürekli beni destekleyen ve yönlendiren, eleştirileri ile bana yol gösteren danışmanım sayın Prof. Dr. Ahmet Çakmak’a ve tez izleme jüri üyeleri Prof. Dr. Müfit Akyüz’e ve Prof. Dr. Targan Ünal’a çok teşekkür ederim.

Lisans eğitimimden bu yana beni heyecanlandıran, cesaretlendiren, yorumlarıyla yaşamıma ışık tutan ve doktora çalışmamda beni yüreklendiren, tanıdığım için kendimi çok şanslı saydığım Prof. Dr. Türkel Minibaş’a emeği ve dostluğu için sonsuz teşekkür borçluyum.

Çalışmanın birçok kademesinde fikirleriyle katkı veren Ayşe Evrim’e desteği, dostluğu ve emeği için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Son olarak tüm süreç boyunca özveriyle yanımda olan ve desteklerini hep arkamda hissettiğim aileme teşekkürlerimi sunarım.

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1: Metodolojik Bireycilik ve Metodolojik Holizm Ayrımı.....	157
Tablo 2: Kurumsal Bireycilik ve Psikolojik Bireycilik Ayrımı.....	161
Tablo 3: Newtoncu Bilim ile Yeni Bilim Anlayışının Karşılaştırılması	194

KISALTMALAR

<i>BAP</i>	Bilimsel Araştırma Programı
<i>Bkz.</i>	Bakınız
<i>çev.</i>	Çeviren
<i>drl.</i>	Derleyen
<i>DTEM</i>	Dönüşümsel Toplumsal Eylem Modeli
<i>Ed.</i>	Editör
<i>No.</i>	Numara
<i>par.</i>	Paragraf
<i>s.</i>	Sayfa
<i>t.y.</i>	tarih yok
<i>vb.</i>	ve benzeri
<i>Vol</i>	Volume
<i>vs.</i>	vesaire
<i>yy.</i>	Yüzyıl

GİRİŞ

Bilimin ve bilimsel bilginin ne olduğuna ilişkin tartışmalar özellikle fizikteki gelişmeler ile yoğunluk kazanmış ve bilim felsefesindeki tartışmalar şeklinde kendini göstermiştir. Bu anlamda sosyal bilimlerin ve özelde iktisadın doğa bilimlerinden farklılığının ya da benzerliğinin tartışılması iktisadın bir bilim olarak değerlendirilmesi sorununu ortaya çıkarmıştır. Buradaki temel ayrım doğa bilimlerinin araştırma nesnesi ile sosyal bilimlerin araştırma nesnesinin niteliği üzerinedir. Bu ayrım doğa bilimlerinin araştırma nesnesinde olduğu kabul edilen öznenen bağımsız dışsal ilişkiler temelindeki istikrarlı düzenliliklerin, tarihsel ve kültürel özellikler taşıyan sosyal yapılarda da aynı biçimde bulunup bulunmadığı şeklinde ifade edilebilir.

İktisatta bu tartışmalar metodolojik düzeyde ağırlık kazanmıştır. İktisat, bilim hüviyeti taşımak adına fizikten analogilerle doğa bilim yöntemlerine başvurmuştur. Hakim iktisat metodolojisindeki metodolojik dengecilik Newton'un mekanik denge anlayışı ve onun gerektirdiği araştırma yöntemine dayanmaktadır. Söz konusu denge paradigması matematiksel formalizasyona dayalı modellerin geliştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu modeller aşırı derecede soyutlamalara yönelmiş ve böylelikle iktisadi gerçeklik sahip olduğu geniş ontolojik düzlemi kaybetmiştir. Dolayısıyla iktisat ontolojik açıdan doğa bilimlerinden önemli ölçüde farklılıklar taşımasına rağmen doğa bilimlerine en çok yaklaşan sosyal bilim olmuştur. Ancak mekanik denge paradigmasına dayalı ekonomi bilimi, nicel açıdan kendini en çok geliştirmiş sosyal bilim dalı olarak görmesine karşın yoksulluk, enflasyon, işsizlik, gelir dağılımı gibi güncel sorunları anlamakta ve açıklamakta başarısız olmuştur. Buna bağlı olarak hakim iktisattaki denge paradigmasına dayalı mekanik determinist teorilerle ilgili olarak; gerçeklikten uzaklaştığı, gerçek yaşamdaki ekonomik olayları açıklayamadığı, ekonomik krizleri öngöremediği yönünde eleştiriler yoğun biçimde yapılmaya başlanmıştır.

Bu durumda iktisat için “doğru” metodoloji ne olmalıdır? İktisatta gerçekçilik problemi bu anlamda metodoloji tartişmalarının önemini ortaya koymaktadır. Dengencilik, metodolojik bireycilik ve rasyonel seçim teorisine dayanan neoklasik iktisat iktisadi olgulara ilişkin gerçekçi açıklamalar sunmadığı biçiminde metodolojik açıdan eleştirilmektedir. Bu açıdan yöntem tartişmaları bilimsel bilginin niteliğinin sorgulanması imknını vermektedir.

Bu araştırmanın konusu ve kapsamı iktisattaki gerçekçilik problemlerine yöntem tartişmalarının sunduğu olanakları ortaya koymaktır. İktisadi gerçekliğe ilişkin bilginin niteliği, nasıl elde edildiği ve nasıl kullanıldığına ilişkin sorunlar bilim felsefesindeki sorunlardan ayrı düşünülemez. Amacım pozitivist görüş ve ona getirilen yorumsamacı (hermeneutic) ve tarihsel materyalist eleştiriler ile relativist görüşlere karşı 1970’li yıllarda gelişen eleştirel gerçekçilik yaklaşımlarını karşılaştırmalı ve diyalektik olarak açıklamak ve her bir yaklaşımın ontolojik ve epistemolojik tercihlerinden hareketle doğurdıkları sonuçları yöntemsel ve ideolojik açıdan incelemektir. Bu nedenle çalışmanın birinci bölümünde iktisadın bilim olarak değerlendirilmesindeki sorunlar bilim felsefesindeki farklı yaklaşımlar çerçevesinde incelenecektir. Farklı yaklaşımların ontolojik ve epistemolojik öncülleri ele alınarak, iktisadi gerçekliğin tıpkı doğa bilimleri nesnelere gibi evrensel açıklayıcı ilkeler aracılığıyla incelenebileceği düşüncesini yansıtan empirist gerçekçilik, iktisadın tarihselliğini, birey ve toplum arasındaki içsel ilişkileri göz ardı etmesi yönünden eleştirilecektir. Başka bir deyişle hâkim iktisat metodolojisinin bilimi bilim olmayandan ayırmak noktasında sahip olduğu monist (teki) yapı yöntemsel dualizm çerçevesinde tartişılacaktır. Bu tartişmanın iktisadi ilkelerin evrensel bir gerçeklik olarak görülüp görülmemesi açısından önemli olduğu vurgulanacaktır. Yine yöntemsel bireycilik-yöntemsel holizm karşıtlığı çerçevesinde sosyal olgulara ilişkin açıklamaların bireyin davranışları çerçevesinde mi yoksa toplumsal bütünün sahip olduğu içsel ilişkiler çerçevesinde mi temellendirileceği ele alınacaktır.

İktisat yntembilimcilerinin en önemli uğraşı bilim felsefesindeki farklı yaklaşımların iktisat üzerindeki yansımalarının incelenmesidir. Bu nedenle çalışmanın ikinci bölümünde tarihsel süreç içerisinde gelişen yöntem tartişmaları ele alınarak,

iktisat metodolojisindeki dönüşümler tartışılmaya çalışılacaktır. Özellikle pozitivistizm getirilen eleştiriler sonrası iktisatçıların Popper, Kuhn ve Lakatos'un yaklaşımlarına olan ilgilerinin iktisattaki uygulamaları analiz edilmeye çalışılacaktır.

Ayrıca bu bölümde bilim felsefesinde giderek güçlenen kuramdan bağımsız bir nesnel gerçeklik bulunmadığı yönündeki anti pozitivist görüşlere karşı çıkan eleştirel gerçekçilik yaklaşımına yer verilerek, bu yaklaşımın iktisattaki gerçekçilik sorununa önemli bir alternatif olduğu tartışılmaya çalışılacaktır. Bu yaklaşımın varlık felsefesine yani ontolojiye ilişkin önermelerin bilgi kuramına ilişkin önermelere indirgenmesi ve epistemik görecelik ile yargısal göreceliğin birbirine karıştırılması yönünde getirdiği eleştirilere tezin ana sorunsalı bağlamında yer verilecektir.

Üçüncü bölümde ise neoklasik iktisadın metodolojisi bireycilik, araçsalcılık ve dengencilik çerçevesinde değerlendirilecektir. Özellikle Friedman'ın araçsalcılık yaklaşımıyla bilimin "açıklama" işlevinin ihmal edilmesi ve varsayımların gerçekçiliğinin kabul edilmemesinin yarattığı sorunlar ele alınacaktır. Öte yandan rasyonalite postülasının hem iktisadın bilimsel olarak incelenmesi hem de dengencilik gerektirdiği "kendiliğinden düzen" fikrinin kavramsallaştırılması açısından oynadığı rol üzerine tartışılacaktır. Ayrıca neoklasik iktisadın rasyonalite ile atomistik/bireyci ontoloji anlayışının ideolojik yönüne vurgu yapılarak, piyasa ilişkilerinin yeniden üretilmesi üzerindeki belirleyici etkileri analiz edilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİLİM FELSEFESİ, YÖNTEM, YÖNTEMBİLİM ve İKTİSAT METODOLOJİSİNDE FARKLI YAKLAŞIMLAR

I. BİLİM FELSEFESİ

A. Bilim Felsefesinin Temel Özellikleri

Bilim nedir sorusuna herkesin üzerinde birleştiği bir yanıt henüz verilememiştir. Bu güçlüğü yaratan temel argümanlar; bilimin donmuş, statik bir konu değil, sürekli artan ve gelişen bir etkinlik oluşu ile bilimin konusu ve yöntemi yönünden kapsamı ve sınırları kesin bir şekilde belirlenebilen bir etkinlik olmayışı, yani çok yönlü ve karmaşık bir oluşum olması şeklinde ifade edilebilir¹.

Geniş kabul gören bir başka tanımlamaya göre bilim, “örgün bir bilgiler bütünüdür”. Bu tanımda yer alan bilgi üç koşul gerektirmektedir, ilki o şeyin bir önerme ile dile getirilebilmesi, ikincisi önermenin doğruluğunun güvenilir kanıt ya da belgelerinin olması ve son olarak da önermenin doğruluğuna inanılması. Örgün terimi ise, bilgilerimizi dile getiren önermelerin mantıksal bir ilişki içinde olması gereğini ifade etmektedir, yani bilim dağınık ya da ilişkisiz önermeler biçiminde değil, mantıksal yönden bir ilişki düzeni içinde yer alan önermelerin bir sistem oluşturmasını gerektirir. Diğer yaygın tanımlar, “bilim gerçeği (ya da doğruyu) arama etkinliğidir” ya da “insan deneyim ve yaşantısını betimleme, yaratma ve anlama yöntemi” şeklinde ifade edilmiştir. Ancak bu tanımlamalar çok geniş tutulmuştur ve felsefe, sanat, edebiyat gibi

¹ Cemal Yıldırım, **Bilim Felsefesi**, 9. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, s. 16.

alanlarda da uygulama olanağı vardır. Bilim kavramının genişlemesine ve derinleşmesine katkı veren daha dar tanımlamalardan ise Einstein'a ait olanı, "*bilim, her türlü düzenden yoksun duyu verileri (algılar) ile mantıksal olarak düzenli düşünme arasında uygunluk sağlama çabasıdır*" şeklinde iken, Russell'a ait olanı, "*bilim, gözlem ve gözleme dayalı uslama (akıl yürütme) yoluyla önce dünyaya ilişkin olguları, sonra bu olguları birbirine bağlayan yasaları bulma çabasıdır*" biçimindedir².

Bilimi niteleyen özelliklerin başında olgusal olması gelmektedir ve bu özelliği onu mantık, matematik ve din gibi alanlardan ayırmaktadır. Bilimsel önermeler gözlenebilir olguları dile getirir. Kendiliğinden doğru olan ya da tanım gereği doğru olan önermelerle bilim uğraşmaz. "Sulu portakallar meyvedir"; " $2 \times 2 = 4$ "; "yuvarlak bardaklar bardaktır" gibi bilgi vermeyen, doğru ya da yanlışlığı olgulara değil kendi anlamlarına dayanan önermeler analitik önermeler olarak adlandırılır ve matematik, mantık önermeleri bu gruba girer. Kantçı anlamda yüklem konumunda bulunan kavram özne konumunda bulunan kavramda içerilir. "Bekar kişi evlenmemiş erkektir" önermesinde yüklem konumundaki kavram yani "evlenmemiş erkek", özne konumundaki yani "bekar kişi" kavramında içermektedir. Kullandığımız terimlerin anlamlarına bağlı olup, bize gerçek dünya hakkında hiçbir şey söylemeyen analitik önermeler a priori bilginin makul örneklerini oluştururlar. Hâlbuki "dünya yuvarlaktır", "stres altında kalp atışları hızlanır" gibi önermelerin doğruluğu sözcüklerin anlamlarına bakılarak belirlenemez, gözlem yapılması zorunludur. Böyle önermeler, sentetik önermeler olarak adlandırılır ve bilimsel önermeler sentetik önermelerdir. Sentetik önermeler olgusal olarak bilgi verdikleri, fiili veri veya deneyime dayandıklarından a posteriori bilgiyi oluştururlar. Bilim aynı zamanda hem tutarlılık hem de hipotez ya da teorinin doğrulanmasında mantıksal düşünme ve çıkarsama kuralları gerektirdiğinden mantıksaldır³.

Bilim nesnel ya da objektiftir. Yani bilim insanı kişisel istekleri ve önyargılarının etkisinde kalmaksızın olguları olduğu gibi saptamaya çalışacaktır. Bilimin bir başka özelliği genelleyci oluşudur. Bu anlamda bilim tek tek olgularla

² Yıldırım, ss. 17-18.

³ David West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş: Rousseau, Kant ve Hegel'den Foucault ve Derrida'ya*, Ahmet Cevizci (çev.), 2. Basım, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, Ekim 2008, ss. 44-45; Yıldırım, ss. 20-21.

değil, olgu türleri ile ilgilenmektedir. Bu özellik aynı zamanda bilimin benzer koşullar ve belli yöntemle her zaman aynı sonuçların elde edilmesi gereğini ifade etmektedir. Bilimin diğer bir özelliği de seçici oluşudur. Bir olgunun bilime veri niteliği taşıyabilmesi iki şekilde söz konusu olabilir. Olgular ya incelenen soruna ilişkindir ya da teori veya hipotezin test edilmesinde kanıt değeri taşımaktadır⁴.

Bilim eleştiricidir. Bilim bu özelliğini sadece bilim dışı görüşlere karşı değil, kendi içinde de sürdürür ve böylelikle hataların ayıklanması ve bilgilerin giderek daha güvenilir olmasına imkân tanır. Mesela Newton'un yerçekimi hipotezinin bazı olguları açıklamakta yetersiz görülmesiyle eleştiriye uğraması ve yerini Einstein'ın relativite teorisine bırakmasında olduğu gibi⁵. Bilginin üretilmesi, geçmişten bugüne gelen mevcut bilgilerin değerlendirilmesi, tartışılması ve eleştirilmesi yoluyla gerçekleşir. Yani yeni bilgi mevcut bilgiyle üretilmektedir. Bu anlamda da bilimin nesnesi olan bilimsel kuram ya da eserler aynı zamanda bir eleştiriler bütününden ibarettir denilebilir⁶.

Bilimde temel inançlar şu şekilde ifade edilebilir. Kendi dışımızda bir olgular dünyasının varlığı, söz konusu dünyanın bizler için anlaşılabilir olduğu, bu dünyayı bilmeye ve anlamaya yönelik uğraşın değerli olduğu ve gözlem konusu olan tüm olguların zaman ve uzay içinde yer aldığı kabulüdür. Böylelikle yukarıda ifade edilen ayırt edici özelliklerle birlikte bilimsel bilginin niteliğinin hakikat sorunu olduğu söylenebilir. Yani bizim dışımızda nesnel bir olgular dünyasının varlığı asıldır. Amaç da mutlak hakikati veya nesnel gerçeği bulmak ya da nasıl bulunabileceğini göstermektir. Hakikat sorunu mutlak hakikat, görelî hakikat ve olası hakikat olarak üç biçimde ele alınabilir. Mutlak hakikat anlayışında hakikat öznenin dışındadır ve öznenen özneye değişmemektedir. Bilimsel ilerlemenin, bilgi büyümesinin nesnel evrimci ve sonlu bir çizgide gerçekleştiği kabulü vardır. Görelî hakikatte ise bizim dışımızda bir hakikatin olduğu kabul edilmemekte ve bu nedenle bilim ve öznellik ilişkisine dikkat çekilmektedir. Bilimsel ilerlemenin de devrimci çizgide olduğu görüşü savunulmaktadır. Olası hakikat anlayışında hem nesnellik hem değer yargıları birlikte

⁴ Yıldırım, ss. 20-21.

⁵ Yıldırım, s. 20.

⁶ Turan Yay, "Bilim Felsefesi, Karl Popper, Eleştiri ve İktisat", **Bilim ve Eleştiri Kongresi 1**, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilim ve Eleştiri Dergisi, 8-9 Mayıs 2008, s. 3.

kabul görmekte, hakikatin mutlaklığı da göreliliği de reddedilmemekte, ancak nesnellik amaçlanmaktadır⁷.

Özlem'e göre bilimin ne olduğuna felsefe tarihi bakımından özcülük-nominalizm ve evrenselcilik-tekilcilik kutuplaşması yönünden daha anlamlı yanıtlar vermek mümkün olabilir. Özcülük her şeyin her türlü değişikliğe rağmen değişmeyen bir yönü olduğu, bu sabit ve sürekli yönün kendiliğindenliğinin "öz" olarak adlandırıldığını savunan görüştür. Bu görüşe göre bir nesnenin özü, onun görünür gerçekliği yani varoluşundan bağımsız zorunlu yapısı anlamına gelmektedir. Nesnelere varoluşları değişse bile özleri değişmez ve onların tümel yönlerini oluşturur, böylelikle özcülük tümelciliği-evrenselciliği içermiş olmaktadır. Nesnelere olduğu üzere bir kavramın da özünden söz edilebilir. Kavramın özü ilişkili olduğu nesneden bağımsız değişmeyen bir yapıya, tümelliğe ve bu anlamda bir gerçekliğe tekabül eder. Aynı şekilde bilimin de değişmeyen, sabit nitelikli bir özü vardır ve tüm bilimsel faaliyetler için geçerli tümel yön veya yönler söz konusudur. Nominalist anlayışta ise, öz bir kurgudur ve bir gerçekliği yoktur. Genel kavramların ya da şeylerin özünden söz edilemez. Kavramlar ya da tanımlamalar bir şeyleri işaret etmemekte, sadece dilsel birer ürün olarak terimleri oluşturmaktadırlar. Onlara göre her şey tekildir, tümellikten anlaşılması gereken ise, tekil nesnelere gruplar veya kümeler biçiminde algılanmasını kolaylaştırmak üzere mantık yoluyla yaratılan bir zihinsel ürün olduğudur, yani tümellik ya da evrensellik sadece bir mantıksal tasarımdır ve tümel ya da evrensel olanın bir gerçek (reel) karşılığı yoktur. Bu iki anlayıştan özcü/evrenselci anlayışın diğerine bariz bir üstünlük sağladığı ve Batı felsefesini büyük ölçüde belirlediği ifade edilebilir.

Özcü/evrenselci anlayışa göre bilim, empirik yöntemlerle olgu ve olaylardan teorilere, yasalara ulaşmaya ve denetlenebilir bilgi üretmeye çalışan, açıklamacı bir bilgi faaliyetidir. Modern bilimin epistemolojik temellerini ortaya koyan en önemli düşünürlerden Francis Bacon, olgu ve olaylardan genellemelere ulaşmaya imkân tanıyan tümevarım yöntemine vurgu yapıp, hipotez ve teori geliştirme anlamında kuramsal/tümdengelimci yöntemi ikincil saymıştır. Ancak daha sonraları yürütülen tartışmalarda tümdengelimci yöntemin önemi üzerinde durulmaya başlanmıştır.

⁷ Ercan Eren, **İktisatta Yöntem**, 3. Basım, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1994, ss. 11-12.

Günümüzde bilimsel faaliyetin iki temel yöntemi bulunduğu tartışmasızdır, ancak hangi yöntemin ağırlık taşıdığı yönünde tartışmalar devam etmektedir. Her iki yöntemi bir arada ele alan bir bilim tanımı şöyle yapılabilir: Bilim, olgulardan gözlem, deney gibi empirik yollarla tümevarımsal / deneysel yasalara ulaşan ve daha sonra açıklama gücü daha fazla olmakla birlikte deneysel olmayan tümdengelimsel yöntemle buluşçu düşünme faaliyeti ile hipotez ve teoriler geliştirmeye çalışan ve bu yolla incelediği konu hakkında tümel/evrensel açıklama getirmeye çalışan bir bilgi faaliyetidir⁸.

Söz konusu tanımdan hareketle bilimi bilim yapan epistemolojik nitelikler ile bilimi bilim olmayandan ayırmayı sağlayan bazı ahlaksal ve toplumsal niteliklerin neler olduğunu şöyle ifade edebiliriz. Epistemolojik koşullardan ilki, bilim ve bilimsel bilginin ancak rasyonel/mantıksal düşünme ile mümkün olabilmesidir. Yani akla aykırı (irrasyonel) ve mantık dışı (alojik) düşünme ile bilim yapılamayacağı iddiasıdır. Epistemolojik diğer koşul ise, rasyonel/mantıksal düşünme kalıpları altında olguların empirik biçimde araştırılması ve açıklanması gereği biçimindedir. Yani bilimsel bilgi empirik yoldan elde edilir ve yine bilginin denetlenmesi empirik yoldan gerçekleştirilir. Bilimsel bilgi olgu ve olaylarla karşılaştırılabilir, uygunluğu ya da uygunsuzluğu sınanabilir olan bilgidir. Bazı ahlaksal ve toplumsal ölçütlerden ya da koşullardan ilki, bilim yapmak için değer yargılarından arınmış olmak gereğidir. Yani siyasi, estetik, ahlaksal değer yargıları barındıran bilginin bilimsel niteliği yoktur. İkincisi insani eğilim, istek ve arzularımızın bilimsel faaliyete dâhil edilmemesi gereği olarak ifade edilebilir ve üçüncüsü de kişisel veya grupsal çıkarlar gözetilerek bilim yapılamayacağı iddiasıdır. Dolayısıyla epistemolojik açıdan bilimsel olmayan bir iddia, rasyonel/mantıksal düşünme ölçütlerine uygun olsa dahi empirik yönteme dayanmadığından bilimsel bilgi sayılamaz. Ayrıca bilimsel bilginin evrensel ve olgular söz konusu olduğunda yasa bilgisi olduğu iddiası karşısında bilimsel olmayan bir önermenin evrenselleşemeyen bir kanaat olmaktan öteye geçemeyeceği ifade edilmektedir. Hâlbuki bilimsel bilgi denetlenebilir ve kanıtlanabilir olduğundan bir kanaat değildir⁹.

⁸ Doğan Özlem, **Felsefe ve Doğa Bilimleri**, 4. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008, ss. 228-233.

⁹ Özlem, ss. 234-235.

Yukarıda nitelikleri belirtilmeye çalışılan özcü/evrenselci bilim anlayışı F. Bacon'dan, Descartes'tan 19. yüzyıl ortalarına kadar hemen hemen tek bilim anlayışı olarak varlık göstermiştir. Ancak 19. yüzyıl ortalarından itibaren bu bilim anlayışına yönelik eleştiriler ve yeni bilim anlayışları ortaya çıkmıştır. Genellikle bu tartışma mutlakçılık (absolutism) ile görececilik (relativism) görüşleri arasındaki tartışma olarak ifade edilebilir. Bilim felsefesinde pozitivist düşünce olarak bilinen görüşün benimsemiş olduğu mutlakçı anlayışa göre, bilimsel etkinlik ve onun ürünleri olan varsayım, model, önerme ve teoriler içinde geliştikleri sosyal, ekonomik ve kurumsal ortamdan bağımsız şekilde ele alınabilmektedir. Çünkü bilimsel önermelerin değerlendirme ölçütlerinin rasyonel bir yoldan kesin bir şekilde ortaya konulabileceğini ve her türlü bilimsel faaliyetin bu ölçütler çerçevesinde değerlendirileceğini savunmaktadırlar. Görececi anlayışta ise herhangi bir düşünce, teori, model veya önerme içinde biçimlendirildiği koşullardan bağımsız olarak ele alınamaz. Yorumsamacı (hermeneutic) yaklaşım ile Marx'ın tarihsel materyalizm yaklaşımı bu anlayışı savunmaktadır. Özellikle yüz elli yıllık bir dönemde başta tarihselcilik ve onun birkaç yönden devamı sayılabilecek felsefi hermeneutic okul tarafından değişik bilim anlayışları ortaya çıkmıştır. Söz konusu bilim anlayışlarının özcü/evrenselci bilim anlayışına yöneltmiş oldukları eleştirileri iki kısımda değerlendirmek mümkündür. İlki özcü/evrenselci anlayışla tanımlanmış olan bilimin yapısına ve yöntemine yönelik epistemolojik temelli eleştirilerdir. İkincisi ise bilimi tarihsel ve toplumsal bir ürün, bir insan ürünü olarak ele alarak öncelikle epistemolojik dayanakları bakımından değil, epistemolojik dayanakları dahi önceleyen tarihsel ve kültürel dayanakları bakımından kavramak gerektiğini ileri süren eleştirilerdir¹⁰. Sözü edilen eleştiriler ayrıntılı olarak iktisadın bilim olarak değerlendirilmesinde sorunlar başlığı altında incelenecektir.

¹⁰ Hüseyin Özel, "İktisadi Analiz Tarihine Nasıl Yaklaşmak Gerekir?", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 19, Sayı. 2, 2001, ss. 21-22; Ted Benton ve Ian Craib, **Sosyal Bilim Felsefesi**, Ümit Tatlıcan ve Berivan Binay (çev.), 1. Basım, İstanbul: Sentez Yayıncılık, Ekim 2008 ss. 45-46.

B. İktisadın Bilim Olarak Değerlendirilmesinde Sorunlar

1. Doğal ve Sosyal Bilim Ayrımı

Yeniçağ, evrenselci/tümelci bir bilim anlayışının hâkimiyetine/hegemonyasına tanıklık eden bir çağdır. Bilim demek Newton fiziği demektir ve Newton fiziğinden anlaşılması gereken de, F. Bacon'ın öncülüğünü yaptığı tümevarımcı/deneyci yöntem ile Descartes'ın temsil ettiği analitik/matematikselsel yöntemin birleştirilmesidir. Bu anlamda bilim, doğadan deneysel yoldan elde edilmiş verileri bir matematik dili içerisinde yasalar halinde ifade etmeye çalışan kesin bilgi faaliyetidir. Aynı zamanda doğanın tümel olarak bilinebileceği anlayışı, beraberinde F. Bacon'ın “bilmek yapabilmektir” sözünden hareketle doğaya hâkim olmayı getirmektedir. Böylelikle doğa bilimlerinde dış dünya olarak doğanın yasalarının özne tarafından deneysel yöntemlerle saptanıp, matematikselsel olarak ifade edilebileceği ve bilimsel ilerleme yoluyla doğaya hâkim olunabileceği inancı geçerli olmuştur. Dolayısıyla doğa bilimlerinin ortaya çıkışında insanın doğayı teolojik ve metafizikselsel önyargılardan arındırılmış bir biçimde deneye dayalı olarak sadece “bilmek için bilmek” isteğinden çok doğaya hâkim olma, doğa güçlerini insani çıkarlar için denetim altına alma isteği belirleyici olmuştur. Bu kapsamda bilimlerin gelişmesi siyasal, ideolojik hegemonya kurma arzularını da güçlendirmiştir. Söz konusu tümelci bilim anlayışı 19. yüzyılda sosyal bilimlerde de kendini göstermiştir. Aguste Comte toplumun ve tarihin bize genel geçer yasalarını doğa bilim modellerinin verebileceğinden hareketle, konusu toplum olacak bu bilime sosyal fizik adını vermiştir. Sosyal bilim terimi tümelci bilim anlayışının benimsediği bir terimdir. Pozitivist bir tümelci söylemin ürünü olarak sosyal bilimler, Newton fiziğinden hareketle kurulmuştur. Bu anlayışa göre doğa bilimlerindeki, doğayı ona hâkim olan yasaları ortaya koyarak açıklamak anlamındaki nomotetik yapı, aynen sosyal bilimler için de geçerlidir. Yani tarih ve toplum da onlara hâkim olan yasalar ortaya konularak açıklanmalıdır. Ayrıca sosyal bilim, ortaya çıkışındaki tarihsel neden göz ardı edilerek kavranamaz. Söz konusu tarihsel neden bütün Avrupa'yı sarsmış olan Fransız Devrimi'dir. Fransız Devrimi yönetici, siyasetçi ve aydınların toplum denen nesnenin kavranması, anlaşılması ve bir düzen içerisinde yönetilip yönlendirilmesi

ihtiyacıyla karşı karşıya kalmalarına yol açmıştır. Böylelikle sosyal bilim tarihin, toplumun genel yasalarına ulaşmakla, politik düzenleyicilere yol göstermekle toplumu kontrol etme, sosyal değişmeyi yönlendirme ve kanalize etme amacına hizmet etmiş olmaktadır¹¹.

Doğada insan müdahalesi olmaksızın bir düzenliliğin bulunduğu ön kabulüne çok fazla itiraz edilmediği için, doğa bilimlerinde bu düzenliliklerin ortaya konulması problem olmamaktadır. Doğa bilimlerinde araştırma nesnesinin, araştırmacının müdahalesine imkân vermeyen istikrarlı bir düzenlilik gösterdiğine inanılmaktadır. Ancak düzenliliği sağlayan ilke ya da yasaların zorunluluk taşıyıp taşımadıkları tartışmalıdır. Belirlenimci yaklaşıma göre, olup biten her şey kendinden önce gelen olgularca ve belirli ilkeler doğrultusunda belirlenmektedir. Belirlenemezci yaklaşımda ise doğada böylesine zorunlu bir belirlenim ilişkisi yoktur¹². 17. ve 18. yüzyılların hâkim doğa bilimi anlayışına tekilci bir söylemle karşı çıkan Pascal, Hamann, Herder ve Vico gibi filozoflar ile Fransız ve Alman Romantizminin temsilcileri doğanın kaotik bir yapısı olduğunu, mantıksal ve teorik yoldan doğanın eksik biçimde kavranabileceğini ve doğanın büyük ölçüde mantıksal olmayan (alojik) ve akıldışı (irrasyonel) bir oluş ve akışa sahip olduğunu söylemişlerdir. Tarihi ve toplumu ilgilendiren bilimsel etkinliklerde ise söz konusu tekilci anlayışa göre, tarihin yasaları olmaz. Eğer tarihte de doğada bulunduğu inanılan türden yasalar olduğu kabul edilirse, insanı kendi ekonomik, ahlaksal, ideolojik, siyasal değerleriyle eyleyen ve bizzat bu eylemleri ile tarihi yapan aktör olmaktan çıkarmış oluruz. Söz konusu tekilci söylemi temsil eden en önemli okul “Alman Tarih Okulu”dur. Bu okuldan yetişmiş tarihçi-filozof Dilthey, tarihi ve toplumu konu edinen bilimsel etkinlikleri sosyal bilimler yerine tin bilimleri diye adlandırmıştır. Bu anlayış “tin” terimini insani istek, arzu ve heyecanların, insan emeği ve düşüncesiyle bir sosyal çevre oluşturduğu ve bu oluşan sosyal çevrenin içine doğduğu insanı da oluşturmaya başladığı bir anlam genişliğiyle kullanmaktadır. Bu filozoflara göre tarihi, insanı, toplumu ve kültürü konu edinen bilimler objelerinin tekilliği, tekrarlanamazlığı, bir defalığı ve özgüllüğü nedeniyle asla nomotetik olarak çalışamazlar. Nomotetik çalışan sosyal bilimleri de sahte/sözde bilimler olarak

¹¹ Doğan Özlem, **Kavramlar ve Tarihleri-1-**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2002, ss. 272-277.

¹² Ömer Demir, **İktisat ve Yöntem**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s. 20.

adlandırlırlar. Hermeneutic geleneğin bir başka ifadeyle anti pozitivist yaklaşımın diğer temsilcileri olarak Droysen, Simmel, Weber, Croce, Colingwood sayılabilir. Dilthey'in başını çektiği hermeneutic geleneğin eleştirileri ile aynı dönemde bu kez Yeni Kantçı filozoflar Windelband ve Rickert'ın geliştirdiği, tekilci ve tümelci bilim söylemlerini belli ölçülerde bağdaştırmaya çalışan "kültür bilimleri mantıkılığı" akımı kendini göstermiştir. Bu akım içerisinde Windelband 1894 yılında kişisel olaylarla, geniş ölçekli olayların incelenmesi arasında bir ayırım yaparak, tüm bilimleri idiografik bilimler ve nomotetik bilimler şeklinde iki gruba ayırmıştır. Nomotetik bilimler konusunu yasalara göre ya da yasa benzeri düzenlilikler çerçevesinde ele alıp analiz eden bilimlerdir. İdiografik bilimler ise yasalarla çalışmayan, konusunu tekil, biricik ve bir daha tekrar etmeyecek olan olaylar kümesi olarak ele alan bilimlerdir. Windelband, doğa bilimlerinin baskın olarak nomotetik, tarihsel-toplumsal disiplinlerin ise idiografik bilimler olduğunu düşünmektedir ve idiografik olanın nomotetik anlayış içinde yeniden kavramsallaştırılabileceği görüşüne şiddetle karşı ıkmaktadır¹³.

Windelband ve ğrencisi Rickert, nomotetik bilimlerin yasacı ve evrenselci bir tutumla çalışabileceklerini, ancak tarih ve toplumu konu alan bilimlerin daha çok anlamacı ve tekilci bir anlayışla yapılanmaları gereğini vurgulayarak, tarih ve toplumu konu alan bilimlere kültür bilimleri adını vermişler ve bunları idiografik bilimler olarak tanımlamışlardır. Dolayısıyla hem tin bilimleri epistemolojisi, hem de kültür bilimleri mantıkılığı akımı tarih ve toplumu inceleyecek bilimleri konu ve yöntem bakımından doğa bilimlerinden ayırmış olmaktadırlar. Tarihi ve toplumu inceleyecek bilimlerin konusu doğa değil, insan, tin ve kültürdür. Bu nedenle de konu bizatihi tarihseldir, her şey tekillik arz etmektedir, olaylar yasalara göre değil, konulmuş kurallara, değerlere, felsefi, dinsel, ideolojik etkenlere göre ele alınmaktadır, yasa-olgu ilişkisi değil, insani amaç-eylem ilişkisi esas alınmaktadır, doğal nedenler değil, çağlara ve kültürlere özgü insani / kültürel motifler söz konusudur, determinasyondan değil, olasılık ve rastlantıdan söz etmek mümkündür, dünyanın kendisi göreceli olduğundan, onu

¹³ zlem, *Kavramlar ve Tarihleri-1-*, ss. 274-281; Doğan zlem, "Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler", **Sempozyum Bildirileri: Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru**, Tanıl Bora, Semih Sökmen ve Kaya şahin (drl.), 1. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 59; Hans J. I. Bakker, "The Life World, Grief and Individual Uniqueness: 'Social Definition' in Dilthey, Windelband, Rickert, Weber, Simmel and Schutz", **Sociologische Gids**, Vol. 42, No. 3, (May-June 1995), s. 190; Georg Henrik von Wright, **Explanation and Understanding**, London: Cornell University Press, 2004, s. 5; Elliot W. Eisner, **Reimagining Schools: The Selected Works of Elliot W. Eisner**, New York: Routledge Publishing, 2005, ss. 37-38.

incelemek de ancak göreceli bir konumdan mümkündür. Ayrıca doğa bilimlerinden yöntem bakımından da şu farkların olduğunun altını çizmektedirler. Öncelikle tarih/kültür/toplum dünyasını inceleyecek bilimlerin yöntem olarak “açıklamaya” değil, tekili kendi tekilliği ve insan tarafından oluşturulmuş bir dünyada “anlamaya” başvurmaları gereğidir. İkincisi ise anlamamanın, olayları bir değer-eylem, simge-eylem temelinde kavrama yöntemi gerektirmesidir¹⁴.

Buğra’ya göre tarihin belli bir döneminde ve belli bir sosyal ortamda herhangi bir disiplinden birinin dünyaya bakışının, o döneme özgü istek, inanç ve kaygılardan bağımsız olması mümkün değildir. Üstelik bu bağımlılık ilişkisi tek yönlü bir ilişki de değildir. Örneğin iktisat düşüncesi sadece içinden kaynaklandığı toplumun değerlerini, inançlarını ve kaygılarını yansıtmamakta, aynı zamanda sözü edilen inançların, değerlerin, kaygıların biçimlenip, insan davranışlarını ve kurumsal yapıları etkilemesinde de rol oynamaktadır. Bu karşılıklı etki sayesinde iktisatçı varsayımlarını geliştirirken toplumda hâkim olan dünyaya bakış biçimlerinden etkilenmekle birlikte, sonrasında söz konusu biçimlerin hâkimiyetini pekiştirecek yönde toplum üzerinde etki yapmaktadır¹⁵. Sözü edilen bu etkileşim süreci esasen belli bir tarihsel döneme ait değerler sisteminin yeniden yeniden üretilmesine hizmet etmekle, doğa bilimlerindeki benzer evrensel yasalara ulaşıldığı yanılsaması yaratmaktadır.

Yukarıda da ifade edilen Fransız Devrimi sonrası sosyal düzenin istikrarlı bir biçimde kurulabilmesi ancak söz konusu bilimin olabildiğince kesin veya “pozitif” olması ile mümkün olacaktır. Buradan hareketle Comte ve Mill sosyal dünyaya ilişkin çözümlenmeleri yönetecek kurallar için sosyal fizik teriminden yola çıkarak Newtoncu bilim anlayışını savunmuş, böylelikle nomotetik sosyal bilimlerin kurulmasını sağlamışlardır. Nomotetik sosyal bilimleri ilgilendiren, insan davranışını yönlendiren genel yasaları saptamak ve bilimsel yöntemleri kullanmaktı. Ayrıca incelenecek olguları tekil olaylar olarak değil, bir dizinin örnekleri olarak ele almaktaydılar. Söz konusu gelişmelerin iktisat disiplindeki yansıması ise, 18. yüzyılda “politik iktisat” olarak anılan alanın, liberal iktisat teorilerinin ağırlığı ile 19. yüzyılın ikinci yarısında yerini

¹⁴ Özlem, *Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler*, ss. 59-60.

¹⁵ Ayşe Buğra, *İktisatçılar ve İnsanlar: Bir Yöntem Çalışması*, 4. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, ss. 11-12.

“İktisat” a bırakmasıdır. Yani politik teriminin atılmasıyla iktisatçılar, iktisadi davranışın sosyal olarak kurgulanmış kurumlarca değil, evrensel bireyci psikolojinin bir yansıması olarak açıklanabileceğini ileri sürmüşler ve buradan hareketle bırakınız yapınlar ilkesinin doğallığını savunabilmişlerdir¹⁶.

İktisada baktığımızda farklı alanlarda kullanılan çok sayıda farklı kuramla karşılaşırız. Ancak bu kuramlar aynı zamanda bir genel kuramın temel özelliklerini paylaşıyorlar. Sözü edilen genel kuramın fiyat mekanizması yoluyla dengeye gelen piyasalarla ilgili maksimizasyon ve minimizasyon problemleri olduğu söylenebilir. Ayrıca bu genel kuram, her toplumda ve dönemde ekonomik faaliyetleri yönlendiren temel dürtünün kişisel çıkar dürtüsü olduğu varsayımı üzerine kuruludur. İktisat 19. yüzyılın sonuna kadar bireylerin ve ulusların zenginliği ile ilgili bir disiplinken, 19. yüzyılın sonunda nesnel emek değer kuramının yerini öznel fayda kuramının almasıyla, sadece maddi zenginlikle ilgili bir disiplin olmaktan çıkıp genel bir seçim kuramı haline gelmesine rağmen temel varsayımda bir değişiklik olmamıştır. Yani disiplinin temel özelliğini oluşturan, veri olarak alınan amaçlarla bu amaçlara ulaşmak için kullanılan araçlar arasındaki ilişkiyi bencil bireyin davranışları ekseninde inceleyen kuramlar ve yöntemler bütünü olma durumu muhafaza edilmiştir. Rasyonel ekonomik birey, yani homo economicus iktisadın merkezindeki yerini korumuş ve insanların rasyonel davrandıklarının öne sürülmesi, rasyonel davranışı homo economicus ile özdeşleştiren bu varsayım olmuştur¹⁷. Bu varsayım nomotetik bilim anlayışındaki insan davranışını yönlendiren genel yasa olarak işlev görmüştür. Hâlbuki bu varsayımın evrensel geçerliliği olan bir yasa değil, kurumları ve değerleri ile bir piyasa toplumu yapısından kaynaklandığı eleştirisi tezin ideoloji bölümünde ayrıntıları olarak işlenecektir.

2. Nesnellik / Evrensellik

Bilimsel bilgiyi diğer bilgilerden ayıran temelde üç özellik nesnellik/evrensellik, algılanabilirlik ve bilimsel yöneme sahip olma biçiminde

¹⁶ Gulbenkian Komisyonu, **Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması Üzerine Rapor**, Şirin Tekieli (çev.), 2. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, Kasım 1998, ss. 17-35.

¹⁷ Buğra, ss. 14-15.

sayılabilir. Bu özelliklerin modernizmin iddialarıyla örtüşüyor oluşu, bilimsel bilgiye atfedilen özelliklerin modernist bir bağlamda anlam taşıması sonucunu doğurmaktadır. Modern bilimin ne olduğu, nasıl ortaya çıkıp geliştiği soruları ancak, Yeni Çağ Batı felsefesi ve Yeni Çağ Batı zihniyeti göz önünde bulundurularak yanıtlanabilir. Çünkü modern bilim söz konusu felsefi zihniyetin ürünüdür. Bilimsel bilginin nesnel oluşu; bilginin kişiden kişiye, toplumdan topluma, dünden bugüne değişmeyen bir nitelik taşıdığı anlamına gelmektedir¹⁸. Ancak bilimsel nesnellüğün katı biçimde yorumlanması yanlış olacaktır. Çünkü en basit gözlemlerimizde dahi bilim insanları değer yargılarına, kişisel duygu ve beğenilerine yer vermekten kaçınmayacaktır¹⁹. Nesnellik kavramı ve nesnel olmanın ne anlama geldiği kolay anlaşılabilir bir şey değildir. Çünkü nesnellik argümanının kendisi, kullanılan kelime, bu kelimelerin kendisiyle ilişkili olarak anlam kazandığı semantik dünya ile insanların nesnel olarak tanımlamaya uygun buldukları unsurların tümü, ancak öznellik dolayısıyla ifade edilebilir. Bireyler ortak dünya tasavvurlarına rağmen öznellik ve özgüllüklerini koruma, sürdürme ve yeniden üretme konusunda serbesttirler. Böylece nesnellik denildiğinde insana dışsal ve zorunlu bir gerçeklikten değil, sürekli biçimde insan tarafından yeniden kurulan, renklendirilen, nüanslarla değiştirilen gerçeklik ve anlam dünyalarında üzerinde uzlaşılarak baskın hale gelmiş, büyük bir özne topluluğu tarafından kabul görmüş olmak anlamında nesnellikten bahsedilebilir. Bu nedenle de çoğu zaman nesnellik kavramsalı ile egemen olmak kavramsalı birbiriyle örtüşmektedir. Yani pratikte nesnel olmak, çok sayıda insanla fikir birliği içinde olmak demektir. Bilimsel bilginin tümünün tarihin her döneminde, bütün insanlar için aynı şeyi ifade ettiğini söylemek mümkün değildir. Üstelik aynı konu üzerinde çalışmış bilim adamlarının dahi üzerinde anlaşmış oldukları bilimsel doğrular ortaya koymaları çok zordur. Yöntembilimciler, bilim insanları arasındaki bu uyumsuzlukları, bilimsel gelişmenin temel niteliği olan eleştiri sürecinin kaynağı olarak görmektedirler²⁰.

İnsanlar dünyayı kavrariken içinde yaşadıkları dünyanın zorlamasıyla mı, yoksa kafalarında taşıdıkları imajlarla mı belirli biçimlerde düşünüyorlar? İster idealist ister

¹⁸ Ömer Demir, "Stratejik Bir Bilgi Alanı: İktisat Metodolojisi", **İktisatta Yöntem Tartışmaları**, Ömer Demir (dr.), Ankara: Vadi Yayınları, 1996, s. 15; Özlem, *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, s. 229.

¹⁹ Yay, ss. 19-20.

²⁰ Demir, *Stratejik Bir Bilgi Alanı: İktisat Metodolojisi*, ss. 15-16.

materyalist olunsun, dünyaya bakışta zaman ve mekân üstü bir değişmezliğin olduğunu savunmak oldukça zordur. Çünkü insanların hem zihinsel şemaları hem de içinde yaşadıkları maddi koşullar değişmektedir. Üstelik bu değişime aynı zaman ve mekânda yaşayan insanlar arasındaki farklılıklar da eşlik ettiğinden durum çok daha karmaşık hale gelmektedir. Dolayısıyla yer ve zamanın farklı boyutlarında yaşayan insanların sürekli aynı şekilde düşüncelerini sağlamak ya da farklı düşüncelerini önlemek güçtür. Bu husus nedensellik unsurunu göreceli kılar. Ancak gerek anlam gerek olgu dünyasında insanlığın bir ortaklığının kabulü de gerekir. Bunun temel sebebi insanların kendi farklılıklarını algılama ve birbirlerine ifade etme zeminine sahip olmalarıdır. Ortaklıkların olmadığı kabulünde ise böyle bir imkâna sahip olunmaz, buna gerek dahi duyulmazdı. Ancak hemen ifade edilmelidir ki bu ortaklıklar, içerik olarak değil kategoriler bağlamında geçerlidir²¹. Sözelimi tüketim olgusu kategorik olarak insanlığın varoluşsal ortak özelliklerinden biridir. Ancak kategorik açıdan ortaklık gösteren bu olgu, içerik yönünden ele alındığında ihtiyacı karşılamaya yönelik tüketim - modaya yönelik tüketim biçiminde farklılaşmaktadır.

Benton'a göre bilgi sistemleri hiyerarşisinin ima ettiği şey, bilim ve bilim insanının pozisyon ve durumunu "gerçeğin" yargıcı manasında ayrıcalıklı ve saygın bir konuma yükseltmektir. Antropolog Claude Levi-Strauss bu ayrıcalıklı duruma karşı çıkarak bilimsel bilgi sistemlerinin yanı sıra, insanların her gün gündelik yaşamlarında sıradan deneyimlerle oluşturdukları yerel, bu nedenle bilimsel kabul edilmeyen bilgi sistemlerinin tarihsel açıklamaları olabileceği gerçeğinin küçümsenmemesi gerektiğine işaret etmektedir²².

Pozitivistlere göre nesnellikten anlaşılması gereken, olgu dünyası (pozitif-nesnel) ile değerler dünyasının (normatif-öznel) birbirine karıştırılmaması ve bilim insanının kendisini araştırma sürecinde değerler dünyasının dışında tutmasıdır. Hâlbuki bilimde nesnellikten anlaşılması gereken, bilim insanının ortaya koymuş olduğu önerme ya da teorisini her türlü eleştiriye açık tutması olmalıdır. Yani nesnellik değer-yansız

²¹ Demir, *Stratejik Bir Bilgi Alanı: İktisat Metodolojisi*, ss. 16-17.

²² Raymond Benton, "A Hermeneutic Approach to Economics: If Economics is not Science and if it is not merely Mathematics, Then What Could It Be?", **Economics As Discourse: An Analysis of the Language of Economists**, Warren J. Samuels (ed.), London: Kluwer Academic Publishers, 1990, ss. 69.

olmaktan çok her türlü eleştiriye açık olmak anlamına gelir²³. Popper'e göre de bilimdeki nesnellik bilim adamının nesnelliğine bağlı değildir ya da doğa bilimcinin sosyal bilimciden daha nesnel olduğu iddia edilemez. Bu büyük bir yanılğı olur. Ona göre bilimdeki nesnellik bilim insanlarının bireysel meseleleri değil, karşılıklı eleştiriye, aralarında yaptıkları dost-düşman işbölümüne, birlikte ve ayrı çalışmaya dayalı sosyal bir meseledir²⁴.

Bilimin bir başka özelliği geneli arayıcı oluşu yani evrensellik iddiasıdır. Bilim benzer koşullar altında belli bir yöntemle daima aynı sonuçların (düzenliliklerin) elde edilmesine bağlıdır. Yani bilimin evrenselliğinden anlaşılması gereken, toplumdan topluma değişmeyen genel geçer yasaların (ilkelerin) ortaya konulmasıdır. Bilimsel önermeler tek tek olgular yerine kapsamı sınırsız olgu sınıflarına ilişkin özellikleri ortaya koyarlar. Bu nedenle genelleyicidirler ve bir sınıf olguya içkin bir özelliği ya da olgular arasındaki değişmez ilişkileri dile getirirler²⁵. Benton'a göre, doğal ve sosyal gerçekliği yaşanan zorunluluklar çerçevesinde anlamaya çalışmak ve sıradan gözlemlerin gerisinde gizli biçimde bulunduğu varsayılan genel yasaların sembolik formülasyonunu ortaya çıkarılmak geleneksel açıdan bilimde evrensellik sürecini ifade eder²⁶. Ancak en gelişmiş bilimlerde dahi kesin, mekanik yasalara yer yoktur. Bilim olasılıklı bir yapıya sahip olabilir. Özneden tamamıyla bağımsız bakılabilecek gerçeklik yoktur. Bilimsel açıklamalar öznenin katkısıyla oluşturulan yorum niteliğindedir. Dışımızdaki gerçeklik bu yorumu kesin olarak belirleyemez, ancak sınırlama getirebilir. Tümüyle dışımızda kalan, kuramdan, gözlemden, ölçümden bağımsız, herkes için aynı olduğu düşünülen belirli bir gerçeklikten söz edilemez. Kişiye, gözleme, bilgi düzeyine, bilgi araçlarına ve duyguya dayalı olarak gerçekliğin değişiklik göstermesi doğal kabul edilmelidir. Gözden kaçırılmamalıdır ki, bilgi düzeyimiz ve sahip olduğumuz bilgi araçları büyük ölçüde gerçeklik kavrayışımızda belirleyici etkenlerdir. Buna bağlı olarak tüm bilimsel çabalarda kesin olarak bilemediğimiz gerçeği, sadece görebildiğimiz, algılayabildiğimiz ve anlayabildiğimiz yerde arayabiliriz. Tıpkı karanlıkta anahtarını kaybeden birinin, yalnızca ışığın aydınlattığı alanda anahtarını

²³ Yay, s. 6.

²⁴ Karl R. Popper, **Daha İyi Bir Dünya Arayışı**, İlnur Aka (çev.), 2. Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.87.

²⁵ Yıldırım, s. 21.

²⁶ Benton, s. 70.

araması davranışına benzetebiliriz. Hâlbuki anahtar aydınlık bölgenin dışında düşürülmüş olabilir²⁷.

Thomas Kuhn bilimdeki evrensellik anlayışını, bilimsel ilerlemenin birikimci değil, evrimci olduğunu söyleyerek şöyle eleştirmektedir. Ona göre birikimci anlamda bilimsel ilerleme kavramının olabilmesi için, farklı kuramları birbiriyle kıyaslamakta kullanılacak ve kendileri bir kurama bağlı olmayan nesnel ölçütlere gerek vardır. Kuhn ise büyük bilimsel atılımların bu tür nesnel ölçütlere başvurulardan değil, her biri kendi içinde tutarlı olan farklı yaklaşımların çatışmasından doğan kavramsal devrimlerle gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Bilimsel ilerleme rakip kuramlar arasından doğru seçimi yapmaya dayalıdır ve her kurama uygulanabilecek nesnel ölçütler olmadığına göre, hangi seçimin daha ilerici olduğunu belirleyen unsurun ne olduğuna Kuhn'a göre bilim yapan toplulukların davranışları ve değerleri incelenerek yanıt verilebilir. Bilimsel devrimlerde bilim toplulukları farklı bilimsel dünya görüşleri arasından seçim yapmak zorundadırlar ve bu seçimi etkileyen temel faktörler sosyolojik ve psikolojiktir, çünkü bilimsel bilgi onu üreten bilim insanının inanç ve tercihlerinden soyutlanamaz. Birbiriyle rakip olan farklı bilimsel yaklaşımlara Kuhn paradigma adını vermiş ve bunlar arasındaki seçimin bilginin evrensel niteliğiyle ilgisi bulunmadığını, asıl belirleyici olanın sosyal ve psikolojik süreç olduğunu iddia etmiştir. Ona göre karşıt bilim görüşleri ortaya çıktığında bilimsel ilerleme bir tür güç mücadelesine dönüşür. Kuhn “olağan bilim” ve “bilimsel devrimler” ayrımı yaparak bilimsel ilerlemeyi sağlayan temel unsurun, olağan bilim paradigmasını sarsan yeniliklerin yarattığı kavramsal devrimlerin diyalektik sürtüşmesi olduğunu savunmaktadır. Normal zamanlarda yapılan olağan bilim uğraşısı ve araştırmaları, belli bir bilimsel yaklaşımın bütün değerleri, inançları, kuralları, kavramsal ve deneysel araçları anlamında kullandığı paradigmalarda yönlendirilmektedir. Bilimsel devrimler çok sık meydana gelmediği için olağan bilim paradigması, uzun süre bilim dünyasında kabul gören bilim anlayışını oluşturmaktadır. Ancak olağan bilim paradigmasını, doğadan elde edilen olgu ve gözlemlere uydurmakta karşılaşılan aykırılıklar ve aksaklıklar neticesinde yeniliklerin ortaya çıkması, bunalımlara sebep olmakta ve devrimci bir çatışma sonucu bilim dünyasında yeni bir paradigma oluşmaktadır. Yeni bilim paradigmasına bağlılık

²⁷ Tuncer Bulutay, **Bilimin Niteliği Üzerine Denemeler**, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986, s. 1-3.

duymaları için bilim yapan kişilerin ikna edilmeleri gerekir. Bu büyük mücadele ve tartışma gerektirdiğinden devrimci bir süreçtir. Bu sağlanıp yeni bilim paradigması yaygınlaştıkça “olağan bilim” halini alacaktır. Kuhn’a göre olağan bilim sırasında geçerli olan bilimsel mantık kuralları ve ölçütler, devrim sırasında bilim yapan kişiye seçim yapmasında yardımcı olamaz. Çünkü geçerli olan ölçütler belli bir paradigma ya da geleneğe bağlıdır ve paradigmalar üstü, her zaman geçerli olacak evrensel kurallar söz konusu olamaz. Çünkü farklı paradigmalar doğayı farklı dünyalardan görerek açıklamaktadırlar ve bu nedenle bağdaşmaları, eş ölçülere vurulmaları mümkün değildir²⁸. Dolayısıyla bilimsel kuralların evrensel olduklarını söyleyebileceğimiz bir ölçüt yoktur. Başka bir deyişle her tarihsel dönemde evrensel oldukları iddia edilen bilimsel kurallar, başka bir tarihsel dönemde yerlerini başka kurallara bırakmaktadırlar. Bilimde hangi kuralların uygulanacağı üzerine uzlaşan bilim insanları bir “epistemik cemaat” oluşturmakta ve bilimsel kuralların evrenselmiş gibi gösterilmesine bu uzlaşma hizmet etmektedir. Üzerinde uzlaşılan bu kuralların birkaç yüzyıl gibi uzun süreli oluşu, bunların zaman ve tarih üstü görülmelerinde etkili olmaktadır. Bu yanılsamaya kapılmamanın yolu tarih bilincinden, yani insan ürünü olan her şeyin tarihsel ve değişebilir olduğu bilincinden geçmektedir. Feyerabend ise, “epistemik cemaat” yerine “bilim kilisesi” terimini kullanarak bilim insanlarının bir dine ya da tarikata bağlı kişiler gibi açık veya örtük anlaşmayla dinsel olmayan kurallarla çalıştıklarını, bu kuralların dışına çıktıklarında aforoz edildiklerini ve güçleri yetip iktidarı ele geçirdiklerinde kendi kurallarını dayatmaya başladıklarını ileri sürmektedir²⁹.

Egemen anlayışa göre bilim kesin niteliktedir. Yinelenen, kesin düzenliliklerin geçerli olduğu doğa veya sosyal gerçeklik mekanik, dar bir çerçeveye indirgenerek, birkaç değişkene yaslanan yasalar doğa olaylarını kesin biçimde açıklayabilir. Bu anlayış doğayı öznenen bağımsız varsaymakta ve özneye düşen görevin kendinden bağımsız olan gerçekliği gözleyip açıklamaya çalışmak olduğunu ifade etmektedir. Bu açıklamada öznenen bağımsız ve değişmez gerçekliğin tam belirleyiciliği söz konusudur. Hâlbuki Descartes’la birlikte özellikle bilimsel çalışmalarda büyük önem taşımaya başlayan tam kesinlikçi anlayış (mekanik görüş) geçerli değildir; duyguyu

²⁸ Thomas S. Kuhn, **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, Nilüfer Kuyaş (çev.), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1982, ss. 9-10.

²⁹ Özlem, *Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler*, s. 64.

düşüncelerden ayırmak, her şeyi düşünce temelinde açıklamak anlamlı sayılamaz. Bilimsel bilgi, hem öznenen bağımsız bir dünya kavrayışı ile ilgilendiği, hem de gözlem olaylarının altındaki genel yasalarla uğraştığı için üstünlük iddiasındadır. Ancak bu genel geçer yasaların ortaya konulması süreci karmaşık olayların anlaşılabilir olması nedeniyle yukarıda da ifade edildiği üzere basite indirgenmesini gerektirir. Teorilerin böyle oluşturulmasından amaç açık seçik ve düzenli açıklamalar elde etmektir. Ancak inceleme ya da araştırma derinleştğinde, düşünce yoğunlaştırıldığında görülecektir ki belirlilik değil, belirsizlik artacaktır. Belirli sonuçlara ulaşılması isteniyorsa düşünce bir yerde sınırlandırılmalıdır³⁰.

Özcü/evrenselci bilim anlayışının bilimsel bilgiye atfettiği niteliklere başta tarihselcilik ve birkaç yönüyle tarihselciliğin devamı olan felsefi hermeneutic içerisinden itiraz ve eleştiriler yöneltmiştir. Bilim sanıldığı gibi aksine olguya tam olarak denk düşen, olguyu aynen yansıtan bir bilgi üretmez. Çünkü gözlemler nötr olamazlar, yani bilim insanları inceledikleri nesne karşısında hiçbir eğilim, kanaat, inanç, sosyal statü taşımaksızın nötr bir varlık olarak yer alamazlar. Toplum içerisinde yaşayan bir birey olarak sosyal, siyasal, ahlaksal ve estetik değer yargılarına sahiptirler ve özellikle pozitivistlerin iddia ettikleri gibi, sadece gözlem yapan, algılayan ve tasarımıyan yönlerini harekete geçirip, diğer yönlerini devre dışı bırakarak bilgi elde etmeleri mümkün değildir. Çünkü duygular, değerler, algılar iç içe geçmiştir ve her türlü inanç, ideal ve değer yargısından arınmış gözlemin gerçekleşmesi mümkün değildir. Dolayısıyla objektiflik ölçütü gerçekleşemez. Sosyal ve tarihsel bir varlık olarak insan nesnelere karşısında yanlıdır ve üstelik içinde bulunduğu tarihsel duruma göre nesnelere bakış açısı değişmektedir. Dolayısıyla kültürel koşullanmalarımız nesnelere bakışımızı öncelediğinden bilgi bu koşullanmalardaki değişime bağlı kılınmaktadır. Buradan bilimin, kültür/tarih ya da toplumu öncelemediği; kültür/tarih/toplumun bilimi öncelediği sonucuna ulaşılmaktadır³¹.

Yorumsamacı yaklaşıma göre toplum özünde kavramsal niteliktedir ve sosyal yaşam insanların onu nasıl gördüklerinden bağımsız değildir. Bu nedenle insan davranışı doğa bilimlerinde olduğu gibi nedensel yasalarla açıklanamaz. Sosyal

³⁰ Bulutay, s. 1-3.

³¹ Özlem, *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, ss. 237-238.

bilimlerin amacı insan davranışını nedensel yasalara dayanarak açıklamak değil, insan eylemlerini yönlendiren ve onları anlamlı kılan kuralları ortaya çıkarmaktır. Bu durum sosyal bilimlerin yönteminin yorumlamaya dayalı olması sonucunu doğurmaktadır ve söz konusu yorumlama etkinliği ise insanın eylemlerini içinde sürdürmüş olduğu düşünsel, kültürel iklim ve sosyal kuralların belirlendiği kurumlar çerçevesinde yapılmak durumundadır. Dolayısıyla teoriler teknik veya analitik boyutlarının yanı sıra bu boyutun gerisindeki düşünsel ve kültürel temellerle ele alınmalıdır³².

Tarihsel materyalizm anlayışına göre her toplumda ekonomik alt yapıyı oluşturan üretim araçları, emek ve teknolojik düzeyin gelişmişlik derecesine tekabül eden üretim ilişkileri o toplumdaki yasal ve siyasi üst yapıyı ve sosyal bilincin biçimlerini belirlemektedir. Ayrıca sözü edilen ekonomik alt yapı insanların bilinçlerinden ve isteklerinden bağımsızdır. Başka bir deyişle insanların varoluşunu onların bilinçleri belirlemez, onların sosyal varoluşları bilinçlerini belirlemektedir. Bilinç yaşamı değil, yaşam bilinci belirlediğine göre, maddi şartlar insanın üretim yetisini ve sürecini etkileyen önemli öncül unsurlardır. Üretim sürecinde ortaya çıkan değişiklikler Marx'a göre tarihsel süreci belirleyen temel unsurlar olmaktadır. Üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki, toplumsal değişimin itici gücünü oluşturmaktadır. Maddi üretim güçlerindeki gelişmeye üretim ilişkilerinin ayak uyduramaması sonucu oluşan çatışma sosyal devrime meydan vermektedir. Bu kapsamda Marx'a göre ideler herhangi bir tarihe sahip değildir, sadece maddi tarihi yansıtmaktadırlar. Dolayısıyla toplumların incelenmesi üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin oluşturduğu üretim tarzlarına bağlı olmaktadır. Ekonomik altyapının ideolojik üstyapıyı belirlediği tezine dayanan tarihsel materyalizm, üstyapıya ait olan bilimsel teorilerin doğrudan onların dayandıkları altyapının bir sonucu olarak ortaya çıktıklarını ve bu süreçte üretim ilişkilerinin belirlediği sınıfsal konum ve mülkiyet ilişkilerinin belirleyici olduğunu ileri sürmektedir. Tarihsel maddecilikte üretici güçlerin seviyesi biçiminde bir dış veri olarak ortaya çıkan iktisadi koşulların belirlediği insan ve toplum anlayışı bilimin gerektirdiği asgari nesnelliği sağlamaktadır. Bu anlayışa göre her teorinin dayandığı maddi temellerin yani ortaya çıktıkları ekonomik koşulların ve sınıf ilişkilerinin incelenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla sosyal teorileri içlerinde geliştikleri sosyal ve tarihsel

³² Özel, s. 22.

bağlamlardan bağımsız şekilde ele almak yeterli bir yaklaşım ortaya koyamayacaktır. Sözelimi iktisat Adam Smith'ten başlayarak kapitalizmin işleyişini ortaya koymakta ve piyasa ekonomisinde gerçekleşen gelişmelerden etkilenmektedir. Bu anlamda tarihsel maddeciliğin evrensellik anlayışı mutlak bir evrensellik anlayışı değildir. Kapitalizm ebedi bir üretim biçimi değildir, kapitalizm aşıldığında farklı yasaların geçerli olduğu bir dünya kurulacaktır³³.

3. Algılanabilirlik

Bilimsel bilginin niteliğine ilişkin ikinci özellik ise algılanabilirlik ya da seçici olmaktır. Evrende gerçekleşen olgular hem çeşit hem de sayı yönünden sonsuzdur. Bir olgunun bilime veri niteliği taşıyabilmesi, incelenen probleme ilişkin olmasıyla ya da teorinin test edilmesinde kanıt görevi görmesiyle mümkündür. Buradan hareketle bilimsel araştırmaya konu olan olguların, tüm olguların küçük bir kısmını kapsadığını söyleyebiliriz³⁴. Bilim bu olgulardan doğrudan ya da duyu organlarının işlevlerini kolaylaştıran ve güçlendiren araçlara dayanarak dolaylı biçimde insanın algı dünyası içinde kalan konu ve ilişkileri seçer. Bu anlamda fizik ötesi bilim alanından dışlanmaktadır. Ancak algı ve gözlem dünyasına giren her şey bilimin konusuna girmeyip, yukarıda bahsedildiği üzere seçicilik söz konusudur. Seçimin hangi ölçütlere dayandırıldığı da yeterince açık değildir. Aslında aşağıda bahsedilecek olan bilimsel yöntemle sahip olma, algılanabilir alan içinde olan olgulardan hangilerinin seçilebileceği sorununu çözmeyi ve ne tür özellik taşıyanların bilimsel bilgiyi oluşturduğunu belirginleştirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca algılanabilir alan içinde yer almasına karşın sanat, estetik, duyu ve günlük deneyimler bilimin dışında değerlendirilmektedirler³⁵.

Gerçek, özellikle sosyal gerçek değerler dünyasından ve belli bir bağlamdan bağımsız değerlendirilebilir mi? Olgu mu, yoksa değer-olgu bütünlüğü içerisinde mi

³³ Özel, s. 23; Taner Timur, "Toplum Bilimleri, Tarihi Maddecilik ve Praksis", **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXVIII, Sayı. 244, s. 22; Arslan Topakkaya, "Tarihsel Materyalizm Bağlamında Marx'ı Yeniden Okumak", **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Vol. 1, No. 3, 2008, s. 383; Karl Marx, **A Contribution to the Critique of Political Economy**, Maurice Dobb (ed.), New York: International Publishers, 1970, s. 21; Ahmet Insel, **İktisat İdeolojisinin Eleştirisi**, 2. Basım, İstanbul: Birikim Yayınları, 2000, s. 91.

³⁴ Yıldırım, s. 21.

³⁵ Demir, *Stratejik Bir Bilgi Alanı: İktisat Metodolojisi*, s. 17.

bakmak gerekir? Doğal yani nesnel bir olgu anlayışı mümkün müdür? Bu soruların pozitivist ve yorumsama anlayışları bakımından farklı cevapları söz konusudur. Pozitivist anlayışa göre ister doğal ister toplumsal olsun bilimlerin amacı empirik gözlemlere dayalı kanıtlanabilir genel yasalar üretmektir. Teste tabi tutulup doğrulanamayan düşünce biçimleri normatiftir ve ideoloji olarak değerlendirilmelidir. Yorumsama programında ise toplumsal gerçeklik doğal bir gerçeklik gibi ele alınamaz. Çünkü doğal gerçeklik kendiliğinden varolmasına rağmen, insanların yaşam dünyası, belli bir sembolik anlam ve kültürel sisteme dayanarak kurulmuştur. Bu nedenle toplumsal yasalar evrensel kurallar değil, belli bir kültürel sisteme özgü kurallar olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla toplumun farklı şekilde kurulması durumunda yasalar ve kurallar da farklılaşacaktır. Yorumsama okuluna göre toplumsal bilimler nomolojik (yasa bağımlı) ve nedensel bir açıklama getiremez, ancak anlamaya dayanan yorumsal bir açıklama yapabilirler³⁶.

Bilgi ve bilim kavramları üzerine tartışan iki felsefi tutumdan tarihselcilik, olguculuğa (pozitivizme) karşı, bilgi ve bilim kavramlarına sadece bilgi kuramsal yani epistemolojik olarak yaklaşılmaması, bu kavramların tinsel, tarihsel ve kültürel boyutlu bir anlama ve algılamının da hem konusu hem de ürünü olduğunu, hatta bu boyutların öncelikle ele alınması gerektiğini savunmuştur. Olguculuk felsefi tutumunda insan bilgisinin kaynağı veridir ve veri algılanabilir, gözlemlenebilir olan şey olarak olguya tekabül etmektedir. Ayrıca veri duyuşal izlenimlerimizle ve belli kurallar içerisinde elde edilebilir. Buradan hareketle olguculuğu emprisizm anlamında kullanmak mümkündür. Çünkü emprisizmde de evrene ait tüm bilginin deneyden elde edildiği, bilginin algı yoluyla toplanan verilerin insanın anlama gücü tarafından işlenmesiyle oluştuğu iddia edilmektedir. Aynı zamanda olguculuk doğaya egemen olma, topluma çekidüzen verme anlamında yaşamla ilgili bir pratik kaygı ya da ülkü taşımaktadır ve olguculuk hem bilgi kuramsal hem de sözü edilen ülkü anlamında ilk kez F. Bacon'da ortaya çıkmıştır. Olguculukta bilginin kaynağı duyu verileri olduğundan bilgi algıyı izler, yani algı kendi başına bir etkinlik olarak ele alınır ve anlığımızın bu sırada pasif olduğu kabulü yapılır. Halbuki tarihselciler açısından algı kendi başına arı bir olay olarak görülür. Algı olayına insan tinsel ve tarihsel bir varlık olarak katılır yani pasif değil aktiftir. Onlara göre insan

³⁶ İlkay Sunar, **Düşün ve Toplum**, 1. Basım, Ankara: Doruk Yayınları, 1999, ss. 24-26.

evreni tinsel, tarihsel nitelikleri aracılığıyla algılar. Bu anlamda bilgi kuramsal yaklaşım, insanın tinsel yanını indirgemeciliğe tabi tutmaktadır. Tarihselcilerin bir başka eleştirisi de, her tarihsel dönemin ve bu dönemlerdeki insan topluluklarının sahip oldukları toplumsal konum ve koşullanmalar neticesinde kendilerini, toplumu ve doğayı farklı biçimlerde yorumladıklarından hareketle bilginin her tarihsel dönemde bir yanlı algılamasının ürünü olduğudur. Yine tarihselcilere göre empirik algı diye bir şey yoktur. İnsan belli bir tarihsel birikimle algılamaktadır. Bunun tarihselciler açısından taşıdığı anlam şudur. İnsandan bağımsız kendi başına bir gerçeklik vardır, ancak bu gerçeklik dolaylı ve görel olarak algılanabilir. Dolaylı ve görel olan yanlı algı ile ulaşılan bilgi de yanlış değil, parçalı, eksik ve hipotetiktir. Böylelikle gözlenebilen olguların ötesine geçmenin yasak olduğu olgucu kısıtlamacılığı ortadan kaldırmış olmakla bilginin ve bilimin alanını genişletmiş olurlar³⁷.

Olguculuğun “ortak insan doğası” anlayışına göre, sosyal ve tarihsel durum veya kültürel ya da tarihsel koşullanmalarımız ne kadar değişirse değişsin, özellikle doğa nesnelere algılama ve bilme biçimimizde bu değişimlerin bir etkisinin olamayacağı, bir göreliliğin söz konusu edilemeyeceği savunulmaktadır. Halbuki yapılan araştırmalar örneğin, Eskimoların beyaz algısı ile Ekvator kuşağında yaşayan insanların beyaz algısının önemli ölçüde farklılaştığını göstermektedir. Yani iklim ve coğrafyanın algılarımızı önemli ölçüde farklılaştırabilmesinden hareketle tüm insanlar için ortak bir algılamadan ya da öz halinde evrensel bir insan doğasından söz edilemez. Tarih ve iktisat gibi toplum bilimlerinde kültürel koşullanmaların farklı algılamalara yol açması durumu çok daha belirgindir. Pascal’ın yaklaşık 350 yıl önce “Pirenelerin bu tarafından doğru olan, öbür tarafından yanlıştır” demesi farklı toplum, ahlak, inanç ve değer yargılarının varlığının farklı algılamalara yol açması kapsamında değerlendirilmelidir³⁸.

³⁷ Doğan Özlem, “Bilgi ve Bilimde Olguculuk-Tarihselcilik Tartışması Üzerine:1-6”, (t.y). http://dusundurensozler.blogspot.com/2008/11/bilgi-ve-bilimde-olguculuk-tarihselcilik_25.html (22 Eylül 2009).

³⁸ Özlem, *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, ss. 238.

4. Bilimsel Yönteme Sahip Olma

Onyedinci yüzyıla kadar felsefenin bir alt dalı durumunda bulunan fizik, biyoloji, ahlak, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi alanlar, köklü bir dönüşümle özerkliklerini ilan edip felsefe değil, bilim olduklarını ortaya koymuşlardır ve bu durumun doğal bir sonucu olarak bilimin ne olduğu ve aynı zamanda yönteminin de nasıl olması gerektiği tartışmalarında büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Özellikle felsefenin egemenliğinden kurtulmanın yolunu yöntem arayışlarında görmüşlerdir.

Bilimi niteleyen özelliklerden üçüncüsü olarak bahsedeceğimiz bilimsel yönteme sahip olma esasen bilimsel bilginin en temel koşulunu oluşturmaktadır. Çünkü yöntem bilgilenme süreciyle eş zamanlı ya da öncel olarak varlık gösterir. Bilimsel bilgi ile bilgi arasındaki ayrım yönteme dayandırılmaktadır. Yöntemi bulunmayan bilgi olmayacağına göre, bilimsel bilginin oluşturulması ve test edilmesinin yöntemi olmak zorundadır. Bilimsel yönteme sahip olma algılanabilir alan içerisinden nelerin, nasıl seçileceği ile hangi özelliklere sahip olmaları halinde bilimsel bilgiyi oluşturacakları sorunlarına çözüm getirmeyi amaçlamaktadır. Bilimin yönteminin ne olduğu sorusu da, tezin ana sorunsalı bağlamında, yöntembilim alanında temel tartışmalara kapı aralamaktadır. Bilimin tanımlanması yukarıda ifade edilen, tanımlanması zor niteliklerin ne anlama geldiğinin ortaya konulması yoluyla kısmen de olsa mümkün olabilir. Ancak bilim, evrensellik, nesnellik, doğruluk, geçerlilik, algılanabilirlik gibi temel epistemolojik kavramların tümünün tartışılması, sonunda hiç bir şeyin tartışılmamasına hizmet edecektir. Bu nedenle içerik yönünden bu kavramların tamamına veya bir bölümüne ilişkin ortak bir semantik düzlemin varlığının veri alınması bu alanda tartışma yürütebilmenin temel koşulunu oluşturacaktır³⁹.

Yukarıda da bahsedildiği üzere özcü/evrenselci bilim anlayışına göre bilimsel bilgiyi diğer bilgi türlerinden ayıran en önemli epistemolojik koşul bilimsel bilginin empirik yönteme dayandırılması idi. Bilim gözlem, araştırma, deney gibi empirik yol ve araçlar vasıtasıyla, olgusal gerçeklik hakkında bize yöntemli yoldan elde edilen bilgiler sunan faaliyetlerdir. Nominalist/tekilci anlayış ise bilimi bilim olmayandan yöntemi ayıramaz iddiasındadır. Çünkü bilimsel bilgi hiçbir şekilde tam ve eksiksiz olarak

³⁹ Demir, *Stratejik Bir Bilgi Alanı: İktisat Metodolojisi*, s. 18.

doğrulanabilir bilgi olamaz. Pozitivistlerin bilimsel bilgi denetlenebilir, kanıtlanabilir bilgidir derken kastettikleri şey, bilginin doğrulanabilir olmasıdır. Popper tarafından 20. yüzyılda pozitivistlerin doğrulanabilirlik ölçütü eleştirilmiş ve bilimsellik ölçütü yanlışlanabilirlik olarak ifade edilmiştir. Ancak doğrulanabilirlikte olduğu üzere tam bir yanlışlanmanın da imkânsız olduğu görülmüştür. Üstelik hiçbir bilim insanının “araştırma sonuçlarımı acaba nasıl yanlışlarım” diye çalışmadığı, böyle bir psikik duruma yabancı oldukları görülmüştür⁴⁰.

Bilim felsefesine özcü/evrenselci ve nominalist/tekilci kutuplaşmasından bakıldığında bilime son dört yüz yıldır özcü/evrenselci anlayışın yön verdiği ve üstünlüğünü kabul ettirdiği, ancak nominalist/tekilci anlayışın sesinin eskisine oranla daha fazla çıktığı ve taraftar bulduğu söylenebilir. Özcü/evrenselci anlayışın üstünlük sağlayabilmesinin nedenlerinden biri, çoğu insanın temel bir psikik ihtiyacına tümel, genel ve evrensel olanı (reel olarak olmasalar bile) bilme ve ona sahip olma ihtiyacına cevap verebilmesidir. Bu bakımdan düşünme serüveninde sığılığı ve kolaycılığı temsil eder. Hâlbuki nominalist/tekilci anlayışın ve özelde tarihselcilik ve hermeneutic yaklaşımların tümelleri, evrenselleri yoktur. Onlar toplum ve insan düşüncesinin karmaşık ve kaotik niteliklerinin farkında olarak, bu karmaşıklık ve kaosu kısmen kavramaya yönelmekle zor ve yoğun bir düşünme serüvenini temsil ederler. Dilthey, felsefi ve bilimsel düşünüşün krize girdiği dönemlerde hermeneutiğin gündeme getirilip etkili olduğunu, ancak kriz aşıldıktan sonra insanların yeniden tümeller, evrenseller peşinden koşmaktan yılmadıklarını belirtmektedir. Ayrıca her türlü üstünlük iddiasının kökeninde totalitarizm yer almaktadır. Sadece düşüncede değil sosyal yaşamda, özellikle siyasette çeşitli totalitarizmlerin oluşmasına hizmet etmektedir⁴¹.

Özcü/evrenselci bilim anlayışının üstünlüğünün bir başka nedeni, bilimin sadece belirli özellikler taşıyan bir bilgi çeşidi olmanın ötesine geçerek toplumsal, iktisadi, siyasal, kültürel ve ideolojik nitelikler taşıyan metafizik değerlerle yüklü bir meşruluk kaynağı oluşturmasıdır. Bu anlayışta bilim, bilginin elde edilip düzenlenmesinin bir yöntemi olarak sınırlandırılmamış; çok daha ayrıcalıklı bir işlev yüklenerek neyin gerçek olup olmadığına hakemlik yapan, neyin mümkün

⁴⁰ Özlem, *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, ss. 236-237.

⁴¹ Özlem, *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, ss. 245-246.

olabileceğini dikte eden, nelerin yapılabileceğini öneren bir rol üstlenmiştir. Buradan hareketle George C. Lodge'a göre modern bilim günümüzün dini olarak işlev görmektedir. Özlem'e göre de özcü/evrenselci bilim anlayışının yüceltilmesi onun dogmatikleşmesine, bir tür dine dönüşmesine yol açmıştır. Bu durumun en önemli sonucu ise özellikle uygulamalı bilimlerin araçsallaştırılmasıyla siyasal yönlendirme ve baskının sağlanmasıdır. Böylelikle bilimden, özellikle uygulamalı fen bilimleri ve sosyal bilimlerden beklenen mevcut sosyo ekonomik düzenin küreselleşmeye hizmet edecek şekilde dönüştürülmesidir. Modern bilimin bu yapısı özellikle iktisat alanında diğer sosyal bilimlerden çok daha fazla kendini göstermektedir. Sözelimi iktisat ahistorik, apolitik ve asosyal olmasıyla, yani sosyoloji ve siyasetten uzaklaşmasıyla sosyal düzenler için özel bir uygulama alanı kazanmakta ve böylelikle özcü/evrenselci bilimle yakın bir ilişki kurduğu ilan edilebilmektedir. Böylesine bir uygulama ile iktisat bilimi bütün sosyal düzenlerle iç içe gelişen ve onları destekleyen bir inanç sistemi anlamında ideoloji olarak hizmet etmektedir. Böyle bir inanç sistemi sayesinde sosyal düzende bastırılmış öğeler için en az, baskın öğeler içinse daha da fazla gerekli olan sosyal ve siyasal huzuru sağlamanın önkoşulu olan bir ahlaki kesinlik sağlanmaktadır. Sosyal düzenin kuşku ve ikiyüzlülükle lekelenmesi ve bütün hiyerarşi düzeylerinde meydana gelen bozulmanın tamiri için bir inanç kümesi ve bilgi gövdesine ihtiyaç duyulmaktadır. İktisat bilimi de tek başına bir sosyal düzen olarak kapitalizme böyle bir amaç için hizmet etmektedir. İktisadın söz konusu ideolojik işlevi çalışmanın üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak incelenecektir⁴².

II. YÖNTEM ve YÖNTEMBİLİM (METODOLOJİ)

A. Bilimsel Yöntemin Niteliği

Bilimin amacı evreni anlamak, insan ve doğaya ilişkin olayların nedenlerini saptamak, birbirleriyle olan bağlantılarını ortaya çıkarıp genelleştirmek ve

⁴² Demir, *Stratejik Bir Bilgi Alanı: İktisat Metodolojisi*, s. 18; Robert Heilbroner, "Economics as Universal Science", *Social Research*, Vol. 71, No. 3, (Fall 2004), ss. 630-631; Özlem, *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, s. 246 ; Benton, s. 70; George C. Lodge, *The New American Ideology*, New York: Alfred A. Knopf, 1976, s. 314.

kuramsallaştırmak ve bu kuramsal bilgiden hareketle de gelecekte ortaya çıkacak olayların nasıl ve ne zaman ortaya çıkacağını öngörebilmektir. Sözü edilen amaca ulaşmak için bilimin, olguları betimlemek ve açıklamak biçiminde iki aşaması bulunmaktadır ve bu betimleme ve açıklamanın nasıl ve hangi yollarla yapılacağını belirleyip, bilimsel bilgiye temel niteliğini kazandıran yapı bilimsel yöntem olarak adlandırılmaktadır. Üstelik bilimsel yöntem bir yanı ile eylemsel, bir yanı ile de zihinsel bir süreçtir. Eylemsel yanı bilimsel araştırma yöntemi olarak izlenecek aşamaları ve düzeyleri içeren araştırma kuralları topluluğu biçiminde ifade edilebilirken; düşünsel yanı ise aklın işleyiş kuralları (mantık) ve bilimsel düşünme yöntemi olarak akıl yürütme şekillerini (tümevarım, tümdengelim, analogi vb.) içeren zihinsel bir etkinlik süreci olarak ifade edilebilir⁴³.

Bilimsel yöntemin niteliği belirlenecekken üç temel ayrımın dikkate alınması gerekmektedir. İlki bilimin betimleme ve açıklama işlevleri arasındaki ayrımdır. Betimleme gözlem, deney ve ölçme işlemleri aracılığıyla araştırma konusu olguları ve bu olgular arasındaki ilişkileri saptama, sınıflandırma ve genelleme olarak tanımlanmıştır. Bilimsel açıklamalar ise gözlem konusu olgu ya da düzenliliklerin derinine inerek üst düzeyde yer almaktadır. Karmaşıklık ve beklenmedik olan da bu düzeydedir. Böylelikle açıklama, alt düzey olarak ifade edilebilecek betimleyici empirik genellemelerin kuram ve hipotezler yardımıyla anlaşılır ya da beklenir hale getirilmesi amacını taşıyan üst düzey soyut kavramlar içermektedir. Bir bilimsel açıklama sadece olanın değil, aynı zamanda belirli koşullarda olması beklenilenin de açıklamasını gösterir. Başka bir deyişle açıklama sayesinde beklenilmeyen bir gözlem beklenir hale gelmektedir⁴⁴.

G. Kirchhoff, E. Mach, K. Pearson, iktisatta P. Samuelson gibi betimleyici bilim anlayışını savunan düşünürler bilimde olgu ve olgular arasındaki ilişkileri betimlemenin dışında bir açıklamadan söz edilemeyeceğini; metafizik nitelikteki neden, niçin sorularına değil, ne ve nasıl sorularına yanıt arandığını ileri sürmüşlerdir.

⁴³ Hüseyin Gazi Topdemir, "Bilim, Bilim Tarihi ve Felsefe İlişkisi Üzerine", **Düşünen Siyaset**, Sayı. 16, 2002, ss.61-62; Yıldırım, s. 57 ; İbrahim Armağan, **Yöntembilim 1: Bilimsel Yöntem**, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, 1983, s. 23; Nilgün Çelebi, "Metodolojik Sorunlara Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt. XXXV, Sayı. 2, 1992, s. 49.

⁴⁴ Daniel Hausman, **The Inexact and Seperate Science of Economics**, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 288 ; Yıldırım, s. 57.

Sözgelimi ihracatta meydana gelen artışın % kaç olduğunu söylemek betimleyici bir yaklaşımken, bu artışın nedenini ortaya koymak açıklama ile ilgilidir. Açıklama bir olgunun oluş biçimini değil, oluş nedenini gösterme sürecini ifade etmektedir. Bir olguyu betimlemek için o olgunun dışına çıkmaya gerek yoktur; olgunun oluş süreci içerisinde algılanması ve kaydedilmesi yeterlidir. Hâlbuki bir olguyu açıklamak için o olgunun dışında başka olgulara başvurmak gerekmektedir. Bu durum iki olgu türü arasında ilişki kuran kuram ya da hipotez türü genellemelere ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Günümüzde bilim dallarında açıklamanın önemli yer tuttuğu dikkate alındığında, bilimin ne ve nasıl sorularına yanıt aradığı kadar, hatta belki de daha fazla neden ve niçin sorularına da yanıt aradığı rahatlıkla söylenebilir⁴⁵.

İkinci ayırım ise, empirik genellemeler ile kuramsal genellemeler yani hipotezler arasındadır. Tek tek olguların gözlenmesiyle başlayıp olgu gruplarını kapsayan empirik genellemelere ulaşmak ile bu genellemelerin açıklanması amacıyla kuramsal kavram veya genellemeler ortaya koymak başka başka şeylerdir. Deney boyutunu ön planda tutan empirik genellemeler doğrudan gözleme konu olduklarından induktif (tümevarım) yöntemle elde edilebilirken, teorik genellemeler doğrudan gözleme konu olmadıkları gibi ne tür bir düşünme ile elde edildikleri dahi bilinmemektedir. Bilim için önemli olan kuram veya hipotezin ne tür bir düşünce ile ortaya konduğu değil, olgusal verilerle desteklenip desteklenmediğidir. Bu husus bilimsel yöntemin niteliğine ilişkin üçüncü ayırımı, “buluş” ve “doğrulama” bağlamı ayırımını oluşturmaktadır. İnceleme konusu olgular ve olgular arasındaki ilişkileri saptama, bu saptanan ilişkileri açıklamaya yönelik kuram ve hipotezler ortaya atma buluş bağlamını oluştururken; söz konusu teori veya hipotezlerden olgusal şekilde test edilebilecek sonuçlar çıkarma ve bu sonuçları yeni gözlem ve deney verileriyle karşılaştırma işlemleri doğrulama bağlamını oluşturmaktadır. Bilimsel yöntemin mantıksal yapısını belirlemek açısından çeşitli felsefi görüşler ileri sürülmüştür. Buna göre bilimsel yöntemin özünde yer alan mantıksal düşünme ve çıkarım türünü, empirik geleneği temsil eden düşünürler için induksiyon, rasyonalist geleneğe bağlı düşünürler

⁴⁵ Yıdırım, ss. 95-96; Eren, s. 29.

için dedüksiyon, modern mantıkçılar için hipotetik dedüksiyon ve pragmatistlerde retrodüksiyon veya problem çözme oluşturmaktadır⁴⁶.

1. Tümevarım (İndüksiyon)

Tümevarım temel işlevi açısından bir genelleme yöntemi olup, tek tek olguların gözlenmesinden hareket ederek o sınıfın tümünü kapsayan genellemelere ulaşmak için kullanılan bir akıl yürütme yöntemidir. Buna göre $a_1, a_2, a_3, \dots, a_n$ gibi aynı kümede bulunan nesnelerin B gibi ortak bir özellikleri olduğu saptaması yapılıp ve buna dayanarak tüm a'ların B niteliğine sahip olduğu sonucu çıkarılır. Ancak bu sonuç zorunlu değildir, yani dayandığı gözlemler doğru olsa bile kendisi yanlış olabilir. Çünkü sonuç, gözleme dayalı kanıt ve belgelerle birlikte onları aşan ve henüz gözlemi yapılmamış olguları da içine alan bir genellemedir. Dolayısıyla n sayıda gözlemin doğruladığı bir sonucu, n+1 gözlemin de doğrulayacağı mantıksal olarak kesinlikle söylenemez⁴⁷. Karl Popper'in ünlü örneğinde olduğu üzere ne kadar çok gözlem yapılmış olursa olsun bütün kuğuların beyaz olduğu yönünde mantıksal zorunluluk taşıyan bir genellemeden söz edilemez. Metodoloji tartışmalarında tümevarım sorunu olarak ifade edilen bu husus yanlışlamacılık başlığında ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

Holcombe tümevarımı yukarıda da ifade edildiği üzere gerçek dünyadaki belirli gözlemlerden hareketle, gözlemlenebilecek başka olayları da kapsayan genellemelerde bulunmak şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımdan hareketle tümevarım, tam tümevarım ve eksik tümevarım şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Tam tümevarımda genelleme içinde yer alan tüm unsurlar öncüllerde içerilmektedir. Eksik tümevarımda ise gözlenen önermelerin dışında kalan önermelerin de içerildiği bir genelleme söz konusudur. Bilimsel yöntem olarak tümevarım eksik tümevarımdır. Çünkü bilineni tekrarlamayıp yeni bilgi üretmek ancak eksik tümevarımla mümkündür⁴⁸.

Empirik gelenekteki düşünürlere göre tümevarımın işleyişi şöyle gerçekleşmektedir: İlk olarak olgular dikkatli ve sistematik gözlem ya da deney yoluyla

⁴⁶ Yıldırım, ss. 58-67.

⁴⁷ Yıldırım, s. 67.

⁴⁸ Randall G. Holcombe, **Economic Models and Methodology**, London: Greenwood Press, 1989, ss. 41-45.

toplanıp kaydedilir, ikinci aşamada toplanan olgular sınıflanır, çözümlenir, bilinen diğer olgularla karşılaştırılıp yorumlanır, bu şekilde işlenen olgulardan üçüncü aşamada tümevarım (indüksiyon) yoluyla genellemelere ulaşılır ve en son aşamada elde edilen genellemeler yeni gözlem veya deney sonuçları ile karşılaştırılarak doğrulanır; bunun anlamı bu sonuçlara uyuyorsa doğru saymak, aksi takdirde yanlış sayarak reddetmek ve yeni genellemelere gitmektir⁴⁹.

Yukarıda da ifade edildiği üzere bilimde olguları betimleme kadar açıklama da önemlidir. Hâlbuki tümevarım yoluyla ulaşılan genellemelerin olguları özetleme, sınıflama ve yargılarımızın kapsamını genişletme dışında bir açıklama gücü bulunmamaktadır. Tümevarıma bir başka eleştiri gözlemin yol göstericiliğinde kuram değil, kuramın yol göstericiliğinde gözlemin var olduğu yönündedir. Araştırmacı kafasında taşıdığı kuram ya da hipotez çerçevesinde gözlemde bulunur. Yani gözlem için bilinçli bir yol göstericilik, zihni bir süreç söz konusudur. Bir başka eleştiri de bilimde açıklama gücü taşıyan genellemelerin teorik nitelikte olduğu, bu nedenle gözlemlere dayalı genellemelerden ibaret olmadıklarıdır. Tümevarım gözlemin dışında kalan nesne ve ilişkilerle ilgili kavramın bulunmasında uygun bir düşünce yolu değildir. Yani Newton'un yer çekimi yasasını bulmasının sebebi kafasına elma düşmüş olması değil, zihninde yerçekimi sorununu taşıyor olmasıdır⁵⁰.

Tümevarımı bilimsel bir yöntem olarak ilk kez ortaya koyan Francis Bacon'dır. Ona göre gerçeğe ulaşmanın iki yolu vardır. Bunlardan biri algıların bir kenara konulup tümdengelsel çıkarımla elde edilecek doğruluğu apaçık aksiyomlar bulmak, diğeri de olguların tek tek gözleminden hareketle genellemelere gitmek ve bu genellemelerden daha genel olan aksiyomlara ulaşmaktır. Bacon skolâstik düşüncenin bir özelliği saydığı tümdengelim yolunu yararsız ve kısır bulmakta, bu nedenle doğru ve yararlı bulduğu tümevarım yolunu önermektedir⁵¹.

⁴⁹ Yıldırım, s. 67.

⁵⁰ Yıldırım, ss. 67-68; Eren, ss. 15-16.

⁵¹ Yıldırım, s. 68.

2. Tümdengelım (Dedüksiyon)

Tümdengelım parçaya ait özelliğın, bütüne ait özellikten hareketle bulunması veya tümel/genel bir önermeden özel bir sonucun çıkarılması ve bu anlamda bütünden parçaya, genelden özele, tümelden tikele ulaşılması yöntemidir⁵². Tümdengelımda iki ilkedden söz edilebilir. Birincisi akıl ilkeleri olarak ifade edilebilecek olan aynılık, çelişmezlik, üçüncü terimin yokluğu ve nedensellikdir. İkincisi ise soyutlama, yani soyuttan somuta gidiştir. Bu ilkelere göre tümdengelımda kesinlik ve mutlak doğruluk vardır⁵³.

Tümdengelım matematik ve mantıkta verilmiş bazı aksiyom veya varsayımlara dayanarak teorem çıkarma ya da ispat yöntemidir. Bilgilerimizde kesinlik ve mutlak doğruluk arayan düşünürler dedüktif çıkarımı bütün bilimler için en sağlam ve tek geçerli bilgi edinme yolu olarak görmüşlerdir. Ancak dedüktif çıkarımın yapısı ve sağladığı kesinliğin niteliğine bakıldığında, sözü edilen ispatın teoremin doğruluğunu değil, teoremin aksiyom denilen birtakım önermelerden çıkarılabilir olduğunu gösterdiği görülecektir. İspatı yapılan bir teoremin doğruluğu, aksiyomların/öncüllerin doğruluğuna bağlıdır. Aksiyom ise tanımı gereği ispatı yapılmaksızın doğru kabul edilen önermelerdir. Dolayısıyla bir teoremin kanıtlanmış olması onun doğrulandığı anlamına gelmez, kanıtlanmış bir teori yanlış olabilir. Çünkü öncüllerinin doğruluğunun kabulü bir varsayımdır. Bu nedenle aksiyomatik sistemlerde yer alan önermelerin doğruluğu hipotetiktir. Q gibi bir önermenin dedüktif yoldan ispatlanması, ancak doğruluğu bilinen P gibi bir önerme veya önerme grubundan çıkarılabilir olduğunu göstermekle mümkündür. Ancak bu kez P'nin doğruluğunun ispatı bir başka çıkarım gerektirecektir. Bu durum ya sonu gelmez ispatlar zinciri, ya da döngül ispatlamaya yol açacak ve bilgi edinme ile gerçeğe ulaşma çabasında dedüktif yöntem verimsiz olacaktır. Sözü edilen problemi gören rasyonalistler, öncül olarak kullanılan aksiyom veya postulatların doğruluğu ispat gerektirmeyecek kadar apaçık olan önerme türünden olduklarında ısrar etmişlerdir⁵⁴. Dedüksiyon mantıksal ispatın özünü oluşturmaktadır. Tümdengelım yönteminde aksiyomlar/öncüller doğru ise sonuç da zorunlu olarak doğru

⁵² Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 89.

⁵³ Eren, s. 16.

⁵⁴ Yıldırım, ss. 68-69.

olmaktadır. Yani Q gibi bir önermenin doğruluğunun dedüktif yönden ispatlanması, sadece onun doğru olan P gibi bir önermeden çıkarılabilir olduğunu göstermek anlamına geliyorsa, bu çıkarım bize yeni bir şey öğretmemektedir. Sonuçta söylenen öncülerde söylenenin ötesine geçmemektedir. Başka bir deyişle öncüllerde üstü örtülü olarak söylenen, sonuçta belirgin biçimde ortaya konmaktadır ya da öncüllerde sarılı olarak verilen paket sonuçta açılmış bir biçimde sunulmaktadır⁵⁵.

Tümdengeliimi benimseyen düşünürleri, tümdengelimün gücü konusunda yanılta temel iki nokta şudur⁵⁶:

- i. Esasen bir çıkarım ya da ispat yolu olan dedüksiyonu bir bilgi üretme yolu olarak göstermeleri;
- ii. Aksiyom ya da potulatları doğruluğu apaçık, yadsınamaz birer mutlak doğru sanmaları ve bunlara ulaşmanın tek yolunu akıl veya sezgi olarak göstermeleri.

Pheby, tümdengelimün öncüsü olarak Descartes'ı saymaktadır. 1600'lü yılların başında geliştirdiği tümdengelim yaklaşımı ile Descartes, zamanının hâkim felsefi sınırlarını aşmak istemiştir. Ayrıca o tümdengelim yöntemini, bize tüm faaliyet alanlarının kesin bilgisini vermesi için tasarlamıştır. Taban tabana zıt anlayışların öncüleri olmakla birlikte Bacon ve Descartes'ın, hâkim felsefi sınırları aşmak anlamında, benzer amaca sahip olduklarını söylemek mümkündür⁵⁷.

3. Hipotetik Dedüksiyon

17. yüzyılda fizik ve astronomideki olağanüstü gelişmelerle birlikte üçüncü bir yöntem ortaya çıkmıştır. İlk örneklerini Newton ve Galileo gibi ünlü bilim insanlarının çalışmalarında gördüğümüz modern bilim mantıkçıların hipotetik-tümdengelim diye adlandırdıkları bu yöntem, tümdengelim ile tümevarımın uzlaşımı ya da klasik

⁵⁵ Hans Reichenbach, **Bilimsel Felsefenin Doğuşu**, Cemal Yıldırım (çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1981, s. 34.

⁵⁶ Yıldırım, s. 69.

⁵⁷ John Pheby, **Methodology and Economics: A Critical Introduction**, Great Britain: Macmillan Press, 1988, s. 14.

dedüksiyon tezinin empirik bilimler çerçevesindeki bir gelişimi olarak ifade edilebilir. Esasen induktif ve dedüktif yöntemlerin bilimsel manada uzlaşımına Aristoteles’de rastlanmaktadır. Aristoteles bilimsel yöntemi, olguların gözleminden genel ilkelere ulaşan ve bu genel ilkelerden yeniden olgulara dönen bir süreç olarak düşünmüş; ilkelere ulaşırken induktif, ilkelerden olgulara dönmede ise dedüktif çıkarımın kullanıldığını savunmuştur⁵⁸.

Hipotetik-dedüktif ya da açıklayıcı induksiyon denilen yöntem mantıksal niteliği çoğu zaman yanlış anlaşılan bir yöntemdir. Bazı filozoflar teoriden olgulara giden çıkarım matematiksel yöntemlerle yapıldığından teorilerin dedüktif mantık yoluyla doğrulanabileceğini düşünmüşlerdir. Hâlbuki bir teorinin doğrulanması teoriden olgulara giden çıkarıma değil, olgulardan teoriye giden çıkarıma dayanmaktadır⁵⁹.

Hipotetik-dedüktif yöntemin ayırıcı özelliği, Reichenbach’ın bulma bağlamı ve doğrulama bağlamı şeklinde yapmış olduğu ayırimda ortaya çıkmaktadır. Buna göre bilim mantığının konusu doğrulama işlemlerini kapsamaktadır. Buluş süreci mantığın değil psikolojinin konusunu oluşturur. Buna göre bir teori ya da hipotezin bulunması, yaratıcı hayal gücüne, sezgi veya deneyime, şans ya da rastlantıya dayanabilir. Mantıksal çözümleme ise teori ile teorinin açıkladığı olgular arasındaki ilişkileri ortaya çıkarma işlemidir. Bu nedenle hipotetik-dedüktif yöntem, açıklama vaat eden bir teori veya hipotezden test edilebilir sonuçlar çıkarmak ve çıkarılan sonuçları (bunlara öndeyi de denilebilir) ilişkin oldukları gözlem veya deney verileri ile karşılaştırmak biçimindeki bir süreci ifade etmektedir. Teoriden test edilebilir sonuçlar çıkarma kısmı dedüktif mantık gerektirirken, çıkarılan sonuçları deney/gözlem verileri ile karşılaştırma induktif mantık gerektirmektedir. Burada başlangıç tesadüfi gözlemler seti değil, bir önermenin (hipotezin) formülasyonu, araştırmanın sonucu hakkında yol göstericiliktir. Başlangıç önermesini (hipotez), hipotezin sınanması izleyecektir. Yani yaptığımız gözlemlerle hipotezin uyumlu olup olmadığı karşılaştırılacaktır. Hipotezler doğrudan gözlenmeyebilir olduğunda sınama safhası orijinal hipotez yerine, hipotezden sonuçlar çıkarsanarak yapılacaktır. Doğrudan çıkarsamalar gözlenir, sınanır. Bir bakıma üst

⁵⁸ Yıldırım, s. 70.

⁵⁹ Hans Reichenbach, “Doğrulama Mantığı: İndüksiyon”, içinde (Ek 6) **Bilim Felsefesi**, Cemal Yıldırım, 9. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, ss. 190-191.

düzyer önermeleri oluşturan hipotezlerden sonuç, öndeyi biçimindeki alt düzyer önermeler ıkarsanır ve alt düzyer önermeler yoluyla hipotez sınanır. Ancak buluş bağlamında yer verilmeyen indüksiyon yöntemine, doğrulama bağlamında yer olup olmadığı da tartışmalıdır. Sözelimi J.S. Mill doğrulamanın indüktif mantık gerektirdiğini savunurken, K.R. Popper doğrulama bağlamında da indüktif mantığa yer tanımamaktadır⁶⁰.

4. Retrodüksiyon ve Problem Çözme

Hipotetik-dedüktif yöntem bulma ve doğrulama bağlamı çerçevesinde doğrulama için bir mantıksal çıkarım sağlarken, bulma bağlamı için böyle bir mantıksal çıkarım sağlamamaktadır. Mantıkıların bir bölümü doğrulamada olduğu gibi bulmanın da bir mantığı, mantık terimleri ile ifade edilebilecek bir çıkarım biçimi olabileceği olasılığı üzerinde durmuşlardır. Bunlardan bazıları da bu mantığın ancak indüksiyon ya da indüksiyon türünden bir çıkarım olabileceğini iddia etmişlerdir. Ancak bu iddialarını temellendirecek bir mantıksal çözümleme ya da bilim tarihinden örnekler verme yoluna başvurmamışlardır. İndüksiyonun dışında bir çıkarım biçiminden söz edenlerin başında pragmatist mantıkçılar gelmektedir. Pierce retrodüksiyon adını verdiği, indüksiyon ve dedüksiyon yöntemleri dışında bir üçüncü çıkarım tipinden söz etmiş ve bu yöntemi bilimsel buluşa özgü mantık olarak nitelendirmiştir. Pierce göre dedüksiyon bize bir şey öğretmez, çünkü elde ettiğimiz sonuç zaten öncüllerde örtük olarak yer almaktadır. İndüksiyonda da sonuç yeni bir kavram getirmemekte, sadece sınırlı gözlemlerimiz üzerindeki yargımız evrenin tümünü kapsayacak şekilde genelleştirilmiş olmaktadır. Dolayısıyla indüksiyonla ancak bulunmuş bir teori test edilmiş olur, dedüksiyonda olduğu gibi bizi yeni bir teoriye götürmez. Bilimsel çalışmalarda gözleme konu olan olguların açıklanması, betimlemek kadar önemlidir. Açıklama, betimlemede karşımıza çıkmayan teorik nitelikli bir kavrama başvurmakla mümkündür⁶¹.

Retrodüksiyonun mantıksal yapısı kesin olarak belirlenmemesine rağmen gözlemlerimizin, gözlem dışı kalan nesne veya süreçler tasavvur edilerek açıklanmaya

⁶⁰ Yıldırım, s. 71; Eren, ss. 16-17.

⁶¹ Yıldırım, ss. 71-72.

çalışıldığı bir çıkarım biçimi olarak tanımlanması mümkündür. Bu çıkarımda beklenmeyen, mevcut teorilere aykırı düşen bir olgu karşısında, doğrudan gözleme konu olmayan ancak gözlem verilerindeki tüm ilişkileri açıklama gücü olan yeni bir teorik kavram tasavvur edilir ve bu ilişki kelimeler veya semboller yoluyla bir genelleme biçiminde ifade edilir. Yani retrodüktif çıkarımla bilimsel bir açıklamaya ulaşırken, beklenmedik bir olgunun gözlemi hareket noktasını oluşturmakta ve beklenmeyenin açıklanması doğrudan gözlem verisi olmayan yeni bir kavram ya da hipotezle mümkün olmaktadır. Sözelimi Toriçelli emme tulumbanın suyu ancak 10 metre kadar yukarı çekebildiği gözlemini, gözlemine konu teşkil etmeyen hava basıncı gibi bir kavramı tasavvur ederek açıklamıştır. Retrodüktif mantıksal çıkarıma göre Q gibi beklenmeyen bir gözlem, P gibi bir önermenin doğru kabul edilmesiyle açıklanmış olacak ya da beklenen bir gözlem niteliği kazanacaksa, o durumda P doğru sayılabilir. Öncüllerin doğru kabul edilmesi, sonucu da doğru kabul etmemiz zorunluluğu getirmez. Öncüllerin doğruluğu sadece sonucun doğru olma olasılığını artırmaktadır⁶².

Reichenbach, Braitwaite, Feigl, ve diğer mantıksal empirisistler ile özellikle Popper buluş ve doğrulama ayırımına deneysel ve mantıksal önermeler arasındaki kategorik fark üzerinden bakmaktadırlar. Aynı yorum 1980'lerde Siegel tarafından tekrarlanarak; buluş empirik bir nitelikte, doğrulama ise mantıksal ve epistemolojik bir yapıda tanımlanmıştır. Buluş bu niteliğiyle psikolojinin, tarihin ilgi alanını oluştururken, doğrulama felsefe kapsamında yer almaktadır⁶³.

Hanson, Aristoteles ve Peirce'den yola çıkarak H gibi bir hipotezin doğuşuna yol açan nedenlerle, H'yi kabul etmemize gerekçe sağlayan nedenleri birbirinden ayırmaktadır. Bir hipotezin oluşumuna yol açan nedenler onu akla yakın bir tahmin yapan nedenlerdir. Hanson'a göre hiç kimse bir hipotezi doğru kabul etmemizi sağlayan nedenlerle, hipotezi akla yakın bir tahmin olarak değerlendirmemize yol açan nedenler arasında bazı ayrılıkların olduğunu inkâr etmez. Ancak sorun, bu ayrılıkların mantıksal mı yoksa psikolojik veya sosyolojik mi olduğu konusundaki değerlendirmelerdedir. Hanson bizi bir hipoteze götüren nedenlerle, ilgili hipotezi doğru kabul etme

⁶² Yıldırım, s. 72-73.

⁶³ Robert McLaughlin, "Invention and Induction Laudan, Simon and the Logic of Discovery", **Philosophy of Science**, Vol. 49, No. 2, (June 1982), ss. 199-200.

nedenlerimizdeki ayrılıkların psikolojik, sosyolojik ya da tarihsel değil, mantıksal olduğunu ileri sürmektedir.

Hanson bir hipotezi doğru kabul etmek için; gözlemlerimizin hipotezi desteklemesini, sonuçlarının öndeyileri doğrulamasını, yerleşmiş bir teoriye uygun düşüyor olmasını ya da ondan mantıksal olarak çıkarılabilir olmasını isteyeceğimizi belirtir. Hâlbuki bir teorinin akla yakın bir tahmin olarak değerlendirilmesinde bu koşulların hiçbirine gerek yoktur. Sözelimi Kepler Mars'ın yörüngesinin eliptik olduğu düşüncesine sahip olmasaydı, eliptik yörünge hipotezini doğrulatacak tüm nedenleri ortaya koyamazdı. Bir hipotezi oluşturup ileri sürmede analojik akıl yürütmeden faydalanılabilir, ancak bir hipotezi analogiler değil, gözlemler doğrulayabilir. Analogi, örneğin A ve B'nin p ve q gibi ortak özellikleri varken, A'nın ayrıca r gibi bir başka özellik daha taşıması durumunda, buna bakarak B'de de r gibi özelliğın olabileceğini düşünmektir. Bu anlamda analogi gözleme dayanmaz, salt mantıksaldır. Akla yakın bir hipotez oluşturmada analogiye dayalı akıl yürütmenin yanı sıra, denklem veya argümanlarda simetri sezinlemek ve yetkili kişiye (otoriteye) başvurmak gibi yollara başvurulabilir. Ancak bunlar hipotez doğrulamada kullanılan induktif düşünme biçiminden bambaşkadır. Analogik düşünme, simetriye başvurma ve yetkiliye başvurma bir hipotezi akla yakın gösterebilir, hipotezi doğrulamak ise induktif çıkarımla mümkündür. Hanson buluş mantığı ile doğrulama mantığını oluşturan çıkarım biçimlerini birbirinden ayırmış, ancak buluş mantığında geçerli saydığı analogi, simetri ve yetkili kişiye başvurma gibi çıkarım biçimlerinin doğrulama mantığı için de geçerli olabileceğini belirtmiştir. Bu husus yukarıda bahsedilen Popper çizgisinde yapılan ayırım taraftarlarınca, Hanson'ın ileri sürdüğü ayırım tezinin geçersizliği yönünde eleştirilmesine sebep olmuştur⁶⁴.

Dewey ise retrodüksiyonu problem çözme olarak tanımlamıştır. Ona göre problem çözmenin yapısı altı aşamadan oluşmaktadır. Bunlar:

- a) Beklenmedik, açıklaması bilinenlerle yapılamayan bir zorlukla karşılaşma,
- b) Söz konusu beklenmedik olayı tanımlama,

⁶⁴ Norwood R. Hanson, "Buluş Mantığı", içinde (Ek 8) **Bilim Felsefesi**, Cemal Yıldırım, 9. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, ss. 199-202; McLaughlin, ss. 204-206.

- c) Probleme açıklama veya çözüm vaat eden bir hipotez meydana getirme,
- d) Hipotezden gözlenebilir mantıksal sonuçlar çıkarma,
- e) Hipotez sonuçlarını yeni deney ve gözlem verileri ile karşılaştırılıp test etme,
- f) Test sonuçlarına dayanarak hipotezi onaylama ya da reddetme şeklindedir.

İlk üç unsur bulma bağlamında, son üç unsur ise doğrulama bağlamında değerlendirilebilir. Dewey doğrulama sürecinde hipotetik-dedüktif görüşü benimsemektedir. Ancak buluş bağlamında ya da bir araştırmanın ilk aşamasında izlenmesi gereken yönetime ilişkin olarak Dewey bir sorunsala işaret eden belirgin olguların saptanması gerektiğini ileri sürer. Bu olguların sezdiği sorunu açıklayan ya da çözüm vadeden hipotezin belirlenmesi ardından hipotezin olgusal sonuçlarına gidilerek doğrulama safhasına gelinmiş olur. Ona göre araştırmaya ne Bacon'da görüldüğü üzere olgu toplayarak, ne Descartes'ın mantıksal çıkarımlarına giderek ne de hipotez kurarak başlayabiliriz. İlk yapılması gereken sorunsal durumu algılamak olmalıdır⁶⁵.

B. Yöntembilim (Metodoloji) ve İktisat Etodolojisinde Farklı Yaklaşımlar

Yöntembilim, bazı bilim insanları ve felsefecilerce bilgi kuramı (epistemoloji) ve bilim felsefesi çerçevesinde geniş manada, bazılarınca da yöntem çerçevesinde daha dar anlamda kullanılmaktadır. Bilim felsefesinde bilim, bir yanıyla ortaya konan bilgiler bütünü, bir yanıyla da bilginin üretim sürecidir. Bilgi kuramı (epistemoloji) insan bilgisinin niteliğini, sınırlarını, kaynaklarını ele alıp özünde insan bilgisinin kesinliğini sorgulamaktadır. Yöntembilim (metodoloji) ise, öne sürülen önermelerin bilimsel olup olmadığına karar vermemize ilişkin ilkelerin belirlenmesi ve bilimin gelişim sürecine ilişkin ilkelerle ilgilenmektedir. Ancak her üç alanda da insan bilgisine ilişkin farklı

⁶⁵ Yıldırım, s. 74-75; John Dewey, **How We Think**, D. C. Heat & CO. Publishers, 1910, ss. 72-77; Filmer Stuart C. Northrop, "Bilimsel Düşünmede İlk Adım", içinde (Ek 9) **Bilim Felsefesi**, Cemal Yıldırım, 9. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, ss. 210-211.

görüşlerin bulunduğu ve temel sorunsalları başta olmak üzere hem her boyutunun tartışmalı olduğu bilinmektedir⁶⁶.

Yöntembilim belli disiplinler özelinde, gerçekliğin hem betimlenmesi hem de açıklanmasına yönelik bilgi üretiminde kullanılan yol, yordam ve yöntemlerin incelenmesi ile birlikte, amaca ulaşılabilmesi için ne tür araç ve yöntemler kullanılması gerektiği ile ilgili geliştirilmiş sistemli ve düzenli olarak ifade edilen kavramsal sistem olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım bilimsel teorilerin düzenli yapısının analizi anlamına gelmektedir⁶⁷. Yöntemin bilimi olarak tanımlanabilen yöntembilimden, aynı zamanda belli amaçlara ulaşmak için hangi yöntemlerin izlenmesi gerektiği hususunda öneri ve tavsiyelerde bulunması beklenmektedir⁶⁸.

Yöntembilim için standart bir tanım vermek kolay değildir. Yöntembilimin belirgin biçimde tanımlanıp tartışılması için öncelikle yöntem ve yöntembilim arasındaki farkın ortaya konulması gerekir.

Yunanca meta (doğru) ve odos (yol) kelimelerinin birleşmesinden oluşan yöntem, bir araştırmada izlenen yol, sonuç elde etmek için kullanılan akıl yürütme biçimi, stratejiler bütünü, herhangi bir şeyi yapmanın yolu, düşünce ve eylemde düzenlilik olarak tanımlanmaktadır. Etimolojik açıdan ise bir amaca ulaşmak için izlenen yol olmasının yanı sıra eylemsel bir yol da olabilir⁶⁹.

Yöntembilimin konusu yöntemdir, ancak yöntembilim ne bir yöntemler seti ne de yöntemlerin bir betimlemesi anlamında yöntem değildir. Buna karşın yöntembilim kavramsallaştırma, model kurma, hipotez oluşturma, teori test etme gibi bilim adamlarınca kullanılan belirli kurallara dayalı entelektüel süreç için bize argümanlar ve rasyonalizasyon sağlamaktadır⁷⁰. Yöntembilim yöntemi aşan bir anlama sahiptir. Yukarıda da ifade edildiği üzere ileri sürülen önermelerin bilimsellik niteliğine ilişkin karar ilkeleriyle ilgilenmektedir Bu anlamda kuramların kuramıdır ya da yöntembilim,

⁶⁶ Yay, s. 2 ; Eren, s. 5.

⁶⁷ Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 23; Recep Kök, "Bilimsel Etik ve Bilim İnsanı Üzerine Metodolojik Bir Yaklaşım", (t.y) <http://www.deu.edu.tr/userweb/recep.kok/dosyalar/bilimsetik.pdf> (29 Eylül 2009), s. 9.

⁶⁸ Ian Hacking, "Lakatos's Philosophy of Science", *Scientific Revolutions*, Ian Hacking (ed.), Oxford: Oxford University Press, 1981, s. 131.

⁶⁹ Armağan, s. 21; Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 22.

⁷⁰ Fritz Machlup, *Methodology of Economics and Other Social Sciences*, New York: Academic Press, 1978, ss. 54-55.

bilimin savunma mantığıdır⁷¹. Boland'a göre yöntembilim (metodoloji), gerçek dünyanın doğası hakkında kullanılan teoriler ve ulaşılan sonuçların yöntemleri arasındaki ilişkiye dair bir bakıştır⁷².

Her düzenli eylem, iş ya da etkinlik bir yöntem izlemek zorundadır. Üstelik yöntem sözü edilen iş, eylem ya da etkinliğin oluşum sürecinde onunla eşzamanlı olarak varolmaktadır. Ancak sorun belirli yöntemlerle gerçekleştirdiğimiz eylem veya etkinliklerde, söz konusu yöntemleri bilinçli olarak kullanıp kullanmadığımızdır. Çünkü çoğu zaman aynı sonuca ulaşanlar arasında bile hangi yöntemin izlenmiş olduğu hususu tartışmalıdır. Dolayısıyla bir bilim dalında gerçekleştirilen bir eylem ya da etkinliğin hangi yöntemler izlenerek oluşturulduğu konusunda farklı yaklaşımların bulunması, yöntem tartışmalarının birinci ayağını oluşturmaktadır. Yöntem tartışmalarının ikinci ayağı ise, bir konuda hangi yöntemin izlenmesi gerektiğine yönelik farklı görüşlerin ileri sürülmesidir. Bu anlamda yöntembilim bu tartışmaların konu edinildiği bir bilim dalı olarak ifade edilebilir⁷³.

Yöntem ve yöntembilim arasındaki farkları belirginleştirmek üzere kavramların içeriklerine ilişkin olarak şu hususlar tesbit edilebilir. Yöntem kavramı⁷⁴:

- a) Belli bir amaca ulaşmakta gerekli mantıksal düşünme biçimi
- b) Söz konusu amaca erişmek için düşünsel ve eylemsel faaliyetlerin düzenlenmesi veya organize edilmesi
- c) Belirlenen amaca en uygun biçimde ulaşmak için gereken tekniklerin seçilmesi ve organizasyonu süreçlerini içermektedir.

Sözü edilen unsurlar, bir amaca ya da soruna yaklaşmakta hangi yolun en iyi olduğunu ön planda tutmaktadır. Örneğin bilimsel bir önerme sınanmalıdır ifadesi yöntemin konusunu teşkil etmez. O ancak hangi yolla bilimsel önerme en iyi biçimde

⁷¹ Eren, s. 5.

⁷² Lawrence A. Boland, **The Foundations Of Economic Method: A Popperian Perspective**, Second Edition, London: Routledge Publishers, 2003, s. 1.

⁷³ Demir, *İktisat ve Yöntem*, ss. 22-23.

⁷⁴ Eren, ss. 5-6.

sınanabilir konusuyla ilgilenir; bu anlamda yöntemin daha fazla teknikleri konu ettiği söylenebilir.

Yöntembilim yöntemlerle ilgilidir, ancak bu onun bir yöntemler kümesi veya yöntemler tasviri olduğu, bu anlamda bir soruna yaklaşırken neyin iyi, neyin kötü olduğunun yanıtını verdiği anlamını taşımaz. Yöntembilim daha genel ilkelerle ilgilidir. Kavramların biçimlendirilmesi, modellerin kurulması, hipotezlerin formülasyonu, teorilerin test edilmesine ilişkin entelektüel sürecin kuralları yöntembilimin konusunu oluşturmaktadır. Üstelik söz konusu entelektüel süreçte bilim insanlarının farklı tercihlerini destekleyip, onları akla uygun hale getirmeye yönelik iddialar içermektedir. O halde araştırmacılar aynı yöntemleri kullanmalarına rağmen farklı metodolojik pozisyonlara sahip olabilirler ya da aynı yöntembilimsel ilkelere sahip olmalarına rağmen, yapılan araştırmanın niteliğine ilişkin değerlendirme farklılıkları nedeniyle, değişik yöntemler kullanabilirler. Aynı yöntembilim ilkelerine sahip araştırmacıların farklı yöntemler kullanmaları; incelenen konular hakkında yargılarının veya verdikleri önemin farklı olmasından, içinde bulunulan koşullara veya varsayımlara ilişkin değerlendirmelerinin değişiklik göstermesinden, faktörlere değişik açılardan yaklaşıyor olmalarından ve verilerin gerçekliği veya niteliği konusunda farklı görüşleri ileri sürmelerinden kaynaklanabilir. Sözgelimi hangi fiyat indeksinin gerçek fiyat değişimlerini gösterdiği ya da para arzı hesaplama yöntemlerinden hangisinin gerçek para arzını temsil ettiği gibi yöntemle ilişkin hususlarda aynı yöntembilim ilkelerine sahip araştırmacılar değişik görüşlere sahip olabilir. Çünkü yöntembilim bu hususlarla ilgilenmemektedir⁷⁵.

Yöntembilime epistemoloji (bilgi kuramı) ve bilim felsefesi çerçevesinde baktığımızda, bilimin insanın bir tür bilişsel girişimi olduğu söylenebilir. Bilim felsefesi 19. yüzyılın sonuna kadar, felsefecilerce felsefenin bir alt dalı olarak tanımlanmıştır. Modern bilim felsefesinin erken dönem gelişiminin önemli temsilcileri 18. yüzyılda David Hume ve Immanuel Kant, 19. yüzyılda ise John Stuart Mill ve William Whewell olmuştur. Ernst Mach, Pierre Duhem ve Henry Poincare gibi şahsiyetler ise 19. yüzyılın sonunda bilim felsefesi yazınında kayda değer belli bir tür değerler dizisinin oluşumuna

⁷⁵ Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 23; Eren, s. 6-7; Machlup, s. 55.

hizmet etmişlerdir. 20. yüzyılın ilk yarısında mantıksal pozitivistler bilim üzerine felsefi düşüncede hâkim olmuş ve Karl Poper'in görüşleri ile birlikte hatırı sayılır ve etkisi büyüyen çabalar gösterilmiştir. Çağdaş bilim felsefesi canlı araştırma ve mücadele alanıdır. Bilim üzerine felsefi sorunlar nasıl incelenir hususunda bazı anlaşmalar olsa da, bu sorulara verilen yanıtlarda çok az uzlaşma söz konusudur. Bilim felsefesinin ya da geniş manada yaklaştığımızda yöntembilimin ilgilendiği sorunlar ya da konular altı grupta toplanabilir⁷⁶:

1. Bilimin amaçları nelerdir? Bilim öncelikle kullanışlı genellemelerin keşfini mi yoksa bilim açıklamaları ve gerçeği aramayı mı amaçlamalıdır?
2. Bilimsel açıklama nedir?
3. Bilimsel teori ve yasalar nelerdir? Teori-yasa ilişkisi nasıl kurulur? Niçin bilimde teoriler önemlidir ve onlar bilim insanlarınca nasıl kullanılır? Bilimsel kuram ve yasalar nasıl keşfedilir ya da inşa edilir?
4. Teorik ifadeler ve gözlem ilişkisi nasıl kurulur? Elektron ve nötron gibi gözlemlenemezlerin varlığıyla, gözlem ve deneyime dayalı nasıl bilgi sahibi olabiliriz? Gözlemlenemezle ilgili teorik ifadeler, bilimsel olarak doğru veya yanlış veyahut kesin öndeyiler yapmakta bilim insanlarına gözlenebilir şeylerle ilgi kurmakta kullanışlı bir kurmaca olanağı mı sağlamaktadır?
5. Bilimsel yasalar ya da teoriler nasıl test edilir, doğrulanır ya da yanlışlanır? Diğer disiplinlerin teorik ifadelerinden nasıl bir ayırım yapabiliriz? Bilim insanlarının pratikleri ve tutumları arasındaki fark nedir?
6. Önceki beş sorunun bütün bilimlerde her zaman cevapları aynı mıdır?

Yöntembilimin içeriğini oluşturan bu sorular yöntembilim ideoloji ilişkisine bakmayı gerektirir. S.C. Dow'a göre yöntembilim bir düşünce okulunda fiilen kullanılan yöntemler ve altında yatan dünya görüşünü birlikte içermektedir. Akıl

⁷⁶ Daniel M. Hausman, "Introduction", **The Philosophy of Economics: An Antology**, Daniel M. Hausman (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1994, ss. 4-5.

yürütme biçimlerinin seçimi, gerçeğin kavramsallaştırılması dünya görüşü olarak ifade edilmektedir⁷⁷. Wiles, belli bir metodolojinin birinci görevinin bir ideolojiyi korumak olduğunu tartışır ve bu anlamda metodolojik mücadelelerin genelde ideolojik mücadeleleri temsil ettiğini ileri sürer. Ancak değer yansız, “doğru” bir yöntembilimin, alternatif metodolojiler karşısında, ideolojik düşüncelerden bağımsız bir bilimsel nesnellik sağlayabileceğini ileri sürer. Wiles’den farklı olarak Weintraub metodolojik uzlaşmanın ancak ideolojik düşüncelerin bastırılması ile mümkün olabileceğini söylemektedir. Bu nedenle yöntembilimsel mücadele ayrılmaz biçimde ideolojik mücadeleye bağlanacaktır⁷⁸.

Yöntembilim tartışmalarını iki ayrı düzeyde ele almak mümkündür. Bunlardan ilki bilimsel açıklamanın “nasıl” ve “niçin”lerini ortaya koyarken karşımıza çıkan farklılaşmadır. Bu düzeydeki farklılaşma da kendi içinde, doğa bilimi ve sosyal bilim ayrımı temelinde, yöntemlerin birbirleriyle ilişkisini konu edinmek bakımından yöntembilimsel tekçilik ve yöntembilimsel ikicilik; araştırma nesnesinin ele alınışına ilişkin farklı bakış açılarını konu edinmek bakımından da yöntembilimsel bireycilik ve yöntembilimsel bütüncülük şeklinde bir ayrıma tâbi tutulabilir. İkinci düzey ise metodoloji tartışmalarının niteliğine dayalı bir farklılaşmayı ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamdaki farklı yaklaşımları, izlenmesi gereken en iyi yöntemleri ortaya koymaya çalışması bakımından kural koyucu (normatif) yöntembilim; bir konuda veya araştırmada kullanılan yöntemi ortaya çıkarıp belirgin hale getirmeye çalışması bakımından da betimsel yöntembilim (pozitif yöntembilim) olarak ikiye ayırmak mümkündür⁷⁹. Söz konusu ikinci düzeydeki farklı yaklaşımlar iktisatta yöntem tartışmaları başlığı altında incelenecektir.

⁷⁷ Eren, s. 7.

⁷⁸ Sheila Dow, “Weintraub and Wiles: The Methodological Basis of Policy Conflict”, **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol. 3, No. 3 (Spring, 1981), ss. 325-326.

⁷⁹ Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 24-25; Holcombe, s. 3 ; Warren J. Samuels, “Introduction”, **Economics As Discourse: An Analysis of the Language of Economists**, Warren J. Samuels (drl.), London: Kluwer Academic Publishers, 1990, s. 2.

1. Yöntembilimsel Tekçilik (Metodolojik Monizm)

Yöntembilimsel tekçilik, sosyal bilimler için ayrı doğal bilimler için ayrı bilimsel yöntemlerden bahsedilemeyeceği, tüm bilimler için geçerli tek bir bilimsel yöntemin geçerli olduğu görüşüdür. Yöntemsel monizm eleştirisi 1930'larda gerçekleşen yöntem tartışmalarının ağırlık merkezini oluşturmuştur.

Pozitivist ve yorumsama programları çerçevesinde baktığımızda, pozitivist yöntemi benimseyen çağdaş toplumsal teori taraftarları, toplumsal dünyanın doğal dünyadan bir farkının bulunmadığını, buna bağlı olarak da doğa bilimlerinde kullanılan pozitif açıklama yönteminin aynen toplumsal bilimlerde de kullanılabileceğini ileri sürerler. Bu görüşte tüm bilimlerin amacı, ister doğa ister toplum bilimlerinde olsun, empirik gözleme dayalı kanıtlanabilir genel geçer yasalar ortaya koymaktır; üstelik bu anlayışa göre test edilemeyen ya da doğrulanamayan düşünce biçimleri normatif görüşler olduklarından birer ideolojidirler. Yorumsama (hermeneutic) anlayışı ise toplumsal dünyanın doğal dünyadan farklı olduğunu; doğanın orada kendiliğinden var olmasına karşın, toplumsal dünyanın belirli bir yaşam biçimi, sembolik anlam ve kültürel bir sisteme dayalı olarak kurulmuş olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle toplumsal bilimler doğa bilimlerinde olduğu gibi nedensel açıklama biçimini değil, anlamaya dayanan yorumsal bir açıklama biçimini kullanmalıdırlar⁸⁰.

Gözlemlere dayanan temel önermelerin gözlemcinin öznel deneyimi mi, yoksa herkesin paylaştığı duyu deneyimi mi olduğu "solipsizm" sorununu oluşturmaktadır. Solipsizm sorunu öznel deneyimlerin ortaklığına ilişkin kuşkulardan hareketle, öznel deneyimlerden genellemelere gitmenin güçlüğüne ortaya koymaktadır. Bilginin temelini duyu deneyimleriyle ilgili önermelerde gören mantıksal pozitivistlerden Neurath ve Carnap, solipsizm sorununu aşmak üzere "fizikalizm" tezini geliştirmişlerdir. Bu tez çerçevesinde temel önermeler öznel duyu deneyimlerini yansıtan önermeler olmak yerine, herkes tarafından paylaşılan maddi gerçeklikle ilgili gözlemlere indirgenmiştir. Sözü edilen fizikalizm tezi bazı mantıksal pozitivistlerce paylaşılmamaktadır ancak tez, yöntemsel monizme büyük bir dayanak teşkil etmektedir. Çünkü bilimsel kuramların temelinde gözlemciyle sınırlandırılmayacak temel

⁸⁰ Sunar, s. 25-26.

gözlemler yatmaktadır ve bilimsel kuramların kabul edilebilirliğini belirleyen de bu temel önermelerdir. O halde doğa ve sosyal bilimlerdeki kuramların kabulü ya da reddi temel önermelere indirgeme yoluyla gerçekleştiğinden, konularının farklı olmasından kaynaklı bir yöntem farkından söz edilemez. Böylelikle ister doğa ister sosyal bilim olsun öznellik bilim dışı sayılmış, nesnellik ölçütü de aynı biçimde tanımlanmıştır⁸¹.

Doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin metodolojik birliği üzerine tartışmalar iki eksen üzerine oturmaktadır. Birincisi insan eyleminin açıklaması ve anlaşılması, ikincisi ise sosyal bilimlerin nesnelliğidir. Her iki problem alanında da Max Weber pozitivist ve antipozitivist anlayışlar arasında bir tavır geliştirmeye çalışmıştır. Weber doğal toplum modelini benimsememekle beraber, pozitivistin yorumsama anlayışıyla bağdaşabileceğini öne sürmüştür. Pozitivist nesnellik anlayışını benimseyen Weber'e göre toplumsal araştırmalar araştırmacı düzeyindeki öznel çıkış noktalarına rağmen nesnelliklerini araştırma düzeyinde koruyabilirler⁸².

Weber tarihsel bir olayın hem dışarıdan nedensellik ilişkileri içinde hem de içeriden kültürel bağlam içinde açıklanabileceğini belirtmekle, tarihsel olayların hem yorumlayıcı hem de nedensel bir biçimde açıklanabileceğini savunur. Weber, yorumlayıcı anlamayı, gözlemsel (doğrudan) anlama ile açıklayıcı (güdüsel) anlama arasında bir farklılaştırma yaparak ele almaktadır. Örneğin bir kimsenin sevinçli olduğunu bedensel hareket ve ifadelerinden doğrudan anlayabiliriz, ancak açıklayıcı anlama için doğrudan anlaşılacak eylemin arkasındaki güdünün bilinmesi gerekir. Yani insan eylemini temellendiren amaçtır. Ona göre söz konusu güdülerin aktörlere atfedilmesiyle, onların eylemlerine nedensel açıklamalar getirmek mümkün olacaktır. Bütün bu açıklamalar “ideal tip” adını verdiği kavramsal düzeyde gerçekleştirilir. İdeal tip kavramları nesnelere tüm zamanlar için geçerli ortak özelliklerinin belirlenmesiyle oluşan cins kavramları değil, bir defalık bir olay ya da sürecin önemli görülen, karakteristik bulunan özelliklerinin üste çıkarılmasıyla elde edilen kavramlardır. Bu kavramlar sayesinde bir kişinin eylemiyle ilgili açıklayıcı anlamaya ulaştığımızda, o koşullar altında kişiyi söz konusu eylemi yapmaya neyin ittiğini kesin olarak anlamamız

⁸¹ Buğra, s. 186-178.

⁸² Russel Keat ve John Urry, **Bilim Olarak Sosyal Teori**, Nilgün Çelebi (çev.), 2. Basım, Ankara: İmge Kitabevi, Kasım 2001, s. 229; Sunar, ss. 27-28.

mümkün olmaktadır. Güdüsel açıklamalar da tüm nedensel hipotezler gibi ampirik olarak sınanmalıdır. Çünkü ampirik sınamaların tatminkarlığı, güdüsel açıklamaya dayalı hipotezin nedensel olarak yeterliliği ile ilişkilidir⁸³.

Toplumsal gerçeğin niteliği ve buna bağlı olarak uygun yöntemin ne olabileceği çerçevesindeki bu tartışmada, pozitivistler doğa bilimlerinin gösterdikleri başarının toplumsal bilimlerde de görülebilmesi için yöntembilimsel tekçiliği savunmuşlardır. Adam Smith'in çalışmalarında kişisel çıkar dürtüsünün temel davranış ilkesi olarak kabulünü, söz konusu dönemin bu anlayışı çerçevesinde izah etmek mümkündür. Tıpkı doğa bilimlerinin nesnelere evrensel açıklayıcı ilkeler yardımıyla incelenmesinde olduğu gibi, kişisel çıkar dürtüsü şeklinde bir evrensel açıklayıcı ilke aracılığıyla toplumsal gerçekliğin de araştırmacının öznel yargılarından bağımsız, akılcı yöntemlerle incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu anlayış doğa bilimlerinin başarılı sonuçlar vermiş yöntemlerinin sosyal düşünceye uygulanabilir olduğundan hareketle, iktisadın rasyonel yöntemlerle bilim hüviyeti kazanabileceği düşüncesini oluşturmuştur⁸⁴.

J.S Mill belli olgu ve olayları kestirmek üzere benzerliklere, düzenliliklere ve yasalara baktığımızda ahlak ve toplum bilimlerinin bir istisna oluşturmadığını söylemekle, tüm ampirik bilimlerin temelini oluşturan tümevarım yönteminin toplum bilimlerinde de tek geçerli yöntem olduğunu belirtmektedir⁸⁵.

Toplumsal bilimler ile doğa bilimleri arasında gözlem kaynağı, deney, tarihsel kapsamın önemi, insanın amacının olması nedeniyle pasif değil aktif olması ve anlamak ilkesi yönündeki farklılıklar pozitif iktisatçılarca kabul edilmekle birlikte, bu farklılıkların metodolojik olarak doğal bilimler ile toplum bilimlerinde türde değil ancak derece farkı olarak farklılık yaratabileceğini düşünmektedirler. Bu anlamda

⁸³ Keat ve Urry, ss. 232-233; Doğan Özlem, **Felsefe Yazıları**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1993, ss. 37-38; Sunar, s.34.

⁸⁴ Sunar, s. 27; Buğra, ss. 16-17.

⁸⁵ Hans-Georg Gadamer, "Tarih Bilinci Sorunu", **Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım**, Paul Rabinow ve William Sullivan (drl.), Taha Parla (çev.), 2. Basım, İstanbul: Deniz Yayınları, 2008, s. 190.

yöntembilimsel tekçilik Popper ve Friedman, Machlup, Hutchison gibi pozitif iktisatçılar tarafından derece farklılığına rağmen savunulmaktadır⁸⁶.

K. Popper mantıksal pozitivizme karşı bir yaklaşımdan hareketle mantıksal pozitivizmin yalnızca sosyal bilimler için değil, doğa bilimleri için de uygun bir yöntem olmadığını iddia ediyor ve sosyal bilimcilerin yöntemsel düalizmi savunmalarındaki önemli sebebin doğa bilimlerinin yöntemine ilişkin bazı yanlış anlamalar olduğunu söylüyor⁸⁷. Popper sözü edilen yanlış anlamayı şöyle açıklıyor. Yöntembilimsel düalizm taraftarları sosyal gerçekliğin çok yönlü ve karmaşık olduğunu, değişik toplumlarda ve dönemlerde değişiklik gösterdiklerini, bu nedenle nesnel gözlem ve deneylere dayalı evrensel geçerliliği olan yasaların ortaya konulamayacağını iddia ederler. Yine sosyal bilimcinin kendi değerleriyle, gözlem ve deneyden çok kişisel sezgilerine dayanarak sosyal gerçekliğin anlamlı bulduğu yönlerini seçip açıklayabileceği ifade edilir. Bu nedenlerle de sosyal bilimlerde genel yasalar yerine tek tek somut olayların açıklanması, tahmin yerine açıklama, gözlem ve deney yerine sezgi önem taşımaktadır. Popper'e göre doğa bilimlerinin nesnelere ve ilişkileri de sosyal gerçeklik kadar karmaşıktır. Buluş ve doğrulama mantığı ayrımı çerçevesinde buluş ortamı, doğa bilimlerinde de değer yargısı ve sezginin önemli olduğu bir ortamdır. Deney ve gözlemlerle yapılan tahminler doğrulama bağlamında önem kazanmaktadır. Ancak bu tahminler evrensel yasalara dayalı ve her zaman geçerliliğini koruyacak nitelikte değildirler. Böyle bir niteliğin kabulü dogma ile bilim arasındaki farkın göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir. Tahminlere kaynaklık eden hipotezler, başka deney ve gözlemlerle yanlışlanıncaya kadar seçilmiş nesnelere arasındaki belirli ilişkileri açıklayabilen kuramlar olarak değerlendirilmelidir. Bu anlamda Popper yalnız sosyal bilimlerde değil, doğa bilimlerinde de evrensel gerçekliği yansıtan ve tartışılmaz yasaların bulunmadığını, pozitivist doğrulamacılık ölçütünün doğa bilimlerine de uygulanamayacağını ve bu anlamda yöntemsel düalizm tartışmalarının anlamsız olduğunu savunmaktadır⁸⁸.

⁸⁶ Eren, s. 40.

⁸⁷ Buğra, ss. 181-182.

⁸⁸ Buğra, ss. 222-224.

Popper ayrıca, topluma insanların fikirleri ve değerleriyle kuruldukları için nesnel bir gerçeklik olarak bakılamayacağını ifade eden sembolik anlayışla yaklaşılmasının da yöntemsel monizmi dışlamayacağını ileri sürmektedir. Bu iddiayı nominalizm ve esansiyalizm kavramları çerçevesinde ele almaktadır. Tüm bilimler genel bir kategori oluşturan nesnelere belirleyen kavramlar kullanmaktadır. Nominalistler bu genel kavramları tekil nesnelere bir grupta toplayan kavramlar olarak değerlendirirken, esansiyalistler bu genel kavramın tekil nesnelere paylaştığı ortak bir niteliğe, bir “öz”e bağlı olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedirler. Esansiyalist yaklaşım için özün ne olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Popper’e göre bu yaklaşımın hâkimiyeti ile “ne” soruları üzerinde durulan sosyal bilimlerde bilimsel ilerleme önemli ölçüde engellenmiştir. Hâlbuki doğa bilimlerinde genel kavramların ötesindeki “ne” sorularının yerine “nasıl” sorularının kullanımını sağlayan nominalist yaklaşım bilimsel ilerlemeyi hızlandırmıştır. Sözelimi enerjinin, bilim insanının onu belirlemek için kullandığı kavramın ötesinde bir öz ya da nesnel gerçekliğinin bulunup bulunmaması önem taşımamaktadır. Çünkü enerjiyle ilgili incelemeleri yönlendiren sözü edilen nesnel gerçeklik değil, enerji kavramının taşıdığı özelliklerdir. Buradan hareketle sosyal bilimlerin konusunun nesnel gerçekler olmayıp fikirler, değerler, kavramlar oluşu nominalist bakış açısından yöntemsel düalizmi gerektirmemektedir. Nominalist anlayışta insan düşüncesiyle kurulmuş bir toplumun nasıl işlediği incelenirken onun nesnel bir gerçekliğe sahip olup olmadığının sorgulanması gerekmemektedir. Böylelikle sosyal bilimci amacını insanların fikirleri, değerleri ve kavramlarıyla kurdukları dünyanın nasıl işlediğinin incelenmesi olarak tanımladığında yöntemsel monizmi benimsememesi için bir neden kalmamaktadır⁸⁹.

Friedman, iktisatçının konusunun insan ve insanlar arası ilişkiler olması sebebiyle, araştırmacının doğal bilimlere kıyasla inceleme nesnesinin daha fazla bir parçası olma durumunun nesnellik açısından zorluklar yarattığını belirtmekte, ancak bunun iki grup bilim arasında yöntem açısından temel bir fark olmadığını söylemektedir⁹⁰.

⁸⁹ Buğra, ss. 224-225.

⁹⁰ Milton Friedman, “The Methodology of Positive Economics”, içinde Milton Friedman, **Essays in Positive Economics**, Chicago: Chicago University Press, 1953, ss. 4-5.

Machlup, doğal bilimler ile sosyal bilimler arasında fark olduğunu kabul etmekle birlikte, Friedman gibi bunun büyük ya da temel bir fark olmadığını belirtmektedir. Ona göre gözlem, değer yargıları, doğrudan sınıma ve öndeyi sadece sosyal bilimlerde değil, doğal bilimlerde de sorun teşkil etmektedir. Bu anlamda Machlup ile Friedman'ın görüşleri arasında şöyle bir fark söz konusudur. Machlup doğa bilimlerinin de bütün sorunları çözemediği anlamında iki bilim türü arasında büyük bir fark görmezken, Friedman iktisadın da olgun bir bilim olduğu görüşünden hareketle doğal ve sosyal bilimlerde temel bir fark görmemektedir⁹¹.

Derece farklılıklarının önemi konusunda iktisatçılar arasında farklı görüşler söz konusudur. Friedman ve Machlup derece farklarının ihmal edilebileceğini, büyütülmemesi gerektiğini ileri sürerken; Machlup tarafından ultra ampirist, Knight tarafından radikal ampirist olarak tanımlanan Hutchison ise olgun dönem yapıtlarında toplumsal bilimlerin az gelişmiş bilimler olması, deney sorunu, bilim adamı toplum ilişkisi, materyaller ve yasalar anlamında derece farklılıklarına önem vermektedir⁹².

2. Yöntembilimsel İkicilik (Metodolojik Dualizm)

Pozitivist bilgi kuramı çerçevesinde doğa bilimlerinde bilgi bütünüün değerlendirilmesi, bütünüün gerçeklikle ilişkisini oluşturan parçalarına yani temel önermelere indirgenerek gerçekleşmektedir. Atomik gerçeklerle ilgili temel önermelerden sosyal gerçekliğin bütünüüne ulaşamayacağı, bu nedenle sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden ayrı bir yöntem izlemesi gerektiği tartışmaları yöntemsel düalizmi oluşturmaktadır. Yöntemsel ikiciliği savunanlar toplumun doğa bilimlerinin nesnelere gibi insan düşüncesinden bağımsız incelenemeyeceğini iddia ederler. Sosyal gerçekliğin kavranması, ancak ona anlam veren düşüncenin ele alınmasıyla mümkündür. Ayrıca sosyal bilimcilerin ampirik gerçeklikle ilgili birbirinden kopuk gözlemler aracılığıyla hiçbir zaman toplumsal olguları açıklayamayacaklarını ileri sürerler. Bu anlamda sistematik biçimde yöntemsel düalizmi ele alan en önemli

⁹¹ Eren, s. 41; Machlup, s. 346.

⁹² Eren, ss. 40-42.

düşünürlerden biri M. Weber olmuştur ve yöntemsel monizme karşı çıkan iktisatçıların görüşleri büyük ölçüde Weber'den etkilenmiştir⁹³.

Sosyal bilimlerin doğa bilimlerine özgü araştırma tekniklerinden ayrı teknikler kullandıkları genel kabul görmektedir. Doğa bilimlerinde kontrollü laboratuvar deneyleri tekniklerinin yerine, sözgelimi sosyolojide toplumsal alan araştırma tekniği, antropolojide katılımcı gözlemci tekniği, psikoloji ve iktisatta değişken istatistik teknikleri kullanılmaktadır. Ancak metodolojik monizm araştırma tekniklerinden ziyade kuramların “doğrulanma bağlamlarını” konu edinmektedir. Bu anlamda sosyal bilimlerdeki kuram ve hipotezlerin doğa bilimlerindeki kuram ve hipotezlerden farklı bir biçimde sınanması gerektiği görüşü metodolojik ikicilik (dualizm) olarak adlandırılmaktadır. Bu görüşün metodolojik monizme karşı bir eski, bir de yeni itirazı vardır. Eski itiraz, Verstehen (anlama) kavramı çerçevesinde oluşturulmuş on dokuzuncu yüzyıl neo-Kantçı okulun Alman filozoflarına aitken; yeni itiraz insan eylemlerinin her zaman toplumsal kurallarla yönetildiği söylemiyle Wittgenstein'in son dönem felsefî çalışmalarından oluşur⁹⁴.

Doğa bilimleri ile toplumsal bilimler için bir metodolojik ikilikten bahseden ilk kişi Alman tarih felsefecisi Droysen'dir ve o bu ikiliği açıklama ve anlama diye adlandırmıştır. Ona göre doğa bilimlerinin amacı açıklama, tarih ve toplumu konu alan bilimlerin amacı ise kendi alanlarına giren olguları anlamaktır. Bu metodolojik görüşleri daha sonra sistematik hale getiren Dilthey, bu anlamacı metodun kapsadığı alanın tamamı için Geisteswissenschaften kavramını kullanmıştır ve ingilizcede tam bir karşılığı bulunmadığından bu kavramı karşılayacak orijinal bir ingilizce terim olarak “moral science” (tin bilimleri) kavramı kullanılmıştır. Olağan kullanımda açıklama ve anlama arasında keskin bir ayırım yapılmamaktadır. Pratikte her açıklamanın nedensel, teolojik veya bazı başka biçimlerde bizim olayları daha fazla anlamamıza hizmet ettiği söylenebilir. Hâlbuki anlamada, açıklamada olmayan bir psikolojik boyut söz konusudur. Antipozitivist metodolojistler anlamamanın bu psikolojik özelliklerini vurgulamışlar ve insan bilimlerinin karakteristik bir yöntemi olan anlamayı empatinin

⁹³ Buğra, ss. 188-189.

⁹⁴ Mark Blaug, **İktisatta Yöntem**, Levent Konyar (çev.), 1. Basım, Ankara: Eflatun Yayınevi, Kasım 2009, ss. 48-49.

bir formu olarak düşünmüşlerdir. Anlama aynı zamanda amaca sahip olma, niyet etme ile olan bağlantısıyla da açıklamadan farklılaşmaktadır⁹⁵.

Weber özgün olanla evrensel olan arasındaki fark üzerinde durmuştur. Her özgün olay anlamını belli bir değerler sistemi içinde oluşturduğundan sosyal bilimlerde vurgulanması gerekenin nesnellik değil değerler, yasalar değil değerler sisteminin belirlediği anlam olduğunu söylemektedir. Doğa bilimlerinde Aydınlanma Çağı ile birlikte evrensel geçerliliği olan, duyu deneyimlerine dayanan gözlemlerle kanıtlanmış nedensellik yasalarının ortaya konulması biçiminde bir yaklaşım görülmüştür. Weber bu yaklaşımı sosyal olguların kendi bütünsellikleri içinde ele alınıp anlamlandırılmaları gerektiği yönünde eleştirmektedir. Ayrıca anlamın ortaya çıkarılabilmesi de bir açıklama değil, yorumlama sorunu olarak değerlendirilmelidir. Sosyal bilimcinin işini bir çeviri-yorum olarak değerlendiren Weber'e göre, yorumlama sezgi yoluyla değerler sistemi içerisinde anlamaktan geçen bir süreçtir. Sezgiye yaptığı vurguyla Weber'in yöntemsel monizme karşı çıkan yaklaşımlara bir temel oluşturmuş olduğu söylenebilir. Ancak Weber'in yönteminde sezgisel bilgi kaynağının yanı sıra anlamaya dayalı hipotezlerin, niceliksel çözümlenmeler ve istatistik yardımıyla nedensellik ilişkileri içinde kanıtlanabilir olduğu görüşü de yer almaktadır⁹⁶.

Winch ise Weber'i aşan bir biçimde sosyal bilimlerde evrensel nedensellik yasalarına ulaşmanın imkânsız olduğunu vurgulamıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere doğa ve sosyal bilimler ayrımı üzerine tartışma *genelleştirme* kavramı ve bizim doğal ve sosyal olguları anlayışımızdaki nitelik farkı çerçevesinde yürütülmektedir. Winch, Weber'den hareketle sosyal bilimlerin amacını anlamlı insan davranışlarının incelenmesi şeklinde tanımlamaktadır. O doğal ve sosyal bilimler arasındaki ayrımı şu şekilde ifade etmektedir. Doğal olguları anlamamız nedensellik kavramı, sosyal olguları anlamamız ise aktörün davranışlarını biçimlendiren güdü ve sebepler çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu kapsamda nedensellik kategorisi deneysel genelleştirmeyi içerirken, aktörün davranışındaki sebepler kurala dayalı bir genelleştirmeyi içermektedir. Nedensellik ilişkileri aynı durumun her zaman aynı davranışa yol açmasını gerektirir. Sözü edilen aynılığın tescil edilmesi bazı kurallara bağlıdır.

⁹⁵ Wright, ss. 5-6 ; Özlem, *Felsefe Yazıları*, s. 29.

⁹⁶ Buğra, ss. 190-191.

Winch'e göre bu kurallar doğa bilimlerinde bilim dünyası tarafından konulan kurallardır. Hâlbuki sosyal bilimlerde bilim dünyasının koyduğu kuralların yanı sıra, insan davranışlarını yönlendiren, toplum içinde yaşayan insanların koyduğu kurallar vardır. Sözgelimi bir bebeğin vaftiz edilmesi nedeniyle suya batırılıp çıkarılması eyleminde bebeğin sadece yıkanmadığını, vaftiz edildiğini gösteren sosyal bilimcinin dışarıdan gözlemediği hareketler değil, eylemi gerçekleştiren kişinin izlemiş olduğu kurallardır. Yani sosyal olgular, doğal olgulardan farklı olarak insanların değişik durumlarda izledikleri kurallardan bağımsız, her zaman geçerli olan bir sosyal gerçekliğe sahip değildir. Bu kurallar insanların sosyal olaylara verdikleri anlamı yansıtmaktadır. Böylelikle sosyal dünyanın bir nesnel dünyası değil, anlam dünyası olduğu söylenebilir⁹⁷.

Almanca'da Verstehen terimiyle ifade edilen "anlama", gözlem ve hesaplamalarla ulaşılan bilgilenme sürecini değil, sezgi ve empati yoluyla bilgilenme sürecini işaret etmektedir. Yani bizim insan olarak algılayabileceğimiz birinci tekil şahıs bilgisidir. Bu anlamda doğa bilimcileri bu biçimde katılımcı, birinci tekil şahıs bilgilenmesiyle atom ya da moleküllerin neye benzediklerini zihinlerinde canlandıramayacakları için böyle bir sezgi ve empati yolunu yadsıyacaklardır. Hâlbuki sosyal bilimciler insan eylemlerini incelediklerinden aktörlerin davranışlarıyla ilgili içe bakış tekniğinden bilgi kaynağı olarak faydalanabilirler. İçe bakış tekniğinin bir bilgi kaynağı olarak kullanılması, doğa bilimlerinde dışarıdan elde edilen bilgiyle karşılaştırıldığında sosyal bilimler için benzersiz bir güç kaynağı oluşturmaktadır⁹⁸.

Comte, Mill, Hempel, Nagel gibi birleşik bilim taraftarları, doğa ve toplum bilimlerinin metodolojik birliğini vurgulayıp, sosyal bilimlerin doğa bilimlerinin standart ve metotlarını adapte etmeleri gerektiğini ileri sürerler. Onlara göre bu adaptasyon teorilerin deneysel gözlemlerle doğrulanabilmesini, insan davranışlarının ise, bilim insanının kişisel değer yargılarından bağımsız biçimde, nedensel açıklamalarının inşa edilmesini gerektirir. Anlamacı okulun önemli temsilcileri Dilthey, Gadamar, Winch ve Taylor ise tam tersine incelenen sosyal olgunun doğası gereği, doğa

⁹⁷ Peter Winch, **The Idea of Social Science and its Relation to Philosophy**, Second Edition, London: Routledge Publishers, 1990, s. xi ; Buğra, ss. 192-193.

⁹⁸ Blaug, s. 49.

bilimleri mantığını sosyal bilimlere uygulamanın mümkün olamayacağını iddia ederler. Onlar inançlar, kurallar, uygulamalar, değerler, roller ve kurumların öznel niyetler ve kültürel geleneklerle ilişki içinde anlam kazanacağını; bu nedenle sosyal bilimlerin görevinin insan davranışlarının değişmez yasalarını ortaya koymak değil, bu davranışı anlaşılabilir kılmak ve kültürel varsayımlar, öznel niyetler çerçevesinde rasyonalitesini açığa çıkarmak olduğunu söylerler. Bu anlayış sosyal bilimlerin bir yorum boyutu içermesi gerektiğini belirterek, doğa bilimlerinden ayrı bir metodoloji kullanılmasının altını çizmektedir⁹⁹.

Metodolojik monizm görüşüne yöneltilen yeni itiraz, Max Weber'in insan eylemlerine eklediği anlamları kurmasına yarayan ideal tip kavramıyla ilgilidir. Bu görüş anlamın nedensellik analizine uygun bir kategori olmaması nedeniyle, kurallar çerçevesinde gerçekleşen insan eylemlerinin toplumsal araştırmanın öznel konusunu oluşturduğunu, bu nedenle sosyal bilimlerde açıklamaların fiziki bir neden sonuç ilişkisi yerine aktörlerin dürtü ve niyetleriyle yapılmasını savunmaktadır. Yani ancak toplumsal kuralların öğrenilmesiyle toplumsal araştırmalarda uygun bilgi türü elde edilmektedir¹⁰⁰.

Sosyal bilimler ile doğal bilimler ayrımının bir başka yönünü de, sosyal gerçekliğin doğal bilimlerdeki gerçeklik gibi kalıcı ya da tekrarlanabilir bir nitelik taşımaması oluşturmaktadır. Çünkü sosyal gerçeklikler ya da olaylar sürekli değişirler, üstelik değişim tekrar etmeyen niteliktedir. Her işin, her bireyin kendine özgü bir tarihi vardır. Sözelimi iktisatçılar bu kendine özgü özelliklerden genel eğilimler belirleyerek yasalar elde etmeye çalışsalar da, bu genel eğilimler doğal bilimlerdeki gibi tekrarlanabilir nitelikte değildir¹⁰¹.

Avusturya Okulu iktisatçıları doğal ve sosyal bilimlerin metodolojik birliğini reddetmektedir. Avusturya okulunun üçüncü kuşak önemli temsilcilerinden Hayek toplumun, insanlarca benimsenmiş düşünceler ve kavramlarla kurulduğunu, bu nedenle sosyal olguların fikirleri içermeyen nesnel gerçekler olarak fiziksel terimlerle tanımlanamayacağını ifade eder. Doğal bilimler için dışsal dünya önemlidir, sosyal

⁹⁹ Georgia Warnke, "Translator's Introduction", içinde Karl-Otto Apel, **Understanding and Explanation: A Transcendental-Pragmatic Perspective**, Georgia Warnke (çev.), MIT Press, 1984, s. vii.

¹⁰⁰ Blaug, s. 50.

¹⁰¹ John R. Hicks, "'Revolutions' in Economics", **Method and Appraisal in Economics**, Spiro Latsis (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1980, s. 207.

bilimler ise şeyler arasındaki ilişkilerle değil, insan-şeyler veya insan-insan ilişkilerini konu edinmektedir. Sosyal bilimlerinin amacı insan faaliyetlerinin niyet edilmemiş sonuçlarını açıklamaktır. Doğal bilimlerde nesnel gözlenebilir olaylar konu edilirken, sosyal bilimlerde içsel, bilinçli ya da bilince yansımış insan faaliyetleri konu edilmektedir. İnsan-şeyler ve insan-insan ilişkilerini doğa bilimlerinin nesnel terimleri ile ifade etmek zordur. Bu açıdan doğal bilimlerin yaklaşımının nesnel, sosyal bilimlerin ise öznel olduğu söylenebilir. Hüküm, ceza, suç, meta, iktisadi mal, kıtlık, fayda, fiyat ve maliyet gibi terimler fiziksel terimler olarak değil, halkın şeylere ilişkin algılayışında tanımlanabilir¹⁰².

Avusturya okulunun ikinci kuşak temsilcilerinden Mises prakseoloji yaklaşımını geliştirmiştir. Ona göre prakseoloji insan faaliyetlerinin genel bilimidir ve iktisat da bu bilimin bir alt dalıdır. Prakseoloji yalnızca aksiyomatik mantık kullanılarak teorilerin oluşturulduğu ve test edilebilirliğe karşı çıkan bir metodolojik yaklaşımdır. Prakseolojide temel önermeden sözel-tümdengelim yöntemiyle sonuçlara ulaşılmaktadır. Temel önerme kendiliğinden doğru kabul edildiğinden sonuçlarda doğru olmaktadır. Prakseolojide kullanılan aksiyomatik-tümdengelim süreci fiziktekinden farklıdır. Fizik biliminde kullanılan mantık matematiksel mantıktır ve dolayısıyla hem önermeler hem sonuçlar formeldir. Sözü edilen önermeler ve sonuçların işlevsellikleri ya da geçerlilikleri veri gerçekler veya olayları öndeyileebilmelerine bağlıdır. Pozitivistler fizik biliminin yönteminin sosyal ya da fiziki tüm bilimlerde kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Prakseolojide ise insan faaliyetlerinin analizinde önermeler kendiliğinden doğru ya da anlamlı kabul edilirler. Birbiri ardına gelen her sözel dedüksiyon doğru ve anlamlıdır. Sözel önermelerin her birinin anlamlı olmasına karşılık matematiksel sembollerin kendi başlarına anlamları yoktur¹⁰³.

3. Yöntembilimsel Bireycilik

Metodolojik bireycilik sosyal olguların bireylerin davranışları çerçevesinde temellendirildiği felsefi bir konuma sahiptir. Sosyal kurumlar ve sosyal gelişmeler

¹⁰² Buğra, ss. 195-169; Eren, ss. 261-262.

¹⁰³ Turan Yay, "Avusturya İktisat Okulunun Tarihsel Gelişimi ve Metodolojisi", **Piyasa**, Sayı. 11, 2004, ss. 7-8.

bireyler ve onların eğilimlerinin bir araya getirilmesinden öte bir anlam taşımaz. Köklerini Weber'in çalışmalarından alan bu görüş, gerek açıklamacı gerek indirgemeci manada sosyolojik bir bakış açısı gerektirdiği biçiminde anlaşılmalı, ayrıca birey ve bireyin eylemlerinin sosyal atom oluşturduğu kabulü ile atomistik bir yapı olarak inşa edilmelidir. Weber soyut insanın eyleminin açıklayıcı anlamasına erişmek için tipik bireye ulaşmaktadır. Toplumsal eylem, bireylerin toplam amaçlarından oluşmaktadır. Bu nedenle Weber'in yaklaşımı metodolojik bireycidir. Toplumsal bilimlerin nesnesi bireyin öznel anlam dünyasıdır. Ontolojik açıdan metodolojik bireycilik tezleri, nasıl bir masa atomların toplamı biçiminde tanımlanabiliyorsa, tüm sosyal varlıkların da bireylerin toplamı şeklinde tanımlanabileceğini ileri sürerek, sadece bireylerin mevcudiyetini esas almaktadırlar. Sosyal varlıklar ya da olgular mikro temelden daha geniş kapsamlı makro analizlere kadar bireylerin ürünleridir¹⁰⁴.

Holcombe'ye göre metodolojik bireycilik bir sosyal bilimde temel çözümleme birimi olarak bireyin kullanılmasına işaret etmektedir¹⁰⁵. Metodolojik bireycilikle ilgili bir başka tanım ise, gruplar hakkındaki tüm önermelerin bu grupları ve onların ilişkisini oluşturan bireylerin davranışlarına ilişkin önermelere indirgeyebileceğimizi ya da grupların davranışlarını yalnızca grupları oluşturan bireylerin faaliyetlerine dayanarak açıklayabileceğimizi ifade eder şeklindedir. Yani bir sosyal bütünün onu oluşturan üyelerden farklı bir kollektif mantığı olmadığı üzerine temellenir¹⁰⁶.

Bu noktada metodolojik bireycilik iki farklı açıdan ele alınabilmektedir. İlk olarak metodolojik bireycilik tezleri tüm sosyal olgulara referansın, dilsel olarak bireylere referansa indirgenebileceği yönünde ele alınmaktadır. Bu yönlü ele alış aynen pozitivist anlayışta biyolojinin kimyaya, kimyanın fiziğe indirgenebileceği inancını yansıtmaktadır. Bu bakış açısı bir indirgeme olayı olarak değerlendirilmektedir. Metodolojik bireycilik tezlerine ilişkin ikinci bakış açısı ise açıklama olayına ilişkindir. Buna göre, sosyal olguya ilişkin herhangi bir açıklamanın tatmin ediciliğini nihayetinde

¹⁰⁴ Sveinbjorn Thordarson, "On Methodologic Individualism", 2006, http://www.sveinbjorn.org/on_methodological_individualism (17 Eylül 2009), par. 1; Sunar, s. 35.

¹⁰⁵ Holcombe, s. 71.

¹⁰⁶ Yay, *Avusturya İktisat Okulunun Tarihsel Gelişimi ve Metodolojisi*, s. 10; Eren, s. 316.

yalnızca bireyler ve onların eylemleri sağlayabilir. Metodolojik holizm başlığında tartışılacağı üzere her iki yaklaşım da değişik yönlerden eleştirilmektedir¹⁰⁷.

Enflasyon, politik devrimler, orta sınıfın kaybolması gibi sosyal olaylar insanlar tarafından meydana getirilirler. Bu olguların ortaya çıkmasının sebebi ise insanların karşı karşıya kaldıkları durumlar ile korkuları, hırsları ve düşünceleridir. Bu nedenle sözü edilen geniş kapsamlı sosyal olgulara ilişkin açıklamalar da bireylerin inançları, eğilimleri ve koşulları çerçevesinde temellenmelidir. Watkins'e göre bu anlayış metodolojik bireycilik olarak tanımlanmaktadır¹⁰⁸.

Fiziksel alanda yer alan mekanik düşünce organik düşünce karşıtlığını, metodolojik alanda metodolojik bireycilik metodolojik holizm karşıtlığı oluşturmaktadır. Mekanizmden bir analogi ile sosyal bilimlerde metodolojik bireycilik ilkesine göre, sosyal dünyayı meydana getiren nihai bileşenler, kendi durumlarına ilişkin anlayışları ve eğilimleri ışığında az ya da çok uygun davranışta bulunan bireylerdir. Her karmaşık sosyal durum, kurum veya olay, bireylerin eğilimlerinin, durumlarının, inançlarının, fiziksel kaynaklarının ve çevrelerinin özel bir biçiminin sonucudur. Bunlar geniş kapsamlı bir sosyal olgunun,(sözgelimi enflasyonun) bir başka geniş kapsamlı olgu cinsinden (sözgelimi tam istihdam) bitirilmemiş ya da yarım açıklamaları olabilirler. Ancak bireylerin eğilimleri, inançları ve karşılıklı ilişkileri hakkındaki ifadelerden çıkarsanan bir izahat yapılmadıkça, geniş kapsamlı sosyal olguların nihai açıklamasına ulaşmak mümkün olmayacaktır¹⁰⁹.

Schumpeter ise metodolojik bireycilik ile politik bireycilik arasındaki farka işaret ederek farklı bir bakış açısı ortaya koymuştur. Çok açık bir şekilde ifade edilmemiş olsa da bu ayrım neredeyse tüm iktisatçılar tarafından Schumpeteriyen bir yenilik olarak kabul görmüştür. Ona göre metodolojik bireycilik ve politik bireycilik çoğu zaman aynı olarak kabul edilmesine rağmen aslında hiçbir ortak noktaları yoktur. Politik bireycilik, bireysel özgürlüğün korunması gerektiği gibi genel öncüllerden hareket ederken, metodolojik bireycilik böyle genel öncüller taşımaksızın birey

¹⁰⁷Sveinbjorn Thordarson, par. 5.

¹⁰⁸ John W. N. Watkins, "Methodoloical Individualism: A Reply", **Philosophy of Science**, Vol. 22, No. 1, (Jan. 1955), s. 58.

¹⁰⁹ John W. N. Watkins, "Historical Explanation in the Social Sciences", **The British Journal for the Philosophy of Science**, Vol. 8, No. 30, (Aug. 1957), ss. 105-106.

davranışıyla başlayan bir ekonomik analizi temel almayı ifade eder. Popper bu ayrımı Schumpeter kadar açık yapmamıştır. O nedenle metodolojik holizmi eleştirerek metodolojik bireyciliği savunmak isterken, bazı yerlerde yolunu kaybederek metodolojik bireycilik yerine politik bireyciliği savunur pozisyona düşmektedir. Benzer biçimde Hayek tarafından, doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlerin körü körüne sosyal bilimlerde taklit edilmesi anlamında tanımlanan “bilimciliğin” eleştirilmesi de totaliter eğilimler anlamında politik bireycilik savunusu üzerinedir. Popper’in metodolojik bireycilik analizi, Hayek’in bilimcilik eleştirisinden hareket ettiği için totaliter eğilimler karşısında politik bireyciliğin savunusu anlamında Hayek’le ortaklaşmaktadırlar¹¹⁰.

Adam Smith’ten beri bireysel karar alma ekonomik düşüncenin merkezinde yer almaktadır. Bu bireyselci perspektif bilinçli bir formülasyonuna Avusturya Okulu ile kavuşmuştur. Bu kapsamda metodolojik bireyciliğin en önemli temsilcisi Avusturya iktisat okuludur denilebilir. Bu okulun en önemli ayırt edici özelliklerinden biri iktisadın ve genelde sosyal bilimlerin metodolojik temellerine vurgu yapmasıdır. Avusturya iktisatçıları önemli görüş farklılıklarına rağmen iktisat metodolojisiyle ilgili, okulun kurucusu Carl Menger’in geliştirdiği çok temel iki ilkeye sahiptir. Bunlar metodolojik subjektivizm ve metodolojik bireyciliktir. Menger’e göre iktisadi analizin merkezinde bencil birey davranışının “ekonomileri” yer almaktadır. Bu açıdan yaklaşıldığında ulusal ekonomi sadece çok sayıda bireysel ekonomik eylemlerin bir sonucu olarak ifade edilebilir. Ulusal ekonomiye ilişkin bu kurguyu anlamak için ulusal ekonomiyi bireysel ekonomiler olarak adlandırdığımız gerçek öğelerine parçalamamız gerekmektedir¹¹¹. Menger’de temel sorunsalı ne milletlerin zenginliği ne de piyasaların tutarlılığı oluşturmaktadır. Ona göre önemli olan insan ihtiyaçları ve bu ihtiyaçları tatmin etmek üzere bilinçli şekilde yürütülen bilinçli insan faaliyetleri anlamındaki

¹¹⁰ Fritz Machlup, “Schumpeter’s Economic Methodology”, *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 33, No.2, (May 1951), s. 150; Blaug, s. 51; Machlup, *Methodology of Economics and Other Social Sciences*, ss. 472-516.

¹¹¹ Hüseyin Özel, “Methodological Individualism in Carl Menger: An Evaluation”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 16, Sayı. 1-2, 1998, ss. 48-55; Kenneth J. Arrow, “Methodological Individualism and Social Knowledge”, *The American Economic Review*, Vol. 84, No. 2, (May 1994), s. 2.

girişimlerdir. Bu nedenle iktisadın konusunu amaçlı insan etkinlikleri ve sonuçları, analizin temelini de metodolojik bireycilik oluşturmaktadır¹¹².

Alman Tarihçi Okulun önemli bir temsilcisi olan Gustav von Schmoller insanların ekonomik aktivitelerinde sadece kişisel çıkar ile güdülenmediklerini, kişinin iktisadi aktivitesini yürütmede sorumlu bulunan tüm güdülerin psikolojik ve tarihsel olarak araştırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre bireyler ne tam olarak egoistik ne de tam olarak işbirlikçidirler. Bireylerin motivasyonu hem egoistik hem de işbirliği unsurları içeren karışık güdülerin bir araya gelmesiyle mümkün olmaktadır. Bu nedenle Schmoller temel analiz birimi olarak bireyin seçilmesine karşı çıkmaktadır. Çünkü bireyler tarihsel ve kültürel şartlar altında biçimlenmektedir. Dolayısıyla tarihsel ve kültürel bağlamdan izole edilmiş birey tamamen bir kurgudur ve biçimde bir değerlendirmeye bireyin anlaşılması mümkün değildir. Menger ve Schmoller arasında teorik ve tarihsel metotun görelî önemine yönelik tartışma Methodenstreit'i (metotlar savaşını) başlatmıştır. Schmoller'e göre iktisadi davranışın ve ilişkilerin daha iyi anlaşılması için etik, ahlaki değerler ve normlara değerlendirmelerde yer verilmelidir¹¹³.

Avusturya okulunda nesnel dünya kabulü olsa da kuramsal yapılarında özel bir rol oynamamaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere öznellik ve öznel değerlendirme kuramlarının belirleyicisidir. Öznellik bireyi ön plana çıkarmaktadır. Bu anlamda metodolojik bireycilik ve öznelcilik derinlemesine bağlantılıdır. Mises'e göre bütün faaliyetler bireyler tarafından yerine getirilmektedir ve sosyal kolektivizm söz konusu değildir. Toplumda bireylerin bireysel faaliyetlerinin dışında bir gerçeklik yoktur. Bireyin faaliyetleri amaçlıdır. Hâlbuki kurumlar ve toplumlar kendiliğinden amaç taşımazlar. İnsanların amaçları da ampirik olarak kanıtlanamaz, ancak nedensellik içinde anlamına kavuşabilir. Amaçlı bireylerin faaliyetleri olaylara neden olmaktadır¹¹⁴. Buradan hareketle Mises ekonomik araştırma yöntemi olarak metodolojik bireyciliği önermektedir. Eski filozofların yaptığı gibi grupları bir bütün olarak ele almak yerine, grubun bireylerin davranışlarının bir sonucu olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade

¹¹² Yay, *Avusturya İktisat Okulunun Tarihsel Gelişimi ve Metodolojisi*, s. 2.

¹¹³ Geoffrey M. Hodgson, **How Economics Forged History: The Problem of Historical Specificity in Social Science**, New York: Routledge Publishers, 2001, s. 114; Müslüm Basılğan, "Alman Tarihçi Okulu'nun Joseph Alois Schumpeter Üzerine Etkisi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt. 65, Sayı. 3, 2010, ss. 33-37.

¹¹⁴ Eren, s. 257 ; Pheby, ss. 100-101.

eder. Grup davranışı bireylerin davranışlarının basit bir toplamıdır, yani grup bireylerin ötesinde bir davranış birimi olarak görülmemektedir¹¹⁵.

Hayek'e göre sosyal bilimlerde holizm bilimselciliğin bir uzantısıdır. Holist bakış açısı toplumun da doğa bilimlerin nesnelere gibi insan düşüncesinden bağımsız bir gerçekliğe sahip olduğu kabulü ile bir bütün olarak incelenebileceği ve böylece bilimselciliğin gerektirdiği nesnellığın sosyal bilimlerde de sağlanacağı üzerine kuruludur. Hâlbuki kolektif sosyal olgular insan zihnince kurulmuştur ve gerçeklikleri yoktur. Sözü edilen kolektif birimlere anlamını veren tek gerçeklik bireylerdir. Sosyal bilimci kolektif birimler hakkındaki fikirlerini geçici kuramlar, popüler soyutlamalar olarak görmeli, onları gerçeklikle karıştırmamalıdır. Bu sözde varlıkları gerçekler olarak ele almaktan kaçınmak, sistematik biçimde bireylerin faaliyetlerine ilişkin fikir yürütmekten çıkardığımız sonuçlardan değil de, bireylerin faaliyetlerini yönlendiren kavramlardan hareket edilmesi sosyal bilimlerin sübjektivizmiyle yakından ilişkilidir ve aynı zamanda metodolojik bireyciliğin temel özelliğidir. Hayek'e göre pozitivist anlayışa dayalı bilimselcilikte bireysel faaliyetleri belirleyen sübjektif kavramlar dikkate alınmadığından, kolektif birimlerin gerçekler olarak ele alınması hatasına düşülmektedir. Hayek sosyal bilimlerde pozitivist anlayışın gerektirdiği yöntemlerin kullanılmasının kaçınılmaz biçimde holizme ve buradan da metafiziğin hâkim olduğu bir noktaya ulaşılacağını iddia etmektedir. Ona göre bundan kaçınmanın yolu da bütünü oluşturan faaliyetleri esas almak, yani metodolojik bireyciliği benimsemektir¹¹⁶.

Popper holizmi iki ayrı biçimde yorumlamaktadır. Birinci anlamda holizm bir şeyin tüm niteliklerini ve yönlerini ele alırken, onu oluşturan parçalar arasındaki ilişkilerin belirlediği bütünün inceleme birimi olarak ele alınması gerektiğidir. Popper bu manada holizmin hem doğa bilimleri hem sosyal bilimler için uygun olmadığını iddia etmektedir. O bilimin geçici ve seçici olduğuna vurgu yaparak, bilimin ve insanların bütün algılamaya, değiştirmeye, yapmaya, yıkmaya yönelik faaliyetlerinde araştırmaya yöneldiği nesnenin belirli özellik ve yönlerini ele aldıklarını, hiçbir nesnenin hiçbir zaman bütün yönleri ile ele alınamayacağını ifade etmektedir. Holist

¹¹⁵ Holcombe, s. 74.

¹¹⁶ Friedrich August von Hayek, "Scientism and the Study of Society", **Economica**, New Series, Vol. 9, No. 35, (Aug. 1942), s. 286; Steven Lukes, "Methodological Individualism Reconsidered", **British Journal of Sociology**, Vol. 19, No. 2, (Jun. 1968), s. 122 ; Buğra, ss. 196-197.

yaklaşımınla bütünü kavranıp değiştirilmesinin mümkün olmaması, holist aktivizmin esasen kendi karşıtı olan pasifizm ve kaderciliğe dönüşme eğiliminin sosyal bilimler için büyük tehlike oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Popper toplumun insan iradesiyle biçimlenmiş ve yine insan iradesine bağlı olarak değiştirilebilecek bir şey olduğunu kabul etmeyen, onun ancak tarihsel veriler niteliği taşıyan yasalarla değişebileceğini öne süren kadercilik anlayışının, yalnız holist yaklaşımlara özgü olmadığını belirli bir tip bireyci yönteminde aynı kaderciliğe hizmet ettiğini savunmaktadır. İkinci anlamda holizm ise bir şeyin parçalarının toplamının ötesinde bir anlam taşımasına yol açan unsurları ifade etmektedir. Popper'e göre mantıksal pozitivistlerin dünyayı kopuk parçaların toplamı olarak algılamalarına karşın holizmin bu biçimi bilimsel açıdan meşrudur ve belirli durumlarda gereklidir. Bu anlamda Popper belirli bir tür bireycilik dediği psikolojizmden farklı bir bireyciliği benimsemektedir. Popper'e göre psikolojizm yönetsel kolektivizm yerine yönetsel bireycilik yaklaşımında haklı olarak ısrar etmekte ve dolayısıyla devlet ya da sosyal gruplar gibi toplulukların davranış ve faaliyetlerinin, bireylerin faaliyetlerine ve davranışlarına indirgenmesi gerektiğini ifade etmektedir. İndirgemenin bu anlamda kullanımı, açıklamalar yalnızca bireyler hakkındaki ifadelerden teşekkül etmeli şeklinde anlaşılmalıdır. Ancak böyle bir bireyselci yöntemin seçilmesinin psikolojizm yöntemine işaret ettiği inancı yanlıştır. Popper'in psikolojizme karşı en önemli tezi psikolojizmin övgüye değer bireyselci yöntemle denk düşen kısmının yanı sıra tehlikeli bir zemin taşımasıdır. Bu zemin tarihselci yöntemlerin kabulünü zorlamakla en nihayetinde toplumun başlangıcı fikriyle kadercilik anlayışına hizmet etmektedir. Popper'e göre psikolojizm toplumsal sözleşme miti anlamında metodolojik ve tarihsel bir formdur. Bu anlayışa göre toplum yalnız toplum öncesinde var olan insan doğası kapsamında açıklanabilir¹¹⁷.

Popper psikolojizmden farklı bir bireycilik için sıfır yöntemini önermektedir. Sıfır yöntemi tamamen insanların rasyonel davrandıkları varsayımına dayanmaktadır. Bu kabul insanların davranışları ve birbirleriyle ilişkileri üzerine basit modeller kurulabilmesine imkân tanır. Daha sonra tamamen rasyonelliğe dayalı olarak tahmin

¹¹⁷ Buğra, ss. 198-228; Karl R. Popper, **Volume II: Open Society and Its Enemies: The High Tide of Prophecy, Hegel, Marx and the Aftermath**, Fifth Edition, Princeton: Princeton University Press, 1966, ss. 92-93; Geoffrey M. Hodgson, "Meanings of Methodological Individualism", **Journal of Economic Methodology**, Vol. 14, No. 2, (June 2007), ss. 215-216; Lars Udehn, **Methodological Individualism: Background, History and Meaning**, Routledge Publishers, 2001, s. 204.

edilen davranışlar ile bireylerin gerçekteki davranışları arasındaki sapmanın incelenmesi mümkün olmaktadır. Böylelikle modelin varsaydığı davranış biçimiyle gerçekteki davranışlar arasındaki sapmadan yola çıkarak insan davranışlarının yapısı ve sonuçlarını anlamak mümkün olabilir. Popper'e göre bu yöntem, sosyal bilimlerin psikolojik varsayımlardan tamamen bağımsız olduğunu göstermektedir. Bu anlamda sıfır yöntemi psikolojik değil mantıksal bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir¹¹⁸.

Popper'in sıfır yöntemine dayalı bireyciliği ile Menger'in bireycilik yöntemi önemli benzerlikler taşımaktadır. Bu nedenle Menger'in bireyciliği ile ikinci kuşak Avusturya okulunun temsilcileri Hayek ve Mises'in bireycilik anlayışları arasında önemli farklar olduğu söylenebilir. Menger'in bireycilik anlayışı, insana davranışlarının amaçlı davranışlar olması dışında hiçbir doğal özellik atfetmeyen, bu anlamda insan doğası üzerine, doğal bireyin psikolojik özelliklerinden yola çıkılarak yapılan bir genellemeye dayalı bireycilik değildir. Yani bu anlayış, bireysel davranışlar ile onun toplumsal sonuçları arasında tek yönlü ve mekanik bir ilişki değil, karşılıklı etkileşime açık, birbirini belirleyen düzeyler arasındaki dinamik bir ilişki olarak ifade edilebilmektedir. Bu yaklaşım bireycilik ve holizm karşıtlığı yerine, insandan yola çıkılması gerektiğini, ancak insanı soyut bir kategori olarak değil, sosyal ilişkilerinin bütünü içinde dikkate alan bir yaklaşımdır. Menger'in bu yaklaşımı Popper'in ikinci holizm yorumunu dışlayan bir yaklaşım değildir. Ayrıca Menger, insan davranışlarının içinde yer aldıkları sosyal çerçeve içerisinde ampirik olarak incelenmemesinin, çok kısıtlayıcı varsayımlara başvurmayı gerektirdiğinden hareketle, kuramsal iktisadın ampirik gerçekçi iktisatla bütünleşmesi gerektiğini savunmuştur. Halbuki ikinci kuşak Avusturya okulu temsilcilerinde hem holizmin yorumlarındaki nüansa ilişkin hem de bireyciliğin yeni yorumunun gerektirdiği ampirik çalışmalara rastlanmamaktadır¹¹⁹.

Popper'e göre sosyal çevremizin yapısının insan yapımı olduğu kabul edilmelidir. Bu anlamda Popper, kurumları ve gelenekleri tanrı veya doğanın ürünleri olarak değil, insan faaliyetleri ve kararlarının ve onlarca değiştirilebilecek sonuçları olarak görmektedir. Ancak Menger'den hareketle sonuçların, bilinçli olarak biçimlendirildiklerini ve amaçlı insan faaliyetleri temelinde açıklanabileceğini

¹¹⁸ Buğra, s. 229 ; Karl R. Popper, **The Poverty Of Historicism**, Boston: Beacon Press, 1957, ss. 141-158.

¹¹⁹ Buğra, ss. 198-201.

düşünmez. Buradan hareketle Popper için sosyal bilimin işlevi amaçlı davranışların, nasıl niyet edilmemiş sonuçlara yol açtıklarının incelenmesidir. Bu işlev ikinci kuşak Avusturya Okulu temsilcilerinin aksine, toplumun istenilen doğrultuda biçimlendirilmesi amacı çerçevesinde değerlendirilmelidir¹²⁰.

4. Yöntembilimsel Bütüncülük (Metodolojik Holizm)

Metodolojik holizm ya da kolektivizm çoğunlukla farklı doktrinlerce metodolojik bireyciliğin karşıtı olarak tanımlanmıştır. Kavramın gelişiminin başlangıcında özellikle Avusturya Okulu tarafından metodolojik bireyciliğin karşıtı olarak kolektivizm kullanılmışken, gelişiminin sonraki aşamalarında gittikçe metodolojik bireyciliğin karşıtı olarak holizm kullanılmaya başlanmıştır. Sözü edilen değişimde Karl Popper'in hak ettiği önemli bir katkısı vardır, ancak bu değişim Smuts'un "Holizm ve Gelişim" kitabında holizm terimini tanıtmayla mümkün olmuştur. Doktrinde kavramın ortaya çıkışında ilham kaynağı olan Smuts ve Durkheim'in görüşlerinin birleştirilmesidir. Bu kavramla önerdikleri, bütüne parçalarının organizasyonunun bir sonucu olarak ortaya çıkan, yaşam, bireysel bilinç, toplumsal ruh gibi yeni bir olgu olarak bakmaktadır¹²¹.

Smuts'a göre holizm kavramı, doğada bütünü koruma eğilimini tanımlamak için kullanılmıştır. Bütünün bu temel özelliği kâinattadır. Her organizma, bitki ya da hayvan belirli bir içsel organizasyon ve sahip olduğu kendine özgü karakterle bir bütündür. Gerçek bütünden anlaşılması gereken, bütünü oluşturan parçaların basit bir toplamından oluşmadığıdır. Bir bütün parçalarının toplamının ötesinde, yapı ve fonksiyonunun arkasında bazı gerçekliklere, bazı spesifik içsel ilişkilere ve yine bazı daha çok kurulmuş içsel karaktere ya da doğaya sahiptir. Farklılık, gerçek bütünün parçalarının içsel ilişkilere sahip olmasıdır. Bu içsel ilişkiler gerçek bütünü, parçaların sadece dışsal ilişkilerden oluştuğu mekanik bileşimlerden farklı kılmaktadır¹²². Yöntembilimsel bütüncülüğe göre gerçeklik, ayrıştırılabilir yapı ve süreçlerin mantıksal

¹²⁰ Buğra, s. 230.

¹²¹ Udehn, s. 38.

¹²² Udehn, ss. 38-39.

olarak bir araya getirilmesinden oluşmaz, parçalarıyla içsel ilişkiler kuran, bu nedenle parçalarıyla ayrıştırılamayacak biçimde tamamen iç içe geçmiş bir bütündür¹²³.

Tarihselcilerin çoğu fiziksel bilimlerin yöntemlerinin sosyal bilimlere uygulanamayacağına ilişkin şöyle bir tez ileri sürmektedirler. Onlara göre sosyolojinin nesnesi olarak sosyal gruplar yaşayan nesnelere ve yaşayan nesnelere uğraşan tüm bilimlere asla atomistik bir yapıda ilerlememelidir. Bu yaklaşım holistik bir tutum olarak adlandırılmaktadır. Sosyal gruplar asla bireylerin basit bir toplamı olarak değerlendirilemez. Bu anlamda sosyal grup üyelerinin basit bir toplamından daha fazla bir şey olmasının yanı sıra, belli bir anda üyeleri arasında mevcut olan sadece kişisel ilişkilerin toplamından da öte bir şeydir. Sosyal grupların holistik karakterinde, sözü edilen sosyal gruplara ilişkin gerçek, asla sadece üyelerinin toplamı olarak tam açıklanamaz. Tarihselciler fizikteki yenilik ile sosyal hayattaki yenilik arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Fizikte yenilik elementlerin ve faktörlerin sadece düzenlenmesi ya da yeni birleşimleri olarak gerçekleşebilir, ancak sosyal yaşam gerçektir ve sadece bir düzenleme yeniliğine indirgenemez. Eğer bir sosyal yapı parçalarının ya da üyelerinin bir birleşimi olarak açıklanamıyorsa, yeni sosyal yapıların da bir birleşimle açıklanması imkânsızdır¹²⁴.

Sosyal holizm görüşüne göre toplum, kâinattaki farklı düzeylerdeki hiyerarşik düzen içinde organizasyonun en yüksek düzeyidir ve insan bireyleri ve onların eylemlerine indirgenemez. Bu Durkheim'in toplumun *sui generis* olduğu tezi anlamındadır¹²⁵.

Watkins yukarıda da söz edildiği gibi geniş kapsamlı sosyal olgunun, bir başka geniş kapsamlı sosyal olgu cinsinden bitirilmemiş ya da yarım açıklamalarının yapılabileceğini, ancak bireylerin karşılıklı ilişkileri, kaynakları, eğilimleri, inançları hakkındaki beyanlarından çıkarsanan bir açıklamaya sahip oluncaya kadar geniş kapsamlı sosyal olgunun nihai açıklamasına ulaşamayacağımızı belirtmektedir. Buradan hareketle sosyolojik holizm görüşüne göre sosyal sitemlerin oluşturduğu bütün, *sui generis* manasında temelde sosyolojik makro yasalarca yönetilir, ancak sadece

¹²³ Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 33.

¹²⁴ Popper, *The Poverty of Historicism*, ss. 17-18.

¹²⁵ Udehn, s. 39.

bireylerin karşılıklı davranışlarının sonucu olan düzenlilikler ya da eğilimler biçiminde açıklanamaz. Tam tersine bireylerin davranışları en azından kısmen böyle makro yasalarca açıklanmalıdır. Belki öncelikle kurumların içinde bireylerin rolleri, ikinci olarak da sosyal sistemin bütünüyle kurumların fonksiyonları birlikte ele alınmalıdır¹²⁶.

Lukes, Popper ve Watkins'in "bireyler arası etkileşim" ve "durumları" açıklayabilmek için metodolojik bireycilik doktrininde ısrar etmelerini anlamının güç olduğunu belirtmektedir. Aslında onların argümanları ve ilgileri sosyal olgulara ilişkin kesin açıklamalara karşı çıkmak yönündedir. Lukes'e göre Popper ve Watkins holizm ve tarihselciliğin karşısındadırlar. Ancak bu doktrinlerin karşısında olmak metodolojik bireyciliğin kabul edilmesi anlamına gelmez. Çünkü öncelikle durumlar ve bireyler arası karşılıklı ilişkiler, holizm ve tarihsiciliğe düşmeden, bireylere referans vermeksizin tanımlanabilirler. İkinci olarak bir durumun ya da insanlar arası karşılıklı ilişkilerin bireylere referansla tanımlanması imkânsız olabilir¹²⁷.

5. Yöntembilimsel Çoğulculuk (Metodolojik Pluralizm)

Yöntem tartışmalarının bir ya da birkaç yöntem üzerinde uzlaşma sağlanmasını imkânsız kılan çoğulcu bir yapısı söz konusudur. Yöntembilimsel çoğulculuk söz konusu yapıya meşruluk kazandıracak bir yöntembilimsel yaklaşımdır¹²⁸. Metodolojik çoğulculuk tek optimal bir metodolojinin mümkün olamayacağı varsayımıyla başlamaktadır. Araçsalcılık, yanlıslamacılık, uylaşmcılık, tümevarımcılık gibi çok farklı yöntemlerden hangisi en iyidir? Ya da biri diğerinden daha üstün müdür? Metodolojik çoğulculuk "en iyi yöntem" diye bir şeyin olmadığı ön koşulundan hareket eden bir yaklaşımdır. Bu kapsamda metodolojik çoğulculara düşen görev bunların hepsini anlamak ve bunların ötesinde kendi yöntemlerinin "en iyi" olduğunu iddia edenleri eleştirmeye hazır olmaktır. Önde gelen savunucuları arasında Dow ve Caldwell'i sayabileceğimiz metodolojik çoğulculuk günümüzde yöntembilim alanında en popüler duruştur. Ancak metodolojik çoğulculuğun sadece meta-teorik düzeye

¹²⁶ Lukes, ss. 120-121.

¹²⁷ Lukes, s. 127.

¹²⁸ Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 34.

yükseltilmiş uylayıcılık olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Uylayıcılıkta hiç kimse teorilerin doğru veya yanlış olduğunu iddia edemez. Çünkü tümevarım olmaksızın hiçbir teörinin gerçek ya da doğru olduğu kanıtlanamamaktadır. Buradan hareketle metodolojik çoğulculukta da hiçbir yöntemin “en iyi” olduğunun kanıtlanamayacağı iddia edilmektedir¹²⁹.

Metodolojik çoğulculuk çeşitli metodolojilerin sonuçsuzluğu üzerinde durmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım inceleme nesnesinin farklı yönlere sahip olduğunu, inceleme nesnesine farklı bakış açıları ya da perspektiflerden yaklaşılabileceğini ve bu farklı yaklaşımlar ile değışik taraflarını ele aldığımız inceleme nesnesinden sağlanan oldukça farklı teoriler ve anlayışlar arasında bağlantı kurulabileceğini vurgulamaktadır¹³⁰.

Bilimsel yöntem felsefesi başlıca iki görevi üstlenmektedir. Bunlardan ilki bilimsel teorilerin değerlendirilmesi ve kabulüne yönelik objektif temelli bir metodoloji belirlemek, ikincisi ise bu metodolojinin kullanımının nasıl bilimsel amaçlara doğru ilerlemeye öncülük ettiğini açıklamaktır. Başka bir deyişle yöntem teorisinin amacı, hem rasyonel bilimsel teori seçimi hem bilimsel ilerlemeye ilişkin bütünleşmiş bir açıklama sağlamaktır. Bu anlamda bilimsel yöntem teorisyenleri geniş manada tekçiler (monists) ve çoğulcular (pluralists) biçiminde bölünebilirler. Geleneksel metodolojistler monist tarafta yer almaktadırlar. Onlar bilimi tek, evrensel biçimde uygulanabilir bir yöntem, bilim tarihi boyunca değışmez ve bilimsel çalışmaların çeşitli alanları biçiminde tanımlanmış olarak görürler. Monizmin başlıca iki uyarlaması mantıksal pozitivistlerin doğrulamacılığa dayalı tümevarımcılığı ile Poperyen yanlışlamacılıktır. Mantıksal pozitivistlere göre bilimsel teoriler gözlenebilir verilerden tümevarımsal çıkarım yapmak yoluyla temellenirler. Poperyen yanlışlamacılık ise bilimsel yöntemi

¹²⁹ Lawrence A. Boland, “On the State of Economic Methodology”, **Research in the History of Economic Thought and Methodology**, Vol. 2, 1984, ss. 174-175; Bruce J. Caldwell, **Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century**, Revised Edition, London: Routledge Publishing, 1994, s. 250.

¹³⁰ Warren J. Samuels, “The Case for Methodological Pluralism”, **Pluralism in Economics: A New Perspectives in History and Methodology**, Andrea Salanti and Ernesto Screpanti (ed.), Brookfield: Edward Elgar Publishing Company, 1997, s. 75.

bilim insanlarının gözlenen olguları açıklamak için ileri sürdükleri varsayımsal hipotezlerin acımasız şekilde yanlışlanmasına çalışılması biçiminde ele almaktadır¹³¹.

Metodolojik çoğulcular ise tam aksine belirlenmiş bir bilimsel yöntem fikri karşısında, teori değerlendirilmesinde bir metodolojik kurallar çokluğu lehinde tartışma yürütmektedirler. Sözü edilen metodolojik kurallar zaman içinde değişebileceği gibi, farklı bilimsel alanlar için de değişik olabilir. Yeni kurallar getirildiğinde eski kurallar terk edilebilir. Bu kurallar farklı bilimsel alanlarda değişik biçimde uygulanabilir ve farklı bilim insanları aynı kuralları değişik biçimlerde yorumlayabilirler. Ayrıca her zaman kuralların bir çoğulluğu olduğu gibi, bilim insanları alternatif teorilerin değerlendirilmesinde farklı kurallara vurgu yapmayı seçebilirler. Bu çoğulculuk yaklaşımına göre bilim tek bir değişmez yöntemle tanımlanamaz, ancak bilim adamlarının teori değerlendirme çerçevesinde başvurdukları bir değerlendirme kuralları seti olarak ele alınabilir¹³².

Yönteme ilişkin bir çoğulcu düşüncenin itici gücü Kuhn ve Feyerabend tarafından şiddetle savunulmuş olan bilimin tarihsel felsefesinden türemiştir. Erken dönem monist ortodoksinin aksine tarihsel yaklaşımın savunucuları bilimin bir değişmez, evrensel yöntem uygulamalarından ziyade, değişik tarihsel şartlarda farklı yöntem uygulamalarının gerçekleştiği gelişimsel bir süreç olarak düşünülmesi temelinde tartışmalar yürütmüşlerdir. Bilim felsefesindeki bilimsel ilerlemeye ilişkin tartışmalarda bilimin birikimci değil de evrimci bir şekilde ilerlediği yaklaşımını savunan Kuhn bilimsel bilginin hem felsefesini hem sosyolojisini yapmıştır. Klasik anlamda bilimsel ilerlemeden söz etmek için farklı kuramları birbiriyle kıyaslamak için kullanılacak ve kendileri herhangi bir kurama bağlı olmayan nesnel ölçütlere ihtiyaç vardır. Kuhn bilim tarihine bakıldığında ilerleme kaydedilen büyük bilgi atılımlarının bu tür nesnel ölçütlere başvurularak değil, her biri kendi içinde tutarlı farklı yaklaşımların çatışmasından doğan kavramsal devrimlerle oluştuğunun görüleceğini iddia eder. Bu anlamda bilimsel faaliyetlerin kesintisiz bir birikimle değil, bilgiyi büyük kesintilere, hatta kopmalara uğratan devrimci dönüşümlerle geliştiğini göstermektedir.

¹³¹ Howard Sankey, "Methodological Pluralism, Normative Naturalism and the Realist Aim of Science", **After Popper, Kuhn and Feyerabend: Recent Issues in Theories of Scientific Method**, Robert Nola ve Howard Sankey (eds.), Kluwer Academic Publishers, 2000, s. 211.

¹³² Sankey, s. 211.

Kuhn'a göre rakip kuramlar arasından hangisinin daha ilerici olduğuna ilişkin seçimde evrensel nitelikli nesnel ölçütler olmadığına göre seçim, bilimi yapan toplulukların davranışları ve değerleri incelenerek yapılabilir. Bu seçimi etkileyen unsurlar da temelde sosyolojik ve psikolojiktir. Dolayısıyla karşıt bilim görüşleri ortaya çıktığında bilgi üretimi ve bilimsel ilerleme bir tür güç mücadelesidir. Kuhn birbirleriyle yarışan farklı bilimsel yaklaşımlara “paradigma” adını vermiştir. Bu anlamda Kuhn başlangıçta teori değerlendirme standartlarının bilimsel paradigmalara ile değiştiğini ileri sürmüş, sonraları bilimin teori seçimine rehberlik eden bir bilişsel değerler seti tarafından yönetildiği üzerine fikirler ortaya koymuştur¹³³.

Feyerabend'e göre bilimsel ilerlemenin değişmez ve mutlak olarak bağlayıcı ilkeler barındıran bir yöntem gerektirdiği düşüncesi, tarihsel bulgularla yüzleştirildiğinde doğrulanmamaktadır. Bilim tarihi incelendiğinde, bilgi kuramsal temeli ne kadar sağlam olursa olsun ya da ne kadar makul görülürse görülsün şu ya da bu zaman ihlal edilmemiş tek bir kural veya yöntem olmadığı görülecektir. Üstelik bu ihlaller yetersiz bilgiden, tesadüfî olaylardan ya da engellenebilir bir takım dikkatsizliklerden kaynaklanmamaktadır. Tam tersine bilimsel ilerleme için bu ihlaller gereklidir. Gerçekten de bilim tarihi ve felsefesinde yapılan tartışmaların en önemli yönlerinden biri antik çağda atomculuğun icadı, Kopernik devrimi, modern atomculuğun gelişimi, ışığın dalga kuramı gibi aşama aşama ortaya çıkan gelişmelerin, yalnızca bazı bilim insanlarının yöntembilimsel kurallar tarafından sınırlanmamaya karar vermeleri ya da bu kuralları istemeden ihlal etmeleri sonucu gerçekleştiğinin farkına varılmasıdır. Sözü edilen kural ihlali bilimin gelişmesi için kesinlikle zorunludur ve akla yatkındır. Bu anlamda ne kadar temel veya akılcı olursa olsun her zaman bir kuralı görmezden gelip ötesine geçmek tavsiye edilebilir. Bazı durumlarda ad hoc hipotezler ileri sürmek, kendi içinde tutarlı olmayan, rakip hipotezin ampirik içeriğine kıyasla zayıf hipotezler geliştirmek ve savunmak tavsiye edilebilir¹³⁴.

¹³³ Kuhn, ss. 8-9 ; Sankey, s. 212.

¹³⁴ Paul Feyerabend, **Yönteme Karşı**, Ertuğrul Başer (çev.), 1. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık, 1999, ss. 38-39.

Feyerabend yukarıdaki düşünceleri ışığında savunabilecek ilkeye ilişkin olarak şöyle söylemektedir¹³⁵:

“O halde sabit bir yöntem veya sabit bir aklilik kuramı düşüncesi ziyadesiyle bön bir insan ve toplumsal çevre anlayışı üzerine kuruludur. Tarihin sağladığı zengin malzemeye bakan ve onu aşağılık içgüdülerini tatmin etmek ve şiddetli entelektüel güvenlik nöbetlerini açıklık, kesinlik, “nesnellik”, “gerçek” gibi terimler altında dindirmek için fakirleştirmeye yeminli olmayan herkes sonunda görecektir ki, tüm şartlar altında ve insani gelişmenin tüm evrelerinde savunulabilecek tek bir ilke vardır: ne olsa uyar.”

İlke somut biçimde bilimsel araştırmanın aşına olduğumuz kurallarına direnen “karşı kuralların” sonuçlarının açığa çıkarılması biçiminde tanımlanabilir. Sözelimi deneyciliğin özünü oluşturan kural, kuramlarımızın başarısının deneysel sonuçlarla ya da kuram ile veriler arasındaki uyum ile ölçülebileceği şeklindedir. Ne olsa uyar ilkesi, bir karşı kural olarak iyice yerleşmiş kuram ya da olgularla uyumsuz hipotezler geliştirmemiz gerektiğini öğütlemektedir. Bu anlamda ilke karşı-tümevarımcı bir yöntem kullanılmasını önermektedir. Bunun için elindeki görüşlerin deneysel içeriğini azamileştirmek ve onları olabildiğince açık bir şekilde anlamak isteyen bilim insanı işin içine başka görüşleri de katmak durumundadır, yani çoğulcu bir yöntembilim kullanmalıdır. Görüşleri deneyden çok başka görüşlerle karşılaştırmalı ve rekabette altta kalmış görüşleri dikkate almamak yerine geliştirmelidir. Yine alışıldık kavram ve usuller ile olguların eleştirisindeki ilk adımı çemberin dışına çıkmak şeklinde olmalıdır. Gözlem sonuçlarıyla çatışan, en inandırıcı kuramsal ilkeleri alt üst eden, mevcut algısal dünyaya dâhil edilemeyecek algılar ortaya koyan bir kavramsal sistem icat edilmesi gerekmektedir ki, bu adım da karşı tümevarımcıdır. Ancak Feyerabend karşı-tümevarımcılığın, tümevarım yerine konulabilecek yeni bir yöntembilim önerisi olarak düşünülmesinin kesinlikle hatalı olacağını ifade etmektedir. Onun amacı karşı-tümevarımcılık da dâhil tüm yöntembilimlerin sınırları olduğunu göstermektir¹³⁶.

Feyerabend kendi yaklaşımının basit anarşizm olarak ifade edilebilecek yöntembilimsel tutumdan şu noktada ayrıldığını ifade etmektedir. Basit anarşizm hem

¹³⁵ Feyerabend, ss. 43-48.

¹³⁶ Feyerabend, ss. 43-48.

mutlak kuralların hem koşullu kuralların sınırları olduğundan yola çıkarak, yöntembilimsel kuralların hiçbirinin hiçbir değeri olmadığını ve bunlardan vazgeçilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Hâlbuki Feyerabend bilim tarihine ilişkin incelemelerinde yalnızca geleneksel yöntembilimlerin başarısızlıklarını göstermekle kalmayıp, bu durumlarda hangi yöntemlerin gerçekten başarılı olduklarını ortaya koymakla; basit anarşizmle bütün kuralların sınırları olduğunu savunmak anlamında hemfikir olduğunu, ancak hiçbir kural olmadan yol almayı savunmaması nedeniyle ayrıldığını belirtmektedir. Aynı şekilde bağlamsal açıklamaları savunduğunu, ancak bunun bağlamsal kuralların mutlak kuralların yerini alması bakımından değil, mutlak kuralları tamamlaması şeklinde anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır¹³⁷.

Feyerabend “Özgür Bir Toplumda Bilim” kitabının önsözünde “Batı bilimi” denen anlayışın tüm dünyada hüküm sürdüğünü kabul etmekte, ancak bunun nedenini bu anlayışın doğasında yer alan akılsal içgörü değil, sömürgeci ulusların kendi yaşam tarzlarını dayatmak anlamında bir iktidar oyununun ve silaha duyulan gereksinimin oluşturduğunu belirtmektedir. Ona göre Batı bilimi ya da Birinci Dünya bilimi çok sayıdaki bilgi biçimlerinden yalnızca birisidir. Bunun ötesinde bir anlam yüklenince bir araştırma aracı olmaktan çıkıp, bir baskı aracına dönüşmektedir. Farklı bilgi türleri olayların da farklı düzenlenmesini gerektirmektedir. Değişik düşünen insanlar dünyayı sahip oldukları teorik yapılar ve yine sahip oldukları dilin imkânları çerçevesinde algılayacaklardır. Olgular, nesne ve olaylar arasında yansıma teorisinin iddia ettiği biçimde tüm insanların ortak olarak aynı biçimde algılayacakları kendiliğinden bir düzen söz konusu değildir. Bu anlamda farklı teorilerin değerlendirilmesinde bağımsız ve ortak bir deneysel temel ve gözlem dilinin mevcudiyetinden söz edilememesi, hangi tür bilginin başarılı olacağını önceden garantilenmesini önlemektedir. Bu nedenle alternatif bilgi türleri birbirleriyle yarıştırmalıdır. Feyerabend buna çoğalma ilkesi (proliferation) demektedir¹³⁸.

Çoğalma ilkesi kabul edilen bakış açısı yüksek ölçüde doğrulanmış ve genel kabul görmüş olsa dahi, sözü edilen bakış açısıyla tutarsız teoriler icad edilip

¹³⁷ Paul Feyerabend, **Özgür Bir Toplumda Bilim**, Ahmet Kardam (çev.), 2. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 217.

¹³⁸ Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, s. 13; Demir, *İktisat ve Yöntem*, ss. 35-36.

geliştirilmesini ifade etmektedir. Çünkü Feyerabend'in düşüncesine göre tutarlılık koşulları deneysel bilginin büyümesini sınırlandırmaktadır, oysa makul bir empirisist metodoloji bilginin deneysel içeriğini büyütmeyi hedeflemelidir. Feyerabend'in düşüncesi açıktır ve teori bağımlılık kuramına itimat etmektedir. Eğer gerçekler teori bağımlıysa o zaman gerçeklerin sayısını ve dolayısıyla bilginin deneysel içeriğini artırmak için en iyi yol, alternatiflerin yani tutarsız teorilerin sayısını artırmaktır. Böyle bir ilkeyi kabul eden herhangi bir yöntembilim çoğulcu bir yöntembilim olarak adlandırılacaktır. İlkenin kullanmamız için bize tavsiye ettiği teoriler, kabul edilen bakış açısına ek olarak bu bakış açısının alternatiflerini oluşturmalıdır. Çoğalma ilkesi yeni alternatiflerin icad edilmesini tavsiye etmesinin yanı sıra, çürütülen teorilerin korunması gereğini de önermektedir. Bu anlamda onun çoğalma ilkesi bir vazgeçmeme (tenacity) ilkesi ile birlikte değerlendirilmelidir. Fikirler, kanıt veya iyi desteklenmiş teoriler onu çürütmüş olsa bile zaman içerisinde korunmalıdır. Bunun nedeni böyle çürütülmüş teorilerin başarılı rakip teorilerin içeriğine katkıda bulunacağıdır¹³⁹.

¹³⁹ Paul Feyerabend, **Realism, Rationalism and Scientific Method: Philosophical Papers**, Volume I, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, ss. 105-107; Caldwell, ss. 80-81.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM TARTIŞMALARI ve İKTİSAT METODOLOJİSİNDE DÖNÜŞÜMLER

I. İKTİSAT METODOLOJİSİNDE DÖNÜŞÜMLER

İktisat metodolojisindeki dönüşümleri bilim felsefesindeki gelişmelerden ya da tartışmalardan bağımsız düşünmek olanaksızdır. Özellikle bilim felsefesindeki farklı yaklaşımların iktisat üzerindeki yansımalarının incelenmesi iktisat yöntembilimcilerinin en önemli uğraşdır.

Günümüzde yeni araştırma programlarının tamamı iktisadın büyük ölçüde değişikliğe maruz kaldığına önemli kanıtlar sunmaktadır. Bütün bu yeni programların iktisadi araştırmanın sınırı konusunda gittikçe egemen olan standart neoklasik iktisatla arası açılmıştır. Yani günümüzde neoklasik iktisadın sınırlarını zorlayan yeni araştırma programları ile iktisat disiplini bir değişimden geçmektedir. Bu yeni programlar oyun teorisi, evrimci iktisat, davranışsal iktisat, deneysel iktisat, ajan temelli karmaşık iktisat ve nöroekonomi gibi yaklaşımları içermektedir. Bu gelişmeler iktisatta ve uzun zamandır tartışılan varsayımlar konusunda yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır. Böyle bir gelişme doğal olarak iktisat metodolojisinin yönelimi ve doğası üzerine soru işaretlerine yol açmıştır. İktisat ekonomiyi, iktisat metodolojisi iktisadı araştırmaktadır. Böylelikle iktisatta belirgin bir yeniden yönlendirme iktisat metodolojisi alanında da yeniden yönlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda metodolojik tartışmalar, iktisada hâkim yapının dışında bakan yaklaşımların her zaman önemli ve ayrılmaz bir parçası olmuştur¹⁴⁰.

¹⁴⁰ John B. Davis, “The Turn in Economics and the Turn in New Economic Methodology”, **Journal of Economic Methodology**, Vol. 14, No. 3, (Sept. 2007), s. 275; Sheila C. Dow, “Mainstream Economic Methodology”, **Cambridge Journal of Economics**, Vol. 21, 1997, ss. 74-75.

Davis'e göre iktisat metodolojisinin gelişimine baktığımızda üç 'devrimden' söz edebiliriz. "İlk devrim" Hutchison önderliğinde 1930'lardaki mantıksal pozitivistimin iktisada uygulanmasıdır. Hutchison iktisadın bir bilim olarak değer taşıması için gerekli olan deneysel temelleri ve analitik-sentetik ayrımını kazandırmıştır. Savaş sonrası dönemde pozitivistim kapsamında gelişen Friedman'ın araçsalcılığı ve Samuelson'un işlemselciliği iktisatçılar üzerinde bu 'ilk devrim'in etkisini yansıtmaktadır. Hâkim iktisadın geleneksel metodolojisi en açık biçimde Hutchison ve Blaug tarafından ortaya konulmuştur. Söz konusu metodoloji teori değerlendirmeye ilişkin bir görüş olarak iyi bilimsel pratik için kurallara dayanmaktadır. Bu kurallar bilimi bilim olmayandan ayırmak için görev yapmakta ve iktisatçılara en iyi teoriye karar vermelerinde bir kriter sağlamaktadır. Bu kurallar teorilerin gerçekler karşısında test edilmesini gerektirmektedir. Geleneksel iktisat metodolojisi literatürü, test için bu kuralların rolü ve doğası üzerine tartışmalardan oluşmaktadır. "İkinci devrim" ise Popper ve Lakatos'un mantıksal pozitivistimin "kabul edilen görüşünü" reddetmeleri ve Kuhn'un ortaya koyduğu yeni yönelimlerle mantıksal pozitivistimi aşındırmaya başlaması ve söz konusu reddin genişlemesi biçiminde ifade edilebilir. Popper ve Lakatos benzer bir yaklaşımla, ancak oldukça farklı sebeplerle doğrulanabilirlik kriteri bakımından mantıksal pozitivistim projesinin dar formunu reddetmişler, fakat daha karmaşık bir form olmasına rağmen bilimi bilim olmayandan ayırmada uygulanacak kurallara ilişkin bir taahhütte bulunmak anlamında onun ruhunu muhafaza etmişlerdir. Onların bilimin pratikleri ve organizasyonuna olan ilgileri söz konusu pratik ve organizasyonu mantıksal pozitivistimin tarih dışı karakterinin ötesinde ele almak yönünde olmuş ve bu anlamda yaptıkları bilimin pratiklerini ve organizasyonunu Kuhn'un açık bir şekilde ortaya koyduğu tarihsel bilimsel devrimler yaklaşımı çerçevesinde ele almak biçiminde olmuştur. Onlar bilimde ilerleme fikri için bu yaklaşımın uygun bir görüş olduğunu düşünmüşlerdir. Kuhn bilimi bilim olmayandan ayırmada bir sınır çizici olmamasına rağmen onun normal bilim hakkındaki fikirleri yine de pek çokları tarafından kullanılmıştır. Paradigmaların eş ölçülemezliği bilimsel ilerleme fikrinin aksine olmasına rağmen, bir normal bilim paradigmasının örtük bir biçimde azalan bir verimle kendini tükettiği fikri, bir devrimin ilerleme olduğunu güçlü şekilde akla getirmektedir. Normal bilim sıradan gözükürken devrimci bilim kahramanca gözükmektedir. İktisat metodolojisinde sözü edilen iki devrime kıyasla sesi daha az çıkan bir üçüncü devrim

söz konusudur. Ancak sesinin daha az çıkması iktisat metodolojisi pratiğinin yeni yönelimlerinde daha az etkili olduğu anlamını taşımamaktadır. Özellikle güncel iktisat metodolojisinin ana hatlarını anlamak için çok önemlidir. Bu devrimin merkezinde herhangi bir normatif ya da kural koyucu yaklaşımı iktisattan dışlamak, kuralları olmayan betimselci bir bilimsel metodolojiyi savunmak yer almaktadır¹⁴¹. Bu anlamda iktisat metodolojisine yönelik yaklaşımları kural koyucu yaklaşımlar ve betimselci yaklaşımlar biçiminde değerlendirmek mümkündür.

Yukarıda da belirtildiği gibi hâkim iktisadın geleneksel metodolojisi bilimi bilim olmayandan ayırmakta ve en iyi teoriye karar vermekte bir ölçüt olarak teori değerlendirmede kurallara dayanmaktadır ve bu kurallar teorilerin gerçekler karşısında test edilmesini gerektirmektedir. İyi bilim kurallarının tüm disiplinlere uygulanabileceği şeklindeki monist bir tutumu yansıtan bu yaklaşım özellikle bilim felsefesinden etkilenmiştir. Bu çerçevede iktisat bilim olarak kabul görmek adına en çok fiziği kendisine model almıştır. Ancak sosyal bir bilim olarak iktisadın taşıdığı özellikler, deneysel kanıtların yokluğuna bağlı olarak, deneysel sınama konusunda soru işaretlerine yol açmaktadır. Sözü edilen soru işaretleri empirisistler ya da pozitivistler ile tümdengelimci ya da a prioristler arasında uzun zamandan beri var olagelen ve halen devam eden gerilimi yansıtmaktadır. Sözü edilen gerilim empirisistlerin test edilebilirliği bir ayırım kriteri olarak savunurken, tümdengelimci ya da a prioristlerin uygun model olarak dikkatleri giderek içebakıştan oluşan aksiyomlarla saf matematiğe kaydırmaları biçiminde ifade edilebilir¹⁴².

Geleneksel iktisat metodolojisini temel alan bilim felsefesi Caldwell tarafından 1950'lerdeki mantıksal pozitivistizmin bir doğal sonucu olarak "mantıksal empirisizm" olarak adlandırılmaktadır. Bu felsefe mutlaka empirisizm ile tümdengelimcilik arasında herhangi bir gerilim gerektirmemektedir. Bu yaklaşım tüm bilimsel ifadelerin, deneysel karşılığı olmayan öğelerden oluşmuş teorilerin ürünü olsalar bile, test edilebilmesini gerektirmektedir. Böylece tümdengelimci bir teoriye gerçeklere bağlı olarak değer biçilebilir. Bu yaklaşım, araçsalcılık olarak adlandırılan ve ilk değer biçme kriterinin varsayımların gerçekçiliği değil, tahmin yapma başarısının olduğu Friedman'ın

¹⁴¹ Davis, ss. 277-278.

¹⁴² Dow, *Mainstream Economic Methodology*, s. 75.

düşüncesinin çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu nedenle metodoloji, teori oluşturmaya sadece deneysel test yapmayı kolaylaştırmak noktasında rehberlik etmektedir denilebilir. Hareket özgürlüğü böylece sadece sonuçların deneysel sınanabilirliğine referansla tümdengelimciye gizli bir ajandaya göre teori geliştirmek imkânı sağlamıştır¹⁴³.

II. MANTIKSAL POZİTİVİZM ve DOĞRULAMACILIK

A. Bilim Felsefesinde Doğrulamacılık

Mantıksal pozitivism terimi Hume ve Kant'ın ileri sürdüğü sorunlara çözüm bulmak amacıyla ilk defa Viyana'da 1931 yılında kendilerini "Viyana Çevresi" olarak adlandıran bir grup filozofun görüşlerini ifade etmek üzere A.E. Blumberg ve Herbert Feigl tarafından kullanılmıştır. Hume' a göre bilim gerçek dünyaya değil, alışkanlığa ve pratik nedenlere dayanmaktadır. Bu anlamda bilimin ontolojik temeli gerçek dünya değil, faydadır. Hume pozitivist düşüncenin temelindeki analitik ve sentetik önerme ayırımından yola çıkarak, sentetik önermelerin doğruluğunun belirleyicisinin nedensellik ilkesi olduğunu belirtmektedir. Ona göre geçmiş deneyimlerle hep doğrulanan bu nedensellik ilişkilerinin ileride de doğrulanacağını düşünülüp, tümevarım yoluyla genellemelere gidilmesinin hiçbir kanıtı yoktur. Tek dayanak alışkanlıklardır. Kant ise insan aklının limitleri olduğunu, bilinebileceklerin yalnızca duyu deneyimleri alanı ile sınırlı olduğunu, bu deneyimlerin de sadece eşyanın görünümüyle ilgili bilgi edinmeye imkân tanıdığını, eşyanın kendi içindeki doğasını keşfetmenin imkânsız olduğunu böylece bilimsel bilginin gerçekliği temsil edemeyeceğini belirtmekle bilimsel nesnellik konusunda kuşkulara yol açmıştır. Hume genellemelerin içi boş yanılsamalardan ibaret olduğunu ileri sürmekle sistemik düşüncüyü; Kant ise zihinsel kategorilerden bağımsız dünya algısının olanaksızlığına işaretle salt olguyu ortadan kaldırdığı için, pozitivism bilimin empirisist temeller üzerine kurulu olduğunu ve gerçek dünyaya tekabül ettiğini kanıtlamak zorunda kalmıştır. İşte mantıksal pozitivism bu tür bir çabayı temsil

¹⁴³ Dow, *Mainstream Economic Methodology*, s. 75.

etmektedir. Bazı önemli üyelerini Moritz Schlick, Rudolf Carnap, Otto Neurath, Herbert Feigl, Kurt Gödel, Hans Hahn, Phillip Frank, Friedrich Waismann, Karl Menger (Carl Menger'in oğlu) gibi düşünürlerin oluşturduğu mantıksal pozitivistler bütün teorik önermelerin ilke olarak gözlem diline indirgenebileceğini savunuyorlardı. Bu savunularının en önemli temeli Ludwing Wittengenstein'in Tractatus Logico-Philosophicus kitabıdır. Bu anlamda özellikle üç filozofun Ernst Mach, Bertrand Russell ve Ludwing Wittengenstein'in mantıksal pozitivistizmin gelişimi üzerinde önemli etkileri olmuştur¹⁴⁴.

Mach'ın algılar teorisiyle bütün olguların duyu komplekslerine indirgenebileceği iddiası ve metafizik olarak bir nesnenin birinin duyularının ötesinde kendinde bir şey olduğu fikrini reddetmesi, mantıksal empirisistlerin güçlü bir pozitivist temel inşa edebilmelerine imkân tanımıştır. Yine Russel'in Whitehead ile birlikte matematiksel sembolik mantığın gelişmesinde ve bu mantığın deneysel çalışmalara uygulanmasında çığır açan çabaları mantıksal pozitivistlere analizin mantıksal araçlarını sağlamıştır. Wittengenstein'in kitabında "dil gerçeğin resmidir" şeklinde ifade ettiği dil teorisini mantıksal pozitivistler benimsemiş ve kendi görüşlerini temellendirmekte kullanmışlardır. Tractatus'tan aldıkları destekle de matematiksel eşsözler (totolojiler) dışında bütün bilginin deney yoluyla doğrulanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Wittengenstein Tractatus'da savunmuş olduğu görüşleri daha sonra terk etmiştir ve kendisinin hiçbir zaman mantıksal pozitivist olmadığını ileri sürmüştür, ancak dil teorisinin mantıksal empirisist görüşü desteklediği genel olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda genç Wittengenstein'in pozitivist görüşe, olgun Wittengenstein'in ise anti pozitivist görüşlere esin kaynağı olduğu söylenebilir. Wittengenstein dünyanın nesnel ve nesnel arası ilişkilerden oluştuğunu ve bilginin de Hume'da olduğu gibi tek tek gözlemlere değil, nesnel arası ilişkilerden oluşan duruma tekabül ettiğini ileri sürmektedir. Durumun dünyayı oluşturması gibi önermeler de dili oluşturmaktadır. Dilin bütünlüğü dünyanın bütünlüğüne tekabül etmektedir. Dilin dünyanın resmi olarak değerlendirilmesine imkân tanıyan niteliği, dünya ile dil yapısı arasında var olan özdeşliktir. Dünya ile dil arasında benzerlik söz konusu değilse önermenin hiçbir anlamı

¹⁴⁴ Sunar, ss. 107-108; Buğra, ss. 123-125; Deborah A. Redman, **Economics and the Philosophy of Science**, Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 7; Eren, s. 79; Caldwell, s. 11.

yoktur. Bir önermenin dünyaya tekabül etmesinin koşulu ise önermenin mantıksal bir yapıya sahip olmasıdır. Buna göre eşsözler ve çelişkiler dışındaki bütün önermeler olguların betimlenmesine indirgenmiş olmaktadır. Ayrıca Wittgenstein dünyada nesnel karşılığı bulunmayan bütün önermelerin anlamsız olduğunu savunmaktadır. Bu anlamda geleneksel felsefe, ahlak, estetik ve metafizik düşünceleri temellendiren bütün önermeler anlamsız ve içi boş düşünceler olarak değerlendirilmektedir. Eşsözler ya da totolojik ifadeler yüklemi öznesinden ayrı bir bilgi içeriği taşımadığından önsel olarak doğru, çelişkiler ise önsel olarak yanlış olduklarından bu tür önermeleri sınamaya gerek yoktur. Bu tür önermeler bize dünya hakkında hiçbir bilgi vermezler, ayrıca anlamsız olmadıkları gibi anlamlı da değildirler. Dolayısıyla bir önerme eşsöz veya çelişki değilse ve sınanabilir öğelere indirgenemiyorsa o önerme anlamsızdır¹⁴⁵.

Mantıksal pozitivistler bu görüşlerden oldukça etkilenerek bilimsel bilginin temelini doğrulama (verification) işleminin oluşturduğunu ileri sürmüşlerdir. Yani gözlem yoluyla doğrulanabilen teorilerin bilimsel nitelik taşıdığı, gözlem diline indirgenemeyen bir düşüncenin dış dünya ile ilişkisi doğrulanamayacağı için o düşüncenin anlamsız bir önermeden ibaret olacağı ifade edilmektedir. Bir düşüncenin doğruluğu dış dünyaya tekabül edip etmediği ile ölçülmektedir. Ayer “Dil, Doğruluk ve Mantık” kitabının önsözünde Hume gibi bütün gerçek önermeleri, “idelerin bağıntıları”yla ilgili olanlar ve “olgusal durumlar”la ilgili olanlar şeklinde iki gruba ayırdığından söz etmektedir. Ona göre ilk grup önermeler mantık ve saf matematiğin önsel (apriori) önermelerinden oluştuğundan zorunlu ve kesin olarak kabul edilirken, deneysel olgularla ilgili önermeler olası olabilen ancak hiçbir zaman kesin olmayan varsayımlar olarak görülmektedir. Bu anlamda bir tümcenin gerçek bir deneysel varsayım anlatıp anlatmadığını sınamak, bir duyu deneyinin onun doğruluğunu ya da yanlışlığını göstermek anlamında bir doğrulama ilkesi gerektirmektedir. Bu ilkeyi karşılamayan ve totoloji de olmayan bir önerme metafiziktir ve metafizik önermeler ne doğru ne de yanlış olduklarından anlamsızdırlar. Bu anlamda mantıksal pozitivistler bilim olanla metafizik yani anlamsız olanı ayırmak konusunda ölçüt olarak doğrulanabilirlik ilkesini önermektedirler. Yine onlara göre dış dünya olgulardan oluşmaktadır, ancak bu olgular rastgele ilişki içinde değildir, düzenli bir dünya

¹⁴⁵ Sunar, ss. 108-112; Caldwell, ss. 11-12.

oluşturmaktadır ve bilimin amacı da bu düzeni bir “minyatür dünya” olarak ifade edilebilecek teori içinde yeniden yaratmaktır. Wittgenstein ile pozitivistlerin bu düşünceleri büyük paralellik göstermektedir, ancak Wittgenstein bilim felsefecisi olmadığından bilimsel açıklamanın mantığı ya da kuralları ile ilgilenmemiştir. Pozitivistler ise bilimsel düşüncenin temeli olarak Wittgenstein’in dil teorisini alıp, üzerine belirli bir açıklama kuralı geliştirmişlerdir. Bu anlamda mantıksal empirisizm ile mantıksal pozitivizm arasında bir ayırım yapılarak, Wittgenstein’in geliştirmiş olduğu dil teorisine mantıksal empirisizm, Viyana Grubunun görüşlerini içeren bilimsel yöntem de mantıksal pozitivizm denmektedir. Mantıksal pozitivizm empirik bilgi boyutunun yanı sıra bir de açıklama boyutu içermektedir. Pozitivistlere göre bir olayın açıklanması, o olayın genel bir yasa kapsamına alınmasını gerektirmektedir. Genel yasa ise gözlenen olaylardan tümevarım yoluyla elde edilen genellemelerdir. Sözü edilen genellemelerden tündengelimsel yolla çıkarılan önermelerin teste tabi tutulup doğrulanmaları gerekir. Önermelerin sınanması, bir olayla o olayı belirleyen öncüller arasındaki nedensellik ilişkisinin saptanmasına bağlıdır. Bu anlamda açıklama ile öndeyi arasında hiçbir yapısal ve mantıksal fark görmemektedirler. Özgül bir olayın teorik genelleme kapsamına alınmış olması, o olayın açıklanması anlamına gelmektedir. Ayrıca genelleme kapsamına alınan olayın aynı koşullar altında ilerde kendini aynı şekilde tekrarlayacağı bir düzenlilik beklenmektedir. Bu açıklama nomolojik (yasa bağımlı) açıklama olarak adlandırılmaktadır¹⁴⁶.

Pozitivistlere göre bilimin mantığı tektir. Bilimsel buluşlar farklı şekillerde ortaya çıksa da, bilimsel açıklamanın ve doğrulamanın yöntemi aynıdır. Buluş bağlamı ile doğrulama bağlamı ayrı süreçlerdir; buluş bağlamı sezgi yoluyla da gerçekleşebilir ancak açıklama ve doğrulama bağlamı ile temellendirilmedikçe bilim hüviyeti taşımazlar. Mantıksal pozitivistlerce bir önermenin metafizik olmasıyla anlamsız olması aynı şey olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda tüm etik içerik taşıyan önermeler de anlamsızdır. Çünkü etik bir simge önermenin olgusal içeriğine bir şey katmamaktadır. Sözelimi birisine “bu parayı çalmakla yanlış davrandınız” dediğimizde, yalnızca “bu parayı çaldınız” demenin ötesinde bir şey iddia etmiş olmuyoruz. Yani eylemi yanlış

¹⁴⁶ Sunar, ss. 113-115; Alfred Jules Ayer, **Dil, Doğruluk ve Mantık**, Vehbi Hacıkadıroğlu (çev.), 2. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 1984, s. 9.

bulduğumuzu ifade etmekle olgusal anlamda yeni bir şey belirtmiş olmuyoruz. Dolayısıyla mantıksal pozitivistler teoriden bağımsız gözleme ve nomolojik açıklamaya dayanmayan düşünceleri bilim olarak değil bir safsata olarak değerlendirmektedir. Ayrıca bilim yöntem temeline dayalı olmak anlamında “rasyonel” bir süreç olduğundan bilimde ilerleme ve birikim söz konusudur¹⁴⁷.

Mantıksal pozitivistlerde yöntem sürecini kısmi gözlem, temel hipotez, genel kuram ve kuramın deney ve gözlemler aracılığı ile sınanması oluşturmaktadır. Kuramın kabulü sınamanın başarılı olmasına bağlıdır. Bu anlamda bilimsel önermeleri bilimsel olmayan önermelerden ayıran doğrulanabilirliktir. Analitik ve sentetik önerme ayrımı onlar için çok önemlidir. Bilimsel önermeler ancak sentetik önermeler olabilirler, çünkü doğrulanabilirlik ilkesi sadece sentetik önermelere uygulanabilir. Onlara göre bilimsel yöntem tek ve evrenseldir. Mantıksal pozitivist yaklaşımın bir başka özelliği tek tek gözlemlerden yola çıkılarak kuram inşa edilmesidir. Tekil gözlemlerden simgesel mantık yoluyla ilişki kurularak genele ulaşılmaktadır ve genel ifadelerle tekil olayların açıklaması yapılmaktadır. Temel sorun hakikate ulaşmak olarak görülmektedir. Hakikate ulaşmak için felsefi spekülasyonun (kurguların) terk edilmesi, bilimsel yöntemin kabulü ve bilimsel nesnellığe inanç gereklidir. Onlara göre hakikat mutlak ve felsefi spekülasyona karşı deney gerekmektedir. Ayrıca bilimsel bilginin gelişmesinde kaynak olarak tarih kullanışsızdır¹⁴⁸.

B. İktisatta Doğrulamacılık

Robbins 1932 yılında “An Essay on the Nature and Significance of Economic Science” isimli kitabıyla Senior-Mill-Cairnes’nin metodolojik yaklaşımlarını yeniden ele alarak önemli bir katkı sağlamış ve yirminci yüzyılda iktisat metodolojisi üzerine kitaplarda oldukça geniş yer almıştır. Robbins’in hedefi iktisat için herhangi bir yeni yaklaşım ileri sürmek değil, iktisadın dayandığı zaten sağlam olarak kurulmuş genellemelerin kesin doğasını ortaya çıkarmak olmuştur. Senior-Mill-Cairnes’nin metodolojik pozisyonu bazı farklılıklarla birlikte, ya tüm ekonomik teori önermelerinin

¹⁴⁷ Sunar, s. 115; Ayer, ss. 83-84; Demir, *İktisat ve Yöntem*, ss. 101-102.

¹⁴⁸ Ercan Eren, “İktisat Metodolojisi ‘Nereden Nereye; 1950-1999’ ”, *İktisat Dergisi*, Sayı. 389, Mayıs 1999, s. 6.

bir apriori karakter taşıdığını ileri sürmek ya da en azından temel varsayımların bağımsız nesnel doğrulanabilirliğinin inkârı şeklindedir. Özellikle Mill'in metodolojik yaklaşımında ya da tümevarım mantığında ekonomik teorilerin varsayımlarının deneysel teste tabi tutulması öngörülmez, ancak öngörülen sonuçlar sınanabilir. Bu anlamda apriori ekonomik teori taraftarlarının itirazı temel varsayımların doğrulanabilirliği üzerinedir. Robbins'in kitabında varsayım ile teori arasında deneylebilirlik anlayışı ve arayışına yer verilmediği gibi, hatta buna gerek dahi bulunmadığı fikri iktisat metodolojisinde hâkim görüş olarak kabul edilmiştir. Yani varsayımların makul ve kabul edilebilir oluşu deneye tabi tutulma zorunluluğunu ortadan kaldırmakta ve böylece ampirik içerikten yoksun teoriler totolojik karakterleriyle iktisat metodolojisini oluşturmaktadır. Robbins iktisadı “insan davranışını amaçlar ve alternatif kullanıma sahip kıt araçlar arasındaki ilişki olarak inceleyen bilim dalı” şeklinde tanımlamakla belirli bir insan davranışı tipiyle değil, insan davranışının bir yanıyla ilgilenmiştir. Ona göre değer kuramının esas önermesi bireylerin tercihlerini belli bir sıraya göre yapabildikleri gerçeğidir ve gerçekte de böyle yapmaktadırlar. Bu temel önermenin bir apriori (apaçık) analitik doğru olduğunu, basit ve tartışmasız deneyimden çıkartıldığını ve geçerliliği için kontrollü deneyler yapmaya gerek olmadığını ileri sürmektedir¹⁴⁹.

Robbins'in iktisat tanımı en modern ders kitaplarının girişinde yer alsa da ekonomik metodoloji tartışmalarında modern süreci Hutchison'ın 1938 yılında yazdığı “The Significance and the Basic Postulates of Economic Theory” isimli kitabıyla başlatmak gerekmektedir. Bu anlamda 1920'lerde ve 1930'larda mantıksal pozitivistler ya da mantıksal empirisistler diye adlandırılan görüşleri iktisat metodolojisine taşıyan kişi T. Hutchison olmuştur. Hutchison ekonomik teorilerin doğası üzerine analizde analitik ve sentetik önerme ayrımını yapmaktadır. Analitik önermeler pür teori önermeleri, sentetik önermeler ise uygulamalı teori önermeleridir. Analitik önermeler deneysel önermelerden daha fazla kesinlik taşırlar, ancak herhangi bir deneysel içerik taşımamaları anlamında totolojidirler. Sentetik önermelerin ise karakteristik özelliği makul bir deneysel test kapasitesi taşıması ya da mantıksal veya matematiksel

¹⁴⁹ Roger E. Backhouse, *A History of Modern Economic Analysis*, Oxford: Basil Blackwell, 1985, s. 268; Ahmed Güner Sayar, *İktisat Metodolojisi ve Düşünce Tarihi Yazıları*, İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 2005, s. 34; Machlup, *Methodology of Economics and Other Social Sciences*, ss. 142-143.

dedüksiyon yoluyla böyle önermelere indirgenebilmesidir. Hutchison deneysel sınamanın kabulünün, bilimsel aktiviteyi felsefi aktiveden ayıran ölçüt olarak görmekte ve bilimsel gelişmenin ancak bu yolla sağlanacağını savunmaktadır. Bu anlamda iktisatta test edilmesi mümkün olmayan önermelerin yerini test edilebilir önermeler almalıdır¹⁵⁰.

III. YANLIŞLAMACILIK

A. Bilim Felsefesinde Yanlışlamacılık

Popper de mantıksal pozitivistler gibi bilim ile bilim olmayanı ayırma konusunda sınır çizici olmakla bu anlamda kural koyucu bir yaklaşıma sahiptir. Ancak bu sınır çizme ölçütü mantıksal pozitivistlerdeki gibi doğrulanabilirlik değil, yanlışlanabilirlik ilkesidir. Popper metodolojisini geliştirirken Einstein'ın görelilik kuramına ilişkin gözlenebilir sonuçları önceden kestirip yanlışlanmasına açık bırakmasından etkilenmiş ve Freud'un psiko analizi, Adler'in bireysel psikolojisi ve Marx'ın tarih kuramlarıyla karşılaştırdığında söz konusu kuramların en yanlış yönlerinin her şeyi açıklayabilme iddiasında olmaları olarak değerlendirmiştir. Onlar belirli durum ya da olayların kuramlarına nasıl uygun düştüğünü kolaylıkla göstermelerine karşılık, hangi durumların ortaya çıkması halinde kuramlarını savunmaktan vazgeçeceklerini ifade etmemişlerdir. Popper ise hiçbir gözlemin onların kuramlarıyla çelişmeyeceğini iddia etmenin bilimin yerine dogmatizmi getirmek olduğunu savunmuştur. Popper, bir Marxist'in bir gazetenin her sayfasında kendi tarih yorumunu destekleyecek kanıtlar bulmadan edememesi, bir Freudyen analistin devamlı olarak klinik gözlemlerin kendi teorisini doğruladığını vurgulamasını bilimsellik noktasında eleştirmektedir. Popper, Adler'in aşağılık duygusu kuramına ilişkin kişisel bir deneyimini Tahminler ve Yadsımlar (Conjectures and Refutations) adlı kitabında şöyle dile getirmektedir. Popper kendisine Adlerci görünmeyen bir olayı Adler'e anlattığında, onun aşağılık duygusu kuramına dayanarak söz konusu olayı açıklamakta

¹⁵⁰ Backhouse, ss. 269-270.

çocuğu görmemesine rağmen hiç güçlük çekmediğini; nasıl bu kadar emin olduğunu sorduğunda ise “daha önceki bin deneyim sayesinde” diye cevap alınca, bunun üzerine bu yeni olayla deneyimleriniz bin bir etmiş olmalı dediğini ifade etmektedir. Buradan hareketle Popper’e göre bilimsel bir kuram olabilecek her şeyi açıklayan bir kuram değildir. Ancak tasarlanan bir gözlem onu yanlışlayabilirse sınama söz konusu olabilir ve ancak sınanabilirse bilimsellik atfedilebilir. Yani ona göre bir kurama bilimsellik vasfını kazandıracak olan nelerin onu doğrulayacağı değil, aksine nelerin onu yanlışlayacağıdır¹⁵¹.

Popper mantıksal pozitivistlerin anlamlılık ölçütü olarak doğrulanabilirliği kullanmalarına şiddetle karşı çıkmaktadır. Viyana çevresinin doğrulanabilirlik ilkesine göre bir sentetik önerme en azından ilkesel olarak gözlemsel kanıtla doğrulanabiliyorsa bilişsel olarak anlamlıdır. Anlamlı önermelerin de iki türlü olduğu kabul edilmiştir. İlki matematik ve mantığın deneysel dünya üstüne bilgi vermek iddiası olmayan, dolayısıyla deneye başvurmaksızın doğru ya da yanlış oldukları tanıtlanabilen önermeleridir. Doğru olanları eşsözsel, yanlış olanları ise iç çelişkili önermeler olarak adlandırılmıştır. İkincisi ise deneysel dünya üstüne bilgi verme savında olup, doğru ya da yanlışlığı gözlem yoluyla tanıtlanabilen önermelerdir. Bunların dışındaki bütün önermeler anlamsız yani metafiziktir. Bu açıdan mantıksal pozitivistler esas olarak doğrulanabilirlik ilkesini bilim ve bilim olmayanın da içinde yer alan metafizik iddiaları ayıklamakta kullanmışlardır. Hatta bilimsel kuramlarda yer alan ancak gözlemlenme olanağı bulunmayan sözgelimi Newton mekaniğindeki mutlak uzay ve mutlak zaman, evrim kuramındaki doğal seçim, parçacık fiziğindeki elektronlar gibi varlıklar için doğrulanabilirlik ilkesi kuşku beslemeye imkân tanımıştır. Popper ise sınır çizme ile ilgili mantıksal pozitivist kaygıyı paylaşmasına rağmen, anlamlı anlamsız ikileminden hareketle anlamlıyı anlamsızdan ayıracak tüm çabaları reddetmiştir. Onun sınır çizme ölçütü anlamlı olanı anlamsızdan ayırmak değil, bilimsel olanı bilimsel olmayandan ayırmaktır. Ona göre bazı önermeler bilimsel olmamalarına rağmen anlamlı olabilirler. Anlamlılığı olgularla ilişkilendirmekle mantıksal pozitivistler yanlış bir varsayımdan

¹⁵¹ Karl R. Popper, *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, New York: Basic Books Publishers, 1962, ss. 34-35; Bryan Magee, *Karl Popper’in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*, Mete Tunçay (çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, ss. 40-42; Demir, *İktisatta Yöntem*, ss. 115-116.

hareket etmişlerdir, çünkü anlamlılık kişiler arasında meydana gelen uyulaşım lar sonucu ortaya çıkmaktadır¹⁵².

Popper'in doğrulamacılıkla ilgili bir başka eleştirisi de mantıksal bir yanlışa dayanmaktadır. Buna göre A doğruysa o zaman B doğrudur önermesinden B doğrudur sonucunu mantıksal olarak çıkarmak için birincil öncülün yani A'nın olumlanması gerekmektedir. Mantıkta birinci öncülün olumlanması kuralına *modus ponens* denir. Örneğin eğer Socrates insansa o zaman ölümlüdür; Socrates insandır bu nedenle ölümlüdür çıkarsaması mantıken doğrudur. Ancak A doğruysa o zaman B doğrudur; B doğrudur o nedenle A doğrudur şeklinde bir akıl yürütme yanlışı olacaktır. Yani Socrates ölümlüdür, bu nedenle insandır çıkarsaması yapılamaz. Çünkü *modus ponens* akıl yürütmede olduğu gibi sonuca öncüllerden yola çıkılarak varılmamaktadır. Birinci öncülün olumlanması mantıken doğrudur, ama ikinci öncülü olumlamak bir mantık yanlışıdır. Tam tersine yapılması gereken ikinci öncülü yadsımadır şöyle ki, eğer A doğruysa o zaman B doğrudur; B doğru değildir, o nedenle A doğru değildir. Bu biçimdeki akıl yürütme mantıkta *modus tollens* kuralı olarak ifade edilmektedir. Yani Socrates ölümlü değildir, bu nedenle insan değildir çıkarsaması yapılabilir. *Modus ponens* çıkarımında öncüllerin doğruluğu sonuçlara aktarılır, yanlışılar aktarılmazken; *modus tollens* kuralında sonuçların sahip olduğu yanlışılamalar geriye dönük olarak öncüllere aktarılır, ancak doğrular aktarılmaz. Yani bu kural sonuçlar yanlışı olduğunda öncüllerin bir ya da bir kaçının yanlışı olması gerektiğini, ancak öncüller doğru olsalar dahi sonuçların doğru olduğunun garanti edilemeyeceğini ifade eder. Buradan hareketle Popper'e göre bir hipotezin gerçeklerle uyum göstermesi nedeniyle doğru olduğu ileri sürülemez. Gerçeklerin doğruluğundan yola çıkılarak hipotezin doğruluğu hakkında akıl yürütmek, farkında olmadan ikinci öncülün olumlanması biçiminde bir mantıksal hata barındırmaktadır. Hâlbuki ikinci öncülün yadsınması biçimindeki *modus tollens* kuralı uygulanarak bir hipotezin doğruluğunu yadsınamamız mümkündür. Özetle kanıt mantığı diye bir şey yoktur, ancak kanıt çürütme mantığı diye bir şey vardır¹⁵³.

¹⁵² Blaug, ss. 13-14 ; Bruce Caldwell, "Popper'i Netleştirmek", **İktisatta Yöntem Tartışmaları**, Ömer Demir (drl.), Ankara: Vadi Yayınları, 1996, s. 192 ; Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 114 ; Magee, s. 43.

¹⁵³ Blaug, ss. 15-16; Stanley Wong, "The 'F-Twist' and the Methodology of Paul Samuelson", **The American Economic Review**, Vol. 63, No. 3, (Jun. 1973), s. 317.

Popper, doğrulama işleminin bilimi bilim olmayandan ayırıştırmada tümevarım yöntemini kullanmasının David Hume'dan beri ifade edilen mantıksal bir sorundan (tümevarım sorunu) hareketle kendi ayırıştırma ölçütünü formüle etmiştir. Sorun gelecekteki deneyimlere ilişkin tamamen geçmişteki deneyimlerden yola çıkılarak nasıl çıkarsama yapılacağı sorunudur. Hume sürekli olarak alışkanlıkla tekil önermelerden tümevarımla genellemeler çıkarsadığımızı, ancak bu çıkarsamaları mantıksal olarak doğrulamanın mümkün olmadığını ifade etmektedir. Geçmiş ile gelecek zamanı oluşturan iki farklı zaman dilimi arasında mutlak uyumun varolduğunun hiçbir zaman kanıtlanamayacağını, deney ve gözlemlerin çokluğuna ve sıklığına dayanarak geleceğin tıpkı geçmiş gibi olacağını varsaymanın da mantıksal değil psikolojik bir boyut içerdiğini ileri sürmektedir. Ona göre A olayıyla birlikte B olayının da meydana geldiğini gözlemlemek, mantık yoluyla her defasında böyle olacağı sonucuna bizi ulaştırmaz. Gözlem sayısının çokluğu da bizi bu sonuca götüremez. Gözlem sıklığının artmasıyla A olayı ile birlikte B olayının da gerçekleşeceğini bekleyebiliriz; ancak bu mantıksal değil alışkanlıklara dayalı psikolojik bir olgudur. Tekil önermelerden sayıları ne kadar çok olursa olsun mantıksal olarak evrensel bir yasa elde edilemez, ancak evrensel bir yasa tek bir önermeyle tümdengelimsel akıl yürütme yoluyla çürütülebilir ya da çelişkisi gösterilebilir. Popper, “ne kadar çok beyaz kuğu gözlemlersek gözlemleyelim tüm kuğuların beyaz olduğu genellemesini yapamayız, ancak tek bir siyah kuğu gözlemi yapmakla o yasayı çürütebiliriz” örneği ile bir şeyin maddi olarak doğruluğunu göstermenin mümkün olmadığını fakat bazı şeylerin maddi olarak yanlışlığının gösterilebileceğini savunmaktadır. Buna göre deneysel genellemeler doğrulanamaz, ama yanlışlanabilir, yani bilimsel bir yasa kesinlikle doğrulanamamakla birlikte kesinlikle yanlışlanabilir. Dolayısıyla bilimsel bir hipotez kanıtlanabilir olmamasına rağmen sınanabilir demektir¹⁵⁴.

Yanlışlamacılık tümevarım sorununa getirilen çözüm anlamında, bilimsel bilginin büyümesine ilişkin Popper'in görüşlerini temsil etmektedir. Buradan hareketle Popper'e göre bilim ile bilim olmayan önermeler arasında sınır çizme ölçütü yanlışlanabilirliktir. Buna göre bir teori bilimsel sayılması için deneysel gözlem yoluyla

¹⁵⁴ Blaug, ss. 14-15; Magee, ss. 18-21; Dinç Alada, “‘Astronomi Tarihi’nden ‘Millietlerin Zengiliği’ne A. Smith’de Yanılma Faktörü”, **Toplum ve Bilim**, Sayı. 56-61, Bahar 1993, ss. 170-171.

en azından potansiyel olarak yanlışlanabilmeli, ya da teoriyle çelişen en azından bir tane deneysel temel önerme mevcut olmalıdır. Ancak potansiyel olarak yanlışlanabilirlik mantıksal bir iş olmasına rağmen, pratikte bir bilimsel teorinin fiilen yanlışlanması pek çok nedenle genellikle zordur. Bunlardan ilki Duhem-Quine tezidir. Teze göre bir teorinin hem ampirik bir tahminde bulunabilmesi hem de bu tahminin ampirik olarak test edilebilmesi başka yardımcı hipotezlerin varlığını zorunlu kılmaktadır. Böylelikle hipotezlerin bireysel olarak sınanması mümkün değildir. Dikkatlerin yoğunlaştığı hipotezin yanı sıra birçok yan hipotezde sınamaya tabi olur. Dolayısıyla testin sonucunun olumsuz olduğu durumda asıl sınamak istediğimiz hipotezin değil, onunla birlikte sınanan yan hipotezlerden birinin yanlış olması mümkündür. İkinci olarak bir sınamada genellikle veri olarak alınan deneysel temel esasen teori yüklüdür, yani kuramdan bağımsız gözlem mümkün değildir ve teoriler değiştikçe onun içeriği de değişecektir. Bu nedenlerle yanlışlama mümkün değildir¹⁵⁵.

Bir kuramın test edilmesine ilişkin olarak iki durumdan söz edilebilir. Birincisi bir teori potansiyel olarak yanlışlanabilir olmakla birlikte fiili olarak sınanamayabilir. İkinci olarak bir kuram potansiyel olarak yanlışlanabilir ve fiilen test edilebilir. Bu durumda eğer sınamaya işlemi gerçekleştirilmişse iki ihtimalle karşı karşıya kalınmaktadır. Eğer test sonucu olumluysa kuram desteklenmiştir (corroborated). Desteklenmiş olmak ispat edilmiş doğru olmak anlamına gelmemektedir. Popper'in yanlışlamacılığı mutlak hakikate ulaşılamayacağı iddiasıdır. Tüm bilgiler tahminidir. Popper'e göre mutlak hakikat olsa bile, ona erişildiğinin ölçütü yoktur. Hatta sürekli desteklenen bir teori için yüksek derecede olası ya da daha olası demek de mümkün değildir. Kuramın olasılıklı tercihi söz konusu değildir, bu tümevarıma özgü bir yaklaşımdır. Ona göre yanlışlanabilirlik ile olasılık arasında ters yönde ilişki vardır. Bir ifadenin yanlışlanabilme derecesi yüksekse mantıksal olasılığı daha düşük, yanlışlanabilme derecesi düşükse mantıksal olasılığı daha fazla olacaktır. Bilim insanları eşsözsel olmayan bilgi verici içeriği yüksek önermelerle ilgilenmektedir. Buna göre bilgi verici içerik ne kadar yüksek olursa, olasılık hesabına göre olasılık o denli

¹⁵⁵ Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, s. 193; Wade D. Hands, "Popper and Lactos in Economic Methodology", **Rationality, Institutions & Economic Methodology**, Uskali Mäki, Bo Gustafsson and Christian Knudsen (eds.), London: Routledge Publishers, 1993, s. 62; Samet Bağçe, "Duhem-Quine Problemi ve Poincare", **Felsefe Dünyası Dergisi**, Sayı. 22, Güz 1996, s. 64; Yay, *Bilim Felsefesi, Karl Popper, Eleştiri ve İktisat*, s. 8.

düşük olacaktır; çünkü bir önerme ne kadar çok bilgi verici içeriğe sahip olursa yanlışlığını ortaya koyabilecek yollar da o kadar çok olacaktır. Dolayısıyla bir önermenin evrensellik ya da kesinlik düzeyi yükseldikçe daha kolay yanlışlanabilir. Yüksek derecede yanlışlanabilir olma durumu ise aynı zamanda bunları yüksek derecede sınanabilir kılmaktadır. Yani olasılıkla ters orantılı bilgi verici içerik, sınanabilirlik söz konusu edildiğinde doğru orantılıdır. Hâlbuki tümevarım mantığında hipotezin olasılığı olayların olasılıklarına dönüşerek yanlışlama olanağı ortadan kalkabilir. Dolayısıyla mükemmel bir destekleme dahi hiçbir kanıtsal ağırlık taşımamaktadır¹⁵⁶.

İkinci ihtimal test sonucunun olumsuz olmasıdır. Bu durumda kuram çürütülmüş ya da yanlışlanmıştır. Bir teorinin desteklenmiş olması nasıl teorinin doğruluğunun ispatı anlamına gelmiyorsa, çürütülmüş olması da yanlışlığını kanıtlamamaktadır. Ayrıca bir teorinin çürütülmüş olması bilim insanını teoriyi yeniden sorgulamaya ittiğinden çoğunlukla desteklemelerden daha yararlıdır. Böylelikle yanlış kuramlar bilimden tasfiye edilecektir. Ancak sınama sonuçlarının yorumlanmasındaki zorluklar nedeniyle, bilim insanlarının çürütmeyi başka nedenlere bağlayarak savundukları teoriyi korumaları mümkündür. Her teori eleştiri karşısında bağışıklık kazanabilir. Eğer böyle bağışıklık kazandırıcı manevralara müsaade edersek teoriler çürütülemez. Popper'e göre bilim insanlarının kuramlarını çürütülmekten korumak üzere giriştikleri manevralar karşısında metodolojik kısıtlar ya da ilkeler geliştirmek gereklidir. Bilim ile bilim olmayan arasında sınır yanlışlanabilirlikle birlikte metodolojik kurallardır. Sözü edilen kurallar, Popper'in önceleri ad hoc teori düzenlemeleri, sonrasında uylayıcı manevralar ve en sonunda bağışıklaştırıcı manevralar diye adlandırdığı ve sadece teorileri çürütülmekten korumak amacına hizmet eden manevraları yasaklamaktadır. Popper'in önermiş olduğu metodolojik kurallardan bazıları şöyle ifade edilebilir: En iyi teoriler en fazla test edilebilecekleri için çok fazla şey yasaklayan teorilerdir. En iyi sınama özneler arası ve tekrarlanabilir türden olanlardır. Kesin sınamaların zor olduğu durumlarda dahi bilim insanlarının hangi tür sonuçların onları teorilerinden vazgeçmeye götüreceğini açık seçik belirtmiş olmaları gerekir. Yan hipotezler (ad hoc) mümkün olduğunca az ve sadece bir teorinin

¹⁵⁶ Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, s. 194-195; Eren, *İktisat Metodolojisi 'Nereden Nereye; 1950-1999'*, s. 7.

yanlışlanabilirlik derecesini artırmaları durumunda kullanılmalıdır. Bilim insanları kendi teorilerini dahi desteklemeye değil, çürütmeye yönelik bir tavır içinde olmalıdır. Kuramlar yanlışlanmaya olabildiğince açık olmak adına mümkün olduğunca anlamlılıktan uzak bir biçimde formüleştirelmemelidir. Ayrıca Popper kuramların kolayca terk edilmemesi gerektiğini; çünkü böyle olduğunda sınamalara karşı fazlasıyla eleştirelilikten yoksun bir tutum geliştirileceğini ve kuramların güçlü bir biçimde sınanamayacağını ifade etmektedir. Bu anlamda Popper mantık düzeyinde safdil bir yanlışlamacı olarak görülse de metodoloji düzeyinde eleştirel bir yanlışlamacıdır, ayrıca metodolojisi kural koyucu yani normatif ve tüm bilimler için geçerli olması nedeniyle monist bir öneridir¹⁵⁷.

Pheby de Popper'in açıkça yazdığı ve tartıştığı ya da örtük biçimde değindiği çalışmalarından “deneysel bilim oyununun kuralları” dediği bazı önemli metodolojik ilkeleri şöyle ifade etmektedir¹⁵⁸:

1. Bir teorinin bilimselliği yanlışlanmaya karşı taşıdığı duyarlılıkla belirlenir.
2. Eğer bir teori çürütülme tehlikesi ile karşı karşıya kalırsa onu kurtarmamalıyız, yanlışlanmaya daha dayanıklı hale getirmeliyiz.
3. Yeni bir teori kabul görmek için daima kendinden önceki teorilere kıyasla daha fazla deneysel içeriğe sahip olmalıdır.
4. Kabul edilebilir bir yeni teori kendinden önceki tüm teorilerin başarılarını açıklayabilmelidir.
5. Teoriler her zaman mümkün olduğu kadar sıkı biçimde test edilmelidir.
6. Deneysel yoldan çürütülmüş herhangi bir teori reddedilmelidir.
7. Böyle çürütülmüş bir teori sonradan yeniden canlandırılmamalıdır.
8. Tutarsız bir teori kabul edilemez.
9. Kullandığımız aksiyomları minimize etmeliyiz.

¹⁵⁷ Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, s. 194-195; Eren, *İktisat Metodolojisi 'Nereden Nereye; 1950-1999'*, s. 7 ; Yay, *Bilim Felsefesi, Karl Popper, Eleştiri ve İktisat*, s. 9; Karl R. Popper, **Unended Quest: An Intellectual Autobiography**, London: Routledge Publishers, 2005, s. 43; Blaug, s. 21; Magee, ss. 21-34.

¹⁵⁸ Pheby, ss. 28-29.

10. Her yeni teori bağımsız bir biçimde test edilebilmelidir.

Popper'in metodolojisinin yeterliliğine ilişkin pek çok eleştiri söz konusudur. Feyerabend, Johansson, Lakatos ve Maxwell gibi çok sayıda düşünür yukarıda yer alan bazı kuralların bilimsel ilerlemeyi engellediği yönünde eleştiriler getirmişlerdir. Örneğin Maxwell üçüncü kuralın çok sert olduğunu, başlangıçta rakiplerine kıyasla daha az deneysel içeriğe sahip olan kuramların, kavramsal olarak daha fazla potansiyel taşıdığını iddia etmektedir. Yine Maxwell dördüncü kuralda ifade edilen yeni bir teorinin kendinden öncekilerin tüm başarısını açıklaması gerektiğini, her teorinin aslında disiplinin alternatif yanlarında yoğunlaştığını göz ardı etmesi yönünde eleştirmektedir. Sözelimi iktisat teorilerinden Keynesyenler işsizlikle mücadeleyi, Monetaristler enflasyonist süreci daha iyi açıklayacak teorilere sahiptirler. Lakatos ve Maxwell özellikle beşinci kurala yönelik endişe taşımaktadırlar. Onlara göre yeni bir teori geliştirildiğinde başlangıçta çoğunlukla katı testlere karşı dayanıksızdır. Bu noktada teori reddedilmemeli, geliştirilmelidir. Sözelimi Keynes'in genel teorisi kavramsal temelleri bakımından Popper bakış açısıyla büyük ölçüde örtüşmesine karşın, deneysel açıdan başlangıçta desteklenmemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından karmaşık ekonometrik tekniklerin gelişmesiyle birlikte genel teorinin hipotezleri anlamlı biçimde test edilebilmiştir¹⁵⁹.

B. İktisatta Yanlışlamacılık

Popper'in iktisat metodolojisi alanındaki çalışmalar üzerinde oldukça büyük etkisi olmuştur. Kimileri Popper'de teorilerin ciddi şekilde sınanması gerektiği yönüne vurgu yapmakta, bazıları başlangıç koşullarında yapılan birkaç ad hoc düzenleme ile varlığını sürdüren teorilere kuşku ile bakılması gerektiğine vurgu yapmaktadırlar. Yine bazıları teorileri destekleyen sınamalardan çok, hangi kanıtların teoriyi yanlışlayacağını daha önemli olduğunu savunmaktadır¹⁶⁰.

¹⁵⁹ Pheby, ss. 29-30.

¹⁶⁰ Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, s. 196.

İktisat yöntembilimcileri arasında iktisatta yanlışlamacılığın en önemli temsilcileri arasında Hutchison, Blaug ve Klant sayılabilir. Hutchison'ın Popper'e olan yakınlığı bilim ile bilim olmayan arasındaki ölçüt olarak test edilebilirliği 1938'de yazdığı ünlü kitabında savunmasıdır. Üstelik test edilebilirliğe yaptığı vurgu nedeniyle metodolojisinin hem yanlışlamacı hem mantıksal pozitivist eğilimler taşıdığı ileri sürülebilmektedir. Hutchison'ın 1938'deki eseri Popperyen çerçevenin iktisada en erken uyarlamasıdır. Pheby'ye göre Hutchison'ın amacı iktisadı daha deneysel bir çizgiye taşımaktır. Hutchison'ın temel vurgusu bilimsel iktisadi önermeler ile bilimsel olmayan önermeler arasındaki ayrım üzerinedir. Çünkü ona göre iktisadın deneysel bir bilim olarak taşıdığı temel eksiklik, ekonomik teorisinin temel öncül ya da önermelerinin totolojiler biçiminde olmasıdır. Bu anlamda Hutchison'ın temel metodolojik önerisi bilimsel ekonomik incelemelerin test edilebilir önermelere bağlanmasıdır. Hutchison "tarih, bilim felsefesi ve iktisat üzerine" isimli makalesinde hala iktisat için yanlışlanabilirlik ve test edilebilirlik ölçütünden yana olduğunu, ancak önceki çalışmalarında öngördüğü sosyal bilimlerin de fizik ve doğa bilimleriyle aynı yönde gelişme göstereceği biçimindeki iyimser naturalizmin savunulamaz olduğunu ifade etmektedir. Sözü edilen üç iktisatçı da Mises'in test edilemese de önsel olarak doğru kabul edilen iktisadın aksiyomlarını eleştirmek üzere yanlışlanabilirliği bilim ile bilim olmayanı ayırmada ölçüt olarak değerlendirmişlerdir. Blaug, Popper'in metodolojisinin iktisada uygulanabilirliğini savunan en önemli iktisatçılardanıdır. *The Methodology of Economics* adlı eserinde oldukça güçlü bir yanlışlamacı duruşa sahiptir. Özellikle Friedman'dan örnek vererek Popper'in iktisatçılar üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu savunmuştur. Ona göre iktisatçıların yanlışlanabilir teoriler geliştirme konusundaki isteksizliği günümüz iktisadının en önemli eksikliğidir¹⁶¹.

Hayek'in de Popper'den etkilendiği ileri sürülebilmektedir. Ancak Hayek Popper'e övgü göstermekle birlikte iktisadi görüngülerin karmaşıklığının kesin yanlışlamaları imkânsız kılabileceği yönündeki ısrarıyla, Blaug gibi iktisat teorilerini yanlışlamamanın zor olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu zorluk karşısında Blaug'un

¹⁶¹ Pheby, s. 33; Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, s. 197; Mark Blaug, *The Methodology of Economics: Or How Economists Explain*, Second Edition, Cambridge University Press, 1992, ss. 85,243-244; Terence W. Hutchison, "On the History and Philosophy of Science and Economics", *Method and Appraisal in Economics*, Spiro J. Latsis (ed.), Cambridge University Press, 1976, s. 181; Redman, ss. 93-94.

önerisi yanlışlama konusunda iktisatçıların daha katı olması yönündedir. Hâlbuki Hayek iktisadın karmaşık yapılarına ilişkin öndeyide bulunmanın mümkün olduğunu ve bir ilerleme sağlanacaksa, ilerleme gerçekleştikçe yanlışlama derecesinin zorunlu olarak düştüğü alanlara doğru yönelmesi gerektiğini, bir anlamda bunun karmaşık yapılar alanında ilerleme kaydetmek için ödenmesi gereken bir bedel olduğunu ifade eder. Hayek'in sınır çizme ölçütü olarak potansiyel yanlışlamacılığı ve tündengelimsel-nomolojik bilimsel açıklama modelini kabul etmesi Popper'e olan yakınlığını göstermektedir¹⁶².

Friedman'ın Popperle ilişkisi ise tartışma konusudur. Popper mantıksal pozitivizmi ve araçsalcılığı eleştirmiş ve reddetmiştir. Ancak Boland ve Frazer'e göre Friedman'ın görüşlerinin Popper ile benzeşmesi ünlü eseri *The Methodology of Positive Economics*'te değil diğer akademik çalışmalarında görülmektedir. Onlara göre Friedman ve Popper iki noktada örtüşmektedir. Öncelikle her ikisi de mantıksal pozitivizmi reddeder ve eleştirel bir ilerlemeden yana tutum takınmışlardır. Ayrıca her ikisi de doğa bilimleri ve iktisatta metodolojik birlik görmektedir. Popper bilimsel çalışmaların temellerinin pozitif anlamda onaylamaya dayalı olmadığını tersine temel rolün eleştirel ya da yıkıcı olduğunu savunmaktadır. Friedman bunu kabul etmekle birlikte, iktisat politikasının yürütülmesinde tahminin önemine dikkat çekmektedir. Tahmine ihtiyaç duyulması Popper'de göz ardı edilmez, ona göre bilimsel teorilerin temel ögesi test edilebilirliktir ve test edilebilirlik sadece teorinin tahminlerinin çürütülmesine dayanmaktadır. Yukarıda da ifade edilen modus tolens kuralına göre bir teorinin reddi tahminlerinin başarısız bulunmasıyla gerçekleştirilebilir¹⁶³.

Yanlışlamacılığın iktisat için uygun bir metodoloji olmadığı yönündeki eleştirileri Caldwell felsefecinin, tarihçinin ve iktisat yöntembilimcisinin itirazları biçiminde üç bölüme ayırmaktadır: İktisatta hipotezlerin kesin sınamalarının gerçekleştirilmesi oldukça zordur. Duhem-Quine tezi çerçevesinde açık çürütmeler ileri süren her bilim ciddi zorluklarla karşı karşıya kalacaktır. Bu noktada ad hoc teori düzenlemelerinden kaçınma ilkesi büyük önem taşımaktadır. Sınama sonuçlarının

¹⁶² Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, s. 198.

¹⁶³ Lawrence A. Boland and William J. Frazer, "An Essay on the Foundations of Friedman's Methodology", *The American Economic Review*, Vol. 73, No. 1, Mar. 1983, ss. 129-132.

belirsizliğinden hareketle felsefecinin itirazı Popper'in zorunlu yasaklarının izlenmesinin, şansımız varsa yanlış teorilerin tasfiyesi şansımız yoksa doğru teorilerin reddedilmesi sonucunu doğuracağı yönündedir. Başka bir sorun deneysel temelin teorileri desteklemek için değil, sadece çürütmek için kullanılabilmesidir. Popper'e göre kesin bilgi verecek hiçbir yöntem yoktur. Yanlışların ayıklanması yoluyla bilimsel ilerleme gerçekleşmekte ve hakikate daha fazla yaklaşılmaktadır. Ancak bir hipotezin tekrarlanan onaylara rağmen kanıtsal ağırlığı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bir hipotez için rakibinden daha fazla (veya az) kesin veya sahip olunan kanıtlarla desteklenmiş, haklı çıkmış, ispatlanmış, iyi kurulmuş gibi iddialar ileri sürülemediğinden bütün bilgiler tahminidir. Dolayısıyla yanlışlamacılık bilimsel bilgi sürecinde şüphecilikten öte bir işlev üstlenmemektedir¹⁶⁴.

Tarihçinin itirazı ise eğer yanlışlamacılığın bütün bilimlerin izleyebileceği uygun metodoloji olduğu iddia ediliyorsa, başarılı kullanım örneklerinin ortaya konulması gerektiği yönündedir. Sözelimi iktisatta Canterbury ve Burkhardt'ın 1983 yılında yaptıkları araştırmada *American Economic Review*, *Journal of Political Economy*, *Quarterly Journal of Economics* ve *Economic Journal*'daki 1973-1978 yılları arasında yayımlanmış 542 deneysel makaleden sadece 3 tanesinin test edilen hipotezleri yanlışlamaya çalıştığı görülmüştür. Sosyal bilim uygulamalarında yanlışlamacılığın örneklerinin yetersiz olduğundan hareketle yegâne bilimsel yöntem olma iddiasını eleştirmektedirler. Popper bu eleştiri karşısında metodolojisinin kural koyucu olduğunu ve bilim tarihi karşısında sınanmasının yanlış olacağını ifade etmektedir. Buna karşılık tarihçiler de kural koyucu metodolojilerin dahi bir dereceye kadar betimsel açıdan yeterli olması gerektiğini savunmaktadır¹⁶⁵.

İktisat yöntembilimcisinin itirazı iktisat içerisindeki pek çok uygulamanın Popper'in bağımsızlık kazandırıcı manevralarla (ad hoc teori düzenlemeleriyle) ilgili yasaklamalarının göz ardı edilmesini gerektirmesidir. İktisat bilimi az sayıda ve kontrol edilebilir değişkenlerle oluşturulmuş kuram ya da teorilere sahip değildir ve bu nedenle ampirik teste pek uygun değildir. İktisatçı çok sayıda değişken tarafından belirlenen ve her değişkenin sürekli değişim içinde olduğu karmaşık olgu ve ilişkiler bütünüyle

¹⁶⁴ Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, s. 201; Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 132.

¹⁶⁵ Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, ss. 202-209; Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 132; Pheby, s. 35-36.

uğraştığından değişkenler arasında bir seçim veya sıralama yapmak zorunda kalmaktadır. Bu noktada öznel yani ideolojik eğilimler devreye girmektedir. İktisatçılar arasında nedenlerin seçiminin ideolojik eğilimlere bağlı olarak gerçekleştiği açık biçimde ispat edilemese de varlığının inkâr edilemeyeceği Hutchison tarafından ifade edilmiştir. Kaldı ki teorilerin seçiminde olduğu gibi test edilmesinde de öznel değerlendirmelerin geçerli olduğu söylenebilir. Çünkü iktisatta kuramların ilke olarak test edilebilse de uygulamada testin mümkün olmaması ya da çok zor olması, ideolojik nedenlerle meselelerin sadece bir yönüne vurgu yapılması, hipotezlerin yanlışlanmasının istenmemesi iktisatta olağan kabul edilmektedir. İktisatçılar için önemli olan rasyonellik aksiyomu, maksimizasyon hipotezi gibi temel varsayımların yanlışlanması ya da yanlışlanmaması değil, bu varsayımlardan yola çıkılarak yapılan tahminlerin gerçeklerle uyuşup uyuşmadığıdır. Bu anlamda yanlışlamacılık iktisadın gelişmesi yönünde engel teşkil etmektedir¹⁶⁶.

Hausman test etme sistemlerinde mantıksal yanlışlamacılık talep etmekte bir hata görmemekle birlikte, bilimsellik ölçütü olarak mantıksal yanlışlamacılık önerisini eleştirmektedir. Ona göre mantıksal yanlışlamacılık bilim insanlarına rehberlik eden metodolojik kuralların küçük bir parçasıdır. Bu nedenle sınır çizme kriteri olarak mantıksal yanlışlamacılık işlevsel değildir¹⁶⁷.

Tartışmada iki zıt görüşü savunan iktisatçılar, aynı iktisadi olay, davranış ya da durum karşısında ampirik olarak geçerli ancak taban tabana zıt kuramsal çerçeveler geliştirebilmektedirler. Böyle durumlarda ampirik yanlışlamacılık, ekonometrik model ve teknikler tartışmayı sonuca bağlamak bakımından başarısızdır. Tartışmaların karara bağlanmasında ekonometriye duyulan güvenin giderek azalmasının temel sebebi Leamer'e göre objektifliğin yanlış anlaşılmasıdır. Ona göre bilgi denen şey insani fikir, kanı ve tahminlerden ibarettir ve özellikle doğa bilimlerinde bu tahminlerin doğrulanması ya da çoğunluğun benimsemesi tahminlerin objektif gerçekler olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Bir başka ekonometrici Magnus da iktisatçıların fikirlerini değiştirebilecek bir ekonometrik makalenin gösterilemeyeceğini

¹⁶⁶ Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, ss. 209-210; Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 133; Yay, *Bilim Felsefesi, Karl Popper, Eleştiri ve İktisat*, s. 9.

¹⁶⁷ Daniel M. Hausman, "An Appraisal of Popperian Methodology", *The Popperian Legacy in Economics*, Neil de Marchi (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1988, s. 69.

savunmaktadır. Yine birden fazla kuramlar bütünüyle ilgili ampirik testler geçirildikten sonra kanıtlanmış olma, tutarlılık, etkinlik alanının genişliği, yalınlık, verimlilik gibi metodolojik kıstaslar gündeme gelmekte ve farklı metodolojik tercihler ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşım iktisat metodolojisindeki tek kıstasçı (monist) ve çok kıstasçı (pluralist) metodoloji tartışmalarına denk düşmektedir¹⁶⁸.

Mises'in praxeology yaklaşımı iktisadı bir tündengelelim bilimi olarak tanımlayıp yanlışlamacılığı tamamen reddetmektedir. J. S. Mill insan davranışlarına ilişkin içsel gözlem veya deneye dayalı bazı öncüller yardımıyla nedensel temel genellemelerin yapılabileceğini, ancak bu genellemelerin evrensel nitelikli olmayıp eğilimleri yansıttığını ifade etmektedir. İktisatçılar ekonomik olguların temel nedenlerini bildikleri için Mill'in görüşüne göre iktisat bir bilimdir, ancak bir sürü saptırıcı faktör nedeniyle kesin olmayan bir bilimdir. İktisadın yöntemi tündengelelimdir ve iktisadın ortaya koymuş olduğu sonuçlara güven sonuçların test edilmesinden çok aksiyomlarına olan güvenden kaynaklanmaktadır¹⁶⁹.

Bilimsel teorilerin seçiminde tartışma, yalnız teknik-mantıksal düzeyde sürmemekte sözgelimi McCloskey'e göre nüfus biyolojisi, astronomi veya ekonomi gibi deneysel kontrolün zor ve tatmin edici olmadığı bilimlerde çok sayıda sorunun cevabına ilişkin varsayımda bulunmadan iletişim başlayamaz. Yani bilim adamlarının dünyayı iyi bildiğini ve yeni gerçekleri mevcut teorilere entegre edebildiğini varsaymadan yanlışlamacılıktan söz edemeyiz. Dolayısıyla iktisatçıların birbirlerini ikna etmek, kuramlarını kabul ettirmek için kullandıkları dil ve ifade biçimleri de iktisadın zaman içinde gelişiminde önemli rol oynamaktadır¹⁷⁰.

C. Durumsal Mantık

Popper toplum bilimlerinin toplumsal bütünleri ampirik nesnelere olarak ele alamayacaklarını, bir yerde toplanmış insan kalabalığının ampirik bir nesne olarak

¹⁶⁸ Yay, *Bilim Felsefesi, Karl Popper, Eleştiri ve İktisat*, ss. 9-10.

¹⁶⁹ Yay, *Bilim Felsefesi, Karl Popper, Eleştiri ve İktisat*, s. 10 ; Daniel M. Hausman, "Economic Methodology in a Nutshell", *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 3, No. 2, 1989, s. 116.

¹⁷⁰ Yay, *Bilim Felsefesi, Karl Popper, Eleştiri ve İktisat*, s. 10 ; Donald N. McCloskey, *The Rhetoric of Economics*, The University of Wisconsin Press, 1985, s. 14.

değerlendirilmesi mümkün olsa da “orta sınıf” gibi terimlerin bu tür ampirik nesnelere temsil etmediğini ifade etmektedir. Bu nedenle kolektif bütünlerin ampirik varlığına ilişkin inanç yerine, toplumsal olaylar bireyler ve onların eylem ve ilişkileri temelinde çözümlenmelidir. Ona göre teorik toplum bilimlerin görevi amaçlı insan faaliyetlerinin amaçlanmayan toplumsal etkilerini ortaya çıkarmaktır. Sosyal bilimlerin görevinin böyle tanımlanmış olması onları deneysel doğa bilimlerine çok yaklaştırmaktadır. Sosyal bilimlerin tarihsiciliğin iddia ettiği gibi tarihsel kehanetlerde bulunmamıza imkân vermeseler de sosyal ve siyasal alanda ne yapılabileceği hususunda fikir verebilirler. Bu anlamda bilimin pratik rolü olası eylemlerin gerçekleşmesi en uzak sonuçlarını dahi anlayıp, eylemlerimizi daha akıllıca kararlaştırmaya yardımcı olmasıdır¹⁷¹.

Popper, Hayek’in *Scientism and the Study of Society* çalışmasında sosyal ve fiziksel bilimler arasındaki farklara işaret ederek, karmaşık durumların sınırlı bilgi ile kesin sonuçları hakkında kesin öndeyide bulunulamayacağı, kontrollü deneyler aracılığıyla doğrulamanın mümkün olmadığını, ancak imkânsız olayların gözlenmesi ile yanlış olduğunun ispatlanabileceği görüşlerine katıldığını belirtmektedir. Kendisinin de tümevarım metoduyla teorilerimizi doğrulayabileceğimiz iddiasındaki tümevarımcı yorum karşısında, bilimsel metodu tümdengelimsel, hipotetik, yanlışlama yoluyla seçici diye yorumlayan bir görüşü savunduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda doğa bilimlerine ilişkin bu metod tasviri ile Hayek’in sosyal bilimler metodu mükemmel biçimde örtüşmektedir. Ayrıca Popper’e göre sosyal olguların karmaşıklığına ilişkin problemin sosyal durumların analizini son derece güçleştirmesi, fiziksel durumlar için de aynen geçerlidir. Hatta sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden daha karmaşık olduğu görüşünü rasyonellik ilkesini ele alış biçimiyle Popper tersine çevirmiştir. O rasyonellik ilkesiyle sosyal dünyanın doğal dünyadan daha az karmaşık olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü ona göre sosyal durumların hepsinde olmasa da çoğunda rasyonellik ilkesinden söz edilebilir. Bireylerin pek fazla rasyonel davranmadıkları doğrudur, ancak şöyle ya da böyle rasyonel davranmaktadırlar ve bu da onların eylemlerinin basit modellerini kurmayı ve bunları gerçeğe çok yakın tahminler olarak kullanmayı mümkün

¹⁷¹ Karl R. Popper, “Toplum Bilimlerinde Öndeyi ve Kehanet”, Şahin Alpay (çev.) içinde Bryan Magee, **Karl Popper’in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı**, Mete Tunçay (çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, ss. 142-144.

kılmaktadır. Popper sosyal ve fiziksel bilimlerin yöntemleri arasında önemli bir fark olduğu kabulüyle, sosyal bilimler için sıfır metodu ya da mantıki veya akli inşa metodunun kullanılmasının mümkün olduğunu söylemektedir. Buna göre tam rasyonellik ve bireylerin tam bilgiye sahip olduğu varsayımına dayalı bir model kurulacak, bu model bir sıfır koordinat olarak kullanılıp, insanların gerçek davranışlarının model davranıştan sapmasını hesaplamak mümkün olacaktır. Bu metod iktisat bilimindeki gerçek davranış ile “saf tercih mantığı” esasına dayalı kurulmuş modelden beklenecek davranış arasında karşılaştırma yapma metodudur¹⁷².

Popper’in durumsal mantık formülasyonu şu şekilde ifade edilebilir¹⁷³:

1. Yukarıda da ifade edildiği üzere sosyal bilimlerin görevi kehanette bulunmak değil, amaçlı insan faaliyetlerinin amaçlanmayan toplumsal yankılarını ortaya koymaktır ve bunu yapmanın uygun yöntemi durumsal mantık veya durumsal çözümleme yöntemidir.
2. Bu yöntem bireyseldir ancak ruh bilimselci (psychologism) değildir. Psikolojizmin insan doğasının psikolojik yönlerine vurgu yapmasına karşılık durumsal mantık yöntemi, amaçlar ve bilgi gibi soyut ve tipik durumları dikkate almaktadır.
3. Durumsal çözümleme iktisadi çözümleme yönteminin bir genellemesidir ve Popper’e göre sosyal olayları ve toplumda ne olup bittiğini bu yöntemle anlayıp açıklayabileceğimizden sosyal bilimlerde tek açıklama yöntemidir.
4. Doğal ve sosyal bilimlerin açıklamaları arasında benzerlik söz konusudur. Bir bilimsel açıklamada açıklanan (explanandum) bir açıklayıcıdan (explanans) çıkarılmaktadır. Doğa bilimlerinde açıklayanları tipik başlangıç koşulları ve bir veya daha fazla evrensel yasa oluştururken, sosyal bilimlerde ise bilginin durumları ve amaçlar başlangıç koşullarına karşılık gelmektedir. Evrensel yasa yerine de rasyonellik ilkesi

¹⁷² Karl R. Popper, **Tarihselciliğin Sefaleti: Diyalektik Materyalizm Adı Verilen Nifak Teorisinin Eleştirisi**, Sabri Orman (çev.), İstanbul: Plato Film Yayınları, 2008, ss. 153-158; Redman, s. 114.

¹⁷³ Caldwell, *Popper’i Netleştirmek*, ss. 211-212.

gelmektedir. Rasyonellik ilkesi bireylerin duruma uygun olarak hareket edeceklerinin ileri sürülmesidir.

5. Rasyonellik ilkesi evrensel bir yasa değildir. Popper'e göre ajanlar daima duruma uygun biçimde hareket etmemektedirler. Popper'in bu konudaki örneği mümkün park alanı olmamasına rağmen sürücünün çaresizce arabasını park etmeye çalışmasıdır.
6. Rasyonellik ilkesi yanlışlığı ortaya çıkabilecek bir deneysel tahmin olmasına rağmen, deneysel açıklayıcı bir teori veya test edilebilir bir hipotez değildir. Bireylerin uygun şekilde davranacakları varsayımı hiçbir şekilde reddedilmemelidir. Popper onun bir çeşit sıfır ilke, çözümleme için başlangıç noktası olarak görülmesini ve onunla bir teori yanlışlandığında rasyonellik ilkesini sorgulamak yerine modeli sorgulamanın güvenilir metodolojik politika olduğunu savunmaktadır.

Durumsal mantık pek çok sosyal bilim problemlerinin çözülmesinde uygun bir yöntem olmasına rağmen, sosyal bilimlerde yegâne meşru yöntem olduğu iddiası bakımından çeşitli gerekçelerle eleştirilmektedir. Elster'e göre öncelikle sosyal görüngülerin tamamı rasyonellik ilkesi ile açıklanabilecek nitelikte değildir. İkincisi gerçekte sosyal bilimlerde rasyonellik dışında işlevselci, davranışçı, yorumsamacı çerçevelerden açıklamalara ilişkin farklı alternatifler bulunmaktadır. Üçüncüsü felsefecilerin bir kısmı kitle-ruhbilimsel açıklamaların nedensel olarak görülüp görülemeyeceğini sorgulamaktadırlar. Bu eleştirmenler inanç ya da istek açıklamalarında eylemlerin gerekçelerine dair açıklamaların aynı zamanda nedenlerini ortaya koyamayabileceğini ileri sürmektedirler. Bu durumda sosyal bilim açıklamalarının nedensellik ifade eden bilimsel açıklamalar olduğu söylenemeyecektir¹⁷⁴.

Ayrıca durumsal analizin sosyal bilimlerde tek meşru yöntem olamayacağına ilişkin bir başka neden paradoksal biçimde Popperci bir nedendir. Çünkü rasyonellik

¹⁷⁴ Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, s. 215.

ilkesinin nasıl tanımlandığına bağlı olarak Popper'ın yanlışlamacılığı ciddiye alındığında durumsal mantıkla bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Eğer rasyonellik ilkesi aktörlerin onu gördükleri gibi, duruma uygun hareket ettikleri biçiminde yorumlanırsa, Mises'in insan eyleminin temel aksiyomu olarak ileri sürdüğü amaçlı davranış öznel rasyonellik tanımına yaklaşacaktır. Aktörün inançları eksik, birbiriyle çelişik yahut hatalı olabileceği gibi o amaçlara ulaşılması imkânsız olabilir. Ancak bu yoruma göre inançlarına uygun hareket ettiği sürece aktörün rasyonel olduğu söylenecektir. Böyle yorumlandığında mantıksal statüsü bakımından rasyonellik ilkesi doğrulanabilir olmadığı gibi yanlışlanabilir de değildir. Bu nedenle yanlışlanabilir olmayan rasyonellik ilkesini kullanan teorilerin metafizik olduğu söylenecektir. Dolayısıyla durumsal çözümleme kullanan iktisat veya diğer disiplinler bilim olarak görülmeyeceklerdir. İkinci durumda rasyonellik ilkesi sosyal bilimlerde bir evrensel yasa olarak yorumlanırsa, bilimlerin yanlışlanabilir yasalar kullanması gerektiği için, rasyonellik ilkesinin yanlışlanabilir olması gerekir. Popper açık biçimde ilkenin yanlış ya da yanlışlanabilir olduğunu kabul etmektedir. Bu nedenle eğer yanlışlamacılığın ilkelerinden hareket edilirse, sosyal bilimler yanlışlanabilir bir yasa kullandıkları için meşru bilimler olarak kabul edilebilirler. Ancak gerek doğa bilimlerindeki gerek sosyal bilimlerdeki açıklamalarda açıklayıcının (explanans) hiçbir şekilde yanlış olduğu bilinmemelidir. Hâlbuki sosyal bilimlerdeki açıklayıcı, evrensel yasa olarak kullanılan rasyonellik ilkesi yanlıştır. Daha da önemlisi Popper durumsal mantık yaklaşımında yanlış olsa dahi sosyal bilimlerin evrensel yasasının hiçbir şekilde reddedilmemesini, bunun yerine kullanılan teorinin bireyin eylemlerinin durumun mantığına uygun olduğu gösterilinceye kadar düzeltilmesi gerektiğini ifade eder. Böylece durumsal mantık yanlış bir yasa kullanarak, bağışıklık kazandırıcı ya da ad hoc değişiklikler yapmayı gerektirecek ve sosyal bilimler de ad hoc olarak görülecektir. Rasyonellik ilkesine ilişkin üçüncü yorum ise, onun geçmişte verimli olduğu görüldüğü için alıkonulan bir yöntembilimsel ilke olduğudur. Ancak Popper “bir yöntembilimsel ilke” yorumuyla “bir deneysel tahmin” yorumunu karşılaştırdığında ikinci yorumun kendi görüşüne tekabül ettiğini ifade etmiştir. Çünkü rasyonellik ilkesinin bir yöntembilimsel ilke olarak değerlendirilmesi, bu ilkenin tümevarımcı bir iddia olduğunun kabulünü, bilimlerin

birliği tezinin terk edilmesini ve ad hoc düzenlemelere karşı olma yasağının ihlalinin kabulünü gerektirecektir¹⁷⁵.

Durumsal çözümlemenin nasıl yapılacağına ilişkin belirgin bir açıklama Poppercı felsefeci olan Noretta Koertge tarafından yapılmıştır. Hands şematik olarak durumsal analizde aktör A'nın neden X'i yaptığını aşağıdaki şekilde açıklamaktadır.

- I. Durumun tanımlanması : Aktör A, S durumundadır.
- II. Durumun analizi : S durumunda X'i yapmak en uygun olandır (rasyonellik)
- III. Rasyonellik ilkesi : Aktörler daima durumlarına uygun hareket eder
- IV. Açıklanan : Dolayısıyla A, X'i yaptı.

Hands'e göre neoklasik iktisadın gerek mikroekonomi gerek makro ekonomi temelleri üzerindeki standart yöntemin durumsal analize uygun olduğu kolaylıkla görülebilir. İktisatçılar öncelikle aktörlerin (firma veya birey) tercihler, teknoloji ve belirli sınırlamalar altında durumunu belirlerler. Durumun betimlenmesinde fayda veya kar maksimizasyonu gibi motivasyonlar dikkate alınmaktadır. Sonrasında o durumun gerektirdiği uygun davranış çıkarsaması yapılmaktadır. Esasen bu aşama yani özel bir durumda sözü edilen aktörün uygun davranışının ne olacağına ilişkin matematiksel çıkarımda bulunmak iktisat teorisini oluşturmaktadır. Son aşamada iktisatçıdan beklenen, gözlenen eylemi açıklamaksa açıklanacak eylemle durumun analizi arasındaki bağlantıyı rasyonellik ilkesi sağlayacaktır. Ancak Hands'e göre durumsal analiz ile iktisatçıların metodolojik yaklaşımları benzeşiyor olsa da, iktisatçılar genellikle yanlışlamacılık üzerine odaklanıp durumsal mantık yaklaşımını göz ardı etmişlerdir. Hands bu asimetriyi garip bularak, metodoloji literatüründe iki farklı Popper'den söz edilebileceğini ifade etmektedir¹⁷⁶.

¹⁷⁵ Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, ss. 215-223; Colin G. F. Simkin, **Popper's Views on Natural and Social Science**, Leiden: E. J. Brill, 1993 s. 130.

¹⁷⁶ Wade D. Hands, **Testing, Rationality & Progress: Essays on the Popperian Tradition in Economic Methodology**, Boston: Rowman & Littlefield Publishers, 1993, ss. 109-110; Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, s. 213; Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 140.

Popper'in sosyal bilimler için bilimsel yöntem olarak önerdiği rasyonellik kıstasına dayalı durumsallık analizi, tarih dışı ve anti Marxist yapısı ile hâkim iktisatçıların büyük bir kısmıyla ideolojik bağlantı kurmayı mümkün kılmaktadır. Bu ideolojik faktörler bir yanırlamacı metodolojinin iktisatta direkt olarak kullanımını gerektirmez, ancak buna rağmen bir felsefeci olarak Popper'in yanırlamacı pozisyonunun iktisatta kabulü sözü edilen ideolojik faktörlerde aranmalıdır. Aynı biçimde Boland iktisattaki hâkim grupların gizli gündeminden söz ederken gündemin bir maddesi olarak, bütün meşru iktisat teorilerinin bir rasyonelite postülası içeriyor olmalarına işaret etmektedir. Zaten Popper de 1963 yılında Harvard'da yaptığı konuşmada kendi metodolojik görüşünün temellerini tüm diğer neoklasik iktisatçılar gibi durumsal analize dayandırdığını ileri sürmektedir. Bir çok iktisatçının maksimizasyon hipotezlerinin daha genel rasyonellik ilkesinin çeşitli basit türleri olduğu iddiasıyla, maksimizasyon hipotezlerinin bazı formlarını kullanmada başarısız olan teorileri ad hoc olarak nitelediği görülmektedir. Böylelikle meşru teorilerin ancak maksimizasyon hipotezi kullananlar oldukları tezi ortodoks iktisatçıların tavrına uygun düşmektedir.¹⁷⁷

D. Eleştirel Akılcılık

Popper'in çalışmalarının ilk aşamasında bilim felsefesi ve metodoloji görüşleri, fizik bilimlerini metafizikten (iyi fizik bilimini kötü fizik biliminden) ayırma sorunsalına yönelmiş ve ayırım kriteri olarak yanırlamacılık ölçütünü önermiş; ikinci aşamada doğa bilimlerinin sosyal bilimlerle yönteminin aynı olup olmadığı (iyi sosyal bilimi kötü sosyal bilimden ayırma) sorunsalına yönelmiş ve rasyonellik prensibinin merkezi rol üstlendiği ve test edilebilirliği de dikkate alan durumsal mantık yaklaşımını geliştirmiştir. Üçüncü aşamada bir anlamda tekrar başa dönerek fizik ve metafizik araştırma programları ilişkisine, özellikle iyi felsefeyi kötü felsefeden ayırma çerçevesinde metafizik araştırma programının mantıksal yapısını inceleyip, bilginin

¹⁷⁷ Hands, *Testing, Rationality & Progress: Essays on the Popperian Tradition in Economic Methodology*, s. 104; Lawrence A. Boland, *The Foundations of Economic Method: A Popperian Perspective*, Second Edition, New York: Routledge Publishers, 2003, s. 55; Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, ss. 215-216.

gelişimi yöntemiyle evrim kuramlarını birleştiren eleştirel akılcılık yaklaşımını ortaya koymuştur¹⁷⁸.

Eleştirel akılcılık yaklaşımının önemi bazı Popper uzmanlarının yukarıda sözü edilen Popper'in yanlışlamacılık ve durumsal mantık görüşlerindeki çelişkinin bu yaklaşımla aşıldığı, hatta bu kavramla iki yaklaşımın sentezine ulaşıldığı yönündeki görüşleridir. Sözgelimi Caldwell'in bu ikileme ilişkin çözümü Popper'in eleştirel akılcılık üzerine yazdıklarını izlemek yönündedir. Hem yanlışlamacılığın hem de durumsal analizin en uygun oldukları bağlamlarda kullanımına imkân veren bir alternatiften söz etmektedir. Bu anlamda Caldwell'in bu ikileme çözümü pluralisttir. Ancak bunun kendi çözümü olduğunu, Popper'in hiçbir zaman böyle bir ikilemi tanımadığını ve eleştirel akılcılığı da bu çelişkiye çözüm olarak önermediğini özellikle belirtmektedir. Boland da yıllarca yanlışlamacılığın rakip teoriler arasından en iyi teoriyi seçmek için yetersiz olduğunu tartışmış ve onun yerine Popper'in anti doğrulamacı ve anti tümevarımcı eleştirel akılcılığının değeri üzerine vurgu yapmıştır. Boland her amaca hizmet eden bir metodoloji yerine, kullanılması mümkün pek çok metodolojinin varlığından söz etmekle yöntembilimsel çoğulculuğu savunmaktadır ve açıkça eleştirel akılcılık geleneği içerisinde yer almaktadır. Popper'in görüşlerinin bir "uylaşımca sahte Popper" taraftarı tarafından bulanık hale getirildiğini, esasen Popper'in eleştiren ve açığa çıkarıcı sorular sorarak öğretinin Socrates'in takipçisi olduğunu ileri sürmektedir¹⁷⁹.

Popper'in eleştirel akılcılıkla ilgili görüşleri şöyle ifade edilebilir¹⁸⁰:

1. Bilimsel teorilerin keşfi için sağlam bir yöntem veya hipotezlerin gerçekliğini doğrulamanın bir yöntemi söz konusu değildir.
2. Bilimsel teorileri mitlerden ayırt eden eleştirilebilir olmaları ile eleştiriler ışığında yapılacak değişikliklere açık olmalarıdır. Dolayısıyla bilimsel yöntem denen şeyi eleştiri meydana getirmektedir.
3. Popper'in ispatlama sorunu yerine eleştirelilik sorununu ikame etmekle, inançların rasyonel olarak ispatının mümkün olmaması nedeniyle tüm

¹⁷⁸ Yay, *Bilim Felsefesi, Karl Popper, Eleştiri ve İktisat*, s. 16.

¹⁷⁹ Simkin, s. 130; Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, ss. 225-230.

¹⁸⁰ Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, ss. 225-228; Simkin, ss. 79-80.

bilgilerin tahmini olduğu ve gerçekliğin ölçütünün bulunmadığı iddiasıyla, bir doğruluk teorisine inanıp bilim insanlarınca düzenleyici bir ilke olarak doğru teorinin araştırılmasının çok önemli olduğunu savunmakla düşüncesinin temel unsurlarının yanılabilirlik ve eleştirel yaklaşım olduğu söylenebilir.

4. Pek çok felsefi kuramda olduğu gibi fiziksel evrenle ilgili bir çok tahmin de çürütülemez nitelikte olduğundan metafiziktir. Popper metafizik teorilerin çürütülemez ve sınanamaz oluşlarını onların en büyük kusurları olarak görmeye birlikte onları, rasyonel eleştiri sayesinde, geçici bir süre doğru kabul edilme iddiasındaki bilimsel hipotezlerden farklı görmemektedir. Yani metafizik kuramlar rasyonel eleştiri sürecine açık tutuldukları sürece örtük olarak geçici süre doğru kabul edilebilirler.
5. Çürütülebilirlik eleştirel incelemenin en önemli ölçütü olmakla birlikte; problem çözmeye ne kadar başarılı olduğu, diğer rakip teoriler arasında onu bu kadar iyi kılan şeyin ne olduğu, çözmeye çalıştığı problemlerden daha büyüklerini yaratıp yaratmadığı, önerdiği çözümün basit olup olmadığı, gerek yeni sorunlar gerek yeni çözümler ileri sürmekte ne kadar verimli olduğu gibi eleştirel incelemeyi oluşturan pek çok başka ölçüt de söz konusudur. Dolayısıyla metafizik teorilerin değerlendirilmesinde deneylerle çürütülme yöntemi uygulanamasa da diğer yöntemler uygulanabilir.
6. Popper'e göre problem çözmeye çalışmayan, rasyonel eleştiriye teşvik etmeyen teoriler değersiz ve işe yaramaz olduklarından bilim insanları onları kovmakta haklıdır.
7. Eleştirilebilir teorilerin yanı sıra eleştirel bir tavır ve eleştiriye açıklık gereklidir. Ayrıca teorileri eleştiriye karşı koruyacak tüm çabalara karşı koymak gerekmektedir.
8. Rasyonellik ilkesi eleştirilebilir olduğundan, durumsal analiz rasyonel ve deneysel olarak eleştirilebilir ve gelişme yeteneğine sahiptir.
9. Eleştirel akılcılığa epistemolojik temeli evrimsel epistemoloji sağlamaktadır. Evrimsel epistemoloji hayvanların (insan da dahil) bilgisinin büyümesi ile türlerin evrimi arasındaki benzerliklere işaret

etmektedir. Katı tahminler doğadaki mutasyonlara/değişimlere benzetilirken, eleştiri süreci de doğal seçim sürecine benzetilmektedir. Bu yaklaşımı savunanların amacı optimal miktarda eleştirel söylem sağlayacak bir rasyonellik ekolojisi yaratmaktır .

Eleştirel akılcı Popper daha çok teoriler arasındaki benzerlikler üzerinde durmakta ve bütün teorilerin problem çözme girişimleri olduklarını ifade etmektedir. Sözü edilen problemleri ne kadar çözebildikleri yönünde de eleştirilebilir olmalıdırlar. Çözümlemede de amaç teorileri optimal düzeyde eleştiriye tabi tutmak olmalıdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Caldwell'e göre eleştirel akılcılık yanışlamacılık ile durumsal çözümleme arasındaki çelişkiyi ortadan kaldıracı bir problem çözme yaklaşımı olarak değerlendirilebilir. Eleştirel akılcılık bazı durumlarda yanışlamacılığın katı deneysel ölçütünü kullanmanın uygun olacağını, ancak sosyal bilimlerde durumsal mantığın ilkelerinin kullanımıyla bir teorinin eleştirilmesinin daha iyi olabileceğini, metafizik teoriler söz konusu olduğunda ise eleştirinin diğer yöntemlerini tercih etmenin daha uygun olacağını ifade etmektedir. Çünkü evrimci epistemolojiden temellenen rasyonellik ekolojisi çerçevesinde amaç bütün teorilerin optimal eleştiriye tabi tutulmasıdır¹⁸¹.

Eleştirel akılcılık yaklaşımında evrimci epistemolojinin hem doğa hem sosyal bilimlere uygulanmasının bazı sorunlar yarattığı öne sürülmektedir. Akılcılık ya da rasyonellik kavramının içeriği evrimci epistemoloji ile fizik bilimlerinin yöntemlerindeki formalist akılcılıktan, evrimci-biyoloji kuramlarının problem çözme akılcılığına kaymayla birlikte yönteminde de değişikliklere neden olmaktadır. Sözelimi metodolojik bireyciliğın yerini metodolojik bütüncülük alırken, aynı şekilde formel epistemolojik (bilgi-kuramsal) ilkelerin yerini de ahlaki, politik, kurumsal faktörler daha fazla göz önünde bulundurulmaktadır¹⁸².

İktisatta eleştirel akılcılığın uygulanmasına; birincisi teori değerlendirme üzerinde çok fazla durması, ikincisi eleştirel akılcılığın yeterli içeriğe sahip olmaması

¹⁸¹ Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, ss. 231-232.

¹⁸² Yay, *Bilim Felsefesi, Karl Popper, Eleştiri ve İktisat*, s. 17.

şeklinde temelde iki itiraz söz konusudur. Birinci itiraza göre eleştirel akılcılık iktisat teorilerinin yapısının analizinde yetersiz kalmakta, yine iktisat teorisine radikal bir eleştiri getirip onu yeniden kurmak isteyenlere herhangi bir rehberlik sağlamamaktadır. Değerlendirme üzerinde odaklanmış olması iyi kurulmuş araştırma programlarının eleştirisinde onu kullanışlı yapsa da, yeni ve alternatif yaklaşımların ortaya çıkmasında çok az kullanışlı olmaktadır. Ancak bu itirazın yeni teorileri koruyucu bir tür bebek sanayi şeması eklenmesiyle kolayca aşılabileceği ifade edilmektedir. İkinci itiraz ise teorilerin eleştirilebilir olması ve bilim insanlarının eleştirel tavır takınmaları gerektiğinin söylenmesinin yeterli olmadığı, kullanılacak ölçütlerin ortaya konulması gerektiği yönündedir. Eleştirel akılcılık eleştirinin etkinliğinin değerlendirilebileceği bir ölçütün olup olmadığı, optimal miktarda eleştiriye nasıl karar verileceği sorularına yanıt verebilecek içeriğe sahip değildir¹⁸³.

IV. ANTI-POZİTİVİST GÖRÜŞ: THOMAS KUHN

A. Bilim Felsefesinde Antipozitivizm ve Kuhncu Gelenek

Popper'in metodolojisi bilimi bilim olmayandan ayırmaya yönelik bir mantıksal sınır çizme kuralı ortaya koymak anlamında kural koyucudur. Mantıksal pozitivistlerin doğrulanabilirlik ilkesini reddetmiş, onun yerine hakiki bir bilimsel hipotez için yanlışlanabilirlik ilkesini savunmuştur. Aynı şekilde mantıksal pozitivistler bilimin doğruların birikmesiyle ilerlediğini savunurken, Popper bilimin ilerlemesinin yanlışların ayıklanmasıyla gerçekleştiği iddiasındadır. Popper getirdiği eleştirilerle teori ile dünya arasında bire bir biçimde bir denklikten söz edilemeyeceğini göstermiştir. Ona göre bilimin temel özelliği ilerleme ve birikimdir. Birikim teoriler arası geçişler ile sağlanmaktadır. Bilgi içeriği yüksek olan teori diğer teoriye tercih edilecektir. Ayrıca teoriler arası geçişler hem birikimsel hem de rasyonel ve nesnelirler. Bu anlamda Popper'in yanlışlama metodolojisi getirdiği eleştirilerle mantıksal pozitivistlerden uzaklaşmasına rağmen, sınır çizme kuralı benimsemesi nedeniyle genel görüşle aynı

¹⁸³ Caldwell, *Popper'ı Netleştirmek*, ss. 232-233.

çizgiyi sürdürmektedir. Halbuki Kuhn Bilimsel Devrimlerin Yapısı (1962) isimli eseri ile kural koyucu (sınır çizici) olmaktan çok pozitif tasvirler yapan betimleyici bir metodoloji üzerine vurgu yapmakla genel görüşten tamamen ayrı bir yaklaşım geliştirmiş ve hem pozitivist teori hem de Popper'in neo-pozitivist teorisinin bilim tarihi açısından yanılıcı olduğunu ileri sürmüştür. Kuhn'un yaklaşımında bilimsel davranışın açıklanmasında kuramların korunmaya çalışılması ya da eleştiriler karşısında bağışıklık kazandırılması yönündeki çabalar merkezi bir konumda bulunmaktadır. Kuhn kabul edilmiş bir teorik çerçeve bağlamı içinde problem çözme faaliyeti olarak gördüğü normal bilimi bilim tarihinde kural olarak değerlendirirken, tekrar eden çürütmeler ya da artan aykırılıklar sonucu bir teorik çerçevenin yıkılıp yerine bir başka teorik çerçevenin geçmesine imkân veren devrimci bilimi ise bilim tarihinde bir istisna olarak görmektedir. Popper'in yaklaşımında bilim her zaman devrim halindedir ve bilim tarihi de devam eden tahminler ve çürütmeler tarihinden oluşmaktadır. Kuhn da ise bilim tarihi hâkim yapının korunduğu uzun dönemlere işaret etmektedir. Bazı özel durumlarda aralıklarla paradigmlar arasında bağlantı sağlayacak herhangi bir köprü olmaksızın hâkim yapının paradigmasından bir başka paradigmaya atlama gerçekleşmektedir¹⁸⁴.

Kuhn'un bilim anlayışı ile Wittgenstein'in olgunluk dönemindeki dil teorisi arasında benzerlikler söz konusudur. 1920'li yıllarda mantıksal pozitivistler için önemli bir referans oluşturan Wittgenstein'in bir antipozitivist olan Thomas Kuhn'un görüşleriyle paralellikler göstermesi ilgi çekicidir. Buradaki çelişki Wittgenstein'in gençlik dönemindeki *Tractatus* isimli eseri ile olgunluk dönemindeki *Felsefi Araştırmalar* isimli eserinde tamamen birbirinin tersi görüşleri savunmasından kaynaklanmaktadır. *Tractatus* isimli eserde dil dünyanın resmidir görüşünü savunan Wittgenstein, 1950'li yıllarda yazdığı *Felsefi Araştırmalar* isimli eserinde dilin dış dünyadan kaynaklanmadığı, dilin bağımsız olduğu ve dünyanın dile bağımlı olduğu tezini ileri sürmüştür. Kuhn'un görüşleri ile paralellik gösteren "dil oyunları" kuramına göre sözler, kavramlar, önermeler veya teoriler kendi dışlarındaki bir dünyayı yansıtmamaktadır. Böyle bir dünyanın resmi ya da kopyası da değildirler. Herhangi bir kavram, önerme ya da söz unsuru oldukları bir programın ya da dil oyununun içinde

¹⁸⁴ Mark Blaug, "Kuhn versus Lakatos or Paradigms versus Research Programmes in the History of Economics", *Method and Appraisal in Economics*, Spiro J. Latsis (ed.), London: Cambridge University Press, 1976, ss. 151-152, Blaug, *İktisatta Yöntem*, s. 31; Sunar, s. 132.

anlam kazanırlar. Bu sözcükleri ve onlardan oluşan dünyayı insan yaratmaktadır; bu anlamda dil dünyanın resmi değil, bir etkinliktir. Dilin dışında nesnellik söz konusu değildir, nesnellik özneler arası bir anlaşmanın ürünüdür. Gösterilen (signified) göstereni (signifier) değil, gösteren gösterilene belirler. Kuhn ve Wittgenstein'in ortak görüşü sözler, kavramlar, önermeler ve teorilerin kendi dışlarında olan bir dünyayı yansıtmadıkları, bunların ögesi oldukları bir programın veya dil oyununun içinde anlam taşıdıklarıdır. Yani bir ögenin anlamını karşılık olduğu gerçeklik değil, ögesi olduğu dizgesel ilişkiler belirlemektedir. Dolayısıyla sistem dünyayı yansıtmamakta, düzenlemektedir¹⁸⁵.

Kuhn sorunu bir sistem yaklaşımı olarak daha geniş çerçevede ele almaktadır. Ona göre keşif süreci sadece "içsel, rasyonel" bilimsel çevreyi değil, aynı zamanda sosyolojik ve tüm bunların üstünde tarihsel "dışsal" çevreyi de içine alır. Böylelikle Kuhn geleneksel ikiliklere (rasyonel/irrasyonel ve içsel/dışsal) dayanan ayrımların uygun olmadığını ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle bilimsel keşif süreci veya teorik yapıların değişmesi, doğası gereği daha geniş bir çevrenin parçasıdır. Kuhn'un yaklaşımında öne çıkan noktalar paradigma, aykırılıkların artmasıyla paradigma değişimi, normal bilim ve devrimci bilim, eşölçülemezlik, bilimsel bilginin birikimsel olmaması ve Gestalt dönüşümü şeklindedir¹⁸⁶.

Kuhn bilimsel gelişmeyi farklı aşamalardan geçerek oluşan bir süreç olarak değerlendirmektedir. Buna göre aşamalar olağan/normal bilim öncesi dönem, normal bilim dönemi ve devrimci bilim olarak sayılabilir. Olağan bilim öncesi dönem aynı olguları açıklamak için birbirleriyle yarışan farklı teorilerin bulunduğu ve düzensiz bir biçimde araştırmaların gerçekleştirildiği bir dönemdir. Dolayısıyla eş değer görülen pek çok olgu bilgisinin bir kavramsal çerçeve olmaksızın biriktirildiği bir çokluk dönemidir. Sonuç olarak pek çok bilimin ilk aşamasında bilim insanları benzer olguları farklı şekillerde yorumlamışlardır. Kuhn bu dönemi ilerlemeye destek olacak bir süreç olarak değerlendirmemektedir, bilimsel çalışmalarda yüksek derecede bir düzen ve uyum sağlanmadıkça bir ilerlemeden söz edilemeyecektir. Zaman içerisinde sözü edilen farklı

¹⁸⁵ Sunar, s. 131-132; Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 229.

¹⁸⁶ Sheila C. Dow, *The Methodology of Macroeconomic Thought: A Conceptual Analysis of Schools of Thought in Economics*, Cheltenham: Edward Elgar, 1996, s. 31; Hacking, ss. 2-3.

teorilerden biri en az bir problemi başarıyla çözdüğü için diğerleri karşısında üstünlük sağlayarak başat konuma geçmektedir. Başat duruma geçen kuram Kuhn'un ifade ettiği paradigma haline gelmekte ve olağan bilim aşamasına geçilmesine imkân tanımaktadır¹⁸⁷.

Kuhn'un sisteminde paradigma kavramı merkezi rol oynamaktadır ve bu terim olağan bilim deyiimiyle yakından bağlantılıdır. Paradigmanın üzerinde önemle durulması gereken iki özelliği vardır. Öncelikle rakip bilimsel etkinlik tarzlarına uyum göstermiş olanları çevrelerinden koparıp kendisine bağlayacak kadar yeni ve benzersiz başarı göstermesi, ikinci olarak yeterli ölçüde çözülememiş pek çok sorunu sonradan oluşacak bilimsel bir topluluğun çabalarına açık bırakması, yani yeni gelişmelere açık olmasıdır¹⁸⁸.

Paradigmanın tanımlanması hususunda Masterman, Kuhn'un Bilimsel Devrimlerin Yapısı isimli kitabının ilk baskısında paradigma kavramının bilimsel başarılar, mitler, birbirine bağlı sorular kümesi, ders kitabı, gelenek, metafizik kurgu, model, araçlar, epistemolojik bakış açısı, yeni görme biçimi gibi yirmi iki farklı anlamının bulunduğunu tespit etmiştir. Kuhn kitabın ikinci baskısında terminolojik bir karışıklığın bulunduğunu kabul etmiş, paradigmayı grup ilkelerinin bütünleşmesi anlamında genel olarak belli bir bilimsel topluluğun üyelerince paylaşılan tüm inançlar, değerler ve teknikler olarak tanımlamış ve daha fazla sosyolojik anlam taşıyan bu tanımın daha iyi anlaşılması için paradigma yerine bir bilim dalına özgü çerçeve ya da kalıp anlamında disiplinler matris terimini kullanmayı önermiştir. Kavramdaki disiplinler sözcüğü belirli bir disiplinin uygulayıcılarının ortak mülkiyetine işaret ederken, matris denmesi ise sonradan her birinin daha ileri düzeyde belirlenmesi gereken çeşitli türde öğeden oluşmuş olmasına işaret etmektedir. Dar anlamda ise paradigmayı problemlerin somut çözümünü olan, benzer problemlerin çözümünde kullanılan ve disiplinler matrisin son ögesini oluşturan numunelik veya paylaşılan örnekler anlamında tanımlamıştır. Kuhn'un geniş anlamda paradigma tanımı Hanson'ın Buluş Yolları (Patterns Discovery) kitabında vurguladığı sübjektiviteye denk düşmektedir. Hanson iki bilim insanının aynı

¹⁸⁷ Pheby, s. 37; Hüseyin Gazi Topdemir, "Kuhn ve Bilimsel Devrimlerin Yapısı Üzerine bir Değerlendirme", <http://www.felsefedersligi.com/FileUpload/op30412/File/kuhn-bilimseldevrimler-degerlendirme.pdf> (15 Aralık 2009), s. 3.

¹⁸⁸ Pheby, ss. 37-38.

olguya ilişkin gözlemlerine ait yorumlarının, kendilerine özgü bakış açıları nedeniyle, farklılaşabileceğine işaret etmektedir. Ancak 1960'lara kadar "kuram yüklü" gerçekler fikri dışında belirgin bir metodolojik yaklaşım gelişimi olmamıştır. Böyle bir yaklaşımın gelişiminde merkezi şahsiyet Kuhn'dur ve Bilimsel Devrimlerin Yapısı isimli eseri ile bu alanda daha ileri çalışmalara yol açmıştır. Kuhn ve Feyerabend rakip teorilerin tarafları arasında oluşan anlaşmazlığın nedenini, bilim insanlarının esasen farklı olguları aynı kavramlarla ifade etmelerinde görmekteyiz. Anlaşmazlık tarafların sahip oldukları teorik çerçeveye belirlenmektedir. Farklı teorik çerçeveye sahip olmaları gözlemlerin de farklılaşmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla mantıksal pozitivistlerin iddia ettikleri gibi paradigmanın dışında ve üstünde her zaman geçerli olan kurallar tespit etmek hemen hemen imkânsızdır, çünkü farklı paradigmlar doğayı bağdaşmaz nitelikte farklı dünyalardan görmekte ve açıklamaktadırlar. Newton yasalarının geçerli olduğu dünya ile Einstein yasalarının geçerli olduğu dünyanın asla özdeş olduğu söylenemez. Örneğin kütle veya zaman kavramları hem Newton hem de Einstein mekaniğinde yer almaktadır, ancak Kuhn'a göre kavramların anlamları teori yüklü olduğundan farklı anlamlara sahiptirler¹⁸⁹.

Kuhn'a göre olağan bilimde bilim insanının soruları ve onları çözmeye yönelik çabaları bulmaca çözmeye benzetilebilir. Çünkü paradigmanın ayrıştırılmasını amaçlayan projelerde bile beklenmedik yenilikler hedeflenmemektedir. Amaç paradigmanın yeni bir uygulamasını ortaya koymak ya da daha önceki bir uygulamanın kesinlik derecesini artırmaktır. Mevcut paradigma hem çözüm gerektiren soruları tanımlamış, hem de o sorulara verilebilecek kabul edilebilir cevapları belirlemiştir. Beklenen ve dolayısıyla kabul edilebilir sonuçların kapsamı, hayal gücünün erişebileceği kapsama kıyasla daha dardır ve herhangi bir araştırmanın vardığı sonuç bu dar kapsamın dışında ise başarısız bir araştırmadır. Üstelik başarısızlık paradigmada değil bilim insanında aranmaktadır. Beklenen sonuca uzak düşmek bilim insanı için başarısızlık sayıldığından, Kuhn ister kavram ister olgu düzeyinde olsun bilim

¹⁸⁹ Kuhn, ss. 166-167; Ömer Demir, **Bilim Felsefesi**, 3. Basım, Ankara: Vadi Yayınları, 2007, s. 83; Eren, *İktisatta Yöntem*, ss. 103-104; Blaug, *Kuhn versus Lakatos or Paradigms versus Research Programmes in the History of Economics*, s. 152-153; Caldwell, *Beyond Positivism*, ss. 47-48; Bilal Güneş, "Paradigma Kavramı Işığında Bilimsel Devrimlerin Yapısı ve Bilim Savaşları: Cephelerdeki Fizikçilerden Thomas S. Kuhn ve Alan D. Sokal", **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt. 1, Sayı. 1, Kış 2003, ss. 23-44; Frederick Suppe, **The Structure of Scientific Theories**, Second Edition, Illini Books Edition, 1977, ss. 136-137; Kuhn, s. 10; Dow, *The Methodology of Macroeconomic Thought*, s. 31; Keat ve Urry, s. 96; Benton ve Craib, s. 83.

insanlarının paradigmanın ayrıştırılmasını gerektiren çalışmalardan uzak duracaklarını ileri sürmektedir. Bu nedenle olağan bilimde bilim insanının yaptığı bulmaca çözmektir. Olağan bilim döneminde bilim insanları kuralları belirlenmiş bulmacaları, belki daha önce kullanılmamış tekniklerle tekrar tekrar çözmektedirler. Böylelikle hem bilimsel faaliyet yapmakta hem de paradigmanın yeniden üretilmesine hizmet etmektedirler. Ayrıca kuramlar yerine bilim insanlarının sınanması nedeniyle bilim insanları sürekli olarak paradigmanın diliyle dünyayı uyuşturmaya veya uzlaştırmaya çabalarlar. Kuhn bulmacalar olarak ifade ettiği olağan bilim problemlerine bilim insanlarının büyük bir bağlılıkla ilgi göstermesinin nedenlerini yararlı olma arzusu, yeni bir alanı keşfetme heyecanı, doğada belli bir düzenlilik yakalama umudu ve yerleşik bilgiyi sınama ihtiyacı şeklinde sıralamaktadır¹⁹⁰.

Kuhn kitabının önemli bir bölümünü bilimsel devrimlerin yapısını incelemeye ayırmıştır. Kuhn'un tezine göre bilimsel devrimler, eski bir paradigmanın bütünüyle veya kısmen uzlaştırılmaz yeni bir paradigmayla değiştirildiği birikimci olmayan gelişim evreleridir. Yukarıda bulmaca çözümü olarak ifade edilen olağan bilime rağmen bilimde zaman zaman yenilikler veya yeni kuramlar nasıl ortaya çıkmaktadır? Bir başka deyişle bir paradigmadan başka bir paradigmaya geçiş nasıl gerçekleşmektedir. Kuhn'a göre olağan bilim faaliyetinde belirgin bir başarısızlıktan sonra yeni kuramlar ortaya çıkmaktadır. Bir paradigma benimsendikten sonra bilim insanları gittikçe daha soyut belirlemelerde bulunurlar, ayrıntıya inerler ve böylelikle o paradigmaya dayanan beklentiler oluştururlar. Olağan bilimi yöneten paradigma kaynaklı beklentiler olguyla doğrulanmadığında aykırılıklar oluşur, bu aykırılıklar ya da karşıt örnekler birikip uzun süre devam ettiğinde paradigma eski güvenilirliğini yitirir ve bunalım ortaya çıkar. Çünkü sözü edilen aykırılıklar ve karşıt örnekler paradigmanın kendisini yeniden üretmesini engellemekte ve yeni kuram arayışları baş göstermektedir. Esasen hazırda bulunan bir veri kümesi üzerinde birden fazla kuramsal yapı (almaşık) inşa etmek mümkündür. Ancak almaşık üretme konusunda bilim insanları paradigma öncesi aşamalar dışında çok az çaba göstermektedirler. Bir paradigmanın sunduğu kavramsal araçlar yine paradigmanın belirlediği sorunları çözümlenmekte yeterli ise bu araçların

¹⁹⁰ Kuhn, ss. 63-65; Demir, *Bilim Felsefesi*, ss. 84-85; Topdemir, *Kuhn ve Bilimsel Devrimlerin Yapısı Üzerine bir Değerlendirme*, ss. 5.

kullanımı ile bilim en hızlı ilerlemesini gerçekleştirebilmektedir. Üretimde olduğu üzere bilimde de üretim araçlarının yenilenmesi büyük bir lüks sayılmakta ve ancak yenilenmeyi zorunlu kılacak koşullarda yapılmaktadır. Bunalımların da en büyük önemi bu tür bir yenilenmeyi gerektirecek koşulların habercisi olmalarıdır¹⁹¹.

Kuhn'a göre bilimsel gelişmede bir süreklilik yoktur. Tarih içerisinde bilimsel süreçte bir yıkılma, bozulma aşaması söz konusu olmakta ve bunun sonucunda bilim insanlarının bakış açılarında, ilgi alanlarında önemli değişimler meydana gelmektedir. Kesin oluşum ve dönüşümlerden söz ettiğimiz bu dönemler bilimsel devrim dönemleri olarak adlandırılır. Kuhn paradigma değişimini neden devrim olarak nitelediğini bilimsel gelişme ile siyasi gelişme arasında bir benzerlik kurarak yanıtlamaktadır. Ona göre siyasal devrimlerin itici gücü, varolan kurumların sorunlar karşısında giderek yetersiz kaldıklarının büyük ölçüde kabul görmesidir. Aynı şekilde bilimsel devrimler de mevcut paradigmanın araştırma yapmak için gerekli işlevi yerine getiremediğinin artan ölçüde kabul görmesinden kaynaklanmaktadır. Olağan bilim içerisinde bulmaca çözen bir araştırmacı bazı almasıkları deneyip belli bir bulmacanın çözümü için istenen sonuçları vermeyenleri kenara atmış olsa da paradigmayı sınımış olmamaktadır. Paradigmanın sınılanması önemli bulmacalar bir türlü çözülemeyip bunalım doğduğunda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bilimsel devrimler artan olgusal baskı sonucu istenç dışı biçimde ve nadiren gerçekleşen olağan dışı bilimsel süreçlerdir ve bilimsel ilerleme bu sürecin sonunda gerçekleşmektedir¹⁹².

Olağan bilim geleneğinin değişmesiyle birlikte bilim insanı çevresini algılamayı yeni baştan öğrenmek zorundadır. Gestalt dönüşümü olarak adlandırılan bu süreçte algılama yapısı değişiklik göstermeye başlar. Sözelimi mevcut algılama biçimiyle görüntüleri ters çeviren mercek konmuş gözlüklerle dünya baş aşağı görülecektir. Başlangıçta algılama duyuları koşullanmış oldukları biçimde işlev görecektir ve kişisel bir bunalım baş gösterecektir. Ancak bu yeni dünyaya alışmaya başladıkça nesnelere gene gözlükleri takmadan önce oldukları gibi görülmeye başlayacaktır. Böylelikle bu yeni çerçeve yeni kuşağın normal bilimi haline gelecektir. Kuhn bilime

¹⁹¹ Kuhn, ss. 91-93; Topdemir, *Kuhn ve Bilimsel Devrimlerin Yapısı Üzerine bir Değerlendirme*, ss. 5-6; Demir, *Bilim Felsefesi*, s. 85; Suppe, s. 136.

¹⁹² Eren, *İktisat Metodolojisi 'Nereden Nereye; 1950-1999'*, s. 9; Topdemir, *Kuhn ve Bilimsel Devrimlerin Yapısı Üzerine bir Değerlendirme*, s. 8; Kuhn, s. 141.

ilişkin Max Planck'ın şu görüşüne katılmaktadır: “Yeni bir bilimsel doğru hasımlarını ikna edip onları aydınlatarak zafere ulaşmaz, daha çok zamanla muhaliflerin ölmesiyle ve yeni görüşten başkasını bilmeyen, yeni görüşe aşına bir kuşağın yetişmesiyle gerçekleşir.” Yani Kuhn'a göre söz konusu değişimlerin açıklanması evrensel olarak uygulanabilirliği üzerinde görüş birliğine varılmış bilimsel rasyonalite standartlarıyla değil, sosyolojik ve psikolojik kategoriler aracılığıyla yapılacaktır. Yeni paradigma ile bütün olguların yeni bir anlam kazanmaları paradigmlar arası eşölçülemezliğin en önemli nedenidir. Bilimsel ilerleme kavramının mümkün olması için farklı kuramları kıyaslamakta kullanılacak ve kendileri herhangi bir kurama bağlı olmayan nesnel ölçütlere ihtiyaç vardır. Hâlbuki Kuhn bilim tarihine bakıldığında büyük bilgi atılımlarının bu tür nesnel ölçütlerle değil, kendi içinde tutarlı farklı yaklaşımların çatışmasından doğan kavramsal devrimlerle meydana geldiğini savunmaktadır. Nasıl toplumlar siyasal devrimlerde farklı rejimler arasında seçim yapıyorsa, bilimsel devrimlerde de bilim toplulukları farklı bilimsel dünya görüşleri arasında seçim yapmak zorundadır. Böylelikle her paradigma kendine özgü sahip olduğu değerler sistemiyle kendini savunduğundan, paradigmlar arası tartışmalar döngüsel bir totolojiye dönüşmektedir¹⁹³.

Sonuç olarak Kuhn bilim felsefecisinden ziyade bilim tarihçisi metodolojik yaklaşımıyla bilimsel gelişmelerin tarihsel özellikleri üzerine vurgu yapmıştır. Bu anlamda bilim tarihi ve bilimsel bilgi sosyolojisinin gelişimi arasındaki ilişkilerin ortaya konulmasında Kuhn'un çalışmaları oldukça kullanışlıdır. Tanımladığı bilimsel devrimlerin ise herhangi bir okulun bakış açısından uzak değerlendirilmesi mümkün değildir. Çünkü paradigma seçimini belirleyen öğeler sosyolojik ve psikolojiktir. Pozitivist görüşe göre bilimsel bilginin ilerlemesi ancak kuramlardan bağımsız bir ampirik sınanabilirlik, ampirik gözlem düzeyiyle mümkündür. Kuhn ise kuramları sınamakta kullanılan ampirik gözlemlerin yine aynı kuram tarafından belirleneceğini, kuramdan bağımsız her zaman aynı özellikleri taşıyan bir gözlemin olamayacağını, böylelikle farklı kuramların farklı nesne ve ilişkiler gözlemlediklerini savunmaktadır. Yani gözlemler teoriden bağımsız değildir, aksine bir paradigmanın ürünü ve dolayısıyla teori yüküldürler. Bu nedenle Kuhn'un bilgi kuramı görelilikçidir. Bilimin

¹⁹³ Kuhn, ss. 9,119-146; Blaug, *İktisatta Yöntem*, s. 32; Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 238; Keat ve Urry, s. 94.

dış dünya hakkında giderek artan doğrulukta bilgi verdiği ya da düşünce biçimlerinin tarihsel ve toplumsal bağlamlara rağmen değişmediği iddia edilemez. Bu anlamda paradigma değişiminin açıklanması, evrensel olarak uygulanması üzerinde görüş birliğine varılmış, bilimsel rasyonalite standartlarına konu olan gözlemlere dayanarak hangi teorilerin kabul ya da reddedileceğini belirleyen bilim felsefecilerinin standart yaklaşımlarıyla oluşturulmuş rasyonel bir yeniden inşa olarak yapılamaz. Dış dünyaya ilişkin tek bir doğru olduğu ve bu doğruluğa hangi kuramın daha çok yaklaştığını belirleyecek evrensel akılcılık veya bilim ölçütleri bulunduğunu savunmak mantık açısından imkânsızdır. Bilimsel bilgi onu üreten kişilerin inanç ve tercihlerinden bağımsız değildir. Buradan hareketle bilimsel teorilerin amacı hakikate ulaşmak değildir, zaten kuramdan bağımsız bir hakikatten de söz edilemez¹⁹⁴.

Kuhn'un kuramların eşölçülemezliği, kuramdan bağımsız gerçeğin bulunmadığı, bilimsel ilerlemenin birikimsel olmadığı, teori değerlendirmesinde evrensel rasyonel ölçütlerin bulunmadığı yönündeki görüşleri bilimsel relativizme hizmet etmektedir. Yine Kuhn paradigma kavramını tarihsel örnekleriyle açıklayarak, çok sayıda teoriye eş zamanlı olarak uygulanabileceğini iddia etmiştir. Kuhn'un görüşleri relativist olarak üç açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan ilki gözlemlerin kuram yüklü oluşu, diğeri teorilerin eşölçülemezliği ve sonuncusu mutlak hakikatin olmadığı yani hakikat görüşünün kuramdan bağımsız olduğunun reddidir. Kuhn'un bu görüşleri görelilik temelinde, bilimsel relativizme yol açması nedeniyle eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin ilk ayağı geleneksel metodolojinin ilkelerine göre paradigma kavramının bilimsel olmadığıdır. Yine radikal eşölçülemezlik tezi rakip teorilerin birbirleriyle çelişmedikleri, sadece birbirleriyle geçmişten söz ediyormuş gibi paradoksal bir sonuca ulaşmaktadır. Bu durumda onların çatışma içinde olduklarını görmek zordur. Kuhn görelilik odağındaki bu eleştirilere karşılık olarak teorilerin değerlendirilebilmesi için doğruluk (uygunluk), tutarlılık, faaliyet alanı (kapsam), yalınlık (basitlik) ve verimlilik (yararlılık) şeklinde bilimsel rasyonalite ölçütleri ortaya koyarak, Bilimsel Devrimlerin Yapısı kitabının ikinci basımında bilimsel ilerlemeye inandığını belirtmiştir. Ancak Kuhn savunusunda inandırıcı olamamıştır. Çünkü esasen devrimci bilim anlayışı

¹⁹⁴ Wade D. Hands, "The Sociology of Scientific Knowledge: Some Thoughts on the Possibilities", **New Directions in Economic Methodology**, Roger E. Backhouse (ed.), New York: Routledge Publishing, 2007, s. 77; Kuhn, ss. 9-13; Dow, *The Methodology of Macroeconomic Thought*, s. 31; Keat ve Urry, s. 94.

paradigmaların eşölçülemezliğine dayanmaktadır. Hâlbuki bireysel paradigmaları aşan evrensel kriterler geliştirme çabası paradigmaların eşölçülemezliği teziyle çelişmektedir¹⁹⁵.

Bir başka husus Kuhn'un kuram seçiminde nesnel ölçütlere dayanmayan dolayısıyla rasyonel olmayan, daha çok psikolojik ya da sosyolojik faktörlerin belirleyiciliğine ilişkin görüşüdür. Kuhn'un bu görüşü bilimde özgür düşüncenin olmadığı, bu nedenle de bilim insanlarınca hakim bir kuramın yerine yeni bir kuramın ancak ampirik baskı sonucu getirileceği anlamına gelmektedir. Halbuki yalnızca ampirik baskı sonucu yeni bir kuramın geliştirildiği fikri doğru değildir. Bir bilimsel bunalım ampirik nedenlerden çok kuramsal nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda bilimde Kuhn'un öngördüğünden daha fazla özgür düşünce söz konusudur. Öte yandan bilimsel aşamalar düşünüldüğünde olağan dışı bilime olağan bilim yol açmaktadır. O halde olağan bilim topluluklarının kapalı bir cemaatten daha fazla özgür düşünceye sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. Böylelikle bilimin dogmatik bir yapısı olduğu tezi geçersiz olmaktadır¹⁹⁶.

Kuhn'un bilimsel devrim süreci ile siyasal devrim süreci arasında paralellik kurması da oldukça önemlidir. Ona göre her iki devrim sürecinde de sistem kendinden kaynaklanan sorunları çözümleyemez ve yeni bir şeyin gerekli olduğu bilinci yaygınlaşır. Mevcut kurumlar işlememeye başlar, bu nedenle mevcut kurumlar dışında çözümler aranmaya başlar ve kutuplaşmalar ortaya çıkar. Krizi çözecek bir üst merci bulunmadığından çözümler ayaklanma, zor kullanma gibi siyasi mekanizmanın dışından veya ikna etme çabaları, propaganda ile etkileme gibi bilimsel mekanizmanın dışından kaynaklanmaktadır. Buradan hareketle Kuhn'un bilimsel devrim sürecini ya da başka bir deyişle bir paradigmadan başka bir paradigmaya geçişi bilim dışı unsurlarla açıklamaya çalışması, yaklaşımının "akıldışı" olması temelinde eleştirilmesine neden olmuştur. Ayrıca normal bilim döneminde anlaşmazlıklara yer vermeyecek biçimde bir bütün oluşturan bilim insanları topluluğunun, devrimci bilim aşamasında nasıl farklı değerlere sahip olabilecekleri hususunda da eleştiriler getirilmiştir. Kuhn bu eleştirilere

¹⁹⁵ Eren, *İktisatta Yöntem*, s. 109; Dow, *The Methodology of Macroeconomic Thought*, ss. 32-33; Richard J. Bernstein, "**Objektivizmin ve Rölativizmin Ötesi: Bilim, Hermenoytik ve Praxis**", 1. Baskı, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009, s. 79; Benton ve Craib, s. 83.

¹⁹⁶ Topdemir, *Kuhn ve Bilimsel Devrimlerin Yapısı Üzerine bir Değerlendirme*, s. 12.

bilim insanları topluluğunu bir arada tutan bağların, bireysel yorum farklarına ve farklı tercihlere yer vermeyecek kadar güçlü olmaları gerekmediği şeklinde cevap vermiştir. Ancak bu bağların güçlülüğü Kuhn'un yaklaşımındaki en kesin bilimsellik ölçütünü oluşturmaktadır. Ayrıca Kuhn benimsemiş olduğu evrimci yaklaşımı da bu bağlar temelinde geliştirmiştir. Evrimci görüşe göre edebiyat ve felsefeyi bilimden ayıran içlerinde barındırdıkları yaklaşımların çeşitliliği ve çalışmalara hâkim olan orijinal olma kaygısıdır. Yaklaşımların çeşitliliği ve orijinal olma kaygısı Kuhn'un ilkel bilimler dediği sosyoloji ve psikoloji için de geçerlidir. Hâlbuki gelişmiş bilimlerde çeşitlilik hiç hoş karşılanmadığından asgari düzeye inmiş ve orijinallik bilim insanı için şarlatanlık suçlamasına imkân vereceğinden kaçınılan bir şey olmuştur¹⁹⁷.

Popper de Kuhn'un çalışmasını pek çok yönden eleştirmektedir. Onu özellikle rahatsız eden normal bilimin dogmatik ve eleştirel olmayan yapısıdır. Popper Kuhn'un iddiasının normal bilime geçişle birlikte eleştirel söylemin terk edilmesi biçiminde olduğunu belirtmektedir. Kuhn çalışmasında eleştiriye yer vermeyen, katı kuralların hâkim olduğu bir ortamın varlığını, kendisi tam olarak benimsediğini söylemekten kaçınsa da, normatif bir unsur olarak açıkça bir bilimsel gelişmişlik göstergesi saymıştır. Üstelik bu özellikleri bilimlerin ilerlemesi bakımından olumlu olarak değerlendirmektedir. Devrimci bir ortamın yaratılmasına yardımcı olacağı gerekçesiyle siyasal baskının büyük boyutlara ulaşmasında olumlu bir yan bulmakta olduğu gibi, Kuhn da normal bilim aşamasının eleştiriye kapalı, alternatif kuramların gelişmesine imkân tanımayan yapısında devrimi çabuklaştırmak adına olumlu bir yan bulmaktadır. Popper, Lakatos ve Feyerabend Kuhn'un katkısını hem ilerleyen bilim fikrine ters düşmesi hem de eleştiriye kapallılığı meşrulaştırması temelinde reddetmektedirler¹⁹⁸.

Kuhn'un en önemli başarısı bilimsel inançlardaki tarihsel dönüşümlerin kabulünü ve bu dönüşümlerin meydana gelmesinde bilimsel topluluk içindeki toplumsal süreçlerin rolünü ön plana çıkarmış olmasıdır. Ancak Kuhn aslında relativist olmasa bile onun argümanları büyük ölçüde relativist bir yaklaşıma işaret etmektedir. Eşölçülemezlik tezi ve paradigmlar arasında seçim yapmakta kullanılacak teoriden-bağımsız testlerin yokluğu daha radikal relativist görüşlere yol açmıştır. Bu görüşlerden

¹⁹⁷ Buğra, ss. 313-314.

¹⁹⁸ Pheby, s. 46; Buğra, ss. 314-315.

en bilineni Fayerabend'in "ne olsa gider" görüşüdür. Ona göre bilim tarihi incelendiğinde, bilimsel düşüncede temel gelişmelerin kuralların ihlali yoluyla sağlandığı görülecektir. Bu nedenle bilimi bilim olmayandan ayırmada hiçbir metodolojik ilke yoktur. Dolayısıyla bilimin diğer dünyayı anlama biçimlerinden hiçbir ayrıcalığı yoktur. Bu anlamda Fayerabend bilimde hoşgörülü bir çoğulculuğu desteklemektedir¹⁹⁹.

B. Kuhn ve İktisat

İktisatta Kuhn'un yaklaşımı oldukça tartışmalıdır. Bununla birlikte paradigmatik mantığa başvurmak iktisat tartışmalarının önemli bir özelliği haline gelmiştir ve paradigma her iktisadi düşünce tarihçisinin kullandığı bir kavram olmuştur. Ancak bazı eleştirilenler Kuhn'un metodolojisinin iktisada uygulanması konusunda ve özellikle de bilimsel devrimlerin iktisadi düşünce tarihini tanımladığı görüşü üzerindeki kuşklarını ifade etmişlerdir. Bu anlamda iktisatta Kuhn'un yaklaşımına (normal bilim, devrimci bilim, paradigma kayması) ilişkin iki görüşten söz etmek mümkündür. İlki paradigma kavramının doğa bilimlerindeki gelişmeleri açıklayan bir kavram oluşu ve bu nedenle sosyal bilimlere uygulanamayacağı yönündeyken, ikincisi iktisatta Kuhn'un ifade ettiği türden bilimsel devrimlerin olabileceği görüşüdür. Sözelimi Blaug iktisadi düşünce tarihine Kuhn'un yaklaşımıyla bakma konusundaki kuşklara tamamen katıldığını ifade etmekte ve tırnak içinde kullanılmadıkça iktisat literatüründen çıkarılması gerektiğini savunmaktadır²⁰⁰.

Kuhncu anlamda bilimsel devrimlerin söz konusu olup olmadığını ilk tartışan Gordon'a göre iktisatçılar arasında temel model konusunda görüş birliği vardır. Üstelik sözü edilen görüş birliği iktisadın diğer sosyal bilimlere kıyasla doğa bilimlerine daha yakın olmasını sağlamaktadır. İktisatta alt modellerde değişimler olmaktadır ancak temel modellerde değişim yoktur. 18. yüzyıldan bu yana iktisadın temel paradigması maksimizasyon modeli çerçevesinde faydasını ençoklaştırıcı birey önermesidir ve çok çeşitli özgül sorunlara başarıyla uygulanan bu paradigma tutarlı bir bilimsel gelenek

¹⁹⁹ Benton ve Craib, s. 84.

²⁰⁰ Blaug, *Kuhn versus Lakatos or Paradigms versus Research Programmes in the History of Economics*, s. 149.

yaratmıştır. En güncel dergilere bakıldığında bu geleneğin sürdüğünü görmek, bugüne kadar devrimsel bir değişime uğramadığının kanıtıdır. Bu nedenle Gordon ve Baumberger ana görüşte bir değişiklik olmadığından iktisatta Kuhncu devrimlerin geçerli olmadığını savunmuşlardır. Baumberger iktisadi evrime diyalektik açıdan bakmakta ve klasik Marxist geleneğin inkâr edilemeyeceğini söylemektedir. Hutchison da iktisatta devrimden söz edilemeyeceğini ifade etmektedir. Ona göre iktisadi koşullar ve kurumlardaki tarihsel değişiklikler yeni sorunlar ortaya çıkarmaktadır ve bu sorunlara karşı verilen tepki devrimle karıştırılmaktadır. Devrimden söz etmek içsel yapının rasyonel olarak yeniden inşasını ya da ampirik bilimin içeriğinin değişmesini gerektirmektedir. Politika amaçlarındaki değişimler veya yeni terminolojilere uyum temel bir değişiklik sayılamayacağından iktisatta bilimsel devrimlerden söz edilemez²⁰¹.

Bronfenbrenner iktisatta bir paradigmanın yerini tamamen bir başka paradigmanın almasının seyrek olarak görüldüğünü, sıklıkla karşılaşılanın farklı bakış açılarının sentezlenmesi olduğunu savunmaktadır. Kunin ve Weaver ise iktisadın kurumları ve yapısıyla Kuhn'un düşündüğü fizik dünyasına benzemediğine vurgu yapmakta ve iktisatta paradigma değişim analizinin daha ince ve karmaşık biçimde mümkün olabileceğini ifade etmektedirler. Stigler paradigmaların müphem tanımıyla ilgili olarak bir kısım şüpheleri yinelemekte ve Kuhn'un şemasının iktisadi çalışmalara uygulanabilirliğinde ciddi sınırların olduğuna inanmaktadır²⁰².

Bronfenbrenner iktisatta üç devrimden söz edilebileceğini ifade etmektedir. İlki klasik iktisat okulunun laissez-faire görüşünü iktisada sokmasıdır. İkincisi Marshall ve Pigou tarafından 1870'de geliştirilen fayda devrimidir ve üçüncüsü de 1936'da Genel Teorinin yayınlanması ile gerçekleşen Keynesyen devrimdir. Ancak ona göre bu üç devrimden hiçbirisi astronomide Kopernik, fizikte Newton ve biyolojide Darwin devrimleriyle hiçbir şekilde bir tutulamaz²⁰³.

Johnson Kuhn'un sistemindeki sembolik genellemeler, modeller, örnekler gibi kavramları iktisat özelinde daha fazla geliştirmek biçiminde bir çaba göstermiştir. Onun

²⁰¹ Eren, *İktisatta Yöntem*, s. 112-113; Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 242; Pheby, s. 50; Ben Fine, "Ekonominin Emperyalizmi Kuhncu Bir Devrim midir?", *Praksis*, Vol. 3, 2001, s. 155.

²⁰² Pheby, s. 44.

²⁰³ Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 244.

çabası iktisatçılara yardımcı olacak daha sağlam bir paradigma kavramını açık seçik ortaya koymak ve Kuhn'un formülasyonunu yeniden biçimlendirmek yönünde olmuştur. Paradigma kavramının iktisada kolayca uygulanabilmesi için dört özelliğini belirtmiştir. Bunlar Kuhn'un sembolik genellemelerine denk düşen temel teorik varsayımlar, analiz metotları ve odak değişkenler, temel sorunlar ve profesyonel ilişkilerdir. Temel teorik varsayımlara klasik iktisatta ücret fonu doktrini ve geçimlik ücret teorisi, yine Keynesyen sistemde serbest piyasaların tam istihdamı garanti edemeyeceği tezi denk düşmektedir. İktisat analiz metotlarında ekonometrik tekniklerin görece ağır kullanımına ya da tam tersi şekilde alternatif paradigmlar bağlamında aksiyomatik mantık kullanımına başvurulabilir. Temel sorunlar ise belirli grupların bulmacalarını oluşturan istihdam, büyüme ve adalet gibi iktisadi yönler işaret etmektedir. Johnson paradigmanın bu özelliklerinin iktisada uygulanmasının görece olarak açık olduğunu savunmaktadır. Ancak profesyonel ilişkiler alanını problemleri görür ve bunun üstesinden gelmek için kendisinin tanıttığı bir grubun "maksatlı görevi" kavramını ileri sürer. Bu kavram amaçlara ve niyetlere işaret etmektedir. Sözgelimi klasik iktisadın maksatlı görevi ekonomik büyümenin maksimizasyonu iken, Keynesyen paradigmanın maksatlı görevi ise tam istihdamın korunmasıdır. Johnson maksatlı görevler kavramının paradigma içi gelişmeler (normal bilim) ile paradigmlar arası değişimler (devrimler) arasındaki ayrımın kullanışlı olduğunu kanıtladığına inanmaktadır²⁰⁴.

Mehta ve Stanfield ise Kuhncu devrimlerin iktisatta gerçekleştiğine inanmaktadırlar ve Keynesyen devrimin Kuhncu devrime iyi bir örnek oluşturduğunu savunmaktadırlar. Onlara göre 1930'larda Ortodoks makro ekonominin bazı özelliklerinde giderek artan anomaliler görülmeye başlanmıştır. Say yasaının işlemeyip piyasalarda arz fazlasının oluşması, fiyat elastikiyetinin hem mal hem de emek piyasasında arz talep dengesini sağlayamaması gibi anomaliler karşısında Keynesyen sistem toplam talep analizi, farklı bir para talebi kuramı ile yeni bir anlayış (yeni bir

²⁰⁴ Pheby, ss. 45-46.

paradigma) geliştirmiştir. Leijonhufvud ise Keynes iktisadının devrim olarak kabul edilemeyeceğini, neoklasik iktisat içinde incelenmesi gerektiğini savunmaktadır²⁰⁵.

De Vroey klasik iktisattan neo klasik iktisada geçişin Kuhncu anlamda bir devrim olduğunu belirtmektedir. Ona göre bilim yapma süreci zorunlu olarak siyasal bir boyut içermektedir ve sınıflı toplumlarda egemen sınıfla gelişen sosyal bilim arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Bu anlamda klasik iktisattan neoklasik iktisada geçiş siyasal boyutu içeren biçimde Kuhncu bir devrimdir²⁰⁶.

Kuhn'un yaklaşımı ilginç bir biçimde hem hâkim iktisat hem de radikal siyasal ekonomi tarafından hoş karşılanmıştır. Hâkim iktisat Kuhn'un normal bilim kavramını disiplin üzerindeki denetimini glendirmek amacıyla kullanırken, radikal siyasal ekonomi hâkim iktisadı bilim dışı olmakla suçlayıp, kendisinin alternatif bir yolla başarılı olma olasılığını grmüştur. Hâkim iktisat disiplin üzerindeki denetimini glendirmenin yanı sıra, yeni bilgi-kuramsal ekonomi temelinde pazarın yetersizliklerini ve bu yetersizliklere pazar dışından gelen tepkileri kurumlar, gelenekler, kollektif faaliyet vb. bazında incelediğini ileri sürerek geleneksel olarak öteki sosyal bilimlerin alanına giren ve bu bilimlerin egemen olduğu bölgeye müdahale etme imkânı bulmuştur. Bu anlamda hâkim iktisat sosyal bilimleri smrgeleştirmekte ve ekonomi emperyalizmine yol amaktadır²⁰⁷.

Kuhn üzerine yapılan tartışmalarda paradigmlar arasında değişiklik olup olmadığı ve değişikliğin nasıl meydana geldiği önemli bir sorun haline gelmiştir. Öncelikle paradigmlar arasındaki farkın içerikte o kadar da keskin olmadığı ifade edilmektedir. Rakip paradigmlar gerçekte kesin bir biçimde bütünüyle alternatif dünya görüşlerine denk düşmemektedir. Devrimci bir değişim paradigmlar arasında bir değişikliğe yol aıncaya kadar, normal bilim azar azar artan değişimler sonucu belli bir paradigma içerisinde ilerlemesini sürdürmektedir. Bu anlamda iktisatta paradigmlar arası kopmanın çok az etkili olduğu ve normal bilim ile devrimci bilim arasında kesin farklılıklar bulunmadığı ileri sürülmektedir. Bronfenbrenner'in iktisat adına ifade ettiği üzere önemli ilerlemeler, var olan paradigmları herhangi bir şekilde reddetmeksizin

²⁰⁵ Pheby, ss. 50-51; Eren, *İktisatta Yöntem*, s. 112.

²⁰⁶ Eren, *İktisatta Yöntem*, ss. 113-114.

²⁰⁷ Fine, ss. 155,164.

büyük katkı sağlamaktadırlar. Kuhn'un önemi yalnızca bilimi kendi doğruluk standartları tarafından yönetilmeyen sosyal bir topluluk yapısı olarak görmesidir. Buradan hareketle yetersiz bilgi ve buna pazar dışı tepkiler temeline dayalı pazar sonuçları görüşleriyle büyük oranda alternatifler tamamen dışlanmış ve mesleğin teknik standart beklentisinin artması dışında her şey aynı kalmıştır²⁰⁸.

V. BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROGRAMLARI METODOLOJİSİ: IMRE LAKATOS

A. Bilim Felsefesinde Bilimsel Araştırma Programları

Lakatos Popper'in yanlışlanabilirlik ölçütünün bilimi sahte bilimden ayırma problemi için bir çözüm getirmediğini, çünkü bilimsel teorilerin olağanüstü direncini görmezden geldiğini savunmaktadır. Bilim insanların kalın bir deriye sahip olduklarını ve bir teoriyi sırf gerçeklerle çelişmesi nedeniyle terk etmeyeceklerini ifade etmektedir. Onlar normal olarak ya daha sonra önemsiz bir anomali olarak adlandıracakları şeyi açıklamaya yönelik bazı kurtarıcı hipotezler icat edecekler ya da sözü edilen anomaliyi açıklayamayacaklarsa onu görmezden gelerek dikkatlerini başka problemlere yönlendireceklerdir. Lakatos buradan hareketle o halde bilimin ayırıcı özelliği nedir sorusunu sormakta ve bir seçkin Amerikalı bilim felsefecisi olan Kuhn'un Popper'in safiyane yanlışlamacılığını keşfinden sonra ulaştığı sonuç olarak, bir bilimsel devrimin sadece bağlı bulunulan anlayışta, din değiştirmeye benzer biçimde, bir irrasyonel değişim olduğuna teslim olmanın bir zorunluluk olmadığını belirtmektedir. Çünkü eğer Kuhn haklıysa o zaman bilim ile sahte bilim arasındaki ya da bilimsel ilerleme ile entelektüel yozlaşma veya çürüme arasındaki belirgin ayrım ortadan kalkmaktadır. Kuhn'un bakış açısına göre neredeyse tüm gelişmiş bilimler normal bilimdir ve bir gelişmiş bilimin ayırt edici özelliği problem çözme girişimi oluşturan rutin problemlerin varlığıdır. Problem çözme girişimi Kuhn'un bilimi bilim olmayandan ayırma kıstasını oluşturmaktadır. Kuhn bu anlamda bilimsel çalışmanın mantıksal bir

²⁰⁸ Fine, ss. 169-173.

temel ya da metodolojik kurallar üzerinde meydana geldiğine şiddetle karşı çıkmaktadır. Rutin bilimsel çalışmada metodolojik anlamda bir kurallar setinin uygulandığına karşı çıkan Kuhn, örneklik olarak tanımladığı önceki problem çözme başarılarından oluşan bir fikir birliğiyle bilim ve sahte bilim arasında ayırım yapılabileceğini öngörmektedir. Ancak bilimsel devrim söz konusu olduğunda ayırt etme sorunu daha karmaşık bir hal almaktadır. Bu anlamda Popper'in bilim metodolojisi standartlarının “bilim” denilen bazı kısımlarının metodolojik açıdan tutarsız olması nedeniyle onun metodolojisi *saldırgan metodoloji*, Kuhn'un metodolojisi ise gerçek bilimsel pratiği eleştirmek yerine temize çıkarmaya uğraşması bakımından *savunmacı metodoloji* olarak değerlendirilebilir. Lakatos'un katkısı ise Popper'in tarih karşıtı değilse de tarih dışı saldırı metodolojisiyle Kuhn'un relativist ve savunmacı metodolojisi arasında bir uzlaşma sağlama çabasıdır. Lakatos bilim konusunda Popper'den daha yumuşak, ancak Kuhn'dan oldukça daha katıdır ve kötü bilimi iyi metodolojiye başvurarak eleştirme eğilimiyle, bilimsel pratiğe başvurarak gerçekleşen metodolojik yorumlamaları (spekülasyonları) azaltmak düşüncesindedir²⁰⁹.

Lakatos Kuhn'un görüşleriyle kendisinininki arasındaki farkı Kuhn'un pozitif bilim tarihiyle, kendisinin ise normatif bilim felsefesiyle uğraştığı şeklinde ortaya koymuştur. Ancak Lakatos'un yaklaşımında bilim tarihi ile bilim felsefesi arasındaki ilişki iki alanı ayıran sınırları aşacak biçimde ele alınmaktadır. Lakatos Kant'ın “bilim tarihi olmadan bilim felsefesi boş, bilim felsefesi olmadan da bilim tarihi kördür” ünlü önermesini alıntılıyarak, “Bilim Tarihi ve Onun Rasyonel Yeniden İnşası” isimli makalesinde amacının bilim tarihçiliğinin nasıl bilim felsefesinden öğrenildiğini (vice versa) açıklamak olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda Lakatos bilim felsefesinin tarihçinin yeniden inşası anlamında “içsel tarih” bağlamında normatif metodolojiler sağlayabildiğini ve böylece nesnel bilgi büyümesine rasyonel bir açıklama getirilebileceğini, rakip metodolojilerin tarih yardımıyla değerlendirilebileceğini ve herhangi bir tarihin rasyonel yeniden inşasının deneysel (sosyo-psikolojik) “dışsal tarih” ile tamamlanmasını gerektirdiğini tartışmaktadır. Ona göre dışsal tarih, ya içsel tarih

²⁰⁹ Imre Lakatos, “Science and Psuedoscience”, (t.y.), <http://crl.ucsd.edu/~ahorowitz/lakatos.pdf> (12 Temmuz 2010), s. 23; Thomas Nickles, “Normal Science: From Logic to Case-Based and Model-Based Reasoning”, Thomas Kuhn, Thomas Nickles (ed.), Cambridge University Press, 2003, s. 144; Blaug, *İktisatta Yöntem*, s. 36; Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, s. 207.

bağlamında yorumlanan tarihsel olayların seçiciliğinin, yerelliğinin, hızının rasyonel olmayan açıklamalarını yapar ya da tarih rasyonel yeniden inşadan farklılaştığında bu farklılaşmanın niçin gerçekleştiğinin deneysel bir açıklamasını sağlar. Lakatos normatif bir yöntem geliştirmeyi amaçlamıştır. Bilim tarihinin rasyonel bir yeniden inşasını yapmaya yönelirken, rasyonel bilimsellik ölçütleri temelini yanı sıra bu bilimsellik ölçütlerinin dışında kalan ve rasyonel olmayan sübjektif unsurları da dikkate almıştır²¹⁰.

Popper'e göre bilimsel değişimler rasyoneldir veya en azından rasyonel olarak yeniden inşa edilebilir ve keşif mantığı alanında değerlendirilir. Kuhn için bilimsel değişimler bir paradigmadan diğerine geçiş anlamında mistik bir dönüşümdür. Mantık kuralları tarafından yönetilmemekte ve bu nedenle tamamen keşif psikolojisi alanında değerlendirilmelidir. Ona göre bilimsel değişimler bir tür din değişimidir. Lakatos Popper'in bilimsel keşif mantığının iki farklı pozisyonundan Kuhn'un sadece safiyane metodolojik yanlışlamacılığı anladığını, bu noktada getirdiği eleştirilerin doğru olduğunu, kendisinin daha güçlü bir şekilde metodolojik yanlışlamacılığı eleştirdiğini, ancak Kuhn'un safiyane yanlışlamacılık üzerinde temellenmeyen bir rasyonaliteye işaret eden sofistike yanlışlamacılığı anlamadığını savunmaktadır. Ona göre bu güçlü Popperyen pozisyonu açıklamakla Kuhn'un eleştirilerinden kaçınılabilir ve bilimsel devrimlerin din değişimi olarak görülmesi yerine bir rasyonel ilerleme olarak görülmesi mümkün olabilir. Sofistike yanlışlamacılık tek bir teorinin başarısından birbiriyle rekabet eden teorilerin nisbi başarılarının önemine odaklanmaktadır. Naif yanlışlamacılığa kıyasla çok daha dinamiktir. Teori konusunda yanlışlanabilir mi?, nasıl yanlışlanabilir veya yanlışlanmış mıdır soruları yerine, öne sürülen yeni teori rakip teorinin yerini alabilecek kadar geçerli midir sorusunun sorulması mümkün olacaktır. Yeni teori rakibinden daha fazla deneysel içeriğe sahipse ve rakibi tarafından ele alınmamış yeni bir olguyu öngörüyorsa dikkate almaya değer bir teori olacaktır²¹¹.

Lakatos'un bilim felsefesi yaklaşımını diğerlerinden ayıran en önemli özelliği bilim tarihini yorumlamakta bir normatif yöntem geliştirmiş olmasıdır. Yani Lakatos'un

²¹⁰ Imre Lakatos, "History of Science and Its Rational Reconstructions", **Scientific Revolutions**, Ian Hacking (ed.), Oxford: Oxford University Press, 1981, ss. 107,124; Buğra, s. 316.

²¹¹ Imre Lakatos, "Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes", **Criticism and the Growth of Knowledge**, Imre Lakatos and Alan Musgrave (eds.), Cambridge University Press, 1970, s. 93; Alan F. Chalmers, **Bilim Dedikleri: Bilimin Doğası, Statüsü ve Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme**. 1. Basım, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008 ss. 79-80.

asıl odak noktası belirli bir ölçüt temelinde bilimin gelişmesini incelemek ve ampirik tarih gerçekleri karşısında sınanabilecek bir yaklaşım ortaya koymaktır. Başka bir deyişle Lakatos nesnel bir bilimsellik ölçütü olarak ileri sürülen ölçütün nesnelliği nereden kaynaklanmaktadır ya da normatif veya sübjektif değerlendirmelerin dışında onu nesnel bir ölçüt kılan nedir sorularına yanıt aramaktadır. Gerek mantıksal pozitivistlerin doğrulanabilirlik, gerek Popper'in yanlışlanabilirlik ölçütlerinin bu sorulara kolaylıkla yanıt veremeyeceğini, ama kendisinin geliştirdiği ölçütün diğerlerine kıyasla daha zengin ampirik içeriğe sahip olduğu ve tarih gerçekliklerini açıklamakta diğerlerinden daha başarılı ve üstün olduğu vurgusuyla bu sorulara yanıt verebildiğini ifade etmektedir. Ayrıca doğrulanabilirlik ve yanlışlanabilirlik kendi kendilerine uygulayabilecekleri bir ölçüt teşkil etmezken, yani ne mantıksal pozitivizm doğrulanabilir ne de Popper'in yanlışlamacılığı yanlışlanabilir özellik taşımazken, kendi yaklaşımının kendi ölçütleri içerisinde değerlendirilebileceğini iddia etmektedir²¹².

Lakatos'un yaklaşımı üç düşünce tarafından temellenmektedir. İlki bilimin lineer olmadığı, yani çeşitli paradigmalardan pek çok olayda bir arada varolduğunun görülmesidir. İkincisi uygun olmayan deneysel kanıtlar, Popper'in yanlışlamacılık çerçevesinin apaçıklığıyla bir genel yaklaşımın terk edilmesinin nedeni olamaz. Üçüncüsü ise daha iyi bir yaklaşım beklentisi olmadığı sürece, birikmiş yanlışlamalar veya anomaliler bile bilim insanlarının bir yaklaşımı terk etmelerine neden olmaz. Lakatosun metodolojik yaklaşımına göre, büyük bilimsel başarılar ilerici ve yozlaştırıcı problem kaymaları bağlamında değerlendirilen araştırma programlarıdır ve bilimsel devrimler bir araştırma programının diğerinin yerini alması sonucu oluşmaktadır. Lakatos'un metodolojisi yanlışlamacılık ve uylaşımıcılığın temel öğelerini bir araya getirerek bilimin yeni bir rasyonel yeniden inşasını sunmaktadır²¹³.

Lakatos'un başvurduğu bilimsel araştırma programları metodolojisi Popper'den daha az katı kurallar seti getirmekte ve teorilerin karşıt kanıtlara rağmen direnebileceklerine yer vermekle Duhem-Quine problemini dikkate almaktadır. Çünkü Lakatos tek tek kuramların değerlendirme için uygun birimler olduğunu reddeder,

²¹² Buğra, s. 317.

²¹³ Lakatos, *History of Science and Its Rational Reconstructions*, s. 115; Kevin D. Hoover, **The Methodology of Empirical Macroeconomics**, Cambridge University Press, 2001, s. 150.

uygun değerlendirme birimi olarak birbiriyle bağlantılı kuramlar kümesi veya bilimsel araştırma programlarını görmektedir. Poincare ve Duhem'in de uzun zaman önce tartıştıkları üzere hiçbir bilimsel hipotez tek başına doğrulanamaz veya yanlışlanamaz. Çünkü biz daima belli bir hipotezi yardımcı varsayımları ile birlikte test ederiz ve böylece asla hipotezin kendisini doğruladığımız ya da reddettiğimizden emin olamayız²¹⁴.

Lakatos' göre araştırma programı sorgulanamaz ilkelerden oluşan bir sert çekirdek ile bu sert çekirdekten elde edilen teorilerin oluşturduğu koruyucu kuşaktan meydana gelmektedir. Sert çekirdek bağlı bulunulan gelenekçe kabul edilmiş ve program içinde çalışan bilim insanlarından hiç kimsenin metodolojik kararlarıyla reddedilemeyecek varsayımlar setidir. Başka bir deyişle sert çekirdek temel yasalar, metafizik ön koşullar, hatta yasa olmayan gerçeklere dayalı iddialardan oluşmaktadır. Bütün araştırma programları sert çekirdek aracılığıyla karakterize edilmektedir. Eğer bir bilim insanı sert çekirdeği değiştirmeyi yeğlerse, bilim insanı otomatik olarak yeni bir araştırma programında çalışmayı seçmiş olur. Blaug'a göre Lakatos'un sert çekirdeği Schumpeter'in "vizyon" yaklaşımıyla benzerlikler taşımaktadır. Ayrıca ona göre Marx'ın ideoloji kuramı da sert çekirdeğin doğası hakkında tikel bir kuram olarak okunabilir. Bu kapsamda sert çekirdek vizyon, ideoloji, a priori doğrular, postülalar, aksiyomlar seti gibi anlamlara gelmektedir. Sözelimi Newton'un yerçekimi yasası ile dinamiğin üç yasası Newton'un araştırma programının katı çekirdeğini oluşturmaktadır. Gözlem veya deney sonucu ortaya çıkan durumla program arasında herhangi bir çelişki oluştuğunda, bunun öncelikle katı çekirdekten değil başka nedenlerden kaynaklandığı düşünülerek ad hoc ve yardımcı hipotezlerle söz konusu çelişki giderilmeye çalışılır. Yardımcı ve ad hoc hipotezlerin geliştirilmesine imkân tanıyan bu alan koruyucu kuşağı oluşturmaktadır. Dolayısıyla koruyucu kuşak sert çekirdeği meydan okumadan koruyan hipotezlerdir, sert çekirdeğin aksine değişebilir ve sınanabilir. Bütün sınama işlemi araştırma programının deneysel içerimlerinin verilerle ve birbirleriyle karşı karşıya getirildiği, tedirgin edildiği ve aşamalı şekilde düzeltilerek rafineleştirildiği koruyucu kuşakta gerçekleştirilmektedir. Koruyucu kuşağın sınanması ve düzeltilmesi uzun bir

²¹⁴ Dow, *Mainstream Economic Methodology*, s. 77; Blaug, *Kuhn versus Lakatos or Paradigms versus Research Programmes in the History of Economics*, ss. 155-156.

zaman içinde gerçekleşmekte ve çoğu zaman bir dizi problem kaymasını içermektedir. Bu kapsamda sert çekirdek bilimsel araştırma programının katı bileşenini oluştururken, koruyucu kuşak esnek bileşenini oluşturmaktadır²¹⁵.

Lakatos'un bilimsel araştırma programları metodolojisi bilimsel araştırma programlarını, onların yeni olguları başarılı şekilde tahmin etmedeki yetenekleri bağlamında değerlendirmeyi içermektedir. Lakatos'un bilimsel araştırma programı, kurallar setleri veya buluş yöntemleri (heuristics) olarak tanımlanmaktadır. Bunlar iki kategoride değerlendirilmektedir. Hangi araştırma yollarının uygunsuz olduğunu gösteren negatif buluş tekniği ile hangi araştırma yollarının meşru olduğunu gösteren pozitif buluş tekniği. Negatif buluş yöntemi araştırmacıları programın sert çekirdeğini sorgulamamaya yöneltmektedir. Yani sert çekirdeği araştırmaya engel olmaktadır. Programın içinde çalışan herhangi biri varsayımlar setine reddedilemez biçimde itibar etmektedir. Negatif buluş yöntemi programın gelişimi sırasında sert çekirdeğin değişikliğe maruz bırakılmaması ve böylece bozulmadan kalmasına hizmet etmektedir. Pozitif buluş tekniği ise araştırmanın yönetilmesini sağlayan kuralları içermektedir. Bu kurallar aykırılıkların üstesinden gelme ve programın geliştirilmesi yönündeki stratejiyi düzenlemektedir. Pozitif buluş tekniği bilim insanlarına nasıl çalışmalarını gerektiğini bildiren bir dizi öğüt olarak da tanımlanabilir. Bu kurallar üzerinde çalışılması anlamlı görülen konuları belirlemekte, kurama aykırılık gösteren gerçeklerin nasıl ele alınması gerektiğini tanımlayıp çelişkinin bir örneğini ya da özel bir duruma dönüşmesini sağlamaktadır. Pozitif buluş tekniği kısmen parçalı bir öneri setinden oluşmasının yanı sıra araştırma programının çürütülebilir varyantlarını geliştirir ve çürütülebilir koruyucu kuşağı inşa eder. Dolayısıyla araştırma programına bağlı olanların metodolojik kararlarıyla çürütülemez nitelikteki sert çekirdek, tümüyle metafizik inançların yanı sıra bir "yapılacaklar" ve "yapılmayacaklar" listesinden oluşan bir "pozitif buluş tekniği

²¹⁵ Dow, *Mainstream Economic Methodology*, s. 77; Roger E. Backhouse, "The Lakatosian Legacy in Economic Methodology", *New Directions in Economic Methodology*, Roger Backhouse (ed.), Routledge Publishing, 1994, s.174; Daniel M. Hausman, "Kuhn, Lakatos and the Character of Economics", *New Directions in Economic Methodology*, Roger Backhouse (ed.), New York: Routledge Publishing, 1994, s. 201; Blaug, *Kuhn versus Lakatos or Paradigms versus Research Programmes in the History of Economics*, s. 156-157; Eren, *İktisat Metodolojisi 'Nereden Nereye; 1950-1999'*, s. 10; Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, ss. 206; Redman, s. 36.

(positive heuristic)” ve bir de “negatif buluş tekniği (negative heuristic)” içermektedir²¹⁶.

Yukarıda ifade edilen gerek sert çekirdek gerek pozitif buluş tekniği unsurları bilimsel araştırma programları metodolojisini konvansiyonalizme yaklaştırmaktadır. Konvansiyonalistlerin bilim insanlarının çalışmalarında deney ve gözlemden bağımsız olarak gelenekleri izleyerek aldıkları kararların ağırlığına ilişkin vurguları, Lakatos’un sert çekirdek ve pozitif buluş tekniği unsurları ile karşılanmaktadır. Aynı şekilde geleneksel olarak kabul edilen ve metodolojik kararlarla reddedilemeyecek katı çekirdekle birlikte, kuramların kendileri ile çelişen gerçekler yoluyla değil de pozitif buluş tekniğinin belirlediği kurallar yoluyla değiştirilebilmesi, Lakatos’un yaklaşımını deneylerin varlığını reddeden konvansiyonalist görüşe yaklaştırmaktadır. Ayrıca Lakatos’un yaklaşımının önemli bir özelliği de bilimsel çalışmayı etkiledikleri reddedilmese de bilimsellik ölçütleri geliştirilirken yer verilmeyen, sözgelimi bilim insanlarının değer yargıları gibi unsurların yöntem tartışmalarının bir parçası haline getirilmesidir. Halbuki Popper bilim insanlarının değer yargılarını buluş ortamı ile sınırlamış ve sinama ortamının dışında bırakmıştır²¹⁷.

Lakatos bilimin gelişmesiyle ilgili rasyonaliteyi şöyle ifade etmektedir. Araştırma programları statik değildir. Yeni olgular keşfedilir, yeni problemler ortaya çıkar ve aykırılıklar karşısında koruyucu kuşak değişikliğe uğrar. İşte Lakatos araştırma programlarının zaman içerisinde gösterdikleri değişimlere göre değerlendirilebileceğini savunmaktadır. Ona göre eğer değişiklikler programa anomalilere ilişkin daha fazla açıklama yapma imkânı sağlamıyorsa program yozlaştırıcı olarak adlandırılır. Diğer taraftan eğer değişiklikler sadece anomalileri açıklamaz aynı zamanda yeni, o güne kadar beklenmedik gerçekleri öngörürse program ilerici olarak adlandırılacaktır. İlerici programın tutarlı olduğu ve yeni olguların keşfine götürdüğü ifade edilirken, yozlaştırıcı programda teoriler sadece bilinen gerçeklere uygun hale getirmek için üretilirler. Yani bu değişiklikler ilerici ya da yozlaştırıcı sorun kaymalarını temsil etmektedir. Başka bir deyişle Lakatos’un metodolojisinin kural koyucu içeriğini problem kaymalarına ya

²¹⁶ Backhouse, *The Lakatosian Legacy in Economic Methodology*, s. 174; Buğra, s. 319; Blaug, *İktisatta Yöntem*, s.38; Caldwell, *Beyond Positivism*, s. 87; Redman, s. 36; Chalmers, ss. 124- 127.

²¹⁷ Buğra, ss. 319-320.

ileriye götürücü ya da yozlaştırıcı olarak değerlendirme ölçütü getirmesi oluşturmaktadır. Belirli bir araştırma stratejisinin kuramsal olarak geliştirici olması, ancak programın başarılı formülasyonunun kendinden öncekilere göre aşırı ampirik içeriğe sahip olması, yani yeni gerçekleri öngörmesiyle mümkündür. Ampirik olarak ilerici olmak ise ancak bu yeni olguların ya da aşırı ampirik içeriğin onaylanmış olmasıyla mümkündür. Dolayısıyla Lakatos'un metodolojisine göre büyük bilimsel başarılar araştırma programlarının ilerici ve yozlaştırıcı problem kaymaları bağlamında değerlendirilmeleri ile gerçekleşmektedir ve bilimsel devrimler bir araştırma programının yerine bir başkasının geçmesiyle meydana gelmektedir. İlerici ve yozlaştırıcı problem kaymaları yukarıda ifade edilen kurallar çerçevesinde belirlenmekte ve bir araştırma programının başarısı buna göre değerlendirilmektedir. Böyle bir değerlendirme açıkça uzun dönemli bir meseledir ve bu anlamda bir araştırma programının başarılı ya da başarısız olarak değerlendirilmesinde “anlık rasyonellik” yoktur. Lakatos'un metodolojik pozisyonu yöntembilimcilerin dikkatini bir dizi teorinin zaman içindeki gelişmesine odaklaması yönüyle benzersizdir. Bu yaklaşımın en önemli içerimi teori değerlemesinin anlık olamayacağı, teorilerin bir bütün sistem olarak onların tarihsel evrimleri içinde değerlendirilmeleri gerektiğidir. Bir zaman boyutunun yanı sıra teori seçiminin doğasını da değiştirmektedir. Öncelikle bilimin empirik tarafı uzun dönemde karakterize edilmektedir. Lakatos'un metodolojisi sofistike yanlışlamacılıktan kaynaklanan nedenlerle konvansiyonalizmi aşan daha katı bilimsellik ölçütleri kazandıran özellikler taşımaktadır. Lakatos konvansiyonalist görüş gereği bir kuramın reddedilerek yerine yeni bir kuramın geçisini sağlayan kesin deneyimlerin sözcüğü konusu olmadığını söylemekle birlikte, neden bir araştırma programının kendinden öncekine tercih edildiğini geriye dönük olarak açıklayacak bir mekanizma geliştirmiştir. Yozlaşan programlar yerlerini ilerici araştırma programlarına bırakacaklardır. Yozlaşmayı ya da ilerlemeyi belirleyen unsur ampirik içeriktir. İlerici programlar açıkladıkları yeni gerçeklerle ilerlerler. Yozlaşan programlar ise ampirik gerçeklerden bağımsız olarak gelişirler, açıklanması gereken yeni gerçekler ise ad hoc varsayımlar aracılığıyla kuram kapsamına alınırlar²¹⁸.

²¹⁸ Backhouse, *The Lakatosian Legacy in Economic Methodology*, s. 174; Blaug, *Kuhn versus Lakatos or Paradigms versus Research Programmes in the History of Economics*, s. 156; Lakatos, *History of Science and Its Rational*

Lakatos'un ilerici ve yozlaştırıcı araştırma programları görüşü önemlidir. Çünkü o bu ayrımın bilimi sahte bilimden ayırmadaki önemine vurgu yapmaktadır. İlerici ve yozlaştırıcı program ayrıca bilim insanlarının bir araştırma programından bir başkasına bağlılıklarını değiştirmeleri anlamındaki devrimci değişiklikleri açıklamak bakımından da temeli oluşturmaktadır. Sözü edilen ilerici ve yozlaştırıcı bilimsel araştırma programları arasındaki ayrım mutlak değil, görecelidir. Dahası zaman içerisinde belli bir noktada değil, bir zaman periyodunda uygulanabilir. Bu nedenle de bilimsel araştırma programları ilk ve son olarak bilimsel değildir. İlerici bir araştırma programı sonradan yozlaştırıcı bir duruma geçerek bilimselliğini sona erdirebilir ya da tersi söz konusu olabilir. Böylece bilim ile bilim olmayanı ayırmada bir ölçüte sahip oluruz. Ölçütün kendisi de tarihseldir ve zaman içerisinde düşüncelerin evrimini zorunlu öğelerinden biri olarak içermektedir²¹⁹.

Lakatos'un getirmiş olduğu ölçüt, bilimin geçmişteki gelişmesini değerlendirmek ve yine bilim insanlarının geçmişte yapmış oldukları kuram tercihlerini açıklamakta yararlıdır. Ancak şimdiki zamanda ilerici ve yozlaşan programlar arasında bir ayrım yapmak hususunda başarılı olduğu söylenemez. Esasen Lakatos'un yaklaşımında mantıksal pozitivistler ya da Popper'de olduğu gibi kesin kuram tercihleri yöntemleri ve uygulanması gerekli bilimsellik ölçütlerinden çok bir dizi "bilimsel ahlak" kuralı bulunmaktadır. Bunlardan biri bağlı bulunulan programın yozlaşp yerini ilerici bir programa bırakabileceği, bu anlamda bilimsel çalışmalarda mutlak doğruların bulunmadığının bilinerek çalışılması gerektiğine vurgu yapan alçakgönüllülüktür. Diğer de kuramla çelişen gerçekler karşısında programın hemen terk edilmemesi, gelişmekte olan programlara büyüme aşamasında şans tanınması gereği anlamında inatçılıktır. Ancak Lakatos inatçılığın bilimsel dürüstlikle birlikte yer aldığı sürece bilimsel gelişmeye katkı sunabileceğini ileri sürmektedir. Kuhn ve Feyerabend bir programın başarısızlıklarının mutlaka onun yozlaştığının göstergeleri olarak ele alınamayacağından hareketle, bir programın yozlaştığına nasıl karar verileceği yönünde Lakatos'un yaklaşımında boşluk bulunduğu şeklinde eleştiri getirmektedirler. Lakatos

Reconstructions, s. 115; Buğra, ss. 320-321; Caldwell, *Popper'i Netleştirmek*, s. 206; Redman, s. 37; Caldwell, *Beyond Positivism*, ss. 87-88.

²¹⁹ Pheby, s. 57; Blaug, *Kuhn versus Lakatos or Paradigms versus Research Programmes in the History of Economics*, s. 156.

ampirik içeriğin yozlaşan programları ilerici programlardan ayıracak bir ölçüt olarak yeterli olduğunu ileri sürerek bu eleştiriye cevap vermektedir. Ancak bu ölçüt geriye dönük değerlendirmelerde yararlı iken, şimdiki zamanda yer alan programların değerlendirilmesinde bu ölçütün kullanılabilmesi belirli bir zaman sınırı gerektirmektedir. Yani başarısızlıkların büyüme evresine denk düşen ve hoşgörülle karşılanması gereken başarısızlıklar olarak mı, yoksa yozlaşma göstergesi olarak mı değerlendirileceği bir hoşgörü süresi gerektirmektedir. Lakatos'un yaklaşımında ise böyle bir süre belirtilmemektedir. Feyerabend böyle bir süre belirtilmiş olsa dahi, sözgelimi on sekiz ay boyunca başarısızlığa uğrayan bir programın yozlaşan bir program olduğu ileri sürüldüğünde bu kez neden sürenin bir yıl ya da iki yıl olmadığı yönünde soruların kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Bir süre belirlenmedikçe Feyerabend'e göre Lakatos'un ölçütleri "laf süslemeleri"nden ibaret kalacaktır²²⁰.

B. İktisatta Bilimsel Araştırma Programları

Lakatos'un bilimsel araştırma programları metodolojisi 1980'lerde iktisat metodolojisine olan ilginin yükselmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kuhn'un ve Lakatos'un görüşlerinin iktisatla olan ilişkisine dair erken keşifler söz konusu olsa da, anahtar çalışma tartışmalı biçimde Latsis tarafından derlenmiş "İktisatta Yöntem ve Değerlendirme" isimli kitaptır. Bu kitapta birkaç seçkin iktisatçı iktisadi bilginin nasıl büyüdüğü meseleleri ile uğraşmış ve bilimsel bilginin nasıl değerlendirileceğine ilişkin erken dönem metodoloji tartışmalarında Lakatos'un görüşlerinin neredeyse verimsiz olduğu üzerinde durmuştur. Bu kitaptan sonra on yıl boyunca Lakatos metodolojisi Popperci yanlıslamacılık taraftarı Blaug tarafından büyütülmüş ve iktisat metodolojisi tartışmalarının başlıca odağı haline gelmiştir. İktisat metodolojisi üzerine çalışanların bir kısmı Lakatosçu metodolojinin iktisatta kullanışlı olmadığını savunurken pek çok iktisatçı da Lakatos'un görüşlerini yararlı bulmaktadır. Diğer taraftan iktisat tarihçilerinin çoğu Lakatos'un yaklaşımını iktisadi bilginin büyümesini anlamakta önemli bir kavramsal araç olarak kabul etmektedir. Sözgelimi iktisatta Lakatosçu ilerleme tipini savunan De Marchi, böyle bir teorinin ekonomik düşüncelerin gelişimini

²²⁰ Buğra, ss. 321-323; Caldwell, *Beyond Positivism*, s. 88-89; Redman, s. 40.

açıklamakta kullanışlı bir çerçeve sunduğunu ileri sürmektedir. Backhouse da benzer şekilde Lakatos'un ekonomik bilginin büyümesini anlamak için değerli bir başlangıç noktası sağladığını belirtmektedir²²¹.

Bir düşünce tarihçisi olarak iktisatçıların teorilerinin değerlendirilmesiyle ilgilenen Blaug bir ikilemeyle yüz yüze gelmiştir. Popper'in normatif bilim felsefesi çok katı, Kuhn'un rölativizmi ise çok yumuşaktır. Bu anlamda Blaug'a göre hem kural koyucu olarak güçlü hem de betimsel olarak yeterli bir metodolojik program sağlayan Lakatos'un bilimsel araştırma programları metodolojisi bu ikilemi aşmış gözükmektedir. Lakatos'un metodolojisi açık bir biçimde kural koyucu bir içerik taşımaktadır. Araştırma programlarının değerlendirilmesi bakımından ya ilerici ya da yozlaştırıcı biçiminde belirgin bir ölçüt sağlamaktadır. Ayrıca Lakatos metodolojisinin parlak bilimsel başarıların geçmiş olaylarının yanı sıra güncel pratiğin en iyi örnekleri için de anlam ifade edebileceğini düşünmektedir. Hands Popper'in doğa bilimleri ve sosyal bilimler metodolojisi üzerine yazdıklarından hareketle iki Popper arasında bir ayrım yapmaktadır. Popper_n yanlışlamacı, Popper_s bir durumsal analiz taraftarıdır ve bu iki Popper arasında belirgin bir tutarsızlık vardır. Çünkü Popper_n her türlü ad hoc teori düzenlemesinin karşısında yer alırken, Popper_s durumsal analizin tahminleri ile asıl sonuçlar örtüşmediğinde; sosyal bilimciye ya durumun betimlemesini ya da mantıklı bir ajanın ne yapacak olduğu analizini yeniden gözden geçirmeyi tavsiye etmektedir. Yani sosyal bilimciyi rasyonalite postülasını reddetmekten alıkoymaktadır. Blaug'un Popper'in bu açıkça görülen tutarsızlığına çözümü Lakatosçu çerçevede durumsal analizin yeniden inşa edilmesidir. Latsis'e göre rasyonalite postülası neoklasik iktisadın sert çekirdeğinin bir parçası olarak görülmektedir²²².

Hands'e göre Lakatos'un yaklaşımının iktisatçıların ilgisini çekmesinin temel sebebi, bilimi diğer tiplerdeki aktivitelerden ayırmakta yanlışlamanın ve çürütmenin önemini azaltmasıdır. Popper'den farklı olarak Lakatos programı, yanlışlamacılık ve iktisadın fiili uygulamaları arasındaki uyumsuzluk alanlarında iktisatçıların lehine başarı

²²¹ Backhouse, *The Lakatosian Legacy in Economic Methodology*, ss. 173,188; Stavros A. Drakopoulos, and Anastassios Karayiannis, "A Review of Kuhnian and Lakatosian 'Explanations' in Economics", **History of Economic Ideas**, Vol. XIII, No. 2, January 2005, s. 63.

²²² Bruce J. Caldwell, "The Methodology of Scientific Research Programmes in Economics: Criticisms and Conjectures", **Economics Culture and Education: Essays in Honour of Mark Blaug**, G. K. Shaw (ed.), London: Edward Elgar, 1991, s. 97-98.

kazanmayı mümkün kılmaktadır. Yanlışlanamaz sert çekirdeğin varlığı, yanlışlamadan çok doğrulamanın tercih edilmesi ve teorik ilerlemeye verilen önem iktisatçılara kendi disiplinleri bakımından uygun düşmektedir. Hands, ekonomistlerin Popperci yanlışlamacılıktan çok daha yumuşak olması nedeniyle Lakatosçu fikirlere başvurmalarının uygun olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü bu fikirler iktisatçıların mevcut pratiklerini savunmak için kullanılabilirler. İktisatçılar için bilimsel araştırma programları metodolojisinin çekiciliğini oluşturan ikinci husus teori değişiminin içsel açıklamaları üzerinde durmasıdır. Teori değişiminin ortaya çıkmasını niteleyen araştırma programındaki problem kaymalarının içsel dinamiklerinin açıklanması Lakatos'un temel motivasyonlarından biridir. Bilimsel araştırma programları metodolojisinin iktisatçılara çekici gelmesinin belki de daha az önem taşıyan üçüncü nedeni ise, bir bilimsel devrim sırasında meydana gelen sözde Kuhncu kayıp ya da kesintileri dikkate almasıdır. Bilimsel devrimler sırasında sıklıkla yeni teori kendinden önceki teorinin açıklayabildiği belirli bir sınıf olguya hitap etmekte başarısızdır. İktisatta da böyle Kuhncu kayıp vakaları boldur. Ancak Lakatos'un "ilerleme" kriterine dayanarak iki teori arasında böyle kayıpların mevcudiyetinde dahi bilimsel devrim sonrası gelen teorinin kendinden önceki teori üzerinde bir ilerici problem kayması oluşturması tamamen mümkündür. Yani Lakatos'un metodolojisi Kuhn'un aksine bilimsel teorilerin dinamik ve sürekli gelişen varlıklar olduğunu açıkça ortaya koymaktadır²²³.

Yanlışlamaya ilişkin zorluklar ve bilginin büyümesi konusunda Lakatos'un görüşleri ile somut iktisat bilimi arasında bir yakınlaşma söz konusudur. Doğal bilimlerden ayrı olarak iktisatta durağan zamanın söz konusu olmaması, deney yapma zorlukları gibi nedenlerle her zaman yanlışlama olanaklı değildir. Sözelimi paranın içselliği dışsallığı tartışmalarında hiçbir görüş diğerini yanlışlayamamakta, her zaman kendileri haklı çıkmaktadır. Bu anlamda iktisatta ampirik içerik ya da öndeyiden çok meydana gelme ve açıklama ilişkisi geçerlilik taşımaktadır. Bilgi büyümesi yalnızca ampirik içeriğe indirgenmediği takdirde, sözü edilen tartışmaların yeni fikirleri,

²²³ Backhouse, *The Lakatosian Legacy in Economic Methodology*, ss. 179-180; Wade D. Hands, "Second Thoughts on Lakatos", *History of Political Economy*, Vol. 17, No. 1, 1985, ss. 38-40; Redman, s. 143.

hipotezleri ortaya çıkarması ve kavramlara açıklık getirmesi de bilgi büyümesi olarak değerlendirilebilir²²⁴.

Lakatos'un iktisatta yöntem açısından diğer önemli bir yönü Friedman'ın enstrümentalizm görüşü üzerinedir. Friedman'a göre önemli olan varsayımların gerçekliği değil, hipotezlerin öndeyi gücüdür. Bu anlamda Friedman'ın enstrümantalizm anlayışında önemli olan kuramların doğru ya da yanlış olmaları değil, öndeyi aracı olmalarıdır. Varsayımların gerçekliğini Lakatos'un sert çekirdek yaklaşımı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Lakatos'ta da bir teori veya araştırma programı en iyi durumda "dünyanın gerçekte nasıl olduğunu" ifade eden bir tasvirde çok, yeni olguları keşfetmeye imkân tanıyan yetenekli araçlar olarak görülmektedir. Lakatos programında sert çekirdek metafizik öğeyi, inançları oluşturmaktadır ve bu nedenle sınanmamaktadır. Bu açıdan Mises ve Robins'deki a priorizme yani aksiyomların mutlak doğruluğuna karşılık gelmektedir. Dolayısıyla neo klasik iktisada getirilen somut dünyada rasyonelliğin, dengenin olmadığı yönlü eleştiriler anlamsızlaşmaktadır²²⁵.

Latsis bilimsel araştırma programları metodolojisinin ekonomik analizdeki gelişmelerin değerlendirilmesi ve betimlenmesi açısından şimdiye kadar mevcut olan iktisat metodolojilerine kıyasla daha iyi olduğunu ileri sürmektedir. Bununla ekonomik analiz tarihi ve metodolojisinin tüm önemli sorunlarını çözeceğini iddia etmediğini, sadece değerlendirme ve betimlemede alternatif metodolojik çerçevelerden daha donanımlı olduğunu savunduğunu belirtmektedir. Latsis bilimsel araştırma programları metodolojisinin, bir araştırma programının metot ve temel önermelerinden vazgeçemedeki isteksizliği, anomalilere ve çürütmelere karşı müsamaha göstermesi ve ad hoc hipotezler üzerine bir katı engel getirmedeki ısrarı ile a priorizm, yanlışlamacılık ve uylaşımıcılığın avantajlarının üçünü birden tek bir metodolojik çerçevede barındırdığını iddia etmektedir. Latsis sert çekirdek, koruyucu kuşak ve pozitif buluş tekniğinin içerikleri arasında ayırım yapmakta pek çok zorlukla karşı karşıya kaldığını

²²⁴ Eren, *İktisatta Yöntem*, ss. 120-121.

²²⁵ Eren, *İktisatta Yöntem*, s. 123; Chalmers, s. 203.

ifade etmektedir. Ona göre neoklasik iktisadın sert çekirdeği dört önermeden oluşmaktadır. Bunlar²²⁶:

1. Karar vericiler ekonomik durumlarının özellikleriyle ilgili doğru bilgiye sahiptirler.
2. Karar vericiler sahip oldukları durumun bilgisi çerçevesinde en iyi mevcut seçeneği tercih ederler.
3. 1 ve 2'nin sonucu olarak durumlar bir içsel mantık üretirler ve karar vericiler durumun mantığına uygun biçimde davranırlar.
4. Ekonomik birimler ve yapılar istikrarlı ve eşgüdümlü davranış gösterirler.

Coast ise neoklasik iktisadın sert çekirdeğini talep analizi çerçevesinde değerlendirmiştir. Ona göre talep analizi araştırma programının sert çekirdeğini²²⁷:

1. İktisat teorilerinin soyut, statik ve biçimsel olarak genel oluşu,
2. Temel varsayımların basit, benzer tarzda ve değişmez olması ve onların ne gerçek ne yanlışlanır oluşu,
3. Tüketicilerin toplam faydalarını maksimize etmeyi amaçladıklarının varsayılması,
4. Tüketicilerin sınırlı gelire sahip olmaları,
5. Tüketicilerin sınırsız isteklere sahip olmaları, fakat tüketilen her birim maldan elde edilen marjinal faydanın azalıyor oluşu,
6. Herkesin pazar şartları, mal ve hizmetlerin fiyatları hakkında tam bilgiye sahip olması,
7. Tüketicilerin gelirlerinin alternatif kullanımları açısından rasyonel hesaplamalar yapmaları,
8. Bireyin kararının diğer bireylerin kararından bağımsız oluşu oluşturmaktadır.

²²⁶ Spiro J. Latsis, "A Research Programme in Economics", **Method and Appraisal in Economics**, Spiro J. Latsis (ed.), London: Cambridge University Press, 1976, ss. 2,3,22; Pheby, s. 61.

²²⁷ Alfred W. Coast, "Economics and Psychology: The Death and Resurrection of a Research Programme", **Method and Appraisal in Economics**, Spiro J. Latsis (ed.), London: Cambridge University Press, 1976, s. 53.

Fulton iktisatçıların Lakatos yorumunu eleştirmekte ve Lakatos'un yaklaşımına önvarsayımlar dediği ekstra bir unsur eklenmesi gerektiğini savunmaktadır. Önvarsayım dediği ifadeler sert çekirdeğin çerçevesinden önce yapılmış kesin olmayan açıklamalardır. Ona göre sert çekirdek genel değildir, önvarsayımlar geneldir. Üretim fonksiyonunu dikkate alan Fulton'a göre neoklasik araştırma programının önvarsayımları şöyle ifade edilmiştir:

1. Merkezi iktisadi problem kıt kaynakların alternatif kullanımlar arasında tahsis edilmesidir.
2. İktisadi kuramlar soyut ve tümdengelimci modeller üzerinde temellenen genel kuramlardır.
3. Ekonomik teori tüketici, firma gibi bireysel varlıklar üzerinde temellenmektedir.
4. Bu bireysel ajanlar ekonomik durumları ve şartlarına ilişkin tam bilgiye sahiptirler.
5. Her birey rasyonel hareket etmektedir
6. Her birey bir maksimizasyona ulaşma ajanıdır.
7. Ekonomik teori esasen karşılaştırmalı statik denge ile ilgilidir.
8. İktisat kuramı pozitif bilim geleneği içerisinde yer almaktadır.
9. Teoriler sözlü açıklamanın yanı sıra mümkün olduğu kadar mükemmel düzeyde matematiksel biçimde sunulmalıdır²²⁸.

Blaug Lakatos'un görüşlerini iktisadi düşünce tarihi ile ilişkilendirerek Keynes'in araştırma programının gerçek bir Lakatosçu program olduğunu savunmaktadır. Blaug Lakatos'un yaklaşımının Keynesçi devrimin rasyonel olarak yeniden inşasında kullanılabileceğini ileri sürmektedir. Hands Keynesyen programın katı manada bir Lakatosçu ilerici program olmadığı karşı tezini savunmaktadır. Bu tez karşısında Blaug Keynesyen araştırma programının yeni olgular dizisi öngörmesiyle 1950'li yıllara kadar "ilerici" bir araştırma programı olduğu şeklinde cevap vermektedir. Aynı şekilde Lipsey de Keynesyen makro iktisadi günümüzde de geçmişteki iyi performansıyla güçlü öngörüler sağlayan ilerici bir araştırma programı olarak

²²⁸ Pheby, s. 62-63; Eren, *İktisatta Yöntem*, s. 126; Drakopoulos and Karayiannis, s. 14.

değerlendirmektedir. Blaug'a göre Keynesyen sistemin esas yeni öngörüsü ani harcama çarpan değerinin birden büyük olmasıdır. Keynes'in Genel Teori'de geliştirmiş olduğu tüketim fonksiyonunda marjinal tüketim eğiliminin sıfırla bir arasında bir değer alması ve ortalama tüketim eğiliminden küçük olması, gelir yükseldikçe düşen bir tüketim fonksiyonu oluşu onu öteki tüketim fonksiyonlarından ayırt eden yeni olgular olarak ifade edilebilir. Aynı şekilde yatırımların faiz esnekliğinin çok düşük olması, para talebinin faiz esnekliğinin çok yüksek oluşu, toplumun geliri yükseldikçe ortalama tüketim eğiliminin düşeceği öngörülerini yeni olgular dizisini oluşturmaktadır. Ancak Blaug'a göre 1950'li yıllarda tasarruflar düşüş gösterirken gelirden sabit ortalama tasarruf eğiliminin ortaya çıkması, buna bağlı olarak Duesenberry'nin görece gelir hipotezini, Friedman'ın sürekli gelir hipotezini ve Modigliani'nin yaşam boyu gelir hipotezini geliştirmesi Keynesçi araştırma programının yozlaşmasına sebep olmuştur. Ayrıca Blaug 1960'larda tek bir istikrarlı Phillips eğrisinin olmadığını ortaya çıkmasıyla parasalcılığın yeni olgular üreten bir araştırma programı olduğunu ileri sürmektedir²²⁹.

Blaug insan sermayesi kuramının Lakatosçu bir tarzda geliştiğini ve tüketici davranışı teorisi, firma teorisi, marjinal verimlilik teorisi, genel denge teorisi gibi daha kapsamlı neoklasik araştırma programı içinde yer alan bir alt program olduğunu ifade etmektedir. Blaug'a göre bu programın sert çekirdeği, insanların kendileri için sadece eğlenmek için değil aynı zamanda gelecekte parasal ya da parasal olmayan getiriler elde etmek üzere çeşitli biçimlerde harcama yapmalarıdır. Sağlık bakımı alma, ek eğitim alma, en yüksek ücreti elde etmek adına zaman harcıyarak iş araştırma ve bilgi toplama, daha iyi fırsatlar yakalamak adına göç etme, düşük ücret ancak yüksek öğrenme olanağı olan işleri tercih etme gibi olgular tüketimden daha çok yatırım olarak değerlendirilebilir. Bu olgular karar vericinin şu anki eylemlerini haklı çıkarmak adına ileriye bakıyor olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. İnsan sermayesi araştırma programının koruyucu kuşağı ise çok sayıda insan sermayesi kuramlarından oluşmaktadır²³⁰.

²²⁹ Blaug, *İktisatta Yöntem*, ss. 227-228; Drakopoulos. and Karayiannis, s. 13.

²³⁰ Blaug, *İktisatta Yöntem*, ss. 231-232; Roy E. Weintraub, **General Equilibrium Analysis: Studies in Appraisal**, University of Michigan Press, 1993, s. 46.

Cross ise monetarizmin gelişiminin Lakatosçu süreçteki bir takım düzenlemelerle Lakatosçu çerçevede açıklanabileceğini göstermiştir. Ona göre 1953-1973 arası dönemde artan deneysel içeriği ile monetarist yaklaşım ilerici iken, 1973-1981 arası dönemde hem deneysel hem teorik yozlaşmaya uğramıştır. Benzer biçimde Maddock rasyonel beklentiler makro iktisat programının Lakatosçu bir tarzda geliştiğini ileri sürmektedir. Bunlara ilaveten Backhouse Lakatosçu programın modern makro iktisatta terk edilmemesi gerektiğini, ancak daha büyük çeşitlilikte araştırma programına izin veren bir değiştirilmiş bilimsel araştırma programları metodolojisinin iktisatta kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Weintraub ise Neo-Walras araştırma programının Lakatosçu anlamda kolaylıkla incelenebileceğini iddia etmektedir. Neo-Walrasyen tipi genel denge analizinin temel Lakatosçu özellikler gösterdiğini tartışmış ve eğer herhangi bir Lakatosçu program iktisatta yer alıyorsa, Neo-Walrasçı programın mutlaka listede bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Vint klasik ücret fonu teorisinin doğuş, başarılı varoluş, yozlaşma, reddetme ve terk etme sürecini göstermekte Lakatosçu metodolojiyi kullanmaktadır. Ayrıca Lakatosçu çerçevenin genelde iktisat tarihindeki pek çok soruna özelde klasik ücret fonu teorisine yaklaşmakta bir hareket noktası ve analitik araçlar sağladığını savunmaktadır²³¹.

İktisatçılar arasında çok fazla etkili olduğu iddia edilse de Lakatosçu görüşlerin iktisadi bilginin büyümesine uygulanması üzerine oldukça detaylı eleştiriler getirilmektedir. Daha genel olan eleştiri bir Kuhn pratiğine benzemesi ve Lakatos görüşlerinin başlıca fiziğe referansla geliştirilmiş olduğu gerçeğine işaret etmesidir. Buradan hareketle Leijonhufvud ve Hutchison gibi pek çok iktisatçı iki disiplin arasında çok ve önemli farklılıklar bulunduğu inandırmakta ve bunun Lakatos metodolojisinin iktisada uygulanmasını son derece sorunlu hale getirdiğini savunmaktadırlar. Genel eleştirinin dışında ekonomi biliminin ilerlemesi için Lakatosçu açıklamayla ilgili olarak özel girişimler de bulunmaktadır. Bunlar; sert çekirdeğin gevşekliği, terminolojide belirsizlik, iktisadın ilerlemesini açıklamakta uygun olmama, deneysel testin problemleri ve mevcut durumun haklılığını gösterme olarak sayılabilir²³².

²³¹ Drakopoulos and Karayiannis, ss. 16-18; Weintraub, s. 110-111.

²³² Drakopoulos and Karayiannis, s. 19.

Maki Lakatos'un sert çekirdek kavramının iktisada uygulanmasının çok dar olması yönünde eleştiriler getirmektedir. Benzer biçimde Hoover de yeni klasik iktisadın değişmez bir sert çekirdek hipotezleri seti bağlamında karakterize edilemeyeceğini savunmaktadır. Yeni klasik makro iktisadın benzersiz bir araştırma programı olmadığını, daha geniş bir Walrasçı programın parçası ya da bütün neoklasik iktisadı içeren bir programın parçası olarak değerlendirilebileceğini iddia etmektedir. Hausman, Weintraub'un genel denge teorisine Lakatos programını uygulaması açısından eleştiri getirmektedir. O genel denge teorisinin bazı sert çekirdek önermelerinin Marksist ve Kurumsalcı iktisatçılar gibi alternatif okulların temsilcileri tarafından da kabul edildiğini savunmaktadır. Ayrıca sert çekirdek, eksik ya da geçişsiz tercihler gerektiren Neo-Walrasçı açıklamalar nedeniyle tercihlerin tam veya geçişli olduğu iddiasını içeremez²³³.

Bazı tarihçiler Kuhncu bağlamda olduğu gibi Lakatosçu çerçeveye eleştiri getirmektedir. Bu anlamda Redman Lakatosçu terimler kullanan iktisatçılarca ortaya konulan çalışmalara değinmekte ve araştırma programı teriminin kullanımında bir karışıklığın olduğunu göstermektedir. Öyleki Lakatosçu yaklaşımı savunanlar bile bu terimlerin kullanımı ve kesin anlamıyla ilgili olarak iktisatçılar arasında bir kafa karışıklığı olduğunu itiraf etmektedirler. Bir başka eleştiri hattı da Lakatosçu metodolojinin kabulünün iktisadi ilerlemenin açıklamasında yeterli olmadığı üzerine odaklanma yönündedir. Hands Lakatosçu yaklaşımın iktisadi bilginin büyüme sürecine uygun düşmediğini, bu durum göz önüne alındığında da bilimsel araştırma programları metodolojisinin değiştirilmiş bir versiyonunun gerekli olduğunu savunmuştur. Daha spesifik olarak Hands yeni gerçekler kriterinin iktisada uygulanmasının çok katı olduğuna inanmaktadır. Ona göre sözgelimi Keynesyen iktisadın başarısı onun empirik içeriği yüzünden değil, sosyal faktörlerin üzerinde durmasındandır. Aynı görüş Keynes'in öngördüğü bazı gerçeklerin yanlış olduğunu düşünen Caldwell tarafından da desteklenmektedir²³⁴.

Bir başka eleştiri noktası teorilerin deneysel sınamasına ilişkindir. İktisatçıların teorilerin kuramsal eleştirisini üretmekte çok başarılı oldukları ileri sürülmektedir. Bu

²³³ Hoover, s. 152; Drakopoulos and Karayiannis, s. 19.

²³⁴ Redman, s. 145; Drakopoulos, and Karayiannis, ss. 19-20.

anlamda deneysel olmayan eleştirinin deneysel eleştiriden çok daha etkili olduğu savunulmaktadır. Lakatos'un öndeyi ve gerçekleri doğrulama üzerine yaptığı vurgu iktisattaki eleştiri alanının çok fazla daraltıldığını ortaya koymaktadır²³⁵.

Bir diğer eleştiri ise Lakatosçu görüşlerin egemen teorilerin haklı çıkarılmasına hizmet ettiği iddiasıdır. Hands Popperci yanlıslamacılığa kıyasla Lakatos'un görüşlerinin daha yumuşak olması nedeniyle iktisatçılara daha fazla hitap ettiğini ve bu nedenle iktisatçıların mevcut iktisadi uygulamaları ve teorileri savunmada Lakatosçu görüşleri kullandıklarını ileri sürmektedir. Aynı şekilde Mirowski de Lakatos yönteminin temel olarak mevcut bilimsel durumun doğrulanmasına hizmet ettiğini savunmaktadır. De Marchi tarafından da aynı argüman desteklenmektedir. Özellikle yeni olguların tahmininin kullanımına dayalı Lakatosçu pozisyon, 1953 yılında metodoloji konusundaki etkili çalışmasıyla Friedman tarafından savunulan görüşlere çok yakındır. Backhouse'a göre yeni olguların tahmini Lakatos öncesi iktisadın tarihinde mevcuttur ve zaten bir değerlendirme kriteri olarak kullanılması nedeniyle Lakatos'un iktisatçıların çekici bulunması akla yatkındır²³⁶.

VI. POST-POZİTİVİZM SONRASI AŞAMA: ELEŞTİREL GERÇEKÇİLİK

A. Bilim Felsefesinde Eleştirel Gerçekçilik

Sosyal bilimlerde yukarıda da değinildiği üzere pozitivistlere karşı çeşitli tepkiler gelişmiş ve yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bilimsel gerçekçilik, gerçeğin gözlenebilir olgularla sınırlayan pozitivist bilim anlayışına ve gerçeğin dilsel ve

²³⁵ Drakopoulos and Karayiannis, s. 20.

²³⁶ Backhouse, *The Lakatosian Legacy in Economic Methodology*, s. 181; Drakopoulos and Karayiannis, s. 20-21.

söylemsel olduğunu iddia eden post-pozitivist yaklaşımlara yöntembilimsel bir alternatif olarak Roy Bhaskar tarafından geliştirilmiş bir bilim felsefesidir. Yani bilimsel gerçekçiliğin, hem görgülcülüğe hem de idealizme bir karşı çıkış olduğu ileri sürülebilir. Bu yaklaşım doğa bilimlerinde eleştirel doğalcılık (critical naturalism) ya da aşkın gerçekçilik (transcendental realism) gibi terimlerle anılırken, sosyal bilimlerde uygulanan şekline eleştirel gerçekçilik (critical realism) denilmektedir. Bhaskar'ın fikirleri önde gelen sosyal bilimciler Margaret Archer, Andrew Sayer, Andrew Collier ve Tony Lawson tarafından benimsenmiş ve uygulanmıştır ve eleştirel gerçekçiliğin felsefi fikirleri iktisatçılar ve diğer sosyal bilimciler tarafından geniş ölçüde tartışılmaya başlanmıştır²³⁷.

Bu yaklaşıma göre toplum bilimleri doğa bilimleri gibi bilimsel olarak incelenebilir, ancak bilim kavramının yeniden tanımlanması ve pozitivist alternatif bilimsel bir yaklaşımın geliştirilmesi gerekmektedir. Eleştirel gerçekçilik pozitivist ve post-pozitivist yaklaşımların ontoloji anlayışından farklı olarak, ontolojik gerçekçilik adı verilen bir ontoloji anlayışına sahiptir. Buna göre insan düşüncesinin dışında yapılanmış, derinliği ve katmanları olan bir gerçekliğin bulunduğu ve bilimin amacının bu gerçekliği ortaya çıkarmak olduğu savunulmaktadır. Sosyal ve doğal gerçekliği gerçek kendilikler ile onların ilişkileri oluşturmaktadır. Pozitivist anlayışta da ontolojik olarak bizim dışımızda bir dünyanın var olduğu kabul edilmekle birlikte, gözlem ve deney yoluyla bu dünya hakkında evrensel geçerliliği olan bilginin elde edilebileceği ve öngörüler yapılabileceği iddia edilmektedir. Pozitivist anlayışta temel varsayım gerçek dünya ile teori arasında bire bir ilişki olduğudur. Toplumsal olanın bilgisine de ancak ampirik bir metotla ulaşılabilir. Böylelikle onlara göre bilgi kesindir ve deneylebilir. Bu anlamda pozitivist anlayış metodoloji tartışmalarında bilimin epistemolojik temelleri üzerinde dururken, eleştirel gerçekçilik neyin bilgi olduğundan çok bilginin temelini ve konusunu oluşturan yapılar, mekanizmalar ve ilişkiler üzerinde durmakla ontolojik unsurlara vurgu yapmaktadır. Pozitivist anlayışta gerçeklik birbirinden ayrı, atomistik ve gözlenebilir olaylardan oluşmaktadır. Pozitivist ontoloji anlayışı sadece

²³⁷ Faruk Yalvaç, "Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post-Pozitivist Sonrası Aşama", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 6, Sayı. 24, Kış 2010, s. 4; Ebru Deniz Ozan, "Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Bir Yaklaşımın Ana Hatları", **Praksis**, Sayı. 3, Yaz 2001, s. 10; Geoffrey M. Hodgson, "Some Claims Made for Critical Realism in Economics: Two Case Studies", **Journal of Economic Methodology**, Vol. 11, No. 1, March 2004, s. 53-73.

gözlemlenebilen bir gerçekliğin varlığından söz ettiğinden, bu anlayış “empirik gerçekçilik” olarak adlandırılabilir. Hâlbuki eleştirel gerçekçilikte gerçeklik ilişkiler, nedensel güçlere sahip gözlenemeyen mekanizmalar ve süreçlerden oluşmaktadır. Yani eleştirel gerçekliğe göre dünya sadece olaylar, olgular, deneyimler, izlenimler, söylemlerden oluşmaz; aynı zamanda bunların altında yatan yapılar, güçler ve eğilimlerden de oluşur. Gerçekliğin altında yatan bu yapılar ve güçler, fiili olayların ve algılanan ya da deneylenen olguların gerçekleşme koşullarını sağlamaktadır. Eleştirel gerçekçilere göre, empirist ve dilsel gerçekçilerin başarısızlığı gerçekliğin farklı düzeylerini göz ardı ederek onu tek bir düzeyde ele almasıdır. Sosyal olgunun bütünlüklü yapısından hareketle bu bütünlüklü yapıya ilişkisel olarak bakılması gerektiği, varoluşun bilgisine de ancak ilişkisel bir ele alışıyla ulaşmak gerektiği ileri sürülmektedir. Pozitivizmin gözlenebilir ve test edilebilir olguları bilimin konusu kabul ederken, gözlenemez görüngülerin varlığını reddetmesi, gerçekliği gözlenebilir ve ampirik olarak test edilebilir görüngülere indirgemesi anlamına gelmektedir. Eleştirel gerçekçiliğin ontoloji anlayışı ve gerçeklik tanımı bilgi, algı, dilsel, söylemsel pratik ve yorumdan bağımsız bir gerçeklik olamayacağını ileri süren relativist, yorumcu yaklaşımlardan da ayrılmaktadır. Eleştirel gerçekçilik temel olarak algı ve yorumdan bağımsız bir gerçekliğin varlığını kabul etmektedir. Pozitivistlerde gerçeklik duyular aracılığıyla tanımlanırken, post-pozitivist yaklaşımlarda dil ya da söylem aracılığıyla tanımlanan özneler arası bir nitelik taşımaktadır. Yani var olmak pozitivistlerde duyulanmış olmaya, post-pozitivistlerde ise konuşulmuş olunmasına bağlanmaktadır. Bhaskar gerçeğin temeli olarak insan unsuruna öncelik vermeleri nedeniyle gerek pozitivistleri gerek post-pozitivistleri antroposentrik ya da insan temelli görüşler olarak tanımlayarak, eleştirel gerçekçiliğin insanın dışında varolan bir gerçekliğe vurgu yapıyor olduğu ontolojik gerçekçiliğinden ayırmaktadır. Eleştirel gerçekçilik hem pozitivistlerin mutlak bir gerçeklik temeline dayalı anlayışını hem de post-pozitivistlerin görececiliğini eleştirerek; pozitivistler gibi toplumun da bilimsel incelemesinin mümkün olduğunu ve post-pozitivistler gibi insan unsurunun düşünsel yanının toplum yapılarının yeniden üretimi ve değişiminde önemli bir yeri olduğunu savunmaktadır. Bhaskar’ın yukarıda ifade edilen realist felsefesi düşünce sisteminde epistemolojik bir devrimi

öngörmektedir. D'Souza'ya göre bu epistemolojik devrim bilgi üretiminde metodolojik bir rönesansın habercisidir²³⁸.

Ampirist anlayışa göre bilimin içeriği sadece gözlemlenebilen gerçekliğe dayalıdır, yani bilimsel bilgi ampirik düzenliliklerden oluşmaktadır ve bilimin amacı da yasa benzeri genellemeler yapmaktır. Pozitivistlerde nedensellik atomistik olaylar arasındaki sabit bağlantılar ve düzenlilikler olarak tanımlanmıştır. Eleştirel gerçekçilik bu anlayışı bilimin içerdiğini görgül temelle özdeşleştirdiği ve nedensel yasaları ampirik temelleriyle neyi bilebileceğimizi (epistemoloji), bilinebilecek olanla (ontoloji) karıştırdığı yönünde eleştirerek, bilimin içeriğinin empirik bir temele dayalı olmadığını ileri sürmektedir. Neyin varolduğu ile neyin bilinebileceği ya da gözlemlenebileceği birbirinden farklıdır. Doğa bilimlerinde dahi belli düzenlilikler ancak kapalı laboratuvar koşullarındaki deneyler yoluyla elde edilmektedir. Deney epistemolojik olarak önem taşıırken, ontolojik olarak bir önem taşımamaktadır. Yani ampirisizmde arzu edilen düzenliliklerin kapalı koşullar altında yapılan deneyler sonucu suni olarak oluşturulduğu, doğa veya toplum gibi açık sistemlerde böyle düzenliliklere rastlamanın çok zor olduğu iddia edilmektedir. Dolayısıyla nedensel yasalar empirik temelleri ile özdeşleştirilemez. Nedensel yasalar ile düzenlilik gösteren olaylar arasında ontolojik bir ayırım yapılmamış olması anlamsızlıkla (absurdity) sonuçlanmaktadır. Gözlenen olguda düzenlilik olmaması, nedensel olarak zorunlu ilişkiler bulunmaması anlamına gelmemektedir. Bu nedenle nedensel yasalar ile düzenlilikler arasında ontolojik ayırım yapmak, düzenliliğin olmadığı durumda dahi bize nedensel yasaların evrenselliğini sağlama imkânı vermektedir. Nedensel açıklamalar için ne öngörü ne de düzenlilik zorunlu bir koşul değildir. Gözlemlenme imkânı olmamasına rağmen toplumsal yapıların, fikirlerin, kuralların, normların ve söylemlerin nedensel güçleri olabilir. Dolayısıyla post-pozitivistlerin ileri sürdükleri üzere toplumsal yaşamın fikirler,

²³⁸ Yalvaç, s. 6-8; Ozan, s. 12; Heikki Patomaki and Colin Wight, "After Postpositivism? The Promises of Critical Realism", *International Studies Quarterly*, Vol. 44, No. 2, Jun. 2000, s. 223; Roy Bhaskar, *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*, Third Edition, London: Routledge Publishing, 1998, ss. 10-11, 136; Radha D'Souza, "Postcolonialism, Realism and Critical Realism", *Journal of Critical Realism*, Vol. 9, No. 3, 2010, s. 270; Sunar, ss. 106-107.

normlar, söylemler üzerine inşa edilmiş olması bunlara nedensellik atfedilmesine engel teşkil etmez²³⁹.

Pozitivist felsefede hem doğa hem de sosyal bilimlerin amacı kontrol ve öngörme iken, eleştirel gerçekçilikte ise olay ve davranışları ortaya çıkaran mekanizmaların açıklanmasıdır. Üstelik gözlemlenen olay ve düzenlilikleri ortaya çıkaran farklı yapılar, güçler ve ortaya çıkarıcı mekanizmalardan oluşan gerçeklik duyu ve deneyimlerin dışındadır. Bilimsel yasalar da bu olayları ortaya çıkaran yapılar ve mekanizmalarla ilgilidir. Bu mekanizmalar toplumsal yaşamda değişmez yasalar değildirler, çünkü toplumsal yaşam açık bir sistem olduğundan ancak belli eğilimler ortaya çıkarırlar. Eğilimler toplumsal olguları belirlememekte, ancak belli yönlerde gelişeceklerine işaret etmektedirler. Bilim ise bu eğilimleri ortaya çıkaran mekanizmalara ilişkin bilginin üretilmesi amacını güden sosyal bir süreçtir²⁴⁰.

Ontolojik gerçekçilik anlayışı farklılaşmış, yapılanmış, katmanlı ve akıldan bağımsız bir gerçeklik olduğu teziyle, neyin var olduğu ile neyin bilinebileceği ya da gözlemlenebileceği sorularının birbirinden çok farklı sorular olduğunu ifade etmektedir. Buradan hareketle de bizim ona dair bilgimizden bağımsız bir dünyanın mevcut olduğu ileri sürülmektedir. O halde bilginin nesnelere de olayları ve duyuları ortaya çıkaran yapı mekanizmalarıdır. Algımız ve gözlemimiz dışındaki gerçeklik, ilişkilerin nesnel maddi yapısından oluşmaktadır ve bu yapı doğrudan gözlemlenebilir değildir. Toplumsal gerçeklik birbiriyle örtüşen üç düzeyden oluşmaktadır, yani mekanizmalar, olaylar ve duyular gerçeğin üst üste gelen üç ayrı düzeyini ifade etmektedirler. Bunlar görgül (ampirik) alan, fiili/edimsel (actual) alan ve gerçek alanlardır. Görgül alan deneylebilir, gözlenebilir, insanlar tarafından duyulanabilir görgül gerçektir. Fiili/edimsel alan görülmeyen yapıların ortaya çıkarmış olduğu olaylar düzeyidir. Algı ve duyularımızın ötesinde, zaman ve uzam içerisinde var olan, nesnelere birbirleriyle etkileşerek belli etkiler yarattığı alandır. Bu olaylar ya deneyimlerimizin kontrolü altında ya da kontrol dışı şartlar altında cereyan etmektedir. Bu anlamda olaylar düzenlilik gösterebileceği gibi göstermeyebilir ya da duyulanabileceği gibi

²³⁹ Yalvaç, ss. 8-9; Bhaskar, *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*, s. 12.

²⁴⁰ Yalvaç, s. 9.

duyumlanmayabilir. Gerçek alan ise diğer iki alanı kapsayan ve gözlenebilir olayların ortaya çıkmasını sağlayan derin yapıları, nedensel güçleri, eğilimleri, mekanizmaları ifade eder. Gerçeklik ya da nedensel güçler düzlemi potansiyel olarak olabilirlik alanını oluştururken, bu potansiyellerin ortaya çıkmış biçimleri olayları meydana getirirler. Potansiyel olanın ortaya çıkışı olumsaldır; yani ortaya çıkması olanak dâhilindedir ancak zorunlu değildir. Ayrıca olaylar ortaya çıkmış olsa bile araştırmacı tarafından algılanmayabilir. Bu biçimde ortaya konan çok katmanlı düzeylerin ilişkisi anlamındaki ontolojik derinlik kavranmaksızın, yapılar ve onların potansiyel olarak taşıdıkları güç yalnızca olumsal olarak ortaya çıkan olaylara yani ampirik gözlemlere dayanarak anlaşılabilir. Eleştirel gerçekçilik, gerçekliğin fiziksel, biyolojik, sosyal ve bireysel olarak ifade edilebilecek farklı katmanları arasındaki ilişki hakkında açıklayıcı olduğu için önemlidir. Bhaskar fiziksel ve biyolojik ile biyolojik ve sosyal gibi farklı katmanlar arasındaki ilişkiyi ortaya çıkma (emergence) kavramı ile ifade eder. Doğal yapıların hiyerarşik doğası ve bireysel olan ile bireysel olmayan katmanlar arasındaki ilişkinin ortaya çıkma kavramı çerçevesinde anlaşılması, hem pozitivistin materyalist-fizikalist indirgemeciliğinden hem de hermeneutic görüşün idealist-akılcı indirgemeciliğinden sakınmayı gerektirmektedir. Sözü edilen katmanlar arasındaki ilişki ise daha yüksek katmanların, daha alt katmanlar tarafından ortaya çıkarılması biçimindedir. Bu anlamda gerçek alan fiili/edimsel olanı, fiili/edimsel olan ise görgül alanı ortaya çıkarmaktadır²⁴¹.

Bhaskar gerçekliğin geçişli (transitive) ve geçişsiz (intransitive) düzeylerine ilişkin olarak da bir açıklama sunmaktadır. Sosyal yaşamlarında bireyler sosyal faaliyetleri bağlamında bilgi üretirler. Bu bilginin bir yönüdür. Bilginin diğer yönü ise gerçekimi yasa, ışığın kırılma mekanizması, civanın özgül ağırlığı gibi hiçbir şekilde insan tarafından üretilmeyen şeylerin bilgisidir. Bireyin faaliyetlerine dayanmayan bu “bilgi nesnelere” bilginin geçişsiz nesnelere. Diğer bir deyişle bilimin geçişsiz nesnelere bilimin belli bir anda bilmek istediği gerçeği ifade etmektedir. Bilimin

²⁴¹ Kathryn Dean, “Realism, Marxism and Method”, **Realism, Philosophy and Science**, Kathryn Dean and et al., Palgrave Macmillan, July 2006, s. 8; Yalvaç, ss. 9-10; Asuman Türkün Erendil, “Mit ve Gerçeklik olarak Denizli Üretim ve İşgücünün Değişen Yapısı: Eleştirel Kuram Açısından Bir Değerlendirme”, **Toplum ve Bilim**, Sayı. 86, Güz 2000, ss. 93-94; Andrew Sayer, **Realism and Social Science**, London: Sage Publications, 2000, s. 10; Michael S. Carolan, “Realism without Reductionism: Toward an Ecologically Embedded Sociology”, **Human Ecology Review**, Vol. 12, No. 1, 2005, s. 2.

geçişsiz alanı bizim bilgimizden bağımsızdır ve gerçek şeyler, yapılar ve mekanizmalardan oluşmaktadır. Nedensellik de bu yapılar, mekanizmalar, güçler ve eğilimlerle ilgilidir. Bilginin geçişli nesnelere ise belirli bir bilimsel okul için öncel olarak var olan yerleşik teori, paradigma, model, yöntem ve teknikleri içeren bilimin hammaddeleridir. Geçişli alan bilimin belli bir noktada bildiği gerçeği oluşturmaktadır, ancak bütün bilinebilecek gerçeği kapsamamaktadır. Rekabet halindeki farklı paradigmlar aynı geçişsiz alanı açıklamak üzere farklı açıklamalarda bulunurlar. Başka bir deyişle dünyayı anlama şeklimiz ve kuramlarımız değişebilir, ama bu dünyanın ya da gerçeğin değiştiği anlamına gelmemektedir. Bu anlamda geçişli alan tarihsel ve kültürel olarak özgül bir gerçekliği ifade etmektedir ve eylem, zaman, uzam ve kavramlarına bağlıdır. Bilim ise bizim geçişsiz nesnelere gittikçe daha derin bilgisini edindiğimiz ve doğa ve toplumdaki olayları ortaya çıkaran mekanizmaların bilgisini üretme amacıyla olan bir süreçtir²⁴².

Eleştirel gerçekçilik bilginin yanlışlanabilir ve kuram bağımlı olduğundan hareketle, doğruluk ve yanlışlık kavramlarının bilgi ve bilgi nesnesi arasındaki ilişki hakkında tutarlı bir kavrayış sunamayacağını ileri sürmektedir. Böylelikle bilimsel bilgi için evrensel doğruluk ya da yanlışlanabilirlik kriterini getiren ve bilginin kuram yansız (theory-neutral) olduğunu iddia eden pozitivist anlayıştan ayrılmaktadır. Bilgi kuram yansız olmamasının yanı sıra, yapısalcıların iddia ettiği üzere kuram tarafından da belirlenmemektedir (theory-determined); onlara göre bilgi kuram yüküdür (theory-laden). Bilginin kuram yüklü olduğunu kabul etmekle, kuram yansız bir bilimi gerektiren nesnellik ve doğruluk kriterlerini reddetmiş olurlar. Geçişsiz nesnelere bilgisinin anlaşılabilmesi yukarıda üç düzlem olarak tanımlanan ontolojik derinliğin kavranmasını ve bilgi kuramının (epistemolojinin) bu ontolojiye dayandırılmasını gerektirmektedir. Bilgi bağlam bağımlı olduğundan tarihseldir ve bu nedenle zaman ve mekândan bağımsız mutlak bilgi olanaksızdır. Ancak eleştirel gerçekçiler, dünyanın sadece mevcut kavramsal kaynaklar bağlamında anlaşılabilceğini kabul etmekle

²⁴² Roy Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, London: Routledge Publishing, 2008, s. 11; Yalvaç, ss. 10-11; Sayer, ss. 10-11.

birlikte, bu kavramsal kaynakların dünyanın kendi yapısını belirleyemeyeceği görüşünü savunmaktadırlar²⁴³.

Bhaskar bilimin geçişsiz nesnelere için transdental çıkarımlar önermektedir. Transdental bir çıkarım kendisine öncül olarak somut bir şeyin tartışılmayan bir betimlemesini alarak, “bunun mümkün olması için neyin doğru olması gerekir?” sorusuna cevap aramaktadır. Sözelimi birinin çek bozduğunun mümkün olması için, bir bankacılık sisteminin, bir para ekonomisinin var olması gerekmektedir. Benzer biçimde deneylerin mümkün olması için de belirli özelliklere sahip bir dış dünyanın varlığı ile bu dünyaya müdahale edebilecek ve bunun sonuçlarını gözleyebilecek belirli yeteneklere sahip insanların varlığı gerekmektedir. Ancak bu koşullarda deney olarak kabul edilebilir bir şeyin varlığından söz edilebilir. Böyle bir yaklaşım tarihsel olarak değişen toplumsal bir insani pratik olarak bilim anlayışına işaret eder. Bu bilim anlayışının amacı, hakkındaki bilgilerimizden bağımsız olarak var olan nesnelere, ilişkiler ve süreçler hakkında bilgi üretmektir²⁴⁴.

Eleştirel gerçekçilik Marksizmin ontolojik ve epistemolojik çerçevesini detaylandırıp güçlendirmekte ve Marksizmin determinist yorumlarını dışlayan bir ontoloji anlayışı ortaya koymaktadır. Bhaskar sosyal düşüncede dört eğilimden söz etmektedir. İlki pozitivist metodoloji ile bireyci sosyoloji düşüncesini birleştirip yöntemi bakımından empirisist, nesnesi bakımından bireyci olan faydacılık düşüncesi; ikincisi neo-Kantçı metodoloji ile bireyci sosyoloji düşüncesini birleştirerek yöntemi bakımından neo-Kantçı, nesnesi bakımından bireyci olan Weberci görüş; üçüncüsü pozitivist metodoloji ile kolektivist sosyoloji düşüncesini birleştirip yöntemi açısından empirisist, nesnesi bakımından kolektivist olan Durkheimci görüş ve sonuncusu realist bir ontoloji ile ilişkisel sosyolojiyi birleştirip yöntemi bakımından realist, nesnesi bakımından ilişkiliselci olan Marksist düşüncedir. Bhaskar’ın eleştirel gerçekçilik yaklaşımı da ilişkisel-realist bir temele dayanmaktadır. Marksist teorinin temelini bilgiye ulaşma ve bilgiyi üretme sürecinde realist olması oluşturmaktadır. Söz konusu realist çerçeve insan düşüncesinden bağımsız yapılaşmış bir dünyanın varlığını kabul

²⁴³ Ozan, s. 13; Andrew Sayer, **Method in Social Science: A Realist Approach**, Second Edition, London: Routledge Publishing, 1992, s. 83; Erendil, s. 94.

²⁴⁴ Benton ve Craig, ss. 80, 158.

etmekle, ontolojik olarak düşünsel olmayan ve algılarımızdan bağımsız bir gerçekliğin olduğu fikrini eleştirel gerçekçilikle birlikte paylaşmaktadır. Ayrıca Marksist teoriye göre epistemolojik olarak bilginin temelini sadece ampirik gerçek oluşturamaz, çünkü ampirik gerçeklik ideolojik unsurlar içerebilir ve gerçeği olduğu gibi yansıtmayabilir. Dolayısıyla bir olgunun anlaşılabilmesi, onu oluşturan bütün unsurların anlaşılmasını sağlayacak bir bütünlük içerisinde analiz yapmayı gerektirmektedir. Marx şeylerin dış görünüşleri ile özlerinin birbirleriyle aynı olmadığını, aksi takdirde her türlü bilimin gereksiz olacağını belirtmektedir. Böylelikle Marx'ın diyalektik realist analizi, gerçeklik alanını olgular ve deneyimler olarak ele alan empirisist gerçekçilikte olduğu gibi sosyal gerçekliğin bilimsel analizinin kapalı ve tek boyutlu olmadığını göstermesi bakımından da büyük önem taşımaktadır. Bilimin amacı şeylerin özünün veya bilimin gerçek nesnelere düşünceye yeniden üretilmesidir. Gerçeğin bütün olarak kavranabilmesi, farklı yönlerini belirleyen unsurların ortaya çıkarılmasını gerektirmektedir. Gerçeğin anlaşılması ve toplumsal bütünü ortaya çıkarılması ise soyuttan somuta giden bir yöntem gerektirmektedir. Soyutlama Marksist epistemolojinin temel yöntemsel aracıdır. Sosyal gerçekliği ya da bilimin nesnesini yapılar, ilişkiler bütünü olarak ele alan bir yaklaşımda soyutlama, bilgi üretimi için olmazsa olmazdır. Toplumun belli bir tarihsel biçimi içinde ele alınan somut, çoklu belirlenmelerin bir sentezi, çoğulluğun birliği şeklinde değerlendirilmektedir. Soyutlama ele alınan olguyu tanımlayan belirli özelliklerinin, bu niteliği taşımayan özelliklerinin dışlanması yoluyla, onun özel yönleri üzerinde yoğunlaşma anlamına gelmektedir. Sayer'e göre soyutlama yaygın şekilde kullanılan anlamıyla realiteden uzaklaşma anlamında belirsiz bir kavram değildir. Burada kullanıldığı anlamıyla soyutlama bir nesnenin kısmi bir yönünün ya da tek bir yanının düşünceye izole edilmesidir. Her bir soyutlama somut nesnenin bir boyutunu oluşturmaktadır ve soyutlamaların araştırılması ve birleştirilmeleri nesnelere karmaşıklıklarını ve somutluklarını anlamamıza yarayacak kavramların elde edilmesine imkân vermektedir²⁴⁵.

²⁴⁵ Bhaskar, *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*, ss. 33-34; Yalvaç, s. 23; Fuat Ercan, **Para ve Kapitalizm**, İstanbul: Ceylan Yayıncılık, 1997, ss. 24-72; Sayer, *Method in Social Science: A Realist Approach*, s. 87; Asaf Savaş Akat, "İktisatta Yöntem Sorunları", (Mayıs 2004), <http://akat.bilgi.edu.tr/pdf/idriskucukomer-2.pdf>, (19 Temmuz 2010), s. 10.

Yukarıda ifade edilen realist ele alış, toplumsal gerçekliği içsel/zorunlu ve dışsal/olumsal ilişkilerden oluşan bir bütünlük olarak algılamaktadır. Dolayısıyla bir bilgi teorisi ya da hakikatin teorisi değil, varoluşun teorisi. Bu varoluşun incelenmesi atomistik olmayan bir ontoloji ile ampirist olmayan bir epistemoloji gerektirmektedir. Atomistik ontoloji dışımızdaki dünyayı bir ya da birkaç varsayıma indirgeyerek ele almaktadır. Böylelikle dünya farklı şeylerin bütünlüğe bir toplamı olarak değerlendirilmekte ve nedensellik farklı olaylar arasındaki dışsal ilişkiler olarak kavramsallaştırılmaktadır. Hâlbuki realist ele alışta nedensellik olaylar arasındaki içsel ilişkiler bağlamında ele alınıp, kavramsallaştırılmaktadır. Diğer taraftan ampirist bir epistemoloji Hume'cu nedensellik anlayışının, yani dünyanın birbirinden ayrı atomistik olaylar arasındaki sabit bağlantılarla kurulu olduğunun kabulünü gerektirmektedir. Bu durumda nedensel yasalar her zaman ampirik düzenliliklere, ampirik düzenlilikler olaylara ve olaylar da duyu deneylerine indirgenmiş olmaktadır. Böylelikle varlık felsefesine yani ontolojiye ilişkin önermeler bilgi kuramına ilişkin önermelere indirgenmiş olmaktadır. Başka bir deyişle ontolojik sorular her zaman epistemolojik sorularla yer değiştirebilmektedir. Bhaskar bu durumu epistemik yanılgı (epistemic fallacy) olarak tanımlamaktadır. Bu indirgemeci analiz şeylerin sadece aldatıcı görünüşünü yakalama imkânı vermektedir. Eleştirel gerçekçilikte soyutlama, görülmeyen mekanizmaları ortaya çıkarmak ve somutun çok yönlü belirlenimlerini anlamak için kullanılan bir yöntemdir. Bu anlamda geridönüm (retroduction) yöntemini kullanmaktadırlar. Yani ampirik olgunun ortaya çıkmasını sağlayan görülmeyen mekanizmaların belirlenmesine çalışılmaktadır. Ayrıca bu mekanizmaların özgül olayların ortaya çıkmasında birbirleriyle nasıl etkileştikleri de (retrodiction) incelenmektedir²⁴⁶.

Eleştirel gerçekçilikte üzerinde durulması gereken bir diğer nokta, pozitivistlerde savunulduğu gibi açıklama ve öndeyi arasında bir simetri bulunmamasıdır. Pozitivistlerde bir olgunun açıklanması öndeyide bulunmayı da mümkün kılmaktadır. Eleştirel gerçekçiliğe göre öndeyide bulunma kapalı sistemlerde söz konusu olduğundan önemli olan öndeyi değil, açıklamadır. Bhaskar'a göre tüm

²⁴⁶ Ercan, s. 24-26; Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, s. 26; Hüseyin Özel, "İktisat, İdeoloji ve İktidar", **Bilim ve İktidar Kongresi**, Karaburun, 8-10 Eylül 2006, s. 2; Yalvaç, ss. 11-12.

ortodoks bilim felsefesi teorileri ve metodolojik talimatları kapalı sistemleri varsayarlar. Hâlbuki açık sistemlerle ilgilenen sosyal bilim incelemelerinin nesnesinin karakteri değişmez empirik düzenlilikler elde edilmesine imkân vermez. Bu nedenle sosyal bilimlerde Humecu nedensellik ve yasa teorileri, tümdengelimci-nomolojik ve istatistiksel açıklama modelleri, tümevarımcı bilimsel gelişme teorileri ve doğrulama kriterleri, Popperci bilimsel rasyonalite teorileri ve yanlışlama kriterleri, bunların üzerine karşıtlık temelinde parazit gibi yapışan hermeneutic yaklaşımlar ile birlikte göz ardı edilmelidir. Kuramlar gözlenemeyen yapılarla ilgili olduğundan, gözlem sonucu elde edilen kanıtlar yoluyla kuramın doğrulanması veya yanlışlanması mümkün değildir. Yani kuramların değerlendirilmesinde, bir kuramın diğerinin yerini almasında ölçüt doğrulama ya da yanlışlama değil, açıklamadır. Yani bir kuramın yerine bir başkasının konulması, yeni kuramın bir olgunun belirlenimlerine ilişkin olarak daha kapsamlı açıklayıcı bir güce sahip olmasıdır²⁴⁷.

Bhaskar eleştirel gerçekçiliğin sosyal bilimlere olan yakınlığını göstermek amacıyla, sosyolojik teoride iki kutbu oluşturan Weber ve Durkheim'in tezlerinden yola çıkarak bireyin dönüştürücü gücünü esas alan *Dönüşümsel Toplumsal Eylem Modelini (DTEM)* geliştirmiştir. Sözü edilen iki kutup bireyden topluma giden Weberci stereotip ile toplumdan bireye giden Durkheimci stereotiptir. Weber, sosyal olguları amaçlı insan davranışlarının sonuçları olarak tanımlayan yöntemsel bireyci bir yaklaşım sunarken, Durkheim bireyden bağımsız kendi başına var olan bir sosyal yapı tanımlamaktadır. Yöntemsel bireyci yaklaşımda bireyden başka bir toplumsal gerçeklik yoktur ve bu nedenle her toplumsal olgu, bireylerin çıkarları ve amaçları çerçevesinde açıklanabilir. Bhaskar tarafından yöntemsel bireyci yaklaşım "iradecilik" (voluntarism) olarak adlandırılmaktadır. Durkheim'in modelinde ise birey toplumun içine doğmakta ve onun tarafından oluşturulmaktadır. Bu yaklaşım ise Bhaskar tarafından "şeyleştirme" (reification) olarak adlandırılmaktadır. Weber'in modelinde eylem esas alınırken düzen bulunmamaktadır, yani birey ve toplum ilişkisinde toplumun bireyler tarafından oluşturulduğunu öne sürerek iradeci idealizme denk düşmektedir. Durkheim'in modelinde ise düzen esas alınıp, eylem yok sayılmaktadır. Böylelikle bireyin toplum

²⁴⁷ Bhaskar, *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*, ss. 49-50; Yalvaç, ss. 12-13.

tarafından yaratıldığıının ileri sürülmesi materyalist determinizme yol açmaktadır. Bu iki farklı görüşün birey ve toplum arasındaki diyalektik ilişkiler temelinde sentezini ortaya koyan Berger'e göre toplum, bireyler üzerinde geri etkide bulunan, bireysel etkinliğin sonucudur. Bhaskar'a göre Berger'in modeli bir tarafıyla birey toplumu yaratır anlayışıyla iradeci idealizme, diğer tarafıyla toplum bireyi oluşturur anlayışıyla materyalist determinizme düştüğü için sosyal teorideki Weberci ve Durkheimci dualizmi aşamamıştır. Çünkü ona göre birey ve toplum arasında diyalektik bir ilişki söz konusu değildir. Başka bir deyişle birey ve toplum aynı sürecin iki ayrı dinamiğini oluşturmazlar, aksine bunlar kökten farklı türde şeylere işaret etmektedirler. Yani toplum ve kişiler ayrı düzeylerdir, ancak karşılıklı bağımlı ve etkileşim içindedirler. Buradan hareketle Bhaskar iki ayrı gerçeklik düzlemine dayanan kendi modelini geliştirmiştir. Buna göre toplum niyetli insan eylemi için zorunlu koşulları sağlamaktadır ve niyetli insan eylemi de toplum için zorunlu bir koşuldur. Toplum ile birey arasında ontolojik bir yarıklık söz konusu olduğundan bunlar birbiriyle özdeşleştirilemez, biri diğerine indirgenemez, diğeri tarafından açıklanamaz ya da yeniden inşa edilemez. Bhaskar insan eylemi olmaksızın toplumun var olamayacağını, böyle bir eylemin insanların yaptıklarına ilişkin bir kavrayışa sahip olmaksızın gerçekleşmeyeceğini ve bu nedenle toplumun bireyler tarafından yeniden üretildiğini veya dönüştürüldüğünü, ancak onlar tarafından yaratılmadığını ileri sürmektedir. Çünkü toplumsal yapılar bireylerden önce gelmektedir. Bireylerin toplumu dönüştürürken sahip oldukları özellikler ve pratikler, toplumsal yapıların özelliklerinden ayrılmaktadır. Bu ayrım sayesinde iradeciliğe ve determinizme düşmeden toplumun yeniden üretimi ve belli koşullarda değişimine ilişkin bir model elde edilmektedir²⁴⁸.

Bhaskar "*The Possibility of Naturalism*" kitabının olgular, değerler ve teorilerin eleştirisi bölümünde relativistlerin epistemik görececilik (epistemic relativism) ile yargısal göreciliği (judgemental relativism) karıştırmaları nedeniyle kendi kendilerini çürüten bir tuzağa düştüklerini savunmaktadır. Relativistlere göre bilim insanların sahip oldukları değerler araştırma konularının seçimini ve sonuçlarını etkilemektedir. Bu nedenle nesnel bir bilgiden söz edilemez. Tüm bilgiler öznellik

²⁴⁸ Roy Bhaskar, "Societies", **Critical Realism: Essential Readings**, Margaret Archer and et al. (ed.), London: Routledge Publishing, 1998, ss. 212-217; Bhaskar, *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*, ss. 34-40; Yalvaç, ss. 14-15; Benton and Craib, s. 169.

içermektedir. Buna göre eğer tüm inançlar görelî ise, o halde relativistlerin görüşlerinin de diğerlerinden daha fazla gerçeği temsil ediyor olduğu bir nesnel temel bulunmamaktadır. Kendi görüşlerinin karşı çıktıkları görüşlerden daha fazla gerçeği temsil ettiklerini savunabilmek için en azından bir inancın görelî olmaması gerekir. Bu nedenle relativizm yanlıştır. Bhaskar'a göre bu kendi kendini çürütmenin sebebi epistemik görececilik ile yargısal görececilik arasında bir ayrım yapılmamış olmasıdır. Tüm bilgimizin tarihsel, toplumsal ve geçici niteliği olduğunu, bu anlamda herhangi bir rasyonel ölçütten söz edilemeyeceğini ifade eden epistemik görececilik doğrudur. Ancak bir inancın bir diğerine tercih edilmesinde rasyonel bir temel olmaması nedeniyle tüm inançların eşit derecede geçerli olduğunu ileri süren yargısal görececilik tezi yanlıştır. Hem ontolojik gerçekçilik hem de dönüşümsel toplumsal eylem modeli epistemik görececilik gerektirmektedir. Ancak eleştirel gerçekçiliğe göre bir inancı başkasına tercih etmek insan eyleminin temelini oluşturmaktadır. Yargısal göreciliğin kabulü bunun inkarı anlamına gelmektedir. Bu nedenle eleştirel gerçekçiler post-pozitivistlerin sosyal bilim bulgularının her türlü değer yaklaşımıyla uyumlu olduğu tezini kabul etmemektedir. Bhaskar açıklayıcı sosyal bilimin insan özgürlüğüyle zorunlu olarak ilgisi olduğunu ileri sürmektedir. Bhaskar'ın tezinde temel kavram "açıklayıcı eleştiri"dir. Buna göre bir kuram toplumsal ilişkiler yapısının faillerin yanlışı inançlara sahip olmalarına yol açtığını açıklıyorsa, bu yapıların dönüştürülmesinin daha iyi olacağı yönünde bir değer ortaya koyabiliriz. Bu nedenle açıklama ölçütü açısından yeterli olup, kuramın gösterdiği değer yönünde dönüşüm olanaklarını ortaya koyabilen kuram daha üstündür. Yanlışı bir bilinç gerçeklere ulaşmayı engelleyeceğinden gerçeklerden değerlere geçiş yapılabilir. Açıklayıcı eleştiri anlayışının temel iddiası, diğer şeyler eşit kalmak koşuluyla yanlışı inançlardan daha fazla doğru inançlara sahip olmanın daha iyi olduğudur²⁴⁹.

²⁴⁹ Bhaskar, *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*, ss. 62-63; Yalvaç, ss. 13-14; Benton and Craig, ss. 173-174.

B. Eleştirel Gerçekçilik ve İktisat

Eleştirel gerçekçiliğin iktisatta önde gelen temsilcisi Tony Lawson temel yaklaşımını hâkim iktisattaki nihai düzenlilikler, tündengelimi yöntemi, nedensellik, açıklama yerine öndeyinin yarattığı kapalı sistem üzerine kurmuştur. Ona göre toplum gibi açık sistemler, eleştirel gerçekçiliğin vurgu yaptığı üzere yapı ve mekanizmalar gibi ontolojik düzeyi dikkate alarak bilimsel açıdan gerçekçi bir nitelik kazanabilir. Böylelikle sosyal gerçekliği açıklamakta güçsüz olan ortodoks iktisat için evrenselleştirilmiş bir yöntem seti oluşturmak mümkün olabilir.

Lawson'a göre hâkim iktisatta temel sorun dedüktif-nomolojik (aksiyomatik tündengelimsel) modellere dayalı açıklamaların geçerli olmasıdır. Bu görüşe göre genel geçer yasalar (covering laws) "her ne zaman x olursa daha sonra y olacak" biçiminde düzenlilikler olarak ifade edilmektedir. Yani bu yasa anlayışı sabit bağlantılı (constant conjunctions) olayların incelenmesi şeklinde formüle edilmektedir. Tündengelimeci açıklamada açıklanan (explanandum), bir başlangıç ve sınırlı koşullar seti olan açıklayıcıdan (explanans) çıkarılır. Bu açıklama modeli (covering laws) Hempel tarafından simetri tezine dayalı olarak geliştirilen dedüktif-nomoloji modelidir. Lawson modern iktisatta aksiyomatik tündengelimeci iktisat teorisinin, sabit bağlantılı olayların belirlenmesinin bir şartı olduğunun tartışma konusu olmadığını belirtmektedir. Hâlbuki "her ne zaman x olursa daha sonra y olacak" biçimindeki düzenliliklerin belirlenmesine dayanan böyle bir bilim anlayışı, değişmez bağlantıların mevcudiyetini esas alan kapalı sistemler kurmaktadır. Bu tür düzenlilikler sadece sınırlandırılmış koşullarda geçerli olabilir. Bu kapsamda sınırlandırılmış uygulamalara dayalı bilim ve sonuçları gerçekliğin bir yönüne işaret ederek evrensel olmaktan uzaklaşmaktadır. Lawson'a göre bilimin çoklukla kabul edilmiş sonuçları "şayet x olursa her zaman y olur" biçiminde değil, "şayet x olursa gerekli koşullar sağlandığında y olur" biçimindedir²⁵⁰.

Lawson sözü edilen düzenlilikler ya da kapalı sistemleri esas alan tündengelimeci açıklama yönteminin temellerinin Humecu nedensellik (humecu

²⁵⁰ Tony Lawson, **Economics and Reality**, London: Routledge Publishing, 1997, ss. 17-28; Matthew C. Wilson, "The Veblenian Critique and Critical Realism: A Comparison of Critical Theories of Mainstream Economics", **Journal of Economic Issues**, Vol. 39, No. 2, Jun. 2005, s. 521; Tony Lawson, "A Realist Theory For Economics", **New Directions in Economic Methodology**, Roger Backhouse (ed.), London: Routledge Publishing, 1994, ss. 260-261.

empirisizm) anlayışına dayalı olduğunu belirtmektedir. Pozitivizmin bir türü olan bu anlayışa göre, insan bilgisi deneyim ve izlenimlerden oluşmaktadır. Bu pozitivist görüşe göre gerçekliğin atomistik olaylara dayanan deneyim ya da izlenim nesnelere dayanarak oluşması gerekmektedir. Yani pozitivist perpektifte gerçeklik temelde empirik olarak deneyimlenen biçimde tanımlanmaktadır. Lawson ise bu empirik gerçekçi yaklaşıma karşı Bhaskar'ı izlemekte ve Humecu epistemolojik çerçeveyi gizli bir kapalı sistemler ontolojisi yarattığı yönünde eleştirmektedir. Kapalı sistemleri ise olayların atomistik zorunlu bağlantılarının ortaya çıkarılması biçiminde tanımlamaktadır. Lawson Bhaskar'ın transendental realizm yaklaşımından yola çıkarak, dünyanın sadece deneyim ve izlenimlerden oluşmadığını, aynı zamanda deneyim ve izlenime indirgenemeyecek yapılar, mekanizmalar, güçler ve eğilimlerden de oluştuğunu ileri sürmektedir. Bunlar belki direkt olarak gözlenemezler, ancak deneyimlediğimiz olayların temelini oluştururlar ve onları üretirler. Bu anlayışa göre sözgelimi sonbahar yaprağının yere düşüşünü deneyimleriz, fakat böyle bir hareketin altında yatan ve onu yöneten gerçekimi gibi gerçek bir mekanizmadır. Benzer bir biçimde İngiltere'de verimlilik artış hızının başka gelişmiş ülkelere kıyasla yavaş oluşunu, bu olayın altında yatan ve onu yöneten İngiltere endüstri ilişkileri sistemi gibi yapılar ve mekanizmalarla açıklayabiliriz²⁵¹.

Transendental realizm bilim ve açıklama üzerine tündengelimden çok farklı bir yaklaşım sunmaktadır. Bu görüşe göre bilim, olayların sabit düzenliliklerinin araştırılması değil, olayların gidişatını yöneten yapıların, mekanizmaların ve eğilimlerin ortaya çıkarılması faaliyetidir. Bilimsel amaç görelilik olarak süregelen yapıların belirlenmesi ve bunların işleyiş özelliklerinin anlaşılmasıdır. Açıklama ise, deneyimlenen olguların üretilmesine katkı veren bu yapıları, güçleri ve eğilimleri göz önünde tutan bir yaklaşım gerektirmektedir. Bilim ve açıklamaya ilişkin böyle bir yaklaşım, pozitivist dayalı çıkarım biçimlerinden oldukça farklı bir çıkarım yöntemi önerisi getirmektedir. “Şayet x olursa daha sonra y olacak” şeklindeki sabit bağlantıların genelleştirilmesine dayalı düşünce, metodoloji tartışmalarında görelilik avantaj ve sınırlılıklar kapsamında tümevarıma karşı tündengelim yöntemleri üzerine

²⁵¹ Lawson, *Economics and Reality*, s. 19; Wilson, s. 521; Lawson, *A Realist Theory For Economics*, ss. 261-262; Tony Lawson, “A Realist Perspective on Contemporary ‘Economic Theory’”, *Journal of Economic Issues*, Vol. 29, No. 1, Mar. 1995, s. 13.

yoğunlaşılmasını teşvik etmiştir. Hâlbuki transendantal realizmde çıkarım yöntemi ne tümevarım ne tündengelemdir; bu yaklaşımda temel çıkarım yöntemi yapıların ve mekanizmaların dikkate alındığı retroduction yöntemidir. Lawson toplum gibi açık sistemlere uygun bir açıklama yapmanın, açıklaması yapılmak istenen olgudan mekanizmalara gitmeye imkân tanıyan retroduction yöntemiyle mümkün olacağını ileri sürmektedir. Sözelimi tündengelemlim yöntemi “tüm kuzgunlar siyahtır” genel önermesinden yola çıkarak bir diğerinin de siyah olacağına ilişkin özel bir çıkarım yapmakta, tümevarım çok sayıda siyah kuzguna ilişkin tekil gözlemden hareketle “tüm kuzgunlar siyahtır” genel önermesine ulaşmaktır. Retroduction yöntemi ise çok sayıda siyah kuzgunu gözlemlemekten yola çıkarak, kuzgunlara özgü, onların siyah olduğunu ortaya koyan bir mekanizma teorisine doğru hareket etmektir. Bu hareket paradigmatik açıdan, “yüzeysel olgular”dan daha “derin” nedenselliklere yönelimdir²⁵².

Eleştirel gerçekçiler hâkim iktisadi kapalı sistemler yaratması, ontolojik düzeyin göz ardı edilerek epistemolojiye indirgenmesi, içsel ve dışsal sınırlamalar getirmesi ve böylelikle gerçekliğin ihmal edilmesiyle bilimsellikten uzaklaştığı yönünde eleştirmektedirler. Kapp’a göre olaylara ilişkin evrensel sabit düzenlilikler doğa bilimlerinde bile seyrekken sosyal gerçeklikte bu durum çok daha belirgindir. Peki, bu kapsamda iktisadi mekanizmalar nasıl belirlenecek sorusu önem kazanmaktadır.

Eleştirel realistlere göre bizim dışımızda, yani insan düşüncesinden bağımsız bir gerçeklik vardır. Bu bağlamda iktisat da dâhil olmak üzere bilimlerin amacı, olayların düzenliliklerini ortaya koymak veya onları kaydetmek değil, onların altında yatan yapı ve mekanizmaları belirleyebilmektir. Hâkim iktisatta ise tamamen karşıt bir metodolojik anlayışla bilimin amacı açıklama değil, öngörü yapmaktır. Şayet “x olursa daha sonra y olacak” biçimindeki sabit düzenliliklerin ortaya çıkarılmasına dayalı geleneksel bilim görüşü, olayların ve durumların gidişatını düzenlemeye yönelik kontrol amacına hizmet etmektedir. Böylelikle iktisatçılar bu amacı gerçekleştirebilmek için gerçek sistemi temsil ettiğini iddia ettikleri teorik modeller inşa etmektedirler. Bunu yaparken homo economicus, ceteris paribus, tam rekabet, işlem maliyetinin olmaması gibi içsel ve dışsal sınırlamalar getirerek gerçeği kontrol gücü elde etmektedirler. Ancak

²⁵² Lawson, *Economics and Reality*, s. 23-24; Lawson, *A Realist Theory For Economics*, s. 264.

iktisat gibi açık sistemlere dayalı sosyal bilimlerde yukarıda ifade edilen ontolojik sınırlamalar gerçek dünyaya ilişkin doğru bilgi edinmemizi engellemektedir. Eleştirel realistlere göre toplum gibi açık sistemlerde iktisadın nesnesi bireysel faaliyetleri yöneten ve çevreleyen yapıların belirlenmesidir. Bu kapsamda iktisatta gerçekçilik görünmeyen yapı ve mekanizmaları da dikkate alan bir ontoloji anlayışı gerektirmektedir. Böylelikle eleştirel realist perspektif, olayların kontrolü amacı yerine, insanın özgürleşmesi amaçlı bir politika önermektedir. Geleneksel bilim anlayışında belirli bir x olayını sağlamak, diğer bir y olayını kontrol etmek ya da belirlemek içindir. Hâlbuki eleştirel gerçekçilik anlayışında amaç, insan potansiyelinin farkına varmakta ya da fırsatları genişletmekte kapsamı büyütme için yapıların dönüştürülmesidir²⁵³.

Sosyal yapıların araştırılması doğa bilimlerinde kullanılan teknik ve kriterlerden farklı yöntemleri gerektirmektedir. Çünkü sosyal yapıların tanımlanması kaçınılmaz biçimde tarihsel ve coğrafi unsurları barındırmayı gerektirir. Bu nedenle iktisat doğa bilimlerinden farklı olarak bu yapıları da göz önünde bulundurmaya zorundadır. Lawson, Bhaskar'ın dönüşümsel toplumsal eylem kavramsallaştırmasından yola çıkarak, iktisadı bir içsel dinamik süreç olarak ele almayı önermektedir. Buna göre toplumsal yapılar durağan, değişmez değildirler ve bu manada asla şeyleştirilemezler. Aksine sürekli değişkenlik ve hareketlilik göstermektedirler. Sosyal yapı, içsel dinamikleri temelinde yeniden üretilmektedir ve insan pratikleriyle sürekli olarak dönüştürülmektedir. Değişim sosyal yaşama özgüdür. Sistemler ve yapılar devamlı olarak evrim geçirmektedir. Yani dönüşümsel toplumsal eylem modeline göre değişim en azından potansiyel olarak mevcuttur. Değişim analizinin aslında, sosyal açıklama bakımından devamlılık ve yeniden üretim analizinden daha büyük ya da daha az bir önemi yoktur. Hem göreceli değişim hem de göreceli devamlılık bilimde dikkate alınmalıdır. Belirli yapılar diğerlerine kıyasla daha fazla devamlılık gösterebilir. Ancak bu durum daha fazla süreklilik gösteren yapıların daha doğal, normal ya da dönüştürülemez olduğunu göstermez. Göreceli devamlılığın ve göreceli değişimin açıklanmasında epistemik ya da mantıksal bir asimetri bulunmamaktadır. Gelenek ya da

²⁵³ Tony Lawson, "Realism and Instrumentalism in the Development of Econometrics", *Oxford Economic Papers*, Vol. 41, 1989, s. 238; Lawson, *A Realist Perspective on Contemporary Economic Theory*, ss. 26-27; Uskali Mäki, "Realistic Realism About Unrealistic Models", (t.y.), <http://www.helsinki.fi/tint/maki/materials/MyPhilosophyAlabama8b.pdf>, (13 Nisan 2010), ss. 11-12; Lawson, *A Realist Theory For Economics*, ss. 276-280; Lawson, *Economics and Reality*, s. 34.

moda, rutin ya da orjinal, taklit ya da icat, muhafaza ya da yenilik, uyuşım ya da yıkıcılık, bunların hepsinin ilkece sosyal açıklamasının yapılması gereklidir. Lawson iktisadın realist bir analiz ve eleştiriye açılmasının, çağdaş hâkim iktisadın zayıflatılmasına hizmet ederek iktisadı daha gerçekçi bir teoriye taşıyacağını ve realist analiz içerimlerinin iktisadın bilimsel hüviyet kazanmasının önünü açacağını savunmaktadır²⁵⁴.

Hâkim iktisatta tündengelim yöntemine dayalı olgusal düzenlilikler elde etmek hem dışsal hem de içsel kapama koşulları gerektirmektedir. Olgusal düzenlilik elde etmek adına seçilmiş bir sonucun ya da başka bir deyişle bağımlı değişken olan y 'nin, "açıklayıcı" olarak düşünölen belirli bireyler ve koşullar seti tarafından belirlendiğini ileri sürmek yeterli değildir. Çünkü sosyal dünya gibi karmaşık bir sistemde y 'yi etkileyebilecek başka bireyler, koşullar ve değişkenler söz konusudur. Bu durumda y ile belirli koşullar seti arasında olgusal düzenlilik garanti edilecekse, y üzerindeki koşulların ve potansiyel etkilerin sınırlandırılmasına yönelik bir strateji izlenmesi gerekmektedir. Dışsal kapama koşullarını ifade eden bu sınırlamalar aracılığıyla sistem diğer etkilere kapatılmalıdır. Olgusal düzenliliklere ulaşabilmek dışsal kapama koşullarının yanı sıra bireyin durumuna yönelik olarak içsel kapama koşullarını gerektirmektedir. İçsel kapama koşulları ile her bireyin aynı dışsal koşullar altında aynı biçimde davranacakları, yani bireylerin davranışlarının kesin bir biçimde tahmin edilmesi olanaklı hale gelmektedir. Bu bağlamda ceteris paribus varsayımı gibi dışsal sınırlamalar ve homo-economicus varsayımı gibi içsel sınırlamalar aracılığıyla olayların sabit bağlantılarına ulaşılmış olur. Ceteris paribus varsayımıyla bireyin davranışları uzaklaşmaktadır. Sözelimi hâkim iktisadın tüketici ve üretici davranışında birey ve firmalar ontolojik bir kategori izole edilmiş olurken, homo economicus varsayımıyla bireylerin atomistik karakterler olduğu düşüncesi teşvik edilmiş olur²⁵⁵.

Yukarıda sözü edildiği gibi hâkim iktisat olgusal düzenliliklere dayalı, kapalı sistemler yaratan yöntem anlayışıyla gerçekçilikten uzak kategoriler oluşturmaktadır,

²⁵⁴ Lawson, *A Realist Theory For Economics*, ss. 279-280.

²⁵⁵ Lawson, *Economics and Reality*, s. 77; Lawson, *A Realist Perspective on Contemporary 'Economic Theory*, ss.20-21; Steve Fleetwood, "Why Neoclassical Economics Explains Nothing at All", **Post-Autistic Economics Review**, Issue No.17, Dec. 2002, article 2, <http://www.paecon.net/PAERReview/issue17/Fleetwood17.htm>, (12 Kasım 2010), par. 4.

ancak bu kategorilerin sosyal yapı içerimleri ihmal edilmektedir. Birey ve firmalar fayda ve kar maksimizasyonunu sağlamaya yönelik seçimler yaparlar. Ancak hâkim iktisat aktörlerin içsel dinamiklerini dikkate almayan ontolojik indirgemeciliğe dayalı ekonomik modelleri ile gerçek seçimleri uyumlaştırmakta aciz kalmaktadır. Çünkü kapalı sistemlerin öngördüğü gibi sosyal gerçeklikte olgusal düzenlilikler bulunmamakta, yani aktörlerin gerçek seçimleri farklılaşabilmektedir. Dolayısıyla iktisat eleştirel gerçekçilerin bakış açısıyla sosyo-ekonomik gerçekliğin analizine uygun, olayların gerçekte farklılaşabileceğini dikkate alan açık sistemler geliştirmelidir. Çünkü sosyal yapılar sadece açık sistemler içinde varolabilirler²⁵⁶.

Lawson'a göre ortodoks iktisat tündengelim yönteminin gereği olan olgusal düzenlilikleri ve dolayısıyla kapama koşullarını yakalamak adına, izole edilmiş koşullarda hareket eden atomistik bireyleri esas almıştır. Yani ortodoks iktisatta içsel kapama koşulları ile birey analizi, aynı koşullarda aynı biçimde davranan bireyi garantilemektedir. Böyle bir düzenliliği sağlamak ise; a) bireyi analizin tek birimi olarak ele almayı, b) insan doğasının sadece ve her zaman ekonomik olarak rasyonel olduğu biçiminde tanımlanmasını, c) fayda, tercih ya da kar gibi bir amaç fonksiyonunun belirlenmesini ve bu fonksiyonun tek bir optimuma izin vermesini kabul etmeyi gerektirmektedir. Sözü edilen üç koşul hâkim iktisadın neden metodolojik bireycilik ve rasyonalite postülasına inatla sarıldığını anlamamıza imkân vermektedir. Çünkü arzu edilen düzenliliklerin sağlanmasına temel teşkil edecek içsel kapama koşulları, örtük bir biçimde metodolojik bireycilik ve rasyonalite postülasıyla sağlanmaktadır. Kapp'a göre de neoklasik iktisat, metodolojik bireycilik ve rasyonalite postülası gibi belli sınırlamalarla soyutlanmış, kendi kendini idame ettiren kapalı mekanik süreçleri temsil etmektedir²⁵⁷.

Sonuç olarak bilimin amacı temelde olayların tahminini yapmak değil, bu olaylara dayanak oluşturan ve yöneten mekanizmaların, eğilimlerin anlaşılması ve belirlenmesi olmalıdır. Ancak böyle bir yaklaşımla çeşitli sorunlara yönelik etkili

²⁵⁶ Lawson, *Economics and Reality*, ss. 30-32, Steve Fleetwood, "Situating Critical Realism in Economics", **Critical Realism in Economics: Development and Debate**, Steve Fleetwood (ed.), London: Routledge Publishing, s. 131; Thomas A. Boylan and Paschal F. O'gorman, "Critical Realism and Economics: A Causal Holist Critique", **Critical Realism in Economics: Development and Debate**, Steve Fleetwood (ed.), London: Routledge Publishing, s. 140.

²⁵⁷ Lawson, *Economics and Reality*, ss. 100-101.

çözümler, politikalar belirlemek mümkün olacaktır. Sözgelimi Keynes finansal varlık fiyatları ve faiz oranlarının belirsizlik, geçici heves, sezgi ve şans gibi faktörler tarafından etkilendiğini ileri sürmekle, finansal piyasalardaki istikrarsızlıkları açıklamayı güçlendirmiş ve buna uygun politikaların izlenmesini mümkün kılmıştır. Olayların tahmini ancak olaylar arasında sabit bağlantıların varlığında gerçekleştirilebilir. Sabit bağlantıların varlığı da ya şimdiden geleceğin kararlı olduğunu ya da dışsal değişkenlerin bizim tarafımızdan belirlenebileceğini ifade etmektedir. Böyle bir anlayış sosyal kontrol gücü elde etmek adına insanların tercih ve özgürlük olanaklarını sınırlandırmaktadır. Bu noktada eleştirel gerçekçilik yaklaşımı insan özgürlüğünün gerçek olanaklarını ortaya çıkarması bakımından önem taşımaktadır. Eleştirel gerçekçilikte politika ve stratejiler geleceği kontrol etmek için olayların gidişatını belirlemek üzerine inşa edilmez. Bunun yerine amaç, istenmeyen yapıların ihtiyaç duyulan ve insan fırsatları alanını daha fazla genişletmeye izin veren yapılarla değiştirilmesidir²⁵⁸.

²⁵⁸ Lawson, *A Realist Theory For Economics*, ss. 281-282.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOKLASİK İKTİSAT METODOLOJİSİ ve SORUNLARI

I. NEOKLASİK İKTİSAT METODOLOJİSİ

Neoklasik iktisadın temelinde metodolojik olarak öne çıkan noktalar; metodolojik bireycilik, metodolojik enstrümantalizm ve metodolojik dengciliktir. Birey, faydacılık (sonuççuluk-consequentialism) ve dengenin gerçekleşmesi temel teşkil eder. Metodolojik bireycilik liberal sosyal bilimlerin bireyci insanından hareketle, sosyo-ekonomik gerçekliğin bireyin bireysel düzeydeki davranışlarıyla anlaşılacağı iddiasına dayanmaktadır. Yani bilgi karmaşık sosyal gerçekliğin anlaşılmasında bireysel düzeyde elde edilmektedir. Metodolojik araçsallık; tüm davranışların tercihler tarafından belirlendiği ve bunun da faydayı en çoklaştıracak şekilde kullanımının anlamlı olduğudur. Metodolojik dengenin varlığının aksiyomatik olarak kabulünün nedeni basittir ve aksi hali düşünülemez. Çünkü araçsal olarak birimlerin rasyonel tercihlerinin doğal sonucu olarak ortaya çıkan iktisadi davranışlar denge dışı bir durumu gösteremez²⁵⁹.

²⁵⁹ Ercan Eren, “‘Yeni’ İktisatta Ortak Noktalar”, <http://www.ikt.yildiz.edu.tr/RePEc/yil/makaleler/eren0013.pdf> (19 Eylül 2009), par. 23; Christian Arnsperger, and Yanis Varoufakis , “What is Neoclassical Economics? The Three Axioms Responsible for its Theoretical Oeuvre, Practical Irrelevance and, thus, Discursive Power”, **Post-Autistic Economics Review**, 2006, Vol. 38, <http://www.paecon.net/PAERreview/issue38/ArnspergerVaroufakis38.htm> (19 Eylül 2009), par. 22.

A. Metodolojik Bireycilik

Metodolojik bireycilik, neoklasik iktisat tahlilinin temel varsayımı olarak yaygın olarak benimsenmektedir. Bağımsız bir araştırma alanı olarak iktisadın ortaya çıkışı, metodolojik bireyciliğin benimsenmesi sayesinde bile denilebilir.²⁶⁰ Klasik iktisatta iktisadın konusunu oluşturan “zenginliğin kaynakları”, neoklasik iktisatla birlikte amaçlı insan faaliyetlerinin incelendiği, faydacı dünya görüşüne ve bununla birlikte “tercih teorisine” dönüşünce, analizin temelini metodolojik bireycilik oluşturmak zorunda kalmıştır.

Hâkim iktisatta tüm açıklamaların bireylerin davranış ve tepkileri üzerinden yapılabileceği genel kabul görmektedir. Genel iktisat teorisinde her birey farklı ürünleri tüketmek, bir işte çalışmak, üretim tekniklerini seçmek, tasarruf ve yatırım yapmak gibi kararlar almaktadır. Bu kararlar kaynakların dağılımını belirlemektedir. Böylelikle bireylerin davranışları açıklayıcı değişken kümesini oluşturmaktadır. Metodolojik bireycilik olarak adlandırılan bu bakış açısı, ekonomik etkileşimin bireysel davranış üzerinde temellendirilmesi gerektiğini ifade eder²⁶¹.

1. Metodolojik Bireycilik ve Metodolojik Holizm Ayrımı

Neoklasik iktisadın gerçekleştirdiği marjinal devrimle birlikte iktisat, bireyselci bir bilim haline gelmiştir. Ekonomik olguların açıklanmasında bireysel insan davranışının öznelliği ön plana çıkarılmıştır. Neoklasik iktisadın önemli temsilcisi olan Walras’ın genel denge teorisi metodolojik bireyciliğin, bireyin kendi psikolojisi, fiziki çevresi ve diğer bireylerle etkileşimlerinin sonucu olarak belirlenen davranışları anlamında, radikal bir formunu temsil eder. Bu kapsamda, grubun davranışı, bireylerin davranışlarının toplamı biçiminde açıklanabilir²⁶².

²⁶⁰ Buğra, s. 19.

²⁶¹ Arrow, s. 1.

²⁶² Lars Udehn, “The Changing Face of Methodological Individualism”, *Annual Review of Sociology*, Vol. 28, (2002), s. 483.

Sosyal bilimlerde metodolojik bireycilik üzerine getirilen eleştiriler genel olarak metodolojik holizm (bütüncülük) olarak adlandırılmaktadır. Bireyciler yalnızca bireylerin toplumsal ve tarihsel alanda belirleyici aktör olduklarını savunurken, holistler toplumun bireylerin toplamına indirgenemeyeceği ve toplumun bireylerin toplamından daha fazla anlamında farklı bir yapı oluşturduğunu öne sürmektedirler. Başka bir deyişle bireyciler ile holistler arasındaki tartışma, bireycilerde toplumu bireylerin amaç ve çıkarları doğrultusundaki davranışlar (rasyonel) toplamı belirlerken (üstelik bireylerin davranış toplamını topluma dönüştüren herhangi bir gizemli ekstra varlığa gerek yoktur), holistlerde ise bireylerin amaç ve çıkarları topluma bağlı olarak oluşmaktadır, yani bireylerin amaçları toplamı yoluyla topluma ulaşamaz. Bu nedenle farklı toplumlar farklı amaç ve çıkarlara sahiptirler. Yine holistlere göre insan davranışı sosyal yapıları belirleyemez, aksine sosyal yapılar tarafından sınırlandırılır ve yönlendirilir. Agassi geleneksel bu iki farklı görüş arasındaki tartışmayı aşağıdaki şekilde sınıflandırmaktadır²⁶³.

Tablo 1:
Metodolojik Bireycilik ve Metodolojik Holizm Ayrımı

(a) Holizm	(b) Bireyselcilik
1. Toplum meydana getirdiği parçaların ötesinde bir 'bütündür' (holizm)	1. Yalnızca bireylerin amaç ve çıkarları vardır (bireyselcilik)
2. 'Toplum' bireylerin amaçlarını etkiler (kolektivizm)	2. Birey kendi şartlarında çıkarlarına uygun bir şekilde davranır (rasyonellik ilkesi)
3. Toplumsal çevre bireylerin davranışlarını etkiler ve kısıtlar (kurumsal analiz)	3. Sosyal çevre bireyin davranışları sonucu değişebilir (kurumsal reform)

Kaynak: Joseph Agassi, "Methodological Individualism", *The British Journal of Sociology*, Vol.11, No. 3, (Sep. 1960), s. 244

²⁶³ Joseph Agassi, "Methodological Individualism", *The British Journal of Sociology*, Vol. 11, No. 3, (Sep., 1960), s. 244.

İnsanın sosyal bir varlık olarak ele alındığı klasik doğal yasa kuramında bireycilik ve holizm tartışmasına Dumont, iki kavram üzerinde durarak yaklaşmaktadır. Bu kavramlar skolâstik filozofların kullandıkları *societas* ve *universitas* kavramlarıdır ve her ikisi de modernist düşüncede toplum kavramına tekabül ederler, ancak ortaçağ düşüncesinde *societas* kavramından anlaşılması gereken kendi kendilerine bir araya gelmiş bireylerden oluşan, her bireyin kendi özelliğini koruyup, kendisi kalmaya devam edebildiği bir toplumdur; *universitas* kavramı organik bir bütünü, yani giderek kendisini oluşturan parçalara indirgenemeyecek, parçalardan yola çıktığımızda anlaşılamayacak bir bütünü ifade eder. Toplumu oluşturan kurumlar, değerler, kavramlar ve dil olmaksızın bireyi kendi içinde anlamak ve açıklamak mümkün değildir. Toplum bireyden önce gelir ve birey toplumun kurumları, değerleri, kavramları ve diliyle biçimlenmiş bir varlık olarak değerlendirilir. Schumpeter de ise aynı karşıtlık “nesnel” ve “öznel” uygarlıklar kavramları ile belirtilmektedir. Nesnel toplumda her birey, toplumca belirlenen değerler ve kurallar çerçevesinde kendine ayrılmış bir yerde durmaktadır. Bu yapıda zevk ve tercihler, ahlak gibi unsurlar belirli sınırlara sıkı sıkıya uymak zorundadır. Öznel toplum ise, bireyin tercih ve değerlerinden yola çıkıp, bunlar üzerinde temellenen bir toplumsal yapı olarak kurgulanmaktadır. Böylelikle bireylerden yola çıkarak açıklanabilecek bir toplum yapısından söz edilmektedir²⁶⁴.

Schumpeter tarafından ana hatları çizilmiş metodolojik bireycilik araştırma programı, Blaug tarafından metodolojik holizm karşısında, sosyal teoriler bireylerin davranış ve tavırlarıyla temellendirilmelidir görüşü biçiminde tanımlanmaktadır. Hâlbuki Balug’un karşıtı olarak aldığı metodolojik holizmde, sosyal teoriler grup bireylerine indirgenmemiş davranışlarla temellendirilmelidir. Bu anlamda Boland’a göre metodolojik bireyselcilik, neoklasik iktisatçıların temel gizli ajandalarından biridir. Metodolojik bireycilik herhangi bir sosyal olgunun açıklanmasında karar alıcı olarak sadece bireylere imkân tanıyan bir görüşür²⁶⁵.

Metodolojik bireyciliğin parça bütün anlayışında parçalar birbirinden ayrık, bağımsızdır ve parçaların toplamı bütünü oluşturmaktadır. Buradan hareketle parça ve bütün arasındaki ilişki dışsal bir ilişki olmaktadır. Halbuki Marks’ın maddeci diyalektik

²⁶⁴ Buğra, ss. 81-82.

²⁶⁵ Boland, s. 28.

bütün anlayışında parça, gerçeklikten belli bir amaç için soyutlanmış ilişkisel bir inşa olarak görülmektedir. Tüm parçalar karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdır. Üstelik bu karşılıklı bağımlılık bütünü oluşturmaktadır ve bütün her parçadan hareketle kavranabilir²⁶⁶.

Neoklasik iktisatla birlikte ortaya çıkan faydacı dünya görüşünde amaçların niteliği toplumsal değerlendirme dışında bırakılmıştır. Amaca ulaşmakta seçilen araçların verimliliği önem taşır ve birey verili kaynak ve araçlar içinden en verimli olanını seçtiği ölçüde rasyoneldir. Yani onlara göre insanlar öznel çıkarlarının doğrultusunda hareket ederek toplumsallaşırlar. Marksizme ve daha genelde holizme (bütüncüllüğe) tepki olarak ifade edilebilecek metodolojik bireycilikte, toplumsala ulaşmak için bireysel faydaların toplanması yeterlidir. Ancak basit gibi görünen hatta sağduyuya hitap eden bu çözümün aşılmaz bir engeli söz konusudur, o da öznel faydaların toplanmasının mümkün olamayacağı gerçeğidir. Çünkü öznel nesnel geçiş nitel bir değişiklik gerektirmektedir ve bu nitel geçiş toplumsal yapılar tarafından oluşturmuş toplumsallaştırma süreci olarak adlandırılabilir. Bireyden toplumsala geçişte bir başka engel de, rasyonel insanın tercihleri arasında tutarlı olması yani tercihler arasında geçişkenliğin olmak zorunda oluşudur. Örneğin A yerine B'yi, B yerine de C'yi tercih eden rasyonel insanın, A yerine C'yi seçmesi zorunluluktur. Ancak bu geçişli seçim mekaniğinin en azından siyasi seçimler için geçerli olmadığı matematikçi-filozof Condorcet'ten yani 18. yüzyılın sonundan beri bilinmektedir. Yine 1950'lerde liberal iktisatçı Arrow kamusal mal ve hizmetlere olan talebin tespiti için, bireysel fayda eğrilerinin toplanması yolunun kullanılamayacağını göstermiştir. Bunun sebebi, bedava olan kamusal mallardan nasıl olsa yararlanacaklarını düşünen insanlar eğer fayda maksimizasyonu anlamında rasyonel davranacaklarsa, faydalarını en az biçimde göstererek en az vergi yükü üstlenmek isteyeceklerdir. Yani bireysel fayda ile tespit edilen kamu mal ve hizmet üretim miktarı en düşük seviyede gerçekleşecektir. Böylelikle kamusal mal ve hizmet üretimi durdurulacak ve sonuçta bireysel fayda da azalmış olacaktır. Bir çelişki olarak faydanın maksimizasyonu davranışı, faydanın aşarileşmesi sonucunu doğurmaktadır. Çelişki mantık zincirinde değil, zincirin

²⁶⁶ Emre Arslan ve Beycan Mura, "Bertel Ollman'ın Marksizm'e Katkısı: Diyalektiği Çalıştırmak", **Praksis**, Sayı. 3, 2001, s. 110.

başlangıç varsayımlarındadır. Çelişkiyi yaratan metodolojik bireyciliktir, yani zincirin başına münferit insanı koyarak oradan toplumsala ulaşma anlayışıdır. Dünyaya gelişini kendine borçlu olmayan, varoluşu toplumsal ilişkiyle belirlenen insanı, elinde olmayan bir seçim olanağını varmış gibi kabul etmenin yarattığı yanılsamanın getirdiği çarpıklıktır²⁶⁷.

Durkheim'in tarihi ve istatistikî bilgi çerçevesinde analiz ettiği intihar olgusunun, bireysel düzeyde değil ancak toplumsal bağlamda anlamlı bir biçimde incelenebileceği yönündeki metodolojik bireycilik karşıtı tezi ile Comte'un doğal toplumsal yasalar temelinde geliştirmiş olduğu pozitivist yaklaşımın analiz yöntemi tartışmaları, metodolojik holizm ve bireycilik karşıtlığına denk düşmektedir. Comte ve Durkheim'in analiz yöntemleri karşıtlığı gibi, Marksist iktisat ile neoklasik iktisadın yöntem analizi de aynı şekilde metodolojik holizm ve bireycilik ayırımına tekabül eder. Buna göre Marks'ın yöntemini klasik politik ekonomi ile Hegelyen diyalektiğin sentezlendiği tarihsel materyalizm bağlamında metodolojik holizm olarak değerlendirirken; özellikle Walras ve Pareto'nun geliştirdiği kavramlar çerçevesinde neoklasik iktisadın yöntemini, özünde psikolojik, öznelci ancak metodolojik bakımdan pozitivist, bireyci, faydacı bağlamda metodolojik bireyci olarak değerlendirmek mümkündür²⁶⁸.

2. Metodolojik Bireycilikte Kurumsalcılık ve Psikolojizm Ayrımı

Metodolojik bireycilik tartışmalarında bir başka eksen de metodolojik bireyciliği holizmin karşıtı biçiminde kurgulamamaktır. Bireyselcilik ve holizm dikotomisindeki karmaşaya ilaveten Popper'in *Açık Toplum* (Open Society) adlı eserinde getirdiği alternatif bireyselci bakış bu karmaşayı büyütüştür. Onun bireyselcilik – holizm dikotomisini kabul etmeyen alternatif metodolojik bireyselcilik görüşü, Schumpeter ve Blaug tarafından tanımlanmış bireyselcilikten daha genel bir görünüm sunmaktadır. Bu anlamda Popper'in anlayışı çerçevesinde Agassi'ye göre

²⁶⁷ Ahmet İnsel, "Topluma Karşı İktisadi İnsan (I)", **Birikim Dergisi**, Sayı. 10, (Şubat 1990), s. 24.

²⁶⁸ Aydın Çeçen, "Rasyonel Eylem, Aksiyomatik Bilgi ve Homo Economicus", **İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar Korkut Boratav'a Armağan**, Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan (drl.), 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 222.

Popper'in metodolojik bireyselciliği "kurumsal bireycilik" (institutional individualism) ve Schumpeter'in metodolojik bireyselciliği "psikolojik bireycilik" (psychologicistic individualism) biçiminde adlandırılabilir²⁶⁹. Agassi'ye göre aşağıdaki şekilde bu iki farklı görüşü sınıflandırmak mümkündür²⁷⁰.

Tablo 2:

Kurumsal Bireycilik ve Psikolojik Bireycilik Ayrımı

(c) Kurumsalcılık	(d) Psikolojizm
1. Toplum, temel sosyal varlıktır (Kurumsalcılık-Institutionalism)	1. Birey, temel sosyal varlıktır (Psikolojizm-Psychologism)
2. Bireyin temel görevi toplumdaki biri olmaktır (Kolektivist Ahlak-Collectivist Morality)	2. Toplum bireysel bilincin eleştirisine tabidir (Özerk Ahlak-Autonomy of Morals)
3. Toplumsal koşullar bireysel koşulları etkiler (Kolektivizm-Collectivism)	3. Bireyler toplumsal koşulları etkiler (Kurumsal Reform - Institutional Reform)

Kaynak: Joseph Agassi, "Institutionalist Individualism", *The British Journal of Sociology*, (Jun. 1975), Vol. 26, No.2 s. 149.

Yukarıdaki sınıflandırmadan yola çıkarak psikolojik bireysellikte, yalnızca birey vardır ve bireyin çıkarları söz konusudur. Psikolojizme tepki olarak kurumsal bireyselciler, varoluşları psikolojizmde reddedilse bile belirli sosyal varlıkların var olduğunu ve bu varlıkların sosyal bilimlerde başlıca önem taşıdıklarını ileri sürerler.

Metodolojik bireycilik çerçevesinde klasik iktisattan neoklasik iktisada geçiş, aynı zamanda köklerini toplum sözleşmesinden alan* ve faydacılık teorisi temeline dayanan neoklasik iktisadın "gerçek bireyciliği"(true individualism) "sahte bireyciliğe" (false individualism) dönüştürmesi biçiminde de okunabilir. Yani yukarıda da ifade

²⁶⁹ Boland, s. 29.

²⁷⁰ Joseph Agassi, "Institutionalist Individualism", *The British Journal of Sociology*, Vol. 26, No. 2, (Jun. 1975), s.149.

* Toplum sözleşmesi (social contract) teorisyenlerinden biri olan Thomas Hobbes'a göre toplum sözleşmesi teorisinin çıkış noktasını doğal hal (state of nature) oluşturmaktadır. Hobbes'ta bu doğal durum oldukça belirsiz ve kaotik bir yapı sergiler. Bu belirsiz ve kaotik yapıyı insanın doğuştan kötü, bencil, kaba ve yıkıcı gibi psikolojik yasalara dayandırmaktadır.

edildiği üzere, metodolojik bireyciliğin karşıtını metodolojik holizm oluşturmamaktadır. Bazı metodolojik bireycilere göre, İskoç aydınlanmacılarından David Hume, Adam Smith, Adam Ferguson “gerçek bireyselciliği” temsil ederken, neoklasik iktisatçılar bireyselci teoride “sahte bireyselcilikle” bir kırılmayı temsil etmektedirler. Bu anlamda İskoç aydınlanmacılarının bireycilikten anladığı, toplum sözleşmesinin psikolojik yasalar temelli teorisinden farklılaşmaktadır. Onlara göre bireyler, sosyal kurumlar ve toplum tarihi tarafından şekillenen sosyokültürel insanlardır. Udehn, İskoç aydınlanmacılarının metodolojik bireyciliğini “kurumsal bireycilik” olarak adlandırmaktadır. Klasik iktisadın kurucusu sayılan Smith’in temsil ettiği gerçek bireyselcilik kurumsal bireyselcilik olarak tanımlanabilir ve Adam Smith bir kurumsal bireyci olarak kabul edilebilir. Ancak klasik iktisadın bütünü için kurumsal bireyciliğin özelliklerini paylaşıyor oldukları söylenemez. Klasik iktisatçılardan bazıları Smith’ten daha fazla bireycidirler, özellikle bu, klasik iktisatçıların son temsilcisi John Stuart Mill için böyledir. Mill, sosyal bilimlerin insan doğası ve mantık yasaları üzerinde temellendiğini savunur. Ona göre deneysel yasalar, genelleştirmeler, geniş ölçekli sosyal olgu tanımlamaları bulmak mümkündür, ancak bu deneysel yasaların bir nedensel açıklaması psikolojik yasalar gerektirmektedir. Bu nedenle Mill’in bir psikolojik indirgemeci ve metodolojik bireyci olduğu söylenebilir ve Agassi’ye göre Mill’in metodolojik bireyciliğini Smith’inkinden ayırmak için “psikolojik bireyselcilik” adlandırması yapılabilir. Klasik iktisat öğretisinin metodolojik bireyselciliği ele alışıında Smith’ten Mill’e yaşanan bu kırılma, Boland’a göre sadece Walras’ın genel denge teorisinde değil neoklasik iktisadın tümünde psikolojik bireyselciliğin manifestosuna dönüşmüştür²⁷¹.

Michael S. McPherson’a göre neoklasik iktisatçılar, toplumu bireysel tercihin bir ürünü olarak açıklamak eğilimi taşırlar ve onlar seçimlerin kişisel ve özel tercihlerden ortaya çıktığının kabulüyle, bunun ötesinde başka bir şey söylemeye gerek olmadığını ve fazladan bir şeyin de söylenemeyeceğini savunmaktadırlar. McPherson bireyin istek ve tercihlerinin büyük oranda bireyi önceleyen kültürel ve sosyal olguların bir yansıması olduğu vurgusuyla bireyin sosyal bir nitelik taşıdığıında ısrar

²⁷¹ Udehn, *The Changing Face of Methodological Individualism*, ss. 481-482.

etmektedir²⁷². Buğra'ya göre de toplumsal faaliyetlerin sistem, toplum ve tarih gibi soyut kategorilerle açıklanması yerine, bu faaliyetleri insan kararları ve eylemlerinin yönlendirdiği düşüncesi sosyal araştırmalar açısından sağlıklı bir gelişme olarak görülmektedir; ancak metodolojik bireyciliğin bu bakımdan anlamlı olabilmesi insanın soyut bir kategori olarak değil, gerçek bir varlık olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Gerçek bir varlık olarak insandan kasıt da, sosyal ilişkiler bütünü içinde insana bakmaktır. Üstelik bu ilişkilerin onun değerleri, inançları ve imkânları üzerindeki etkileri göz ardı edilmemelidir²⁷³. Gerek McPherson gerek Buğra'nın işaret ettiği sosyal varlık anlamında insan ya da bireysellik, yukarıdaki kurumsalcı bireysellik kavramsallaştırmasına denk düşmektedir.

Son olarak metodolojik bireysellik ve metodolojik holizm ayırımına, bireyden topluma geçiş anlamında bütünleştirme (aggregation) sorunsalı çerçevesinde baktığımızda; toplum ya da kolektif yapıların temel analiz birimi olarak alındığı ve böylece toplumsal kategorilerin belirleyiciliğinin vurgulandığı bütüncü (holistic) metodolojide bütünleştirme bir sorun yaratmamaktadır. Çünkü analiz birimini toplum oluşturduğundan bireylerden topluma ulaşma şeklinde bir metodolojik sorun ortaya çıkmaz. Onlara göre bireyler ancak bu toplumsal kategoriler temelinde tanımlanmaktadır. Bu anlamda mikro ve makro ayırımına da temel teşkil eden bütünleştirme sorunu bireyci metodolojinin sorunudur. Neoklasik iktisat atomisite varsayımıyla tek tek bireylerden oluşan bir toplum kurgusu, yani tüm bireylerin ortak ya da homojen özellikler taşıdığı varsayımıyla bütünleştirme sorununu basit bir toplama işlemine indirgemıştır. Sözü edilen varsayımlar kolektif seçim mekanizmalarının analizinde ortaya çıkan bütünleştirme sorununu çözmeye hizmet etmektedirler. Ancak gerek heterojen özellikler taşıyan bireyler, gerek “bileşim hatasıyla” (fallacy of composition) yakından ilişkili olan bireylerin karşılıklı ilişkileri sorunu, bütünleştirme sorununu daha karmaşık hale getirmektedir, bu durum bütünleştirme sorununun neoklasik indirgemecilikle aşılamayacak güçte olduğunu göstermektedir. Buna en iyi örnek bireylerin tercihlerinden yola çıkarak bir toplumsal tercih yaratma çabalarının,

²⁷² Benton, s. 66.

²⁷³ Buğra, ss. 19-20.

yukarıda da ayrıntılı olarak değinilen Arrow'un "İmkânsızlık Teoremleri"yle karşılaşmasıdır²⁷⁴.

B. Metodolojik Enstrümantalizm (Araçsalcılık)

Araçsalcılık kavramı, bilgi kuramında faydacılık (consequentializm-sonuççuluk) felsefesi yaklaşımı ile benzerlikler göstermektedir. Faydacılık temel olarak bilginin pratik değeri üzerinde durmaktadır. Araçsalcı yaklaşıma göre de teoriler ya da kuramlar gerçeği açıklamayı amaçlamayıp, öngörude veya tahminde bulunmaya imkan veren araçlar-aletler olarak değerlendirilebilir. Friedman'ın 1953 yılında yazmış olduğu "Pozitif İktisadın Metodolojisi" adlı makalesiyle metodolojik araçsalcılık, hakim iktisat metodolojisinin belirleyicisi olmuştur denilebilir.

1. Metodolojik Araçsalcılığın Kökeni

Metodolojik araçsalcılığın kökleri, bireyin karar alma sürecini tutku, inanç ve neden olarak üç farklı parçaya ayıran David Hume'un "İnsan Doğası Üzerine Denemeler" adlı eserinden izlenebilir. Tutkular sonuççuluk anlamında gidilecek yeri gösterir. Nedenin işlevi ise bize körü körüne gidilecek yere varmamız için yön göstermesidir. Ancak Hume'a göre neden, dışsal sınırlamalar ve benzer alternatif faaliyetlerin sonuçlarının göz önünde bulundurulduğu verili bir inanç seti çerçevesinde belirlenmektedir. Arnsperger ve Varoufakis'e göre bu yaklaşımın klasik mikro iktisat ile bağlantısını görmek zor değildir. Bu anlamda mikro iktisatta birey, bir tercih yığını olarak tanımlanmaktadır ve bireyin inançları, tercihlerinin beklenen faydaya dönüştürülmesine yardımcı unsur olarak indirgenmektedir. Bireyin nedeni ise, fayda maksimizasyonunun ötesine geçmeyen acımasız bir faydacılıktır. Ancak Hume'un mikro iktisattaki bu yaklaşımı onayladığını düşünmek hata olacaktır. Çünkü ona göre tutkular, beklenen fayda fonksiyonuna düzenlice uymakta söz dinlemezdirler. Ancak

²⁷⁴ Çeçen, s. 234.

Jeremy Bentham ve geç 19. yüzyıl neoklasik iktisatçılarınca tutkular, tek boyutlu bir zevk skalasına indirgenerek yeterince ehlileştirilmiştir²⁷⁵.

Faydacılık görüşü, bilginin pratik değerine odaklanarak şunu iddia eder. Eğer birbirine alternatif iki görüşün doğru olduğu kabulü, sonuçlarında bir farklılık ortaya çıkarmıyorsa bu görüşlerin ya da bilginin bir anlamı yoktur. Yine bu görüşe göre her bir kavram, o kavramdan değeri olan pratik bir bilgi çıkarmaya imkan verecek biçimde açıklanmalıdır. Yani kavramlardan biri değil de, diğeri doğru olsaydı ne tür farklılıklar olacağı sorusuna cevap verilebilir olunmalıdır. Aksi takdirde farklı iki kavramın ya da görüşün pratikte aynı şeye denk düştüğü söylenebilir ve her türlü tartışma yersiz bulunmaktadır. Yani James'e göre faydacı yöntem, bir anlamda sonu gelmeyecek metafizik tartışmaların yatıştırılması metodudur²⁷⁶.

Faydacılık (Pragmacılık) görüşünde hakikat, henüz bilinmeyen ya da varolmayan şeylere göre tanımlanırken, diğer felsefi anlayışlarda, gerçekliği kopya eden bir tasdik anlamında, şimdi varolan şeylere göre tanımlanır. Faydacılık anlayışının gerçeklik kavrayışı ile geleneksel anlayışın gerçeklik kavrayışı arasındaki farkı Bergson, yaşadığımız hayat ile sahnede gösterilen hayat arasındaki farka benzetmiştir. Sahnede gösterilen hayat tam gerektiği kadarken, yaşadığımız hayat sahnedeki gibi arzu edilen sadelik ve mükemmeliyet içinde geçmez. Özellikle sonuçlar hiçbir zaman istenildiği ve umulduğu gibi gerçekleşmez. Faydacılıkta hakikat, olmuş olan bir şeyin kopyası değil, olacak şeyden haberdar eden veya olacaklara eylemlerimizi hazırlayandır. Yani faydacılığın öncü isimlerinden William James'e göre hakikat felsefede arkada değil önde aranmalıdır. Diğer felsefi doktrinlerince hakikat bir keşif olarak değerlendirilir; tıpkı Amerika'nın Kristof Kolomb tarafından keşdedilmesi gibi, "hakikat" de bir insan tarafından keşfedilmeyi beklemektedir. Halbuki James hakikatlerin, gerçeklik hakkındaki pratik hükümlerimize bağlı olarak oluşan birer insan yapısı olduklarını söylemektedir. Buradan hareketle diğer felsefi doktrinlerde hakikatler

²⁷⁵ Arnsperger and Varoufakis, par. 12.

²⁷⁶ William James, **Pragmacılık**, Muzaffer Aşkın (çev.), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986, ss. 33-34.

birer keşif olarak değerlendirilirken, faydacılık anlayışında birer icat olarak değerlendirilir²⁷⁷.

Faydacılıkta hakikatin öznel bir şey olduğu anlaşılmalıdır. Bir icadın değerini nasıl ki onun pratik faydası belirliyorsa, hükümlerimizin hakikat değeri kazanmaları da, şeyler üzerindeki hakimiyetimizi sağlama ve çoğaltma imkanı verecektir. Bu anlamda hakikatlere bazı seçkin kişilerin icatları olarak bakılabilir ve hakikatlerin yaratıcılarından önce var oldukları söylenemez. Hakikatler gerçeklere yaslanmak zorundadır ama gerçekliğin kopyası değildir. Aynı toprağın rüzgarla gelen farklı tohumları yetiştirmesi nasıl mümkünse, aynı gerçeklikler üzerinde başka başka hakikatler geliştirilebilir²⁷⁸.

Araçsalcı bakışa göre, teoriler gerçekliğin doğru biçimde izah edilmesini amaçlamadıkları için, teorilerden türetilen olguların gerçek açıklamasını da yapamazlar. Bunun yerine teoriler sadece olguların tahmin ve analizi için az ya da çok kullanışlı olabilecek aletler veya araçlardır. Buradan hareketle araçsalcılığın “Bilimsel Teorinin Alet Çantası Teorisi” olarak adlandırılması daha uygundur denilebilir.²⁷⁹ Boland’a göre araçsalcılık kavramının kullanımı, bu bilim anlayışı çerçevesinde teorilerin oynadığı rolün adlandırılmasıdır. Teoriler, tahminlerin oluşmasında yalnızca birer araç görevi üstlenirler. Araçsalcılar gerçekle ilgilenmezler, bunun nedeni teorilerin sonuçta başarılı tahminler ortaya koymalarıdır. Bunu gerçekleştirdikleri sürece teorilerin gerçek durum ve gerçeklikle alakasız oldukları söylenebilir²⁸⁰.

Enstrümantalizm ya da araçsalcılık iki bağlamda incelenebilir. İlki J. Dewey, ikincisi ise K. Popper tarafından 1956 yılında eleştirilen enstrümantalizmdir. Bu terim ilk defa J. Dewey tarafından kullanılmış ve J. Dewey, W. James tarafından ortaya konan pragmatizm temelinde enstrümantalizm kavramını geliştirmiştir. Bu yaklaşımda bilimsel kuram, yasa ve kavramlar birer alet olarak değerlendirilmekte, başarılı olmadıkları takdirde gerçek olmadıkları, kötü oldukları düşünülmektedir. Popper’in

²⁷⁷ Henry Bergson, “Hakikat ve Gerçeklik”, Şekip M. Tunç (çev.), içinde William James, **Pragmacılık I**, Muzaffer Aşkın (çev.), 2. Basım, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986, s. ii-ix.

²⁷⁸ Bergson, s.ix.

²⁷⁹ Alan Musgrave, “ ‘Unreal Assumption’ in Economic Theory: The F-Twist Untwisted”, **Kyklos**, Vol. 34, No. 3, (1981), s. 380.

²⁸⁰ James R. Wible, “The Instrumentalisms of Dewey and Friedman”, **Journal of Economic Issues**, Vol. 18, No. 4, (Dec.1984), s. 1050.

enstrümantalizmi, Dewey'in enstrümantalizminden farklıdır ve fenomenalizm çerçevesinde ileri sürülen enstrümantalizme eleştiri olarak değerlendirilir. Popper'in enstrümantalizminde kuram yalnızca gözlenen gerçeği öndelemekte kullanılan bir araçtır. Kuramın sınanması yanlışlığı ya da doğruluğu ile değil, öndeyilerinin gözlenebilir gerçeğe uygunluğu ile gerçekleştirilmelidir. Dewey'de de öndeyi vardır ancak, her şey öndeyi değildir. Dewey'de kuramlar daha fazla insanın aklındaki bir problemi çözmekte araçlardır²⁸¹.

Friedman'ın enstrümantalizminin Dewey'in yaklaşımı çerçevesinde mi, yoksa Popper tarafından eleştirilen enstrümantalizm çerçevesinde mi değerlendirileceği, iktisatçılar arasında tartışma konusudur. Daha çok tartışma Friedman'ın enstrümantalizminin, Popper eleştirileri bağlamında gerçekleşmektedir. A. Hirsch ve N. De Marchi, Friedman'daki enstrümantalizmin Dewey'deki pragmatik enstrümantalizm çerçevesinde değerlendirilmesini savunurlar. Çünkü Friedman'ın enstrümantalizminde pratik çok önemlidir, yanlışlamaya değil doğrulamaya önem verilmektedir ve ayrıca ona göre bilim bilgi artırmaya yönelik değil toplum sorunları ile ilgilidir. Boland ise tam tersini savunmaktadır yani Friedman'ın enstrümantalizmi pragmatik enstrümantalizm ile değerlendirilemez. Çünkü pragmatizmde tümevarım sorunu çözülmemiştir. Halbuki Friedman'ın enstrümantalizmi tıpkı Popper'de olduğu gibi tümevarım sorununu reddetmektedir. Ona göre pragmatizm ile enstrümantalizm aynı şey değildir, çünkü pragmatizmde kuramın geçerliliğinde ölçüt pratik başarı iken, enstrümantalizmde kuramın seçiminde ölçüt pratik politiklardır. Hakikat sorunu (tümevarım sorunu) yoktur, amaç kısa dönemli ve çabuk başarıdır²⁸².

2. Friedman ve Metodolojik Araçsalcılık

Friedman'ın 'Pozitif İktisadın Yöntemi' adlı makalesindeki görüşleriyle iktisatta araçsalcı yaklaşım özdeşleşmiş ve hâkim iktisadın metodolojik çatısının en önemli unsuru haline gelmiştir. Bunun sebebi iktisada yöneltilen gerçekçilik eleştirilerine karşı, egemen iktisatçıların en önemli savunusunu oluşturmasıdır.

²⁸¹ Eren, *İktisatta Yöntem*, s. 187.

²⁸² Eren, *İktisatta Yöntem*, ss. 191-192.

Friedman'ın söz konusu makalede egemen iktisatçıların savunusuna hizmet eden görüşlerini üç kısımda değerlendirmek mümkündür. Birincisi, iktisadın yönteminde varsayımların gerçeğe uygunluğunun söz konusu olmadığını yani varsayımların gerçekçiliğinin teorilerin değerlendirilmesinde önemli bir rolünün bulunmadığını ileri sürmesidir. İkinci olarak, teorilerin değerlendirilmesinde temel ölçütün kestirim (öndeyi) yeteneği olduğunu ve böylelikle teorilerin gücünü yaptıkları öndeyilerin doğru çıkıp çıkmaması oluşturacağını savunmaktadır. Üçüncüsü de, basit teorilerin, daha karmaşık olanlara kıyasla tercih edilebilir olduğunu söylemesidir²⁸³. Friedman tarafından ortaya konulan bu üç savunu aşağıda ayrıntılarıyla ele alınmaya çalışılacaktır.

Bilindiği üzere varsayımlar, iktisadi modellerin oluşturulmasında önemli bir işlev yüklenir. Varsayımlarla kurulan sınırlamalar, iktisadi teorilerin gerçeklikle ilişkisinin kopması sorunsalını ortaya çıkarır. Ancak Friedman'ın varsayımların gerçekçiliği üzerine tezleri, bu sorunsalın teori değerlendirmesinde önemli bir rolünün olmadığı savunusunu oluşturmaktadır. Friedman'a göre, varsayımlara sahip bir teorinin bu varsayımlarının gerçekçi olup olmadığı, teorinin öndeyilerinden bağımsız bir şekilde değerlendirilebildiği ölçüde, teorilerin değeri ile varsayımların gerçekliğe uygunluğu arasındaki ilişkinin, öngörülenin tam tersi olacağı görülecektir. Gerçekten anlamlı ve değerli bulunan hipotezlere bakıldığında, varsayımlarının gerçeklikten çok uzak bir biçimde betimlenmiş olduğu görülecektir. Yani ona göre bir kuram ne kadar değerliyse, varsayımları da o denli gerçek dışıdır. Ayrıca bir teorinin değerini, başarısını belirleyen şeyin 'azla, çok şeyin' açıklanması olarak ifade ettiği için, karmaşık ve ayrıntılı gerçeklikler arasından genel ve önemli olanların soyutlanabilmesi, yani malzemenin azaltılmış olması ve soyutlama temelinde geçerli olacak kestirimlerde bulunulması teorinin başarısı olarak değerlendirilmelidir. Böylelikle Friedman, bir teorinin önemli olması için, varsayımlarının betimsel açıdan yanlış olması gerektiğini, diğer pek çok durumu dikkate almaması gerektiğini, zaten dikkate almadığı durumların açıklanacak

²⁸³ Fikret Görün, "M. Friedman ve İktisatta Varsayım Sorunu", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt. 9, Sayı. 3&4, 1982, s.434; Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 147.

olgular açısından önemli olmadıklarını göstermesinin teorinin asıl başarısı olduğunu savunmaktadır²⁸⁴.

Friedman makalesinde pozitif bilimlerin nihai hedefinin, henüz gözlenmemiş olgular hakkında anlamlı ve geçerli tahminler sağlamak anlamında teori ya da hipotez geliştirmek olduğunu söylemektedir. Genel olarak böyle bir teori, kısmen sistematik ve düzenlenmiş akıl yürütme metodlarının geliştirilmesine hizmet eden, kısmen de karmaşık gerçekliğin temel özelliklerini ortaya koymak için tasarlanan özsel (substantive) hipotezlerden oluşmuş iki unsurun karmaşık bir bileşimidir. Özsel hipotezler yapısı kapsamında bir teori, açıklamaya yöneldiği bir dizi olgu için sahip olduğu kestirim gücü vasıtasıyla değerlendirilir. Kestirim gücünün ötesinde; onun yanlış ya da doğru olduğunu, daha da önemlisi geçici bir süre için geçerliliğinin kabul edildiğini ya da reddedildiğini, ancak deneyimlere dayanan gerçekler gösterebilir. Bu anlamda bir hipotezin geçerliliğinin test edilmesinin tek anlamlı yolu onun tahminlerinin deneyimlerle karşılaştırılmasıdır. Ancak Friedman'a göre, kesinlikle ifade edilememekle birlikte, bir hipotezin deneyimlerle doğrulanmasından anlaşılması gereken, gerçek hayattaki verilerin bir hipotezi kanıtlamayacağı, yalnızca onun doğru olmadığını gösterebileceğidir. Eğer bir hipotezin tahminleri çelişiyorsa reddedilir, tam tersi eğer tahminler çelişmiyorsa hipotez kabul edilir. Üstelik teori çelişkiler karşısında ne kadar çok dayanıklılık gösterecek fırsata sahipse, teoriye o kadar büyük bir güven yüklenecektir²⁸⁵.

Friedman, teorinin tahminleri ile gözlemler arasında belirgin bir örtüşme ya da çatışma durumunun çok nadir olarak görülebileceğine, ayrıca bir hipotezin kesin biçimde reddine imkân verecek bir gözleme karar vermenin güç olduğuna işaret etmektedir. Yani kuramdan çıkarılan tahminlerle gerçek gözlemler arasında ne büyüklükte bir fark olmalıdır ki, hipotez kesin olarak reddedilebilsin.²⁸⁶ Friedman bu anlamda iki dışsal ölçütten söz etmektedir. İlki, bu kuramla karşılaştırılabilir alternatif bir başka kuramın öndeyilerindeki isabet başarısıdır. Ancak alternatif kuram da, söz konusu kuram kadar tüm diğer alanlarda kabul görmüş olmalıdır. Getirmiş olduğu

²⁸⁴ Friedman, ss. 14-15.

²⁸⁵ Friedman, s. 7-9.

²⁸⁶ Buğra, s. 280-281.

ölçütlerden ikincisi ise, söz konusu kuramdan daha iyi tahminler sağladığı düşünülen bir teorinin ortaya çıkmasıdır. Ancak bu daha maliyetli olmak durumundadır²⁸⁷. Buğra, Friedman’ın makalesinde açıklanmamış söz konusu yüksek maliyet kavramını, “basit bir kuramın daha karmaşık bir kuramla konvansiyonist açıdan karşılaştırılması” biçiminde yorumlamaktadır. Yine ona göre Friedman’ın bu görüşleri ile Lakatos’un deyişiyle gelişmiş yanlışlamacılığa iyice yakınlaştığı söylenebilir. Yani gelişmiş yanlışlamacılıkta olduğu gibi Friedman, kuramla gerçekliği karşılaştırmak yerine kuramları gerçeklik karşısındaki performansları ile karşılaştırmayı önermektedir. Ancak burada bahsedilen tüm yakınlıklarına rağmen Friedman’ın yöntemi, varsayımların yöntemin bilimselliğinde yerlerinin olmaması nedeniyle, yanlışlamacılık değil, enstrümantalizm olarak adlandırılır²⁸⁸.

“Gerçekçi” terimi de iktisatta iki ayrı anlamda kullanılabilir. İlki maddesel gerçek bakımından akla yatkın, gerçekte olanlarla örtüşen ki; gündelik hayatta kullanımı da daha çok böyledir. Friedman’ın daha çok kullandığı ikinci anlam ise, bir kuramdaki ‘ifadelerin düzeyi’ manasındadır. Buna göre üst düzey ifadeler, gerçek dünyadan daha uzak, soyut ve dolayısıyla gerçekçiliği en az olan ifadelerken; alt düzey ifadeler daha az soyut, daha gerçekçi ifadelerdir. Üst düzey ifadeler, daha geniş bir alanı kaplamaları nedeniyle ‘gerçekçi olmamaları’ daha iyi sayılabilir. Friedman’ın araçsalcılığında varsayımlar bu nedenle kasıtlı olarak gerçekçi değildir. Varsayımların gerçeğe yaklaştıkça kavramların genelliği azalacak ve kestirim gücü anlamında kuramın kullanım alanı bakımından başarısı daralacaktır. İktisatta laboratuvar kullanılabilen bilimlerde olduğu üzere varsayımların gerçekçiliğinin dolaysız biçimde kontrol imkânı yoktur. Bu nedenle Friedman ‘sanki’ (as if) yaklaşımını önererek, gerçek olmayan bir varsayımın gerçekmiş gibi kabulüyle çıkarsamalar yapılabileceğini savunmuştur. Bundan sonrasında çıkarsamalar tahminlerle teyit edildiği müddetçe çıkarsamalara devam edilebilir, çıkarsamalarla tahminler arasında çelişki olduğunda ise, öndeyiler göz önünde bulundurulmalı ve varsayımlar değiştirilmelidir. Çünkü öndeyiler, varsayımların tersine gerçek dünya verileriyle doğrudan gözlenip kontrol edilebilirler. İktisatçı da;

²⁸⁷ Friedman, s. 17.

²⁸⁸ Buğra, s. 281.

firmaların ‘sanki’ karlarını en çoklaştırıyor veya marjinal maliyet ve marjinal gelirlerini biliyormuş gibi karar aldıklarını varsayarak çıkarsama yapabilir²⁸⁹.

Kısaca Boland’a göre Friedman, pratik uygulamalarla ilgilenmektedir ve bu enstrümantalizmdir. Sorun alması kuramlardan hangisinin seçileceği olarak tanımlanır ve birini seçmek biçiminde ortaya konulan amaç için varsayımlar birer araçtır. Varsayımların gerçekçiliği değil, üç pozitif role sahip olmaları önemlidir. Bu rollerden birincisi öndeyiler için ampirik temeller oluşturmaları, ikincisi bir hipotezin dolaylı sınanmasını kolaylaştırmaları ve üçüncüsü özel koşullarda kuramın uygulanabilirliğinde uygun araçlar olmalarıdır²⁹⁰.

İkinci savunusu anlamında Friedman makalesinde teorilerin değerlendirilmesine ilişkin temel ölçütün kestirim (öndeyi) yeteneği olduğunu şöyle ifade etmektedir²⁹¹:

“kuramın varsayımları ile ilgili olarak sorulması gereken asıl soru, asla gerçekçi olamayacak varsayımların, betimsel olarak gerçekçi olup olmadıkları değil, eldeki amaca ulaşmak için yeterince uygun öndeyiler sağlayıp sağlayamadığıdır. Bu soru da ancak kuramın işleyip işlemediğine, yani yeterince kesin tahminler ortaya koyup koymadığına dayanarak yanıtlanabilir.”

Friedman makalesinde iktisadın nihai amacının en iyi kestirimlerde bulunmak olduğunu savunduğu aşırı pozitivist tutumla, iktisadi olaylara bilimsel bir açıklama getirme olanağını da engellemiş olmaktadır. Bir hipotezle başlayarak sonuca gitme ve sonucun sınanması şeklinde ifade edilebilecek koşullu tümdengelim yöntemi ile çok mekanik bir süreç ortaya çıkmaktadır. Bilimsel çabalar ‘ne oluyor, ne olacak’ sorularının yanısıra daha zor olan ‘niye oluyor’ sorusuna da cevap vermelidirler.²⁹² Ancak Friedman belli bir teorinin kestirimde sağlayacağı başarıya, açıklamadan daha fazla önem vermiştir. Ayrıca ona göre yukarıda da ifade edildiği üzere gerçekçi varsayımlara dayanmayan, yani üst düzey ifadeler içeren kuramların daha geniş bir kullanım alanına sahip olmaları, onlara daha iyi bir kestirim gücü sağlayacaktır.

²⁸⁹ Görün, ss. 434-438; Eren, *İktisat Metodolojisi ‘Nereden Nereye; 1950-1999’*, s. 8.

²⁹⁰ Eren, *İktisat Yöntem*, ss. 190-191.

²⁹¹ Friedman, s. 15.

²⁹² Görün, s. 436.

Buğra'ya göre Friedman'ın yaklaşımında kestirim gücü, sadece bir kuramın sınama ölçütü olarak yer almıyor, aynı zamanda kuramın tek amacının tahmin yapmak olduğu ifade edilmiş oluyor. Böylelikle bilimsel bir kuramın gerçeğin açıklanması biçimindeki amacı göz ardı ediliyor ve kuramlar geleceğe yönelik tahmin yapmaya yarayan aletler olarak görülüyor²⁹³.

Ancak şunu ifade etmek gerekir ki Friedman'ın öndeyi anlayışı aşağıda incelenecek olan simetri tezinin öndeyi yaklaşımıyla farklılık göstermektedir. Simetri tezinin göre kestirim ya da tahmin belirli bir olaydan sonra gelebilir, yani kestirim bir şeyin gelecekte olacağını ifade eder²⁹⁴. Halbuki Friedman öndeyinin, hipotezin geçerliliği bakımından henüz gerçekleşmemiş olgularca test edilmesi gerektiğini söylemektedir. Yani öndeyi kavramını teorilerin sadece gelecekteki olayları tahmin etmeleri anlamında kullanmadığını, geçmişte yaşanmış ancak henüz gözlenmemiş veya bilinmeyen olayların da teorilerce tahmin edilebileceğini öne sürmektedir. Örneğin bir hipotez, başka bazı olaylardan hareketle 1906 yılında şu şu olaylar olmuştur diye çıkarsamada bulunabilir. Eğer araştırmalar sonucunda olayların meydana geldiği ortaya çıkarsa, teori onaylanmış olur, olayların gerçekleşmediği ortaya çıkarsa teori tahminiyle çelişmiş olur²⁹⁵.

Friedman'ın son savunusuyla ilgili olarak öncelikle şu tespitin yapılması gerekir. Yukarıda ifade edildiği üzere Friedman basit teorilerin karmaşık olanlara tercih edilmesini savunmaktadır. Bu tezi diğer iki tezinden farklı olarak, önemli bir sorun yaratmadığı düşüncesiyle metodolojik anlamdaki Friedman tartışmalarında çok fazla yer almamaktadır²⁹⁶.

Friedman mantıksal çıkarım yoluyla yanlışlığı gösterilemeyecek mevcut pozitif kanıtlara dayanan birbiriyle yarış halindeki hipotezler arasından hangisinin seçileceği sorunu için bir kritere ihtiyaç duyduğumuzu ifade eder. O herkesin üzerinde anlaşabileceği bu kriterin 'basitlik' ve 'verimlilik' olabileceğini iddia eder. 'Basitlik',

²⁹³ Buğra, s. 282.

²⁹⁴ Buğra, s. 283.

²⁹⁵ Friedman, s. 9.

²⁹⁶ Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 147.

verili bir olgu alanı kapsamında tahmin yapmaya yönelik daha az ‘başlangıç bilgisi’ni; ‘verimlilik’ ise daha uygulanabilir ve daha kesin olanı ifade etmektedir²⁹⁷.

3. İktisatta Metodolojik Araçsalcılığa Yönelik Eleştiriler

Friedman’ın makalesinde yer alan görüşleri üzerinden çok sayıda eleştiri yapılmıştır. Bu eleştirileri iki noktada sınıflandırmak mümkündür. Bunlardan ilki yukarıda da kısaca bahsedilen bilimin “açıklama” işlevinin ihmal edilmesi, diğeri ise varsayımların gerçekçiliğinin kabul edilmemesinin yarattığı sorunlardır.

Friedman’ın metodolojik araçsalcılığında bilimin temel işlevinin öndeide bulunmak olarak görülmesine, teori değerlendirilmesinde öndeyi yeteneğinin önemli bulunmakla birlikte yeterli bir unsur olamayacağı eleştirisi getirilmektedir. Friedman’da bilimsel çaba sadece bir olayın betimlenmesi ve öndeide bulunulması olarak görülüyor; böylelikle bilimsel çabanın tanımı gereği içerdiği açıklama işlevi göz ardı ediliyor. Caldwell’e göre bilimin amacı öndeide bulunmak olduğu kadar aynı zamanda açıklama yapmaktır. Bilimlerin amacı olarak sadece öndeyinin söylenmesi tatmin edici değildir. Ona göre öndeyicilikte bir kuram eğer daha iyi öndeyi yaparsa, istatistiksel korelasyon nedensel açıklamadan üstün tutulmaktadır. Halbuki kuramın öndeyi için yeterliliği, açıklayıcılık için yeterli olduğu anlamına gelmemektedir²⁹⁸.

Friedman’ın yaklaşımında açıklama yerine kestirimin önemli olmasına, Hempel ve Oppenheim tarafından formelleştirilen hipotetik tümdengelsel modele dayanan “simetri tezi” dayanak teşkil eder. Çünkü simetri tezinde açıklama ve kestirim aynı mantıksal çıkarsama kurallarını izlediklerinden, açıklama ve kestirim aynı şey olarak kabul edilir. Friedman’ın yaklaşımında varsayımların gerçekçi olması gerekmediği gibi, kuramın gerçeği açıklaması da gerekmemektedir. Halbuki simetri tezinde “açıklama” bir bilimsel amaç olarak yer alır, bahsettikleri sadece açıklama ve tahmin arasında yöntem açısından bir fark olmadığıdır. Buradan hareketle simetri tezine göre, gerçeği yanlış betimleyen varsayımlarla doğru açıklamalar yapılabileceği veya

²⁹⁷ Friedman, s. 10.

²⁹⁸ Eren, *İktisatta Yöntem*, s. 191.

açıklamanın yanlış ama tahminin doğru olabileceği görüşünü ileri sürdükleri söylenemez. Tahminlerin gerçekleşmesi dışındaki her şeyin önemsiz olduğu savunusu ancak Lakatos tarafından “pozitivizmin dejenere olmuş biçimi” olarak adlandırılan enstrümantalizm içinde mümkündür²⁹⁹.

Friedman iktisadi bir teorinin içerdiği varsayımların gerçekçi olmama ile eleştirilmemesi gerektiğini; iktisadi bir teoriyi eleştirmenin en meşru yolunun ‘F-Sapması’ (F-Twist) olarak anılan, o teorinin tahminlerinin gerçeklerden saptığının gösterilmesi olduğunu savunur. Friedman’ın bu argümanı günümüze kadar devam eden önemli bir tartışma başlatmıştır. Ancak Musgrave, bu tartışmaların varsayımların konularının belirsizliğini koruması nedeniyle yararsız olduğunu; amacının teorilerde değişik roller üstlenen varsayımlar arasındaki farklılıkları açıklamak ve bu kapsamda Friedman’ın orjinal pozisyonunu değerlendirmek olduğunu ifade eder.³⁰⁰ Bu anlamda Musgrave’in Friedman eleştirisi, araşçılığa değil varsayımlarla ilgili bir yanılığa, daha doğrusu çeşitli varsayım türleri arasındaki ayırımın dikkate alınmayışı üzerinedir³⁰¹.

Musgrave üç tip dediği varsayımları; ihmal edilebilirlik, alan ve kolaylaştırıcı varsayımlar biçiminde ayırmıştır. Ona göre Friedman ihmal edilebilir varsayımlarda haklı olabilir ancak bunun bir önemi yoktur. Çünkü kuramın uygulanabilirliği söz konusu değildir. Alan ve kolaylaştırıcı varsayımlarda ise Friedman haklı değildir³⁰².

Alan Musgrave, Friedman’ın ‘F-Sapması’ yaklaşımını savunmasını üç farklı tipteki varsayım arasında ayırım yapma başarısı gösterememesine bağlamaktadır. Yani üç farklı tip varsayım teke indirgenmiştir. İhmal edilebilirlik varsayımı (Negligibility Assumptions), incelenen bir olgu üzerinde bazı faktörlerin etkilerinin ihmal edilebilir olduğunu ifade eder. Alan varsayımları (Domain Assumptions), teorinin uygulanabileceği alanı belirtmektedir. Kolaylaştırıcı varsayımlar ise (Heuristic Assumptions), teorinin mantıksal gelişimini kolaylaştırmaya hizmet etmektedir³⁰³.

²⁹⁹ Buğra, s. 283.

³⁰⁰ Musgrave, ss. 377-378.

³⁰¹ Buğra, s. 284.

³⁰² Eren, *İktisatta Yöntem*, ss. 185-186.

³⁰³ Musgrave, s. 386.

Musgrave'in ihmal edilebilirlik varsayımına Galileo'nin aşığı düşen cisimlerin hareketlerinde, hava direncinin bu hareketler üzerine hiçbir etkisinin ya da görülebilir bir etkisinin olmadığını varsayması iyi bir örnek teşkil eder. Bu varsayımla cisimlerin sanki (as if) hava dirençsiz bir ortamda hareket ettikleri ifade edilmektedir. Galileo'nin bu varsayımına, onun deneylerindeki cisimlerin gerçekte hava direnci altında düştükleri ve vakumlu ortamda düşmedikleri biçiminde yapılacak itiraz bariz saçma olur. Aynı biçimde bir iktisatçının da incelediğı olgu üzerinde devletin varlığının ihmal edilebilir bir etkisi olduğunu ileri sürerek devletin olmadığını varsaydığında, bu varsayım 'gerçekçi' değil çünkü gerçekte devlet vardır diye itiraz etmek bariz biçimde saçma olur. Bu kapsamda Friedman, ihmal edilebilirlik varsayımlarını içeren bir teorinin ancak sonuçlarının test edilmesiyle değerlendirilebileceğı hususunda ısrar etmekte oldukça haklıdır. Friedman makalesinde bir hipotezin başarısının, açıklanan fenomenle ilgisiz oldukları düşünölen olayların soyutlanması yoluyla, çoğı azla açıklamak olduğunu söylemekle haklıdır, ancak buradan hareketle daha çok gerçekçi olmayan varsayımlara sahip teorilerin daha anlamlı olduğı sonucunu çıkarmakta haksızdır. Buradaki hatanın sebebi ihmal edilebilirlik varsayımının neyi ifade ettiğinin muğlak oluşudur ve bu muğlaklık Friedman'ın araçsalcı ekonomi teorisi görüşünde yer almasına neden olmuştur³⁰⁴.

Alan varsayımlarına gelince, başlangıçta ihmal edilebilirlik varsayımı yapan bir bilim adamı, ihmal edilebilir olduğunu düşündüğü F faktörünün, teorisini sınıadığında aslında belirgin bir etkisi olduğuna karar verebilir. Böylelikle teorisinin F faktörünün olmadığı durumlarda çalıştığı sonucu karşımıza çıkar. Araştırmacı bunu teorisinin uygulanabilirlik alanı olarak belirleyebilir. Bu şekildeki varsayımlar alan varsayımları olarak adlandırılır. Bir ihmal edilebilirlik varsayımından alan varsayımına değışim önemlidir. Çünkü bu dönüşümle Popper'in ad hoc değışiklikler dediğı manada, daha güçlü ve daha fazla test edilebilir bir teorinin yerini daha zayıf ve daha az test edilebilir bir teori almaktadır. Ama böyle değışiklikleri koşulsuzca suçlayamayız; çünkü güçlülüğün değıerli olması kadar doğruluk da değıerlidir. Teorinin içerdiği alan varsayımları bazı durumlarda teoriyi yanlışlıyor diye çürütemeyiz, ancak bir alan varsayımı her zaman yanlışsa hiçbir durumda test edilemez ve uygulanamaz. Friedman

³⁰⁴ Musgrave, ss. 378-380.

test edilebilirliğe önem vermekle birlikte, alan varsayımlarıyla ilgili söylediği ‘teori ne kadar önemliyse varsayımları o kadar gerçekçi değildir’ önermesi gerçekte tam olarak çelişmektedir. Çünkü teoride ne kadar gerçekçi olmayan alan varsayımları bulunursa, teori daha az test edilebilir ve bu yüzden daha az önemlidir. Yani teorinin önemi uygulanabilirliğinin geniş olmasına bağlıdır. Musgrave göre, Friedman bu iki tip varsayım arasındaki ciddi farkları görmemiştir³⁰⁵.

Alan varsayımları bir kuramın nerede uygulanıp nerede uygulanamayacağını gösterirler. Yoksa alan varsayımlarının doğru ya da yanlışlığı söz konusu değildir. Ancak gerçek durumdan uzaklaştıkça, uygulama alanı daralacak ve kuramın önemi o derecede azalacaktır³⁰⁶.

Bir bilim insanı, yaptığı alan varsayımının her zaman yanlış olmadığını, bu nedenle test edilebilir bir teoriye sahip olduğunu biliyorsa, teorisinin kullanım alanını genişletmek için ihmal edilebilir olarak kabul ettiği F faktörünü tekrar hesaba katmak isteyecektir. Bunu gerçekleştirmek iki aşamada söz konusudur. İlk aşamada F faktörü hesaba katılmaz yani ihmal edilebilirlik varsayımı yapılır, ikinci aşamada ise F faktörü de hesaba katılarak sonuçlarda oluşan farklar dikkate alınır. Burada F faktörünün ihmal edilebilirliği varsayımı sadece kolaylaştırıcı bir araçtır; teorinin mantıksal gelişimini basitleştiren bir yoldur. Böyle varsayımlar kolaylaştırıcı varsayımlar olarak adlandırılır. Yine Friedman’ın ‘varsayımlar ne kadar gerçekçi değilse, teori o kadar önemlidir’ tezi kolaylaştırıcı varsayımlar için hiçbir durumda geçerli değildir³⁰⁷.

Kolaylaştırıcı varsayımlar düşünceyi basitten karmaşığa götüren açıklayıcı varsayımlardır. Mesela önce devletin olmadığı bir ekonomi varsayımı yapılır, sonrasında devlet sadece tüketici ve üretici olarak dahil edilebilir ve sonrasında vergiler ile transfer harcamalarının dahil edilmesiyle daha gerçek bir ekonomik yapıya ulaşılmış olur.³⁰⁸ Buğra’ya göre kolaylaştırıcı varsayımlar, gerçek durumu yansıtmazlar. Kuramcı varsayımların gerçekçi olmadığını bilmektedir, ama kuramını geliştirmek için ilk aşamada keşif sürecini basitleştirmeye hizmet etmesi düşüncesiyle bu varsayımları

³⁰⁵ Musgrave, ss. 380-382.

³⁰⁶ Buğra, s. 284.

³⁰⁷ Musgrave, ss. 382-383.

³⁰⁸ Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 154.

kullanır, sonraki aşamalarda bu varsayımları kaldırarak daha gerçekçi bir durumda yaptığı tahminlerle kuramının geçerliliğini ortaya koyar³⁰⁹.

Musgrave'in yanı sıra varsayımların gerçekçiliği sorununa yönelik eleştirilerin en popüler olanları Koopman (1957), E. Rotwein (1959), D. Bear ve D. Orr (1967), Melitz (1965), Samuelson (1963)'un görüşleridir³¹⁰.

Koopman temel meselenin Friedman'da olduğu üzere öndeyi değil, ekonomik teorinin temel öncülleri ya da varsayımlarının kaynakları olduğu teziyle eleştiri getirmektedir³¹¹.

Empirisist felsefenin temeli, bir teorinin sonuç ya da öndeyilerinin gerçekliğinin sadece (ve öncelikle) öncüllerinin gerçekliğinin gösterilmesine dayanır. Bu aynı zamanda teorinin sonuçları ve öndeyilerinin gerçekliği ile ilgili her iddianın doğrulanması gerektiği yönünde bir kural teşkil eder. Halbuki Friedman'da teorilerin geçerliliği için sadece öndeyilerinin test edilmesi yeterlidir. Böyle bir testte teorinin varsayımlarının ne derecede gerçekçi olup olmadığı sorusu teorinin değeri bakımından ilgisizdir. Buradan hareketle Rotwein, Friedman'ın pozitivist anlayışının empirisizmin naif ve yanlış bir formu olduğunu ileri sürerek eleştirmektedir³¹².

Bear, Orr ve Melitz Friedman'ın varsayımların ne gerçekçiliğinin ne de test edilmesinin gerekli olmadığı görüşünü eleştirmektedirler. Hatta Melitz, Friedman'ın 'varsayımların önemsizliği'ne ilişkin savıyla iki yanlış anlamaya sebebiyet verdiğini öne sürer. İlki Friedman'da soyutluk ve gerçek dışılık kavramlarının birbirine karışması, ikincisi teorinin varsayımlarının test edilmemesinin, tahminler ampirik açıdan test edilmiş olsa bile teorinin güvenilirliğini azaltması durumudur. Bu anlamda Friedman dışındaki tüm yorumcuların sadece teorinin öndeyilerinin değil, tamamının test edilmesi hususunda anlaşmış oldukları ve bunun yararlı bir faaliyet olduğu söylenebilir³¹³.

³⁰⁹ Buğra, ss. 284-285.

³¹⁰ Boland, s. 190-192; Lawrence A. Boland, "A Critique of Friedman's Critics", **Journal of Economic Literature**, Vol. 17, No. 2, (Jun 1979), ss. 515-520.

³¹¹ Boland, *A Critique of Friedman's Critics*, s. 516.

³¹² Boland, *A Critique of Friedman's Critics*, s. 517; Eugene Rotwein, "On 'The Methodology of Positive Economics'", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 73, No. 4, (Nov. 1959), s. 555.

³¹³ Boland, *A Critique of Friedman's Critics*, s. 518 ; Donald V. T. Bear and Daniel Orr, "Logic and Expediency in Economic Theorizing", **The Journal of Political Economy**, Vol. 75, No. 2, (Apr. 1967), ss. 188-194.

Samuelson F-Twist olarak adlandırdığı Friedman'ın metodolojik konumunu eleştirir. Ona göre Friedman'ın metodolojik konumu şu biçimde özetlenebilir. “Bir teori sonuçlarının bir kısmıyla kullanışlı tahmin yapmakta deneysel olarak geçerlilik gösteriyorsa doğrulanabilir; teorinin kendisinin veya varsayımlarının deneysel açıdan gerçekçi olmaması teorinin geçerliliği ve değeriyle ilgili değildir.” Samuelson B diye adlandırdığı teoriyi, gözlenebilir gerçeklik hakkında bazı şeyler garanti (taahhüt) eden aksiyomlar, postülalar ve hipotezler seti biçiminde tanımlar. Teorinin sahip olduğu sonuçlar setini C diye ve mantıksal olarak teoriyi ima eden varsayımları ise A diye adlandırmaktadır. Eğer C, B'nin sonuçlar setinin tamamıysa; eğer A da, B'yi oluşturan varsayımların asgari seti ise, Samuelson'a göre A, B ve C mantıksal olarak özdeşdir. Böylece A, B ve C'den her birinin gerçeklik derecesi, deneysel geçerliliği ya da doğruluğu diğer ikisi tarafından paylaşılmalıdır. Samuelson buradan hareketle yanlış varsayımlara dayalı doğru teorilerin kurulamayacağı yönünde Friedman'ı eleştirmektedir³¹⁴.

Samuelson'ın bu yaklaşımına getirilen eleştiriler varsayımların gerçekçiliği değil, varsayımlar ve sonuçlar setinin özdeşliği üzerine odaklanmıştır. Samuelson'un öne sürdüğü bu iddia varsayımlarla sonuçların birbirinin yerini alabileceği anlamına gelmektedir. Hâlbuki Samuelson bu yaklaşımında alt düzey-üst düzey önerme ayrımını dikkate almamıştır. Üst düzey önermelerin doğrudan sınanması olanaklı olmayabilir. Üst düzey önermeler yani açıklayanlar, alt düzey önermeler yani açıklanılana indirgenemezler. Varsayımlardan sonuçlara ulaşma süreci, aynı zamanda üst düzey önermelerden alt düzey önermelere ulaşma sürecidir. Bu nedenle Samuelson'ın A, B ve C'nin mantıksal özdeşliği geçerli değildir³¹⁵.

Öte yandan, Samuelson'da üst düzey-alt düzey önerme ayrımının gözardı edilmesi durumu Wong açısından şöyle değerlendirilmektedir. Wong, Samuelson'ın betimselci bir bakış açısıyla; açıklayan (explanan) durumundaki aksiyom setinin, açıklanılan (explanandum) durumundaki sonuç setinin yeniden ifadesi olduğu görüşünü eleştirmektedir. Ona göre bir teorinin açıklayıcı olabilmesi için; açıklamayı

³¹⁴ Stanley Wong, “The ‘F-Twist’ and the Methodology of Paul Samuelson”, *The American Economic Review*, Vol. 63, No. 3, (Jun. 1973), ss. 313-314.

³¹⁵ Eren, *İktisatta Yöntem*, s. 193.

biçimlendiren ifadeler yani açıklayanlar seti, açıklanılan ifadeler setini aşmak durumundadır. Bir diğer ifadeyle açıklayanlar yanlış olmamalı, bağımsız olarak test edilebilir sonuçları olmalı, açıklayıcı güç ve ampirik içerik açısından açıklanılana göre daha zengin olmalıdır. Ayrıca ad hoc açıklamalara engel olmak açısından açıklayanlar en az bir evrensel yasaya sahip olmalıdır³¹⁶.

Boland, yukarıda yer alan varsayımlar üzerine tüm eleştirilerin mantıki açıdan geçerli olabileceğini, ancak bunun araçsalcılığın reddi olarak görülmesinin yanlış olduğunu savunur. Çünkü ona göre Friedman'ın bakış açısının temel parçasını araçsalcılık oluşturmaktadır ve bu eleştirel görüşlerde iddia edilen tutarsızlık, aksine Friedman'ın metodolojik araçsalcılığında mevcut değildir. Bu bağlamda Boland'a göre eleştiri getirenler Friedman'ı doğru anlamamış, anlayanlar da tutarlı biçimde eleştirmemişlerdir³¹⁷. Boland gibi Maclup'ta da Friedman savunusu görülmektedir. Özellikle iktisatta varsayımların gerçekliğinin sınanması gerektiği görüşlerini ultra-ampirist olarak değerlendirmekte, ayrıca nesnelliğe vurgu yapmaktadır. Friedman'ı a-priorizm ekseninde savunur.

Varsayımların gerçekliği tartışması; sözgelimi varsayım nedir?, üst düzey genelleme nedir?, varsayım soyutlama ilişkisi kurulabilir mi?, soyutlama ve ideal tip aynı mıdır?, varsayımlar ideal tipler midir? vb. sorularla, zaman içinde çeşitli boyutlar almakla birlikte, yakın dönem çalışmalara bakıldığında varsayımların gerçekçiliği konusunda eski katı tutumun azaldığı görülmektedir. Modelde soyutlamanın gerekliliği, bu anlamda varsayımların gerçekliğinin o kadar da önemli olmadığı kabul edilmektedir. Tartışma daha çok varsayım ve ona dayanan model ve kuramdan ne anlaşıldığı üzerine yoğunlaşmaktadır³¹⁸.

C. Metodolojik Dengencilik

Arrow ve Hahn'a göre denge hâkim teoride öncelikli düzenleyici kavramdır. Ayrıca Weintraub'a göre genel denge hâkim iktisadın sert çekirdek parçalarından

³¹⁶ Wong, s. 317.

³¹⁷ Boland, *A Critique of Friedman's Critics*, ss. 515-520.

³¹⁸ Eren, *İktisat Metodolojisi 'Nereden Nereye: 1950-1999'*, s. 8.

biridir. Egemen iktisat teorilerindeki bu denge paradigmasının amacı, merkezi olmayan değişim ekonomisinde karşılıklı bağımlılığın analizi için çerçeve oluşturmak ve bireylerin kişisel çıkarlarına yönelik davranışlarının nasıl doğal bir uyum oluşturduğunu açıklamaktır. Başka bir deyişle metodolojik dengecilik Walras tarafından, Smith'teki görünmez el kavramının ve kendiliğinden düzen inancının arkasındaki mantığın katı bir biçimde kanıtlanmasına hizmet etmektedir³¹⁹.

Hakim iktisat metodolojisinin üçüncü ayağını oluşturan metodolojik dengecilik esasen Newton'un mekanik denge ve onun gerektirdiği araştırma yöntemine dayanmaktadır. Bu nedenle de aşağıda bahsedileceği üzere aşırı derecede soyutlamalara yönelmiştir. Geleneksel ekonomideki denge paradigmasının ürettiği mekanik determinist teorilerin; gerçek yaşamdaki ekonomik olayları açıklayamadığı, gerek gelişmiş gerek az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik kriz ve sorunlara yanıt veremediği yönünde eleştirisi yoğun biçimde yapılmaktadır.

1. Metodolojik Dengecilik Bağlamında İktisadın Fizikle İlişkisi

İlk bilimsel devrim ve paradigmal sıçrama Kuhn'a göre, Aydınlanma çağı ile birlikte yaşamın her alanının akıl yoluyla yeniden açıklanmasına dayanan Newton yasaları ile gerçekleştirilmiştir. Newton'un yasaları doğanın mekanik işleyişini açıklayan doğa kanunları biçiminde mekanik bilimin doğmasını sağlamış ve mekanik bilimi, tüm bilimlerin anası sayılmıştır. Böylelikle pratik düşünceden bilimsel düşünceye bir sıçrama gerçekleşmiştir. Bilimsel düşüncede yaşam bütününden alınan parça soyutlanarak basite indirgenir ve kurgulanan model çerçevesinde neden sonuç ilişkisi mantıklı tutarlılık içinde sunulur. Bu paradigmal dönüşümü ifade eden Newton yasalarının kökeni, Mitosdan Logosa geçişi temsil eden, yani doğaüstü güçlerle doğa olaylarını açıklama düşüncesi yerine akla dayalı açıklamalar geliştiren Eski Ege uygarlığını yaratan düşünürlerin soyut düşünce sistemine dayanır. Bu düşünce sistemi Rönesans döneminde yeniden yapılanmış, hümanizm, reformasyon, aydınlanma ve pozitivizmle Newton yasaları biçiminde tamamlanmıştır. Bu yaklaşımın temel görüşü

³¹⁹ Sheila C. Dow, **The Methodology of Macroeconomic Thought: A Conceptual Analysis of Schools of Thought in Economics**, Cheltenham: Edward Elgar, 1996, s. 116.

doğa olaylarının mekanik yasalara göre işlediği, doğanın (nesne) dıştan ve karşıdan gözlenebileceği (özne), bunun sonucu olarak da öznenin nesneye müdahalesinin söz konusu olamayacağıdır³²⁰.

Newton öncesi dönemde evrenin kendi içindeki düzeni ve işleyişindeki ahenk (kozmoz) Teos düşüncesine hizmet etmiştir. Newton'un geliştirdiği yerçekimi yasası ile kozmoz bilimselleşir ve mistik karakterini kaybeder. Evren mükemmel bir işleyiş düzeni olan bir makinedir ve Newton'un monarşik tanrısı evrene karışmamaktadır. Smith'in ortaya koyduğu piyasa mekanizması, Newton'un bu düşüncesine dayanmaktadır. Aynı şekilde Smith'in monarşik devleti Newton'daki monarşik tanrıya denk düşmektedir ve bu monarşik devlet, tıpkı tanrı gibi kendi işleriyle uğraşmaktan başka bir etkisinin olmadığı düşüncesiyle ekonomiden soyutlanmıştır. Yani iktisatta geliştirilen piyasa mekanizması Newtoncu-Descartesci evren makinesinin iktisadın mini evren modeline aktarılmasına hizmet etmektedir. Bu çerçevede denge durumu ekonominin doğal durumu olarak betimlenmekte ve her türlü sapma tekrar kendiliğinden dengeye yönelmektedir. Kozmozun bilimselleşmesi ile her ne kadar Durkheim'da aksi savunulsa da, organik dünya görüşünün yerini mekanistik dünya görüşü almıştır³²¹.

Hâkim iktisat teorisinin açıklamaları da, bilimsel düşüncedeki bu gelişmelere bağlı olarak, ortak kabul gören 17. yüzyıl fizikçisi Isaac Newton'un güneş sistemi mekanizmasına ilişkin kuşku taşımayan başarılı açıklamalarının izini sürerek temellenmiştir. Buna göre güneş sistemi, eksiksiz ve rasyonel olarak belirlenmiş mekanik bir dengedir. Yani eğer verili mekanik yasalara ilişkin tüm gerçekler biliniyorsa, rasyonellik argümanı aracılığıyla denge durumunun tüm özel yönlerinin ortaya konulacağı ifade edilmektedir. Klasik ve neoklasik iktisat Newton paradigmasını kullanarak ekonomiyi klasik fizik ve mekanikteki gelişmelere göre yorumlamakla; bir saat mekanizması gibi çalışan, içsel karşılıklı bağımlı faktörler tarafından yönlendirilen belirli-öngörülebilir denge noktasına doğru hareket eden kapalı, özerk bir sistem

³²⁰ Hüsnü Erkan, "Sosyal Bilim Esaslı Araştırma Projelerinin Temel-Mühendislik Bilimlerine Göre Farklılıkları", **Üniversitelerdeki Araştırma ve Uygulama Merkezlerinin İşlevselliği: Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Yeniden Yapılandırılmasının Gereklilikleri**, Rifat Yıldız ve Hayriye Atik (drl.), Ankara: Detay Yayıncılık, 2007, ss. 8-11.

³²¹ Murat Ali Dulupçu, "İktisattaki Paradigmik Dönüşüm: Kozmik İktisattan Kaotik ve Kuantum İktisadına Geçiş", **İktisat Dergisi**, No. 389, Mayıs 1999, s. 38.

öngörmüşlerdir. Bu söylemin felsefi etkisi ekonomistleri, ekonomik olguların kesin ve kaçınılmaz bir denge durumuyla açıklanabileceği inancına götürmüştür³²².

Hakim iktisadın geliştirmiş olduğu teorik modeller, mekanik determinist bir nedenselliğe dayanmaktadır ve gerçeğin boyutsuz bir denge noktasında yakalanabileceği düşüncesi hakimdir. Bu denge noktası statiktir, yani zaman ve mekân boyutu içermemektedir.³²³ Neoklasik iktisat yaklaşımında Newtongil zaman kavramı kullanılmaktadır. O'Driscoll ve Rizzo'ya göre Newtongil zaman pek çok yolla karakterize edilebilir, ancak özellikle önemli buldukları üç yönü, homojenlik, matematiksel süreklilik ve durağan nedensellik olarak belirtmektedirler. Homojenlik geometrik anlamda bir doğrunun her noktasının farklı tanımlanmamasını, matematiksel süreklilik doğrunun sonsuz parçaya bölünebilir olmasını ve durağan nedensellik ise geçen zamanın hiçbir sonuç doğurmadığını (hiçbir şey üretmediği veya hiçbir şeye neden olmadığını) ifade etmektedir. Newton'da zamanın herhangi bir şey olmaksızın akabilmesi, ilke olarak kendi içeriğinden bağımsız olması gereği, Newtongil anlayışın statik bir kategori olarak değerlendirilmesi sonucunu doğurur.³²⁴ Yani bugün ile dün arasında bir fark yoktur, değişim söz konusu değildir ve eşanlılık temelinde zaman ölçülür. Yani ya zaman analiz dışı bırakılmakta ya da mantıksal, mekanik zamanla çalışılmaktadır. Eş anlılık söz konusu olduğundan zamansız çalışmaya en iyi örnek, Walrascı denge analizidir. Denge analizleri mantıksal zaman üzerine inşa edilmektedir. Üstelik mantıksal zamanın kullanımı bütün zaman ve mekânlarda geçerli olabilecek, bu anlamda evrensel yasaların geliştirilmesinin kolaylaşmasına hizmet etmektedir³²⁵.

Mekanik zaman anlayışına karşı, diğer iktisatçılarla birlikte Avusturya Okulu reel zamanın önemini vurgulamışlardır. Reel zamanda; homojenlik yerine heterojenlik, matematiksel süreklilik yerine dinamik devamlılık, durağan nedensellik yerine nedensel etki söz konusudur. Heterojenlik zaman ilerledikçe bireyin bilgisinin genişlemesine bağlı olarak deneyimlerle biçimlendirdiği özsel bakış açısının değişime maruz

³²² Boland, *The Foundations of Economic Method*, s.100; Walter A. Weiskopf, "The Method Is the Ideology: From a Newtonian to a Heisenbergian Paradigm in Economics", *Journal of Economic Issues*, Vol. XIII, No. 4, December 1979, s. 870.

³²³ Hüsnü Erkan ve Canan Erkan, "Bilgi Ekonomisinde Teori ve Politika", **3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Eskişehir, Kasım 2004, s. 351.

³²⁴ Jr. Gerald P. O'Driscoll and Mario J. Rizzo, *The Economics of Time and Ignorance*, New York: Routledge Press, 1996, ss. 53-55.

³²⁵ Eren, *İktisatta Yöntem*, s. 62.

kalmasını, dinamik devamlılık geleceğin nereden bakıldığına göre farklılaşmasını, nedensel etki ise zaman akışını fiziki değişimden farklı olarak, yeni bir bakış açısıyla değerlendirmeyi ifade eder. Bilgi birikimi dünyaya bakış perspektifimizdeki değişimlerle oluşur, bu nedenle zaman güçlü ve yaratıcıdır. Bu anlamda ekonomik süreçler bilginin büyümesini ve aktarımını içermektedir. Sözgelimi rekabet sadece belirli bir denge durumunu tanımlamak yerine, tam olarak bir keşif sürecini ifade etmektedir³²⁶.

Zamanın akım içinde oluşu ve aklın bilgi birikiminin süreklilik göstermemesi, her anın geçmiş ve geleceğinin aynı olmaması sonucunu doğurur. An yeniden yaşanılmaz ve anlarda aynı seçiş söz konusu olamaz. Geçmiş ve gelecek aynı değilse, neden ve etki de aynı olamaz. Neden etkiden önce gelmektedir ve bu nedenle eş anlıktan bahsedilemez. Tarihsel analizde seçme, sonuçların belirsiz beklentisine bağlıdır, her bireyin beklentileri farklıdır ve beklentiler yaratıcılıkları ile geleceği yaratırlar. Böylelikle, tarihsel zaman anlayışında dengeden söz edilemez. Tarihsel zamanda bugünden geçmiş bilinse ya da geçmiş bugünü etkilese de, yarın bugünün tekrarı değildir ve belirsizlik taşıyarak oluşturulur. Üstelik geçmiş hakkındaki bilgi ve yorumlar sürekli değiştiği için, bugünün bilgisi de aynı değildir. Tarihsel zaman durağanlık içermez, sürekli değişim ve belirsizlik söz konusudur. Bu nedenle de mekanik zamanda olduğu gibi denge analizi içermemektedir³²⁷.

İktisadın fiziğin ve mekaniğin analiz araç ve yöntemlerini kullanmasının temel sebebi, iktisadın inceleme alanını oluşturan sosyal gerçekliğin karmaşıklığı, çeşitliliği, sürekliliği ve değişkenliği nedeniyle bilimsel araştırma ve açıklama yapma zorluğunun aşılmasıdır. Bu anlamda Newton'un araştırma yöntemini benimseyen iktisat önemli soyutlamalara yönelmiştir. İktisadın temel paradigması Newton'daki üç hareket yasasından sadece biri üzerine inşa edilmiştir. Bu yasa etkiyen kuvvetlerin eşitlendiği durum dengedir biçiminde ifade edilmektedir. Başka bir deyişle hiçbir kuvvetin değişme eğilimi göstermediği durum, denge durumu olarak anlaşılmaktadır. Dengenin varlığı, kararlılığı ve dengedeki değişimler araştırma konusu yapılmaktadır. Bu denge analizlerinin yapılabilmesi, çıkar maksimizasyonuna indirgenmiş rasyonellik, ceteris

³²⁶ O'Driscoll ve Rizzo, ss. 59-62.

³²⁷ Eren, *İktisatta Yöntem*, s. 63.

paribus, mutadis mutandis gibi aşırı soyutlamalar yapmayı gerektirmektedir. Böylelikle sadece görülmek istenilenler öne çıkarılarak kontrol edilebilir modeller kurulabilir. Model teoritik yaklaşımlar benimsenmektedir ve bunlar kapalı modeller oluşturur. Bu kapalı, mekanik ve doğrusal modellerde özne-nesne arasındaki etkileşim ve insani boyut göz ardı edilmektedir. Yine bu modeller Newton bakış açısı ve pozitivistin gereği olarak sadece olmuş olayları incelemekte ve artan ölçüde matematik dilini kullanmaktadır. Ayrıca denge modellerinde neden sonuç ilişkisi noktasaldır. Nagel'e göre bu modellerdeki noktasal etkileşim ilişkisinin dört şartı yerine getirdiği varsayılmaktadır. Bunlardan ilkinde göre, ilişki değişmez veya tek yönlüdür. Yani öne sürülen nedenler meydana geldiğinde iddia edilen sonuçlar da ortaya çıkacaktır. İkinci olarak olaylar arasındaki neden ve sonuç ilişkisi uzaysal olarak süreklidir ve aynı uzay bölgesinde meydana gelir. Buna göre olaylar uzamsal olarak birbirinden uzak olsa bile nedensel olarak ilişkilidirler. Üçüncü olarak etki standart ve kesindir, yani belli nedenler hep belli sonucu doğurmaktadır. Son olarak nedenden sonuca ulaşılabilirdiği ancak sonucun nedene etkisinin bulunmadığı asimetrik bir ilişki söz konusudur³²⁸.

Yukarıda ifade edildiği üzere geleneksel iktisadın denge analizleri, klasik mekaniğin temelini oluşturan Newton yasalarından sadece birincisi üzerine inşa edilmiştir. Yani iktisat statik analizler yapmakta ve ekonomik değişkenler hep aynı değerleri almaktadırlar. Statik denge durumu, Newton'un birinci yasasında olduğu üzere, bu ekonomik değişkenlere başka bir kuvvetin etki etmediği ya da etki eden kuvvetlerin eşitlendiği biçiminde ifade edilmektedir. Dinamik dengede ise ekonomik değişkenler sabit bir hızla hareket ederler, yani değişkenlerin büyüme hızları hep aynıdır. Örneğin büyüme modellerinde, ekonomi hep aynı hızla büyümektedir. Bu anlamda dinamik analizler bile özünde statiktirler ve gerek statik gerek dinamik denge kavramları Newton yasalarından sadece birincisini içermektedirler. Newton yasalarından ikincisi; belli bir zaman aralığında cismin hareket hızında meydana gelen değişimin, cismi etkileyen kuvvetle doğru orantılı olduğu, üçüncüsü ise; cisme etki eden kuvvetin kendisine eşit tepki yarattığıdır. Dinamik denge analizinde cismin hareketi Newton yasalarından ikincisi ve üçüncüsünü dikkate almayı gerektirir. Yani

³²⁸ Erkan, *Sosyal Bilim Esaslı Araştırma Projelerinin Temel-Mühendislik Bilimlerine Göre Farklılıkları*, ss. 12-13; Ernest Nagel, *The Structure of Science: Problems in the Logic of Scientific Explanation*, New York: Harcourt, Brace&World, 1961, s. 74.

yukarıda sözü edilen büyüme modelinde, büyüme hızında belli bir zaman aralığında meydana gelecek değişimin incelenmesi için Newton'un ikinci ve üçüncü yasaasının göz önüne alınması gerekmektedir. Hâlbuki geleneksel iktisadın statik ve dinamik denge analizleri Newton'un birinci yasaası ile oluşturulmuştur. Böylelikle tüm ekonomik olay ve süreçlerin denge durumları statik bir dünyada incelenmiştir. Bu anlamda klasik mekaniğin temel paradigmasını oluşturan 'determinist nedensellik' ilişkilerinde özel bir durumu ifade eden denge kavramı, geleneksel iktisat anlayışının temel paradigmasını oluşturmaktadır³²⁹.

İktisat kuramının fizik ile olan ilişkisinin çözümlenmesinde yaygın görüş, Adam Smith'ten başlayarak 20. yüzyıla kadar iktisadın fiziği taklit etmesinde bir sürekliliğin bulunmasıdır. Yani Newton'un mekanik anlayışında, 20. yüzyıl görelilik ve kuantum kuramlarıyla bir kopuş yaşandığı; bu anlamda 19. yüzyıl sonu iktisat kuramlarının da Newton'un olarak nitelendirildiği görülmektedir. Hâlbuki 18. yüzyıl Newton'a dayalı fizik anlayışı 19. yüzyılda dönüşüme uğramış ve bu dönüşüm 19. yüzyılın sonunda yine fiziği taklit eden iktisat kuramına yansımış ve belirleyici olmuştur. 19. yüzyılda gerçekleşen fizikteki bu kırılmayı dikkate almaksızın, klasik iktisat ve neoklasik iktisat arasındaki kopuşu ifade edebilmek mümkün değildir³³⁰.

18. yüzyıldan başlayarak Newton'un doğal felsefesinin mekanik ve matematiksel varsayımlarından kopuş başlamış ve 19. yüzyıl boyunca enerjinin korunumu yasaası, termodinamik, fiziksel alan teorileri, en az devinim ilkesi ve matematiksel formalizm gibi gelişmelerle Newton fiziğinden farklı bir yapı kazanmıştır. Bu dönüşümde en belirleyici olan etken, enerjinin korunumu yasaası ile Newton'daki muğlâk güç kavramının yerini enerjinin almasıdır. Bu gelişmeler hem ontolojik değişime, hem metodolojik yaklaşımlar ile analiz tekniklerinin farklılaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda 19. yüzyılda fizik teorisinde enerji yasalarının doğuşu neoklasik iktisadın ortaya çıkmasına neden olmuş ayrıca teori oluşumunda matematiksel teknikler ve yeni ilkeler getirmiştir. Neticede, Neoklasik iktisat teorisi bütünüyle 19. yüzyıl fiziğinden tahsis edilmiş; fayda da enerji ile özdeş olacak şekilde yeniden

³²⁹ Hüsnü Erkan, "Ekonomi Biliminin Temel Paradigması: Denge ve Kaynakları", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı. 7 (1/2), 1980, ss. 108-114.

³³⁰ Necip Çakır, "İktisatta Ortodoksinin Kökenleri Üzerine", *İktisat Dergisi*, Sayı. 348, Nisan 1994, s. 74.

tanımlanmıştır³³¹. Başka bir deyişle 19. yüzyıl fiziğinin termodinamiği (uygulamalı fizik), neoklasik iktisatçılarca iktisada uyarlanmıştır. Üstelik neoklasik iktisat mühendisçi iktisat geleneğinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Özellikle Walras ve Fisher'in termodinamikten etkilenme dereceleri çok yüksektir ve termodinamiğin 1. yasasını iktisada uygulamışlardır. Mesela Fisher'in miktar kuramı termodinamiğin 1. yasasının başka türlü ifade edilmesinin iktisattaki örnekleridir³³².

Smith, Newton'daki evrenin ebedi ve değişmez yasalarının belirlediği ilahi bir düzenin doğadaki ussallık ve uyumu yansıttığı perspektifini, ahlaki felsefede uygulamaya kalkışmış ve evrendeki uyumlu düzenle birlikte toplumsal düzen arasında dengeye dayalı bir sistemi kurmayı sağlayacak birleştirici ilkeleri ortaya koymaya çalışmıştır. 19. Yüzyıl neoklasik iktisatçıları ise böyle bir ilahi ya da ulvi amaç yer almaz; onlar iktisadı fizik gibi nicel büyüklerle ilgilenen matematiksel bir bilim olarak inşa etmek üzere diferansiyel kalkülüsü, servet, fayda, sermaye ve emek gibi nicel büyüklüklere uygulamışlar ve böylelikle iktisadın uğraş alanını üretim ve bölüşümün yasaları yerine, değişim ya da denge yasaları ile ilgilenen ve tüketim kuramını temel alacak biçimde daraltmışlardır. Bu anlamda 18. yüzyıl fiziğinin iktisat üzerindeki etkisi ile 19. yüzyıl fiziğinin iktisat üzerindeki etkisi farklı çerçevelerde değerlendirilmelidir. Ancak böyle bir ayrımla, iktisadın fizikle olan ilişkisinin 20. yüzyılın başından itibaren neden koptuğunu ve iktisadın niçin matematiksel formalizme teslim olduğunun anlaşılması mümkün hale gelmektedir³³³.

19. yüzyıl iktisadı, Clerk Maxwell'in elektromanyetiğin dinamik teorisiyle matematiğin aygıtlarını deneysel bilimlere uygulama ve böylelikle matematiksel fiziğin gelişiminden etkilenmiş, Newton'un ampirik yaklaşımının çok dışında bir akıl yürütme biçiminin iktisat teorisinde hakim olmasını sağlamıştır. Sözelimi Walras matematiksel yöntemi deneysel değil ussal bir yöntem olarak görmektedir. Ona göre iktisadın da dâhil olduğu fiziksel-matematiksel bilimler, gerçek örnekler üzerinden hareket ederek ideal örnekleri soyutlar ve bu tanımlar dâhilinde a priori olarak kendi teoremlerini kurarlar.

³³¹ Philip Mirowski, "Physics and Marginalist Revolution", *Cambridge Economic Journal*, Vol. 8, No. 4, (Dec.1984), s. 365-366; Çakır, s. 75.

³³² Eren, "Yeni" *İktisatta Ortak Noktalar*, par. 13.

³³³ Çakır, s. 75.

Bu yaklaşım matematiği tündengelsel akıl yürütmenin bir aygıtı olarak ifade eden Maxwell'in matematiksel formalizmiyle büyük ölçüde paralellik göstermektedir³³⁴.

19. yüzyıl fiziğinde enerji ve enerjinin dönüşümleri ile ilgili gelişmeler sonucunda iktisat ile fizik ilişkisi, epistemolojik birlik alanının ötesine geçerek fiziki analogiler ve metaforlar iktisadın ana konusu haline gelmiştir. Böylelikle 19. yüzyılın fiziğindeki matematiksel formalizm iktisada taşınmış ve iktisadın nicelikle ilgilenen bir matematiksel bilim ya da tam rekabette fiyatların belirlenmesi üzerinde odaklanan fiziksel-matematiksel bir bilim olarak tanımlanmasını gerektirmiştir³³⁵.

Bu anlamda neoklasik iktisatçılardan Jevons mekanikteki enerji ile iktisattaki değer arasında bir özdeşlik olduğunu çok açık biçimde belirtir, Walras ise iktisadın fiziksel matematiksel bilimlere her yönüyle benzediğine inanır ve tüm matematiksel çıkarsamalarını Piccard ve Amstein'in katkılarıyla enerji fiziğinden elde ettiğini ifade etmektedir. "Economie et Mecanique" adlı makalesine Walras, iki malın bulunduğu bir piyasadaki denge durumunu göstererek başlamakta ve kıtlıkların değerlerle ters orantılı olduğu durumda maksimum faydanın sağlanacağı sonucuna ulaşmaktadır.³³⁶ Neoklasik iktisatta 19. yüzyıl fiziksel matematiğindeki enerji, fayda ile eşleşmektedir. Sözü edilen maksimum faydanın bütçe kısıtı altındaki matematiksel formalizasyonu ise, Langrange ve Hamilton mekaniğine dayandırılmıştır. Çünkü Langrange ve Hamilton mekaniği verili bir set (kısıt) altında matematiksel olarak maksimum ve minimum değerlere ulaşma imkânı vermiştir. Bu kapsamda Mirowski'ye göre çağdaş neoklasik iktisat, Langrange ve Hamilton mekaniklerinin formalizmine benzerlik kurulmaksızın anlaşılabilir³³⁷.

Neoklasik iktisadın kökleri üzerine fiziğin etkileri Philip Mirowski'nin tartışmalı çalışmalarında derin bir şekilde analiz edilmiştir. Ekonomide Walras'ı kapsayacak şekilde marjinalizmin öncüleri iktisadı mekanik bilime benzetmeye çalışmışlardır. Mirowski'ye göre birçok erken neoklasik iktisatçı fizikteki benzer

³³⁴ Çakır, s. 75-76.

³³⁵ Necip Çakır, **Physics and Economics**, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No. 114, Mart 1998, ss. 195-196; Çakır, *İktisatta Ortodoksinin Kökenleri Üzerine*, s. 76.

³³⁶ Çakır, *Physics and Economics*, s. 198-199.

³³⁷ Philip Mirowski, **More Heat than Light: Economics as Social Physics, Physics as Nature's Economics**, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, s. 30.

matematiksel modelleri benimsemiştir. Ekonomistler tarafından model alınan o günün fizikçileri, enerjinin korunmasına merkezi bir rol vermişlerdir. Buna göre potansiyel enerji, parçacıkların diğer etkenler tarafından sınırlanmadığı sürece ne yönde hareket edeceğini gösteren bir vektör alanı olarak gösterilebilir. Bu durum iktisatta bireylerin mal uzayında hareket eden parçacıklar olarak tanımlanması şeklinde karşılık bulmuştur. Uzamsal koordinatlar da farklı mal miktarını gösterir. Fayda ise, bütçe kısıtı çerçevesinde bireyin hareket edebileceği vektör alanıdır³³⁸.

Mirowski'ye göre, bu ekonomik analogide sorun, mantıksal işleyiş sürecinin sonraki adımının ele alınması ve yorumlanmasındaki başarısızlıktır. İktisadın fiziğe benzerliğinde sınırın olduğu şu örnekle ortaya konulabilir. Fizikte potansiyel enerji bir vektör alanı olarak, parçacıkların hareketlerinin tahmin edilmesi anlamına gelmektedir ve kinetik enerjinin doğmasına yol açar. Enerjinin korunumu yasası, sadece potansiyel ya da kinetik enerjiye değil, potansiyel ve kinetik enerjinin toplamına uygulanır. Fiziğe yapılan analogi ile iktisatta eğer fayda, mal uzayındaki bireylerin öngörülebilir hareketlerinin potansiyel bir alanı olarak kabul edilirse, bu hareketin kinetik enerjisi de tüketim harcamaları olmalıdır. Buradan hareketle fizikteki enerjinin korunumu kanununun iktisattaki mutlak karşılığı, fayda artı harcamanın korunumu olmak durumundadır. Ancak iktisadi açıdan bu durum anlamsızdır ve fiziğe yapılan analogi çökmektedir. Sonuçta iktisat teorisi, fizikteki enerjinin korunumuyla ilgili bir kısım matematiksel araçları kullanmış, ancak orijinal fizik teorisindeki gibi güçlü ve uyumlu bir bütün oluşturmamıştır. Özellikle iktisatçılar, fizikteki statik denge analizlerini iktisada uyarlamışken, daha karmaşık dinamik analizleri iktisada katmakta başarısız olmuşlardır³³⁹.

18. yüzyıl ve 19. yüzyıl mekanik fizik anlayışının ortak noktasının dengeye dayalı olması gibi, klasik ve neoklasik iktisadın da ortak noktası denge anlayışıdır. Klasik iktisatta görünmez el, piyasa mekanizması, arz talep eşitlikleri Newton'un kozmik temellendirmesinde çekim yasasında karşılığını bulmuştur. Hareket yasasındaki hipotetik sürtünmesiz durum, iktisatta piyasada herhangi bir sapma yaşandığında

³³⁸ Frank Ackerman, "Still Dead After All These Years: Interpreting the Failure of General Equilibrium Theory", *Journal of Economic Methodology*, Vol. 9, No. 2, (2002), s. 129.

³³⁹ Ackerman, s. 129.

yeniden kendiliğinden dengeye yönelmesi biçiminde yansımıştır. Bu kendiliğindenlik Newton'un çekim yasasında nasıl cisimler arasında görünmez bir bağ kuruyorsa, aynen Smith'teki görünmez el de bir öz bilinçle dengeye doğru hareket ederek teolojik bir yapı gösterir. Ayrıca Newton'un statik evreni yaratıcılığı öldürmüş, her şey olacağına varır ilkesiyle, olayların akışını değiştiremeyeceğimizi, müdahale durumunda sadece olayların kötüye gitmesine sebebiyet vereceğimizi ileri sürer. Bu kapalı sistem anlayışıyla nasıl gelecekteki güneş tutulması önceden hatasız hesaplanabiliyorsa, bir yıl sonraki enflasyon oranı da aynı şekilde hesaplanabilir. Üstelik sözü edilen anlayış laissez faire laissez passer (bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler) iktisat politikasının temelini oluşturmaktadır³⁴⁰. 19. yüzyıl fiziğinin enerjinin korunması yasası, alan teorileri ve matematiksel formalizm, neoklasik iktisatta değişim ve denge yasalarıyla tüketim kuramını temel alan bir yapı biçiminde karşılığını bulmuştur. Matematiksel fiziğin temel nesnesi olarak nitelendirilen enerji birikimi (ya da zaman integrali) fayda birikimi ile özdeşleştirilir. Burada temel inceleme nesnesi fiziksel bilimin zirvesi olan maksimum ilkesi çerçevesinde şekillenen maksimum enerjidir. Neoklasik iktisatta bu ilke, Langrange ve Hamilton mekaniği yardımıyla elde edilen fayda maksimizasyonu yasaları olarak ortaya konmuştur. Nasıl ki, kısıtlanmış ya da gevşek her bir parçacığın maddi kozmostaki devinimleri sürekli birikmiş enerjinin maksimum toplamına eşitse, ister bencil ister diğerkâm olarak ele alınsın, her bir insanın devinimleri de faydanın maksimum enerjisini gerçekleştirmektedir³⁴¹.

2. Metodolojik Dengecilikte Kuantum ve Kaos Teorileri Sonrası Gelişmeler

Mekanik düşünceye dayalı Newtongil paradigma yerini yirminci yüzyılın başında başlayıp ilk çeyreğinde şekillenen kuantum devrimine bırakmıştır. Einstein'ın izafiyet teorisi ile parçacık ve çekirdek fiziğindeki gelişmeler ışığında şekillenen kuantum düşüncesi bilime yeni bir anlayış ve bakış açısı getirerek doğanın ve evrenin algılanışının, analiz ve araştırma yöntemlerinin değişmesine neden olmuştur. Kuantum düşüncesiyle temel parçacıkların hem tanecik hem dalga yapısı göstermelerinde, hız ve

³⁴⁰ Dulupçu, s. 40.

³⁴¹ Çakır, *İktisatta Ortodoksinin Kökenleri Üzerine*, s. 76-77.

konum bakımından kesinliklerin değil olasılıkların geçerli olabileceği görülmüştür. Başka bir deyişle kuantum fiziğinde, atom altı parçacık evreninde bir parçacığın hem hızını hem de kütesini belirlemek imkânsızdır. Gözlemci kütleyi belirlerse, deney araçları, hızın kesinlikle belirlenemez biçimde değişmesine yol açar. Bu nedenle klasik fizikten farklı olarak kuantum fiziğinde determinizm değil olasılıklar söz konusudur. Determinizm yerine olasılıkların söz konusu olduğu gerçeği, modern bilimin kendisine atfettiği objektifliğin esasen subjektiflik olduğunu göstermeye hizmet etmiştir. Tıpkı atom altı parçalarda olduğu gibi makro evrenin de durağan değil, sürekli genişleyen bir yapıda olduğu görüşü hâkimiyet kazanmıştır. Mikro ve makro kosmosun tekdüzelilik ve istikrar değil, karmaşık bir işleyişe sahip olduğu görülmüştür. Bu anlamda yeni bilim anlayışında klasik, standart ve mekanik etkileşim yerine süreksizlik, belirsizlik ve olasılık unsurlarının yer aldığı bir etkileşim hâkim olmuştur³⁴².

Bu çerçevede kuantum paradigması, nokta anlayışından zaman ve mekân boyutuna doğru bir genişlemeyle olay ve olguların bir sistem ve süreç mantığı içerisinde ele alınmasını gerektirmiştir. Ancak sistem ve süreçlerin karmaşık ve çok yönlü olması; mekanik düşüncedeki doğal denge durumundan relativite (görecelik), kaos ve karmaşıklık kuramlarında karşılığını bulan toplumsal olay ve süreçlerdeki kaotik, dinamik, çok yönlü ve karmaşık durumların varlık ve analizini gerektirmiştir. Kuantum paradigmasında çok sayıdaki karmaşık ilişkinin, karşılıklı etkileşimleri bir bütün olarak ele alındığından karşılıklı etkileşim ilişkilerinin doğurduğu ağ ve sistem ile bu sistemin zaman ve mekân boyutlarıyla ilişkilendirilmesi süreç düşüncesinin doğmasına yol açmıştır. Yani nokta durumundan, süreç ve sistem durumlarına geçiş gerçekleştirilmiştir. Böylelikle kuantum paradigmasında gerek sosyal gerek ekonomik olgular sistem ve süreç olarak bütüncül bir etkileşim şeması içinde ele alınmayı gerektirmektedir. Mekanik paradigmada evrenin rasyonel işlediği varsayımıyla evrenin bütünü istenildiği kadar küçük parçalara ayrılıp yani soyutlanıp tek başına analiz yapılabilir ve böylelikle evren bütününe değişmez, kesin, determinist ve mekanik etkileşim gösterdiği kabul edilir. Hâlbuki kuantum paradigması, mekanik paradigmadaki belirlilik ve mutlaklık ilkesi yerine, belirsizlik ve olasılık, tek yönlü ve

³⁴² Erkan, *Sosyal Bilim Esaslı Araştırma Projelerinin Temel-Mühendislik Bilimlerine Göre Farklılıkları*, ss. 14-15; Dulupçu, ss. 41-43.

mutlak nedensellik yerine karşılıklı etkileşimden oluşan sistem bütünü, objektif tek gerçeklik yerine de etkileşim sistemine bağlı ağ yapısı getirmiştir³⁴³.

Newton fiziğine getirilen eleştirilerden bir diğeri de 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra geliştirilen kaos teorisidir. Kaos teorisi deterministik mekanik bilimsel anlayışın statik ve lineer temellerine karşılık, dinamik ve non lineer bir yaklaşım olarak ifade edilebilir. İndeterminist teoriler egemen pozitivist (deterministik) bilim anlayışının üç temel varsayımına karşı çıkmaktadırlar. Bunlardan birincisi gerçekliğin ayrık kategoriler olarak oluştuğu, yani her olay ve olgunun kesin biçimde tanımlanmış sınırlarının olduğu; ikincisi nedenler ve etkilerin bir başka neden ve etkiye oransal olması anlamında olay ve olgular arasındaki ilişkilerin lineer (doğrusal) olduğu; üçüncüsü ise uygun araçların kullanılmasıyla bilimin nesnel ve ilişkilerinin doğasını kavrayıp kesin olarak bilebileceğidir. Birinci varsayımın ifade ettiği belirliliğe ve öngörülebilirliğe dayanan mekanik mantık, kuantum paradigmasını temel alan bulanık mantık (fuzzy logic) tarafından sorgulanmaktadır. Karmaşık ve düzensiz yapıları temel alan kaos teorisi ise, ikinci varsayımı oluşturan basit olayların basit olaylara, karmaşık olayların ise yine karmaşık olaylara neden olacağı biçiminde ifade edilebilecek lineerleştirme eğiliminin sınırlarını ortaya koymuştur. Üçüncü varsayımın itiraz ise hem kaos teorisi hem de bulanık mantık tarafından getirilmektedir³⁴⁴.

Kellert'e göre kaos teorisi, determinist non-lineer dinamik sistemlerde istikrarsız aperiodyk davranışların niteliksel çalışmasıdır. Prigogine ve Stengers'e göre de kaos teorisi pek çok çalışmada yanlış adlandırılmaktadır. Kaotik olarak görülen davranışlardan bir düzen kalıbı ortaya çıkarmak anlamında karmaşık ve dinamik sistem çalışması olarak ifade etmek daha iyi olabilir. Bu anlamda kaos düzenin olmayışı anlamına gelmemeli, karmaşıklık içinde bir düzene yönelik yaratıcı bir çaba olarak değerlendirilmelidir³⁴⁵.

³⁴³ Erkan, *Sosyal Bilim Esaslı Araştırma Projelerinin Temel-Mühendislik Bilimlerine Göre Farklılıkları*, ss. 15-16.

³⁴⁴ Göktuğ Morçöl, Book Review: "Fuzz and Chaos: Implications for Public Administration Theory and Research", *Journal of Public Administration Research and Theory: J-PART*, Vol. 6, No. 2, (Apr. 1996), ss. 317-320.

³⁴⁵ Stephen H. Kellert, *In the Wake of Chaos: Unpredictable Order in Dynamical Systems*, Chicago: University of Chicago Press, 1993, s. 2; Sam E. Overman, "The New Science of Management: Chaos and Quantum Theory and Method", *Journal of Public Administration Research and Theory: J-PART*, Vol. 6, No. 1, (Jan. 1996), s. 77.

Metodolojik anlamda kaos teorisi dinamik düşünceyi geliştirir ve mekanik bilimin indirgemeci anlayışına karşılık holistiktir. Yine mekanik bilimde şimdiden matematiksel düzlemde geleceğin belirlenmesine karşılık, kaos teorisi sistemleri kendi tarihselliklerinin bir parçası olarak ele almaktadır. Ancak kaos teorisi ağırlıklı biçimde olasılıklı akıl yürütmeye dayandığından determinist bir karakter taşımaktadır. Bu anlamda kaos teorisinin indeterminist özelliği, kuantum teorisinden farklıdır. Bu farkı Knight'ın risk ve belirsizlik arasında yaptığı ayrımına benzetmek mümkündür. Risk objektif bir karakter taşırken, belirsizlik subjektiftir. Kaos teorisinde de risk analizinde olduğu üzere olasılık dağılımı söz konusudur ve Newton fiziğinde de örneğin yazı tura atılmasının sonucu olasılıklı olarak ifade edilebilir. Üstelik deneyi yapan başlangıç koşullarına ilişkin tam bilgiye sahipse sonuç, hem kaos teorisinde hem de mekanik teoride kesin olarak hesaplanabilir. Bu anlamda kaos teorisini mekanik teoriden ayıran, tam bilgiye sahip olmanın çok maliyetli ve pratik olmaması nedeniyle gözlemcinin eksik bilgiye sahip olduğu iddiasıdır. Dolayısıyla tam bilgiye sahip olunursa kaos teorisi indeterminist karakterini kaybetmektedir. Kuantum teorisinde ise objenin kendisi belirsiz kabul edildiğinden olasılık gözlemciden değil, objenin kendisinden kaynaklanır³⁴⁶.

Kuantum teorisinde lineerleştirme ve determinizm sorgulaması daha da ileri gidip radikal yapıcı bir yaklaşımla elde edilen sonuçların, sonuçları araştırma yöntemiyle ilişkili olduğu iddiası vardır. Kuantum teorisinin bu öznel yaklaşımı onu olağandışı, batıl ve mistik kılmaktadır. Bu anlamda kaos teorisi sadece mekanik paradigmanın neden sonuç ilişkisindeki oransallığı tersyüz etmekten ibaretken, kuantum teorisi bunun ötesine geçen bir indeterminizm savunusudur. Kuantum düşüncesinde kesinliklerin ve belirliliğin olmadığı kozmoz dışı bir evrende insanın bilgisi sadece yaptığı gözlemlerle sınırlı olacaktır; temel gerçeğin veya düzenin bilinmesi mümkün olmayacaktır. Işığın parçacık ve dalga düalitesi göstermesi beraberinde araştırmacının ışığın hangi özelliğini görmeye yönelik deney tasarlarsa, ışığın da gözlemciye o özelliğini gösterdiği savunusunu getirmiştir. Yani kuantum teorisinin Bohr ve Heisenberg'in öncülük ettiği Kopenhag okuluna göre özne ve nesne arasındaki karşılıklı ilişki belirsizlik doğurmaktadır. Çünkü özne, anlayışı ve araçları yoluyla nesnenin

³⁴⁶ Dulupçu, ss. 42-43.

davranışlarını etkilemekte ve dolayısıyla nesnenin durumu objektif olarak belirlenememektedir. Fizikçi Ilya Prigogine'ye göre doğal bilimlerde dahi kesinliğe yer yoktur. Mekanik teorinin öngördüğü düzen ve kararlılık geçersizdir. Üstelik çoklu seçim ve sınırlı öngörü kavramlarıyla birlikte ortaya çıkan kararsız ve dinamik sistemler, geçmiş ile gelecek arasındaki simetriyi ortadan kaldırmıştır. Mekanik anlayışta kesinlik tam bilgiye dayanmaktadır. Buna göre başlangıç koşulları bilindiğinde gelecek öngörülebilir, hâlbuki sınırlı bilgi, değişkenlik kabul edildiğinde yasalar yerine olasılıklar söz konusu olacaktır³⁴⁷.

Yukarıda da görüldüğü üzere günümüzde bilim, 19. yüzyıl klasik anlayışından oldukça farklılık göstermiştir. Bu anlamda sosyal bilim metodolojisi kapsamındaki gelişmeler yeni bilim olarak adlandırılmaktadır. Yeni bilim, klasik bilimsel açıklamalarla örtüşmeyen, fizik ve biyoloji gibi farklı bilimsel disiplinlerdeki teori ve düşüncelerin genel adıdır. Hem kaos teorisi hem de kuantum teorisi yeni bilimin örnekleri arasında yer almaktadır³⁴⁸.

³⁴⁷ Dulupçu, s. 42.

³⁴⁸ Overman, s. 76.

Erkan, bilim dünyasındaki bu paradigmasal değişim kapsamında gelişen geleneksel ve yeni bilim anlayışının farklarını şu şekilde tanımlar:

Tablo 3:
Newtoncu Bilim ile Yeni Bilim Anlayışının Karşılaştırılması

Newtoncu Bilim	Yeni Bilim
Düzen	Düzensizlik, karmaşıklık, bulanıklık
Kestirilebilir sonuçlar, belirlilik	Kestirilemez sonuçlar, belirsizlik
Deterministik, noktasal nedensellik	Olasılıksal, noktasal olmayan nedensellik
Bilimsel yasalar geçerli	Olasılık ve basit kurallar geçerli
Mekanik bir evren	Düzensizliğin düzeni hâkim
Gelecek kesinlikle geçmiş tarafından belirlenebilir	Gelecek, geçmiş tarafından belirlenemez
Basit, doğrusal sistemler	Karmaşık, doğrusal olmayan sistemler
Doğrusal gelişim	Dalgalı gelişim
Hesaplaması çok basit	Orantılı olmadığı için hesaplaması güç
Düzenli hareket	Düzensiz hareket
Objektif tek gerçeklik	Subjektifliğin devreye girmesi
İndirgemeci yaklaşım	Bütünsel, küresel yaklaşım

Kaynak: Hüsnu Erkan, “Sosyal Bilim Esaslı Araştırma Projelerinin Temel-Mühendislik Bilimlerine Göre Farklılıkları”, İçinde Rifat Yıldız, Hayriye Atik (der.), **Üniversitelerdeki Araştırma ve Uygulama Merkezlerinin İşlevselliği: Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Yeniden Yapılandırılmasının Gereklilikleri**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2007, s.16.

Yukarıda da ifade edildiği üzere klasik mekaniğin temel paradigmasını denge kavramlarını da içeren “determinist nedensellik” ilişkileri oluşturmaktadır. Hakim iktisatta ise bunun özel bir durumu olan “denge” kavramı temel paradigma olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda geleneksel iktisatta olayların nedenlerinden çok denge durumları incelenmektedir ve böyle bir dengenin varlık koşulları ile tekliği ve kararlılığı sorununa

açıklık getirilmesi önem taşımaktadır. Başlangıç koşullarından parametre seçimine önemli olan modelin hangi koşullarda denge durumunu vereceğinin belirlenmesidir. Bu anlamda denge iktisadının amacı olayların tasviri ve belirlenmesi değil, konu edilen ilişkiler sisteminde denge durumunun belirlenmesidir. Geleneksel iktisadın bunu gerçekleştirmesi şekli (formel) bir bilim olan matematiğin iktisatta üst düzeyde kullanımı sayesinde. Matematiğin kullanımıyla a priori düşünceler üzerine kurulmuş semboller dünyasıyla mantıksal ilişkileri inceleyen modeller ortaya konulmaktadır. Böylelikle hakim iktisadi analizler “gerçeklerin dünyasından çok sembollerin dünyası olmaktadır”³⁴⁹. Aynı şekilde Blaug da “*The Formalist Revolution of the 1950s*” isimli makalesinde 1950’ler sonrası hakim iktisattaki matematiksel formalizasyon gelişmelerine temel oluşturan Arrow-Debrue’nun çalışmaları çerçevesinde değinmiştir. Ona göre matematiksel teknikler yalnızca bir araç olarak iktisada uygulanmamış, matematiksel formalizasyon ve modellerin kendisi kuramlamada bir son olarak ele alınmıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere iktisadi modellerde denge çözümlemesi, başlangıçta araştırılan iktisadi sorunun nihai cevabı olarak görülmektedir. Yani denge matematiksel formalizasyon sayesinde iktisadi analiz sürecinin nihai amacı olmakta ve böylelikle olayların nedenlerini incelemekten uzaklaşmaktadır³⁵⁰.

Geleneksel ekonomide dengenin varlığı, tekliği ve kararlılığının nihai amaç olarak görülmesi, ekonomik olayların klasik mekanikte olduğu gibi determinist nedensellik ilişkiler ağı içerisinde kurulmuş ideal sistemin nasıl işlediğinin tasvir edilmesine ya da ortaya konulmasına hizmet etmektedir. Bu anlamda ekonomik olayların niçin ortaya çıktığının açıklanması göz ardı edilmekte, belli düzeyde soyutlama, varsayımlar ve belli veriler sepetiyle oluşturulan sistemin nasıl işlediğinin ortaya konulmasıyla yetinilmektedir. Hâkim iktisadın temel uğraş alanı, ekonomik olayların oluşumuna neden olan ekonomik kuvvetlerin niçin var olduğu değil, varlığı kabul edilen ekonomik kuvvetlerin hangi ilişkilerle nasıl dengeye ulaşacağı biçimindedir. Egemen iktisadın niçin sorusuna yanıt vermemesi, onun gerçek dünyadan kopuk bir faaliyet alanı olarak eleştirilmesine neden olmaktadır. Gerçek olayların analiz edilmesinde niçin sorusuna yanıt verilebilmesi ise, hakim iktisat teorilerinin temel

³⁴⁹ Erkan, *Ekonomi Biliminin Temel Paradigması: Denge ve Kaynakları*, ss. 114-115.

³⁵⁰ Mark Blaug, “The Formalist Revolution of the 1950s”, *Journal of History of Economic Thought*, Vol. 25, No.2, 2003, s. 146.

“denge” paradigmasının, bir başka paradigma ile ikame edilmesi durumunda mümkündür³⁵¹.

Mekanik denge paradigmasına dayalı ekonomi bilimi, nicel açıdan kendini en çok geliştirmiş sosyal bilim dalı olarak görmesine karşın yoksulluk, enflasyon, işsizlik, gelir dağılımı gibi güncel sorunları çözmekte başarısız olmuştur. Söz konusu denge paradigmasının gerektirdiği matematiksel formalizasyona dayalı doğrusal çerçeveye sıkışmış modeller iktisadi krizleri önceden öngörememektedir.

II. NEOKLASİK İKTİSAT METODOLOJİSİNİN İDEOLOJİK BOYUTLARI: RASYONELLİK (HOMO-ECONOMICUS), İNDİRGEMECİLİK ve GERÇEKÇİLİK

A. İktisat ve Rasyonalite

Eski Yunan düşüncesinde akli temsil eden logos terimi ile rasyo (ratio) kavramı eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Antik felsefede rasyo akılculuğun yanı sıra sağduyuyu da temsil etmektedir. Rasyonun etimolojik anlamı hesaplama yetisi olmakla birlikte antik felsefede uyumlu söylem, evrensel geçerlilik anlamında da kullanılmıştır. Böylelikle sağduyu bir yanı sıra matematiksel yöntem olarak hesap yapma, bir yanı sıra da logos anlamında varoluşun bütünsel varlığının kavranması olarak anlaşılmıştır. Heidegger’e göre logos ismi, legein fiiline aittir. Logos ifade, legein ise söylemek anlamlarına gelmektedir. Grekçe kökeninde ise söylemek bir şeyi ortaya koymak, ışığa çıkarmak, olduğu haliyle önümüze koymak anlamını taşımaktadır. Yine sağduyu hesap yapma anlamıyla formel lojiği ve tündengelimini, logos anlamı ile pozitif bir söylemi yansıtmaktadır. Ancak 18. ve 19. yüzyıllarda kavramın tarihsel seyrinde ontolojik rasyonaliteden metodolojik rasyonaliteye ya da ontolojik rasyonaliteden bilimsel rasyonaliteye bir dönüşüm yaşanmıştır. Bilimsel rasyonalite ise metod, ölçüt, etkin öndeyi, kontrol ve algoritmik formalizasyon gibi kavramlarla ifade edilmektedir.

³⁵¹ Erkan, *Ekonomi Biliminin Temel Paradigması: Denge ve Kaynakları*, ss. 116-117.

Böylelikle rasyonalite sözcüğü rasyonel yerine kullanılarak sağduyu tek bir anlama, hesap veya saf dedüktif bir söylem anlamına indirgenmiştir³⁵².

İktisat özelinde de benzer bir indirgeme politik iktisattan neoklasik iktisada geçişle birlikte ifade edilebilir. “Rasyonel seçim bilimi” veya rasyonalite iktisadın özellikle neoklasik okulun karakteristik özelliğidir. Başka bir deyişle iktisat Schumpeter’in deyimiyile “iktisadi seçimlerin katsayılarıdır” ve bu kapsamda rasyonalitenin uygulanması analizidir. Benzer şekilde bir başka neoklasik iktisatçı Robbins iktisat biliminin doğası ve önemini “kıt kaynakların kullanımı” veya “rasyonel seçimin çelişkisi” olarak belirlemektedir. Bu kapsamda saf iktisat sonsuz ihtiyaçlar karşısında kıt kaynakların rasyonel seçiminin uygulamasını analiz etmektedir. Böylelikle kıtlık ve sınırsız ihtiyaçlar çelişkisi iktisadi analizin temel olgusu, iktisadi rasyonalite de neoklasik iktisadın temel hipotezi haline gelmiştir. Bu geçişle birlikte rasyonalite çoğul anlamını yitirerek hesap yapma anlamına indirgenmiş durumdadır³⁵³.

İktisat teorisinde “rasyonalitenin” klasik politik iktisattan neoklasik iktisada kavramsal gelişimine baktığımızda neoklasik iktisattaki hâkim iktisadi rasyonalite kavramının Aydınlanma temelli klasik politik iktisattakinden oldukça uzak olduğu görülmektedir. Antropolojinin iktisadiliğine sempatinin ikame edilmesinin bir arayışı olarak ifade edilebilecek Smith’in antropolojisi, bireyin “sapkınlığa” yönelmeden doğal özgürlüğü içerisinde toplumsala ulaşmasının arayışıdır. Yani özgürleşen insan, tümüyle politiğin reddi anlamında bağımsızlıkçı bir arayıştan çok otonomisinin muhafazasını toplumsallık içinde nasıl sağlayacağını arayışındadır. Marjinalist Devrimle birlikte iktisadın marjinalist-matematiksel yöne kaymasıyla rasyonalite klasik politik iktisattaki sosyo ekonomik merkezden uzak, giderek daha dar ve basit bir yapıya dönüşmüştür. Kısacası rasyonalite klasik politik iktisatta Aydınlanma düşüncesine dayalı holistik, zengin ve karmaşık bir sosyo ekonomik kavram olarak kullanılırken, zamanla faydacılık daha da ötesinde pür ekonomik araçsalcılığa indirgenerek, sosyolojik-psikolojik içerikten 1930’lar sonu itibariyle yoksun kalmıştır. Böylelikle rasyonalite klasiklerdeki

³⁵² Metin Sarfati, “Rasyonalite ve Neoklasik Kuram”, **Ekonomik Yaklaşım**, Sayı. 57, 2005, ss. 109-110; Feridun Yılmaz, **Rasyonalite: İktisat Özelinde Bir Tartışma**, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2009, s. 1.

³⁵³ Milan Zafirovski, “Classical and Neoclassical Conceptions Rationality-Findings of an Explanatory Survey”, **The Journal of Socio-Economics**, Vol. 37, 2008, ss. 789-790; Sarfati, s. 122; Geoffrey M. Hodgson, “The Approach of Institutional Economics”, **Journal of Economic Literature**, Vol. 36, March 1998, s. 19.

zengin ve karmaşık içeriğinden indirgemeci, tasfiyeci, basit bir rasyonel seçim modeline dönüşmüştür³⁵⁴.

Klasik iktisatçılardan Adam Smith modern anlamda iktisada bir rasyonel davranış tanımı getirmemiştir. Ancak bencil bireylerin davranışlarının görünmez bir el aracılığıyla toplumsal refahın artışına yol açacakları yaklaşımı temelde rasyonel bir yaklaşımdır. Yine Ricardo'nun ileri derecede soyutlamalarda bencil birey davranışını veri olarak alması, iktisadın veri bir birey davranışına dayalı bilinen yasaları olan bir disipline dönüşmesine hizmet etmiştir. J. S. Mill ile birlikte iktisatta faydacı felsefenin haz maksimizasyonu ilkesi disiplinin temel ilkesi haline gelmiştir. Mill'e göre ekonomi politik insanın sadece servet sahibi olma arzusunu ele almaktadır ve insan söz konusu amaca ulaşmak için karşılaştırmalı olarak etkin araçları kullanabilen bir varlıktır. Bu yaklaşımla Mill neoklasik iktisadın araçsal rasyonalizmine yaklaşmıştır. Ekonomi politiğin bilimsel standartlarını meşrulaştırmak adına Mill, insanın daha çok zenginliği daha azına tercih eden bir varlık olarak soyutlanmasının, bütün insan gerçeğini ifade etmiyor olsa da, bilimin ilerlemesi noktasında böylesine bir soyutlamanın zorunluluk olduğunu ifade etmiştir. Ekonomi politiğin daha bilimsel kılınmasına yönelik klasik iktisatçılarda görülen bu çaba, esasen iktisadın a priori yasalara ulaşması yönünde bir çabadır. Bu çaba rasyonel olarak bilinebilen yasalar demektir. Bu açıdan metodolojik olarak bireyci ve a priori bir analiz benimsenmiştir. Birey faydacı felsefeden haz peşinde koşmayı almış, a priori yöntemden de amaca ulaşmak için araçların rasyonel olarak kullanımını almıştır. Neoklasikler ise bu temel üzerine rasyonel seçim teorisine ulaşarak bilimsellik standartlarına daha fazla yaklaşmışlardır. Jevons ve Walras ile birlikte neoklasik iktisadın önde gelen teorisyenlerinden Menger'in bireyci metodolojisi ahlak, sosyoloji ve tarih ile iktisat arasındaki ilişkiyi koparmıştır. Faydacılık felsefesi neoklasik kuramın analizinde egemen olmuştur. Rasyonel birey hipotezi zenginliğini maksimize etme güdüsüyle davranan ve özellikle üreticiyi dikkate alan klasik kuramın bireyinden, faydasını ölçen, hesaplayan ve sıraya koyan bireye dönüşmüştür. Marjinalist devrimle birlikte iktisat ilk defa alternatif kullanıma sahip verili kıt kaynaklarla verili amaçlar arasındaki ilişkiyi inceleyen gerçek bir bilim halini almıştır. Bu anlamda

³⁵⁴ Zafirovski, s. 790-816; Metin Sarfati, "Ekonomi Politiğin İnsanı 'Kim'liğine Dair Bir Deneme?", **İktisat Felsefesi Dergisi**, Sayı. 1, Bahar 2010, s. 110-111.

özellikle neoklasik iktisatla birlikte doğa bilimlerinin ve özelde fiziğin bütün yöntemlerine yönelme, iktisadı araçsal rasyonaliteyi sosyal bilimler içinde en yoğun kullanan ve tanımının da bir parçası yapan bilim durumuna getirmiştir³⁵⁵.

Yukarıda ifade edilen biçimde hesaplamalarla, yani niceliklerle ilgilenen iktisat bilimi matematiksel bir boyut gerektirecektir. Sözelimi Jevons'a göre iktisat miktarlarla ilgilendiği için matematiksel olmalıdır. Fizikte olduğu üzere iktisatta da kanunlar vardır ve bu kanunların niceliksel boyutları matematiksel dilde ifade edilme imkânına sahiptir. 1930'lu yıllarda iktisat teorisinde başlayan bu yönelimler 1950'li yıllarda teoride Walrascı Arrow-Debrue genel denge modeli ve metodolojide Friedman'ın meşhur "The Methodology of Positive Economics" makalesiyle bugün de hakimiyetini sürdüren formel biçimine ulaşmıştır. Böylelikle formel matematiğin aksiyomatik yöntemleri iktisat kuramının temel kavramlarına uygulanabilir olmuştur. Bir iktisadi ajanın seçimleri de tercih teorisinin ya da beklenen fayda teorisinin aksiyomlarını tatmin ettiği ölçüde rasyonel kabul edilmeye başlanmıştır. Rasyonalite kavramının araçsal karakterinin yerleşiklik kazanması metodoloji literatüründen çok, genel denge modeli ile başlayan matematiksel dilin yerleşmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Genel denge modeli her bir mal için arz ve talebi eşitleyen bir fiyat vektörü içermektedir. Üstelik söz konusu denge fiyat vektörü ile Pareto optimum olan bir mal bölüşümü sağlanmaktadır. Sözü edilen denge durumu "görünmez el" ifadesinde karşılığını bulan bir kendiliğinden dengeye denk düşmektedir. Bu teori araçsal rasyonalitenin yanı sıra bireylerin amaçlı eylemlerinin niyet edilmemiş bir denge sonucunu ortaya koymaktadır³⁵⁶.

Sugden hâkim iktisattaki rasyonalite kavramının İskoç Aydınlanma düşüncesinden ve faydacı felsefeden etkilendiğini ifade etmektedir. Bu düşünce yapısının ayırt edici özelliği araçsal bir rasyonalite anlayışı olmasıdır. Hume'a göre bir eylem için gerekli olan nihai motivasyon akıldan değil, bir duygu ya da tutkudan kaynaklanmaktadır. Eylemler sadece arzular aracılığı ile motive edilmektedir ve hiçbir arzu tek başına akıl tarafından mevcudiyet kazanamamaktadır. Eylemin özünde tutkular yatmaktadır, akıl ise gerçek üzerinde bilgilenme imkânına sahiptir. Tutkular bireylere

³⁵⁵ Yılmaz, ss. 68-75; Sarfati, *Rasyonalite ve Neoklasik Kuram*, ss. 117-119.

³⁵⁶ Yılmaz, ss. 76-99; Sarfati, *Rasyonalite ve Neoklasik Kuram*, ss. 119-120.

göre değişebilirken rasyonel bilgi dışsal verilere dayanıp, somutlanabildiğinden bireyden bağımsızdır. Hume'a göre akıl soğuktur ve çıkar gtmemekte ancak güdüye yön vermektedir. Eylemin asıl belirleyicisi tutkudur ve akıl ancak bunların düzenleyicisidir. Duygu dşuncenin, tutku da eylemin kaynağı olmaktadır. Akıl tutkuların belirlemiş olduğu amaçlara ulaşmanın yollarını bulmaktadır. Tutkular irrasyonel olarak adlandırılmaz. nkn tutkunun irrasyonel olabilmesi ancak yanlış bir yargıyla mümkündür. O halde akıl dışı olan tutkular değil, yargılar olmaktadır. Bir eylem amaçlara ulaşmak için en iyi araç değilse ancak o zaman o eylemin irrasyonel olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir deyişle eylemin irrasyonelliği yanlış bir inana, yani söz konusu eylemin bireyi amacına ulaştıracak en iyi araç olduğu inancına dayanmaktadır. Dolayısıyla Hume'un yaklaşımında akıl amaçlara ulaşmakta bir araç rolü stlenmektedir³⁵⁷.

Neoklasik iktisat teorisinde rasyonel davranış (homo economicus) seçimlerde içsel tutarlılık ile bireysel çıkarın maksimizasyonunu gerektirmektedir. Seçimlerde içsel tutarlılık ise tercihler arasında geçişlilik temeline dayandırılmaktadır. A, B ve C gibi alternatif seçenekler arasında A'nın B'ye tercih edilmesi ($A \geq B$) ve B'nin de C'ye tercih edilmesi ($B \geq C$) durumunda geçişlilik gereği A'nın da C'ye tercih edilmesi ($A \geq C$) gerekmektedir. Ancak Sen amaçlar, değerler gibi dışsal unsurlar dikkate alınmaksızın sadece içsel temellere dayalı bir seçimler kümesinin tutarlılığından söz edilemeyeceğini ifade etmektedir. Örneğin x ve y gibi iki seçenek karşısında x'i seçip y'yi reddeden bireyin, x, y ve z gibi  seçenek karşısında y'yi tercih edip x'i reddetmesi tutarlı görülmemektedir. Ancak bu tutarsızlık bireyin içinde bulunduğu durum değerlendirildiğinde anlaşılır hale gelebilmektedir. Sözgelimi başlangıçta son kalan meyvenin yenmesi (y) ile yemekten vazgeçme (x) şeklindeki bir seçim karşısında kibar davranarak meyveyi almamayı seçen bireyin, tabakta iki elma olması durumunda hiç elma almama (x), elmalardan birini alma (y) ya da diğerini alma (z) seçenekleri karşısında elmalardan birini alma (y) tercihini yapması anlaşılırdır. Yine seçimlerin tutarlılığına ilişkin geniş kapsamlı bir çalışmada katılımcılardan beş oturum tekrar eden oyun çiftleri arasından yüz seçim yapmaları istenmiştir. Bir oturumdan diğerine

³⁵⁷ Robert Sugden, "Rational Choice: A Survey of Contributions from Economics and Philosophy", *The Economic Journal*, Vol. 101, July 1991, ss. 753-754; Sarfati, *Ekonomi Politiiğin İnsanının "Kim"liğine Dair Bir Deneme*, s. 99; Metin Sarfati, "Rasyonel-Homo Economicus ve Klasikler", *İktisat Dergisi*, Sayı. 453, Eylül 2004, s. 28.

katılımcıların tutarsızlıklarında genel olarak %1'den %21'e değişen büyük değişimler görülmüştür. Hemen hemen katılımcıların hepsinin tüm deney boyunca tutarsız davrandığı tespit edilmiştir. Bireysel çıkar peşinde koşma kavramı ise bir kavram olarak öneminden çok sonuçları bakımından önemlidir. Çünkü Adam Smith'den beri, kendi çıkarı peşinde koşma kavramı, bireylerden oluşan bir topluluğun fiyat sinyalleri aracılığı ile en etkin organizasyona kendiliğinden ulaşacağı iddiasını temellendirmektedir. Bireyler kendi çıkarlarının peşinde koşmakla niyetlenmedikleri bir etkinlikteki toplumsal düzenin ve etkinliğin gerçekleşmesini sağlamaktadırlar³⁵⁸.

Rasyonel davranışın gerektirdiği tutarlılık ve bireysel çıkarın maksimizasyonu Davranışsal İktisat (Behavioral Economics) yaklaşımıyla sorgulanmaktadır. Davranışsal iktisat, insanların tutum ve davranışları hakkında tümdengelim dayanan öngörüler yerine deneysel, ampirik, günlük hayat deneyimlerine dayanan veriler ışığında analizler yapmaktadır. Bu yaklaşımın öncülerinden Hirschmann'a göre iktisadın, insanın kendine özgü ve toplumsal yanını oluşturan tutku, aşk, beğenilme isteği, nefret, kişisel gelişim isteği, bağımsız karar alma yetisi gibi yanlarını araçsal akla indirgemeksizin dikkate alması gerekmektedir. Zaman tutarsızlığı ve statüko yanlılığı insanların rasyonel davranışın gerektirdiği tutarlılığa sahip olmadıklarını gösterirken; diktatör oyunu* insanların her durumda çıkarlarını maksimize eden davranışlar göstermediğini, ortaya koymaktadır. Sözelimi Kahneman bir kadının beğendiği bir tişörtü 15 dolar yerine 10 dolara almak için çok fazla yol gitmeyi göze almasına rağmen; beğendiği bir paltoyu çok kısa bir mesafede 120 dolara almak varken 125 dolara ilk gördüğü mağazadan almasının homo economicusun gerektirdiği tutarlılıkla açıklanamayacağını belirtmektedir. Eğer ulaşım ve zaman maliyetli ise sözkonusu maliyet her iki durumda da geçerlidir. Alternatif oyun kuramları tercihlerin bağlama ve çerçevlendirmeye göre içsel değişimler gösterdiğini, insanların her yerde ve her zaman ne bencil ne de diğerkâm olduklarını, yani tercihlerin bazı durumlarda tutarlı olsa da karışık ve karmaşık olduğunu ortaya koymuşlardır. Bireyler her koşulda rasyonel kararlar alan

³⁵⁸ Jörg Rieskamp, Jerome R. Busemeyer, and Barbara A. Mellers, "Extending the Bounds of Rationality: Evidence and Theories of Preferential Choice", *Journal of Economic Literature*, Vol. 44, Issue 3, 2006, s. 633-634; Amartya Sen, "Internal Consistency of Choice", *Econometrica*, Vol. 61, Issue 3, s. 500-501; Yılmaz, s. 119-124.

* Diktatör oyununda sabit bir miktarın herhangi bir oranını (kişinin normal hayatında bir günde kazandığı miktarda parayı) teklif eden ve yanıtlayan iki taraf vardır. Eğer yanıtlayan teklifi kabul ederse para teklifteki gibi bölüşülür; eğer yanıtlayan reddederse iki taraf da hiçbir şey alamazlar. Bkz. Herbert Gintis, *Game Theory Evolving*, New Jersey: Princeton University Press, 2000.

değil, çevresinin koşullandırdığı sosyal bir varlıktır. Bu nedenle hem bireylerin her türlü ortamda aynı davranışı sergileyecekleri, hem de farklı bireylerin aynı ortamda aynı davranışları gösterecekleri iddia edilemez³⁵⁹.

Rasyonalite postülasına yönelik en önemli eleştirilerden birisi Simon'ın ortaya attığı sınırlı rasyonalite kavramıdır. Simon'a göre neoklasik iktisadın sınırsız rasyonalitesi, karar vericinin tutarlı bir fayda fonksiyonuna sahip olduğunu, tercihlerinde bütün alternatifleri bildiğini, her bir alternatif için beklenen fayda değerini hesaplayabildiğini ve beklenen faydayı maksimize edecek alternatifi tercih edebildiğini varsaymaktadır. Simon ise sınırlı rasyonalite ile karar vericinin alternatifler konusunda araştırma yapması gerektiğini, eylemlerinin sonuçları hakkında ise yetersiz ve eksik bilgiye sahip olduğunu ve böylelikle tatmin edici olacağı düşünülen eylemleri tercih ettiğini varsaymaktadır. Sonuçta karar verici mümkün alternatifler arasından değil, mevcut alternatiflerden en iyisini tercih etmiş olmaktadır. Yine sınırsız rasyonalitede maksimum faydayı verecek alternatifin hesaplanabilmesi sorun teşkil etmezken, sınırlı rasyonalite çerçevesinde belirli amaçları ve kısıtları olan insanların bu amaçlarına ulaşmak için yapacakları araştırma bilgilerinin, hesaplama kapasitelerinin ve becerilerinin sınırlılığına bağlı olacaktır. Ayrıca sınırsız rasyonalitede fayda fonksiyonu dışında, yani insan arzu ve istekleri dışında herhangi bir psikolojik teoriye yer vermek gerekmez. Sınırlı rasyonalitede ise karar vericinin davranışını tahmin etmek onun sosyolojisine ve psikolojisine ihtiyaç duyulur³⁶⁰.

Bu kapsamda rasyonalite postülasına getirilen eleştirileri üç başlıkta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki mükemmel bilgi ve belirlilik varsayımıdır. Bu varsayım açık bir biçimde yanlıştır. Aslında hiçbir iktisatçı belirsizlik ve eksik bilginin varlığını inkâr etmemektedir. Ancak eksik bilgi “doğru” bir şekilde tanımlanmadığından, bu varsayım Özel'in deyişiyle “son çare” stratejisi olarak görülmekte; neo klasik iktisatçılarca herhangi bir tutarsızlık (irrasyonel davranış) eksik bilgiye dayandırılmaktadır. Başka bir deyişle bu varsayım rasyonalite postülası kadar ihtiyaridir. İkinci eleştiri bireylerin optimizasyon problemlerini çözmekte yeterli

³⁵⁹ Alper Duman, “Ekonomi Biliminde Paradigma Değişikliği mi?”, **Toplum ve Bilim**, Sayı. 95, Kış 2002-2003, s.142-143; İzzettin Önder, “İktisat ve Psikoloji İşikisi Üzerine”, **İktisat Dergisi**, Sayı. 453, Eylül 2004, s. 53.

³⁶⁰ Yılmaz, s. 149-151, Herbert A. Simon, **Models of Bounded Rationality Behavioral Economics and Business Organization**, Cambridge: MIT Press, 1983, s. 172.

derecede hesaplama yeteneğine sahip olmamalarına ilişkindir. Son ve en önemli eleştiri ise rasyonalite potülasının tercihler, beklentiler konusunda nedensel açıklamalar sağlayacak psikolojik unsurları yadsımasıdır. İnanç, tercih veya beklenti gibi psikolojik unsurları açıklamaya çalışmak sonsuz geriye gidiş (infinite regress) sorununa yol açması sebebiyle analiz dışı tutulmaktadır. Özel'e göre rasyonalite postülasının tüm bu sebeplerden ötürü insan davranışını analiz etmede açıklayıcı bir değeri yoktur³⁶¹.

Boland da sonsuz gerileme probleminden hareketle iktisatta test edilebilirliğin bir paradigmaya bağımlı olmayı gerektiğini ifade etmektedir. Eğer iktisat tüm önermelerini yanlışlamaya kalkışırsa her biri için tekrar tekrar kanıtın ve testin sürdürüldüğü sonsuz gerileme problemiyle karşılaşacaktır. Bu anlamda hâkim iktisat ancak liberal ideolojiye sahip bir paradigmayı kabul etmekle bu sonsuz gerileme problemine engel olmaktadır³⁶².

Rasyonelliğin psikolojik öğeleri dışlayarak sadece “amaca yönelik eylem” temelinde tanımlanması Weber'in araç/amaç rasyonelliği tartışmasına denk düşmektedir. Weber'e göre araç rasyonelliği (zweckrational), “ortamdaki nesnelere ve diğer insanların davranışları konusundaki beklentiler tarafından belirlenen eylem” olarak tanımlanmaktadır; “bu beklentiler, aktörün rasyonel olarak izlediği ve hesapladığı kendi amaçlarını elde etmenin koşulları ya da araçları olarak kullanılırlar.” Amaç-değer rasyonelliği (wertrational) ise “başarılı olup olmayacağından bağımsız olarak, bir eylemin etik, estetik, dini ya da başka bir biçiminin değerli olduğuna duyulan inanç tarafından belirlenen eylem” olarak tanımlanmaktadır. İktisatta bu ayırım tamamen göz ardı edilerek, rasyonellik tartışmaları iktisadi aktörün tercihlerindeki mantıksal özelliklere, yani mikro iktisatta yer alan tercihlerin eksiksiz (complete) ve geçici (transitive) ya da seçimlerin kendi içlerinde tutarlı (consistent) olmasına indirgenmiştir. Çünkü araçsal rasyonalite bakış açısından değer rasyonelliği her zaman irrasyoneldir. Hâlbuki Rosenberg rasyonalite postülasının psikolojik mekanizmalarla desteklenmediği sürece neoklasik iktisadın çatısını oluşturan indirgemecilik ile tutarsız olacağını öne sürmektedir. Ona göre indirgemeciliğin neden birey düzeyinde kesildiği daha fazla

³⁶¹ Hüseyin Özel, “The Explanatory Role of Genel Equilibrium Theory: An Outline Onto A Critique of Neoclassical Economics”, *H. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt. 18, Sayı. 1, 2000, ss. 269, 284.

³⁶² Lawrence A. Boland, *The Methodology of Economic Model Building: Methodology after Samuelson*, London: Routledge Publishing, 1989, s. 134.

açıklama yapmayı gerektirmektedir³⁶³. Buradan hareketle Rosenberg iktisatta değer rasyonelitesinin dikkate alınması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Faydacılık temeline dayalı neoklasik iktisatta rasyonellik, Weber'in araç rasyonelliği olarak tanımladığı ve amaç rasyonelliğini analiz dışı bırakan bir optimizasyon problemine karşılık gelmektedir. Yani rasyonellik optimal çözüm bulmaya yönelik davranışları ifade etmektedir. Sözgelimi fayda maksimizasyonunda birinci ve ikinci dereceden optimizasyon koşulları araç-rasyonelliğini sağlamaktadır. Hâlbuki faydanın "tüketim" olarak ifade edilmesindeki rasyonellik tartışma konusu yapılmamaktadır. Rasyonel eylemin klasik bir optimizasyon problemi olarak tanımlanması yanlıştır. Çünkü formel matematiksel açıdan bile, amaç fonksiyonunun kendisinin sınırlardan bağımsız şekilde ifade edilmesine itiraz edilebilir; yani bazı şartlar altında yaptığımız belli tercihlerle aslında neyi seçtiğimiz ve hangi değişkenleri kontrol edebildiğimiz açık değildir. Yine amaç-rasyonel karar verme mekanizmaları bazen birden çok optimal çözüm sunarken, bazen de hiçbir çözüm sunmayarak, amaca ulaşmaya yönelik eylem tek ve tartışmasız bir karar (çözüm) üretmek yerine, bireyi boşlukta bırakabilir. Öte yandan bazı koşullar altında bireylerin tercihleri ve amaç fonksiyonlarının kendisi sınırlar tarafından etkilenmektedir. Bu nedenle bireyler amaç rasyonelliği dışında davranışlarda bulunabilirler. Amaç rasyonelliği, yani insanların arzu ve inançlarının rasyonelliği araç rasyonelitesinden farklı olarak bir geniş rasyonelite teorisi gerektirmektedir. Rasyonel inançlar ve amaçlar var olan "kanıtlar" temelinde oluşan inançlardır. "Kanıtları" (evidence) elde etmek bilgiyle olmaktadır, ancak bilgi gözlenebilir olguların yanı sıra olgular arasındaki nedensellik ilişkilerini de kapsadığından salt bir "gözlemler birikimine" indirgenemez. Bu nedenle bilgi sonsuz olduğundan kanıtları oluşturmak için ne kadar bilgi elde etmek ("optimal") gerektiği konusunda herhangi bir rasyonel kuraldan söz etmek mümkün değildir. Yani inançların rasyonel olup olmadığına karar vermekte nereye kadar bilgi toplanacağı araç rasyonelliği sınırlarını aşmaktadır. Böyle bir durumda rasyonellik ile optimal seçim arasında özdeşlikten söz edilemez ve idolojik bilgi ortaya çıkar. İdeolojiler amaç

³⁶³Aydın Çeçen, "Homo Sapiens'den Homo Economicus'a: Bilgi, İdeoloji ve Rasyonel Davranış", *İktisat Dergisi*, Sayı. 453, Eylül 2004, s. 18-19; Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl için Sosyal Bilim*, 2. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, Aralık 2003, s. 157-158; Özel, *The Explanatory Role of General Equilibrium Theory: An Outline Onto A Critique of Neoclassical Economics*, s. 284.

rasyonelliğinde gerekli olan “kanıt”ların ortaya konmasındaki temel karar mekanizmalarını oluştururlar³⁶⁴.

İktisadı rasyonellik temeline oturtmak iktisadı Hobbescu-Lockecu siyasi düşünce geleneği ile güçlü bir şekilde ilişkilendirmek demektir. Bu yaklaşım modern toplumun ekonomik ve siyasi düzeninin kıt kaynaklar için rakipler şeklinde karşı karşıya gelen doğal olarak rasyonel bireylerin karşılıklı etkileşimlerinin kaçınılmaz sonucu olduğuna ilişkin bir açıklama sunmaktadır. Hobbes’da insan davranışlarının temel belirleyicisi çıkarıdır. İnsan doğasına ilişkin yaklaşımı liberalizmin gerektirdiği biçimde bağımsız, kendi çıkarları temelinde davranan birey tipini esas almaktadır. Ancak öngördüğü anarşik toplumsal düzen nedeniyle birey özgürlüğünden vazgeçerek doğal haklarını devlete devretmektedir. Locke’da ise doğal haklar teorisi ile toplumsal sözleşme teorisi korunmuş, ancak insanların Hobbes’da olduğu üzere birbirlerinin “kurtları” olmadığı ileri sürülmüştür. Ancak Locke da Hobbes’da olduğu gibi insanların doğal durumdan çıkmak için sözleşme ilişkisi içine girdiklerini düşünmekle, bireysel çıkar güdüsüyle toplumsal refah arasında bir çatışma bulunduğunu kabul etmiştir. Bu iki farklı çıkarlar kümesinin uzlaştırılmasını sağlayan mekanizma Adam Smith tarafından ortaya konmuştur. Smith’de “görünmez el” ya da piyasa mekanizması “düzen sorununu” herhangi bir müdahale olmaksızın çözebilir. Bunu sağlayan hipotez ise bireylerin istedik davranışlarının istenmedik sonuçlarıdır. Hiç kimse toplum refahını düşünerek davranmamaktadır, onlar kendi bireysel çıkarlarını gözetmektedir. İnsanların böyle davranışları beklemedikleri biçimde toplumsal refahı ortaya çıkaracaktır. Bu anlamda “kendiliğinden düzeni” sağlayan baskı ya da zor değil, bireysel çıkar dürtüsüne dayalı değişim etkinliği olmaktadır. Buradan hareketle Smith’in kişisel çıkar dürtüsünü temel davranış ilkesi olarak kabul etmesinin, yani homo economicus kurgusunun iki ayrı işlev yüklendiği söylenebilir. Söz konusu işlevler Batı’da piyasa toplumunun geliştiği dönemin inanç ve ideallerini yansıtmaktadır. Bunlardan ilki insanların rasyonel davrandıkları varsayımıyla, toplumun öznel değerlendirmelerden bağımsız, doğa bilimlerinin nesnelere gibi evrensel açıklayıcı ilkeler yardımıyla incelenebileceği, yani ekonominin rasyonel yöntemlerle “bilimsel” olarak açıklanabileceği iddiasına temel oluşturmaktır. Siyasi ve ahlaki olan ikincisi ise, piyasa ilişkilerinin özelliklerini yansıtan

³⁶⁴ Çeçen, *Homo Sapiens'den Homo Economicus'a: Bilgi, İdeoloji ve Rasyonel Davranış*, ss.19-20.

bir toplum idealine bağlı olarak, insanların piyasada hiçbir dış baskı olmaksızın, toplumsal konum farklarından ve sosyal güç eşitsizliklerinden arınmış bir şekilde ilişkiye girebildikleri bir kendiliğinden düzen fikrinin kavramsallaştırılmasına hizmet etmektedir. Böyle bir anlayış bireyin kendi özgürlüğünü ya da eyleme gücünü kendi üzerinden “görünmez el”e aktarması anlamına gelmektedir. Liberal yaklaşımda kendiliğinden düzen, piyasanın işleyişi için bir açıklayıcı mekanizma durumundadır. Söz konusu mekanizmada çıkar güdüsüne dayalı bireysel davranış ise düzenin sağlanmasına yönelik olarak istenmedik sonuçlara yol açmaktadır. Sistemin varlığı ve işleyişi, yarattığı arzu edilir sonuçlara dayanarak açıklanmakta ve birey sistemin yeniden üretilmesini sağlayan araçsal bir birim olarak değerlendirilmektedir. Yani bireyin zgr iradesiyle gerçekleştirdiği dşnlen eylemler, ancak sonuçları bakımından deđerlendirilmektedir³⁶⁵.

B. Ontolojik İndirgemecilik ve Gerçekçilik

Tarihsel açıdan değerlendirdiğimizde iktisatçılar başlangıçtan itibaren çalışmalarında metodolojik konularla ilgilenmişlerdir. Özellikle bilim felsefesinde mantıksal pozitivizmin ortaya çıkmasıyla birlikte bilimsel olanla olmayan bilişsel aktiviteler ayrımı üzerine tartışmalar başlamıştır. Bu tartışmalar iktisatçılar arasında da iktisadın “doğru” metodolojisinin ne olması gerektiği konusunu temel bir sorun haline getirmiştir. Bu süreçte iktisatçıların ana yaklaşımı neoklasik iktisat çerçevesini bilim felsefesindeki gelişmelere uygun biinde açıklamak ve savunmak olmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere metodolojik bireycilik, dengecilik ve rasyonel seçim teorisine dayanan neoklasik iktisat ekonomik olgulara ilişkin gerçekçi açıklamalar sunmadığı yönünde çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Özel’e göre bu eleştirileri iki ana başlıkta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki varsayımların ekonomik gerçekliği tanımlamak için yeterli derecede gerçekçi olup olmadığı, diğerisi ise ekonomik olgulara ilişkin

³⁶⁵ Hüseyin zel, “Liberalizmin ‘topyacı’ Toplum Tasarımı”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt. 26, No.1, Mayıs 2002, ss. 111-112; Buğra, ss. 16-17,301; Duncan K. Foley, “İktisatta Rasyonellik ve İdeoloji”, **İktisat Dergisi**, No. 453, Eylül 2004, s. 75.

açıklama yapmak mı yoksa öngörülede bulunmak mı anlamında neoklasik iktisatta ‘doğru’ metodolojinin ne olduğu tartışmasıdır³⁶⁶.

İktisat için “doğru” metodolojinin ne olduğuna ilişkin olarak Fridman “The Methodology of Positive Economics” (Pozitif İktisadın Metodolojisi) isimli makalesinde, mantıksal pozitivist/empirisist yaklaşımın iktisat için uygun bir metodoloji olduğunu savunmuştur. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi metodolojik araçsalcılık yaklaşımının içerdiği ekonomik teorinin varsayımları üzerine tezler ve “as if” metodu iktisat için uygun bir metodolojik yaklaşım olarak görülemez. Aksine Friedman’ın yaklaşımı neoklasik iktisadın tündengelimci, aksiyomatik sisteme dayalı genel uygulamasının savunusu niteliğindedir. Aynı biçimde pozitivistin gözden düşmesiyle birlikte iktisatçıların Popper, Kuhn ve Lakatos’un yaklaşımlarına olan ilgileri kendi fiili uygulamalarını haklı çıkarmak gibi oportünist bir tutuma dayanmaktadır.

Aslında Popper, Kuhn ve Lakatos’un metodolojik görüşleri iktisat için kullanışsızdır. Blaug’un doğru biçimde dile getirdiği üzere iktisatta katı bir Popper uygulaması, yani tüm önermelerin yanlışlanmaya çalışılması yukarıda da ifade edilen sonsuz gerileme problemine neden olacaktır. Bunun sonucunda Blaug’un deyişiyle analitik zerafet elde edilecek, ancak ekonomi teorisi bakımından kayda değer bir şey kalmayacaktır. Kuhn’un paradigma kavramını ise iktisatçılar genellikle “dünya görüşü” (Weltanschauung) anlamında kullanmaktadırlar. Halbuki Kuhn’da paradigma bilim öncesi aşamanın temel niteliklerini temsil etmektedir. Ayrıca Kuhn’un yaklaşımında paradigmalar eşölçülemezken, iktisat düşünce tarihinde paradigmaların çoğulluğu söz konusudur. Bu anlamda iktisadi düşünce tarihinde yer alan neredeyse her bir iktisat görüşünü farklı bir paradigma olarak tanımlayabiliriz. Sözelimi genel denge teorisine dayalı neoklasik iktisat ile eksik rekabete dayalı Keynesyen iktisat bambaşka iki paradigma olarak tanımlanabilir. Buna rağmen Keynesyenler neoklasik paradigmanın temelini oluşturan rasyonalite postülası ve metodolojik bireyciliği hiçbir şekilde sorgulamamıştır. Friedman’a göre araştırma programları ile paradigmalar aslında aynı şeydir. Bu anlamda Lakatos’un yaklaşımının iktisada uygulanmasında benzer zorluklarla karşılaşılacaktır. Sözelimi Blaug ve Weintraub neoklasik araştırma

³⁶⁶ Özel, *The Explanatory Role of General Equilibrium Theory: An Outline Onto A Critique of Neoclassical Economics*, ss. 258-260.

programının sert çekirdeğini farklı şekilde nitelemektedirler. Buradan hareketle Redman, Blaug'un sadece paradigma kavramının iktisat literatüründen yasaklanmasını önermekle yanıldığını, esasen hem paradigmanın hem de araştırma programının iktisat literatüründen yasaklanması gerektiğini ileri sürmektedir. Bir başka ifadeyle Friedman'ın araçsalcılığında olduğu gibi Popper, Kuhn ve Lakatos'un yaklaşımları da "doğru" bilimsel yöntemin ne olduğundan çok, iktisatçıların kendi etkinliklerini haklı gösterme işlevi görmektedir³⁶⁷.

Bhaskar'a göre Popper, Kuhn ve Lakatos'un yaklaşımları neoklasik iktisat metodolojisiyle aynı atomistik/bireyci ontolojiyi paylaşmaktadır. Bir başka ifadeyle tüm bu görüşler aynı ontolojik indirgemeciliğe sahiptir. Bu durum iktisatçıların Popper, Kuhn ve Lakatos yaklaşımlarını niçin benimsediklerine de işaret etmektedir. Ontolojik indirgemecilik, empirik gerçekçilik anlayışının olaylar arasında sabit bağlantılar kurmak adına gerçekliğin farklı düzeylerini göz ardı ederek gerçekliği sadece görgül düzeyde ele almasıdır. Hâkim iktisat olaylar arasında sabit bağlantılara dayalı Humecu nedensellik anlayışı ve tümdengelimci-nomolojik açıklama modeline dayalı pozitivist yöntemle bilimsel olarak nesnel bir yapıya kavuşmaktadır. Böylelikle bilimsel nitelik kazanmak adına gerçekliğin bozulması yoluyla ampirik düzenliliklere ulaşılmaktadır. Bu durumda nedensel yasalar ampirik düzenliliklere, ampirik düzenlikler olaylara ve olaylar da deneyimlere indirgenmektedir. Bu anlamda Humecu yaklaşım dünyanın birbirinden ayrı, atomistik olaylar arasındaki sabit bağlantılardan oluştuğunu ve insanların bu verili olgular arasındaki sabit bağlantıları kaydeden pasif alıcılar olduğu düşüncesini benimsemektedir. Bu anlamda pozitivist anlayış, Humecu nedenselliğe dayalı ampirik gerçeklik, ontolojik önermelerin her zaman epistemolojik önermelere indirgenebileceğini varsayan epistemik yanılgı (epistemic fallacy) ve metodolojik bireyciliğe dayanmaktadır. Metodolojik bireycilik iktisadi analizler için en kullanışlı ve

³⁶⁷ Özel, *The Explanatory Role of General Equilibrium Theory: An Outline Onto A Critique of Neoclassical Economics*, ss. 266-268; Blaug *Kuhn versus Lakatos or Paradigms versus Research Programmes in the History of Economics*, s.149; Redman, s. 145.

en objektif başlangıç noktası olarak görülmüş olsa da egemen iktisat yaklaşımının asıl ideolojik içeriğini oluşturmaktadır³⁶⁸.

Bireyci yaklaşıma göre toplum bireylerin davranışlarının toplamı demek olduğundan, toplumu bu davranış ve düşüncelerin basit bir toplamı olarak açıklamak mümkün olmaktadır. Yani toplumsal yaşam subjektif bir ontolojiye dayalı olarak, farklı bireylerin bütünleşmiş toplamı olarak analiz edilmektedir. Neoklasik iktisat ekonomiyi oluşturan tek tek bireylerden yola çıkarak, bu aktörlerin (tüketici, firma, faktör sahipleri) eylemlerinin işleyişini araştırmakta ve bu davranışları derneşik hale getirerek ekonominin davranışının teorisini kurmaktadır. Ekonomik birimin amacının olduğu (fayda maksimizasyonu ya da kar maksimizasyonu) ve tekil olarak karşı karşıya olduğu tehditler altında (tüketici için gelir düzeyi ve mal fiyatları, firmalar için teknoloji düzeyi) en etkin biçimde bu amacın peşinde koşmayı başardığı varsayılmaktadır. Neoklasik iktisattaki bu bireyci yöntem radikal soyutlamalar yoluyla tündengelimci açıklamalar yapmaya imkân tanımaktadır. Ancak içeriksiz soyutlamalar yoluyla elde edilen rasyonel birey, denge, bireysel tercihler gibi az sayıda değişken indirgemeci/atomistik bir çerçevede analiz edilmekte ve böylelikle toplumsal ilişkilere içkin olan bütünlüklü yapısal özellikler ile bu özellikleri ortaya çıkaran mekanizmalar arasında kurulması gereken bağlantılar kurulmamaktadır. Sayer'e göre içeriksiz soyutlama, belirli bir nesneyi temsil eden soyut kavramın, belirli bir aşamadan sonra mantıksal ve matematiksel formülasyonlarla temsil ettiği nesneden bağlantısını kopararak kendi başına var olması durumudur. A. Smith'in ekonomik birimlerin faydalarını maksimize etme amacının toplumsal bir amaçla yapılmamış olsa da bireylerin refahında artışa neden olacağını ve böylelikle toplumun da refahının artacağı yönündeki homo-economicus (iktisadi insan) kavramsallaştırması içeriksiz bir soyutlamadır. Rasyonel ekonomik birimlerin kararları üzerine yoğunlaşma metodolojik bireyciliğe, ekonomik birimlerin toplumsal ilişkilerden bağımsız biçimde kendi başına anlamlı olduğu düşüncesi atomistik ontolojiye neden olmuştur. Bireysel metodoloji ve atomistik ontoloji iktisatta kıt kaynaklar, rasyonel davranış, ihtiyaçlar gibi kavramların içeriksiz soyutlamanın hem sonuçları hem de bu sonuçların nedeni olacak bir

³⁶⁸ Bhaskar, *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*, s. 16; Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, s. 5; Özel, *İktisat, İdeoloji ve İktidar*, s. 2; Julie A. Nelson, "Feminism and Economics", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 9, No. 2, Spring 1995, s. 135.

aksiyomatik dilin gelişmesine yol açmıştır. Buradan hareketle toplum ekonomik birimlerin rasyonel davranışlarının toplamı olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu aksiyomatik dil nedeniyle bu kavramların doğruluğu ya da yanlışlığı doğası gereği test edilememektedir³⁶⁹.

Sözü edilen rasyonel eylemlilikler daha da içeriksiz bir soyutlamanın yapılmasına imkân vermektedir. Bu soyutlama Smith'in piyasa mekanizmasının “görünmez eli” vasıtasıyla bireylerin eylemliliklerinin bir bütün olarak toplumun refahını artıracığının kabul edilmesi şeklindedir. Bu anlayış farklı karar birimleri arasındaki koordinasyonu piyasanın sağlayacağını ve bu koordinasyonun hiç kimse niyetlenmemiş olsa bile istikrarlı bir ekonomik ve toplumsal düzeni garanti edeceğini ileri sürmektedir. Piyasa mekanizmasının görünmez eli sayesinde piyasalar sürekli dengede olacaktır. Böylelikle neoklasik iktisadın merkezinde yer alan Walras'ın genel denge analizi, iktisadi ilişkilerin güç ve eşitsiz ilişkiler temelinde geliştiği olgusunu yadsımaktadır. Walras'ın genel denge analizi, analitik çerçevesi bakımından koordinasyon sorununda statik bir analizi dikkate alan senkronik bir çerçevedir. Model bir “mezat tellalının” (auctioneer) yönlendirmesiyle “el yordamı” (tatonnement) süreci içerisinde her piyasada anlık olarak arz ile talebin eşitlendiği denge durumunu ifade etmektedir. Modelde denge, değişimin olmadığı bir “dinlenme durumu” olarak ele alınmakta ve tarihsel zaman yerine mantıksal zaman geçerli olmaktadır. Böyle bir çerçeve rekabetin dinamik bir süreç olarak ele alınmasına ve sermaye birikiminin yaratacağı dengesizliklerin değerlendirilmesine imkân vermemektedir. Bu iki sakınca Menger, Mises ve Hayek'in temsil ettiği Avusturya iktisadının en çok üzerinde durduğu noktalarlardır. Ancak Hayek'te rekabetin dengesizlikler yaratan dinamik bir süreç olarak ele alınmış olması, piyasa kurumunun kendiliğinden bir düzen ortaya çıkarmasını engellemez. Hayek'e göre rekabet sürecinin işleyişi bu dengesizlikleri ortadan kaldıracaktır. Piyasa kurumunun işlevi tüketiciler ve üreticilerin elinde bulunan bilgi kısıntılarını toplayıp, bir araya getirmek ve piyasa fiyatları aracılığıyla bu bilgiyi diğer

³⁶⁹ Fuat Ercan ve Şemsa Özar, “Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye’de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel bir Bakış”, **Toplum ve Bilim**, Sayı. 86, Güz 2000, s. 25-27; Ercan, *Para ve Kapitalizm*, s. 33-37; Sue Himmelweit, “Temel Tahlil Birimi Olarak Birey”, **İktisat Dergisi**, Sayı. 365, Mart 1997, s. 87; Duncan K. Foley, “Problems vs. Conflicts: Economic Theory and Ideology”, **The American Economic Review**, Vol. 65, No. 2, Papers and Proceedings of the Eighty-seventh Annual Meeting of the American Economic Association, (May 1975) s. 231; Sayer, *Method in Social Science: A Realist Approach*, s. 99.

ekonomik birimlere aktarmaktır. Aynı zamanda Avusturya iktisadının rekabet anlayışında girişimci dinamik bir rol oynamakta, fiyat sinyalleri aracılığıyla kar fırsatları peşinde koşarak etkin kaynak dağılımının gerçekleşmesine yol açmaktadır. Ancak Hayek kimi zaman dengesizlik yaratabilen dinamik rekabet sürecine rağmen kendiliğinden düzenin nasıl oluştuğunu açıklamamakta, bunun yerine dışarıdan müdahale edilmediği sürece bu düzenin her zaman ortaya çıkacağını ve varlığını sürdüreceğini varsaymaktadır. Böylelikle Hayek esasen açıklanması gereken (explanandum) kendiliğinden düzeni açıklayan (explanans) olarak kullanmakla totolojik bir yaklaşım sunmaktadır. “Niyetli eylemin niyetlenilmemiş sonuçları” hipotezi tek başına hem kendiliğinden düzeni, hem de neden her zaman kaynakların etkin dağılacığını açıklayamamaktadır. Toplumsal ilişkilerin içeriksiz kavramlara indirgenerek ele alınmış olması, kavramsal çerçevenin giderek araştırma nesnesinden uzaklaşmasına yol açmaktadır. Öte yandan bu kavramsal çerçevede ele alınan dinamikler denge koşulunu sağlayan teleolojik birimler haline gelmektedirler. Böylelikle olguların toplumsal/ekonomik bütünlükler olarak içsel/zorunlu ilişkileri ile dışsal/olumsal ilişkileri göz ardı edilmiş olmaktadır. Sonuçta bireyler toplumsal varoluş içinde statik atomize varoluşlar olarak, yani toplumda toplumdan etkilenmeden etkileşimde bulunan bireyler biçiminde ele alındığından, ekonomik işleyişin bütünü üzerine etki etme olanakları ortadan kalkmaktadır³⁷⁰.

Genel denge teorisinin en önemli bileşenini metodolojik bireycilik oluşturmaktadır. Özel’e göre bunun başlıca sebebi neoklasik iktisat teorisi ve genel denge teorisinin amacının ekonomik olguları öngörmek değil, açıklama yapmak olmasıdır. Empirik gerçekçilikte açıklama yapmak ise Humecu nedensellik anlayışının gerektirdiği atomistik olaylar arasında sabit bağlantılar kurmayı gerektirmektedir. Bu görüş atomistik olaylar arasındaki sabit bağlantılar olarak kapalı, sınırlandırılmış koşulları tanımlamaktadır. Bu paradigmada fiziksel veya epistemolojik varlıklar olarak ele alınan atomlar bilginin temel yapı taşı oluştururlar. Sosyal bilimlerde ise bu tür sabit bağlantıları sağlayacak atom bireydir ve bu nedenle metodolojik bireycilik gerektirmektedir. Ancak ekonomik olguların açıklamasını yapmakta bireyci bir temeli

³⁷⁰ Özel, *İktisadi Analiz Tarihine Nasıl Yaklaşmak Gerekir?*, ss. 46-54; Ercan ve Özar, s. 27-28; Ercan, *Para ve Kapitalizm*, ss. 37-38; Nelson, s.135.

esas alan genel denge teorisi, tam da bireyci temele dayanması nedeniyle başarısızlığa uğramaktadır. Çünkü bireyci temel atomistik ontoloji anlayışıyla, gerçekliğin farklı katmanlarını tek bir düzeyde ele alarak sosyal yapının özelliklerini ortaya çıkarmayı yadsımaktadır. Bu nedenle genel denge teorisi birey davranışları temelinde ifade edilemeyecek bütünü açıklayamamaktadır. Bu neoklasik iktisadın temel başarısızlığıdır. Foley bireyci bir ekonomik teorinin bilimsel bir açıklama sağlamakta ciddi problemler taşımasına rağmen kabul görmesini, kapitalist sosyal ilişkilerin yeniden üretilmesine hizmet eden asıl ideolojik içeriği oluşturmasıyla açıklamaktadır³⁷¹.

Pozitivizmin ontolojik bakımdan kapalı bir sistem yaklaşımını benimsemesi, aynı nedenlerin aynı etkileri doğurması bakımından bir mekanik nedensellik anlayışına ve değişimlerin dışsal olarak gerçekleştiğinin kabulüne dayandığını göstermektedir. Pozitivist ontolojiye ilişkin bir başka önemli unsur ise insanların sadece duyu deneylerini kaydeden pasif alıcılar olduğu düşüncesidir. Ampirik düzenliliklere dayalı böyle bir anlayışın sosyal bilimler için de geçerli olduğunun savunulması, yani sosyal gerçekliğin de değer yargılarından ve ideolojilerden bağımsız bir şekilde incelenebileceği düşüncesi, bilimcilik (scientism) anlayışını ortaya çıkarmıştır. Ancak bilimciliğin gerektirdiği ampirik düzenliliklerin kaydı biçimindeki determinizm, iktisatta hem ideolojik bir boyut kazanmakta hem de bu boyuta bağlı olarak toplumu dönüştürmektedir. Böyle bir bilimcilik anlayışı görünen gerçekliğin kalıcı, değişmez ve doğal olduğunu ya da “başka bir alternatif yok” düşüncesini desteklemektedir. Böylelikle hâkim iktisat bilimci bakış açısıyla kapitalizmin kategorilerini doğallaştırmakta ve onların kalıcı olduğu düşüncesine hizmet etmektedir. Bu bağlamda kapitalizmin işleyişini zora sokacak her türlü bireysel davranış ya da sosyal eğilim, yararsız olmasının yanı sıra düzeltilmesi gereken bir “bozukluk” olarak değerlendirilmektedir. Sözgelimi rasyonel aktör teorisi bizleri öznel olarak tanımlayıp rasyonel olduğumuzu söyleyerek yüceltir, ancak özgürce yaratma şansımız olsaydı sadece biraz daha iyi ya da biraz daha kötü bir benzerini yaratabileceğimizden hareketle

³⁷¹ Özel, *The Explanatory Role of Genel Equilibrium Theory: An Outline Onto A Critique of Neoclassical Economics*, ss. 272-276; Foley, *Problems vs. Conflicts: Economic Theory and Ideology*, s. 234.

dünyayı bize tanıttığı biçimiyle kabul etmekten başka seçeneğimiz olmadığına bizi inandırarak, onu değiştirme gücümüzü elimizden almaktadır³⁷².

Marx piyasa sisteminin işleyişinin insanlar arasındaki ilişkileri şeyler, metalar arasındaki ilişkiler biçiminde gösterdiğini, dolayısıyla insanların piyasaların işleyişi tarafından yönlendirilen metalar olarak görüldüklerini ve onlarında kendilerini böyle algıladıklarını ileri sürmektedir. Sosyal bilimlerde doğa biliminin yöntemlerinin kullanılması da insanlar ve ilişkilerin şeyler olarak görülmesine yol açmakta ve bu süreci yeniden üretmektedir. Bu şeyler analiz amacıyla soyutlanıp, statik ve tek boyutlu hale gelmekle tarihsel gelişmenin dinamik bütünlüğünden koparılmaktadır. Kimyacının bileşik bir maddeyi farklı parçalarına ayırarak analiz etmesi gibi, sosyal bilimlerde insanları ve ilişkilerini bileşenlerine ayırıp araştırmakla kendi yasalarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Böylelikle toplum doğa gibi değiştirilemez bir nesne statüsü kazanarak, bir “ikinci doğa” haline gelmektedir. Bu anlamda ideolojinin gücü dayandığı kavram ve simgeselleri doğallaştırabilmesi, yani sorgulanmasını anlamsız kılmasıdır³⁷³.

Neoklasik iktisat, atomistik ontolojisiyle kapitalizmin yüzeyindeki görünüm ve görünümler arası ilişkileri ele almaktadır. Marx’ın kapitalizm analizi ise kapitalizmin dinamiklerini belirleyen içsel ilişkiler ile bu ilişkilerin yüzeysel olgular olarak görünüşleri arasındaki diyalektik ilişkileri ortaya çıkarmak biçimindedir. Böyle bir yöntemle toplumsal gerçekliğin bütünlüğü ve ilişkiselliği vurgulanmaktadır ve toplumsal gerçeklik ile görüngülerin tarihsel kavramsallaştırılması yapılmaktadır. Böylelikle Marx incelenen toplumsal görüngülerin, kendileri de tarihsel ürünler olan toplumsal ilişkilere bağlı olduğunu göstermektedir. Yüzeysel görünümün arkasındaki olgular/yapılar belli bir tarihsel süreç içerisinde toplumsal olarak belirlenmiştir ve görüngülerin de toplumsal karakterini oluştururlar. Toplumsal görüngülerin tarihselliğini göstermek aynı zamanda bunların değişebileceğini de göstermek demektir. Böylelikle mübadele, fayda, tüketim gibi kavramların tarih dışı, doğal ve evrensel olmadıkları gösterilmiş olur³⁷⁴.

³⁷² Özel, *İktisat, İdeoloji ve İktidar*, s. 1-3; Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, s. 69; Foley, *İktisatta Rasyonellik ve İdeoloji* s. 80.

³⁷³ Benton ve Craib, s. 144; İnsel, *Topluma Karşı İktisadi İnsan I*, s. 22.

³⁷⁴ Ozan, s. 23; Ercan, *Para ve Kapitalizm*, s. 39; İnsel, *Topluma Karşı İktisadi İnsan I*, s. 22.

Marx'ın ontolojisinde insan türsel bir varlıktır. İnsanın özü soyut kuramsal düzlemde değil üretim faaliyeti içinde belirlenmektedir. Bu anlamda insanın üreticiliği ve yaratıcılığı türselliğini ve türsel yaşam faaliyetini oluşturmaktadır. İnsan hayatta kalabilmek için başkalarıyla ortaklaşa yaşamalı ve üretmelidir. İnsan diğer hayvanlardan kendi geçim araçlarını üretmekle ayrılmaktadır. Ayrıca böyle bir yaratıcı toplumsal faaliyetin farkında olmakla da kendi evrenselliğinin ve türselliğinin kavrayışına sahip olmaktadır. Bu anlamda birey sosyal bir varlıktır ve yaşam etkinliği ya da tarihi doğayla gerçekleştirilen sosyal bir etkileşime dayanmaktadır. Bu anlamda toplum da özünü üretici pratiğin oluşturduğu ve bu pratik çerçevesinde gelişen insan ilişkilerinin toplamı biçiminde tanımlanmaktadır. İnsanlar hem doğayı hem de kendilerini dönüştürmek için amaca dayalı etkinlikleriyle kendi özlüklerini “nesneleştirilmiş”, yani potansiyellerini gerçekleştirmiş olurlar. Yani insan emek ve üretim yoluyla kendi yaşam faaliyetini iradesinin ve bilincinin nesnesi kılabilmektedir. Ancak meta üretimine ve ücretli emek yoluyla emeğin metalaşmasına dayanan kapitalizmde, insanın özünü gerçekleştirmeye yönelik etkinlikleri, emekçinin ürünü ile olan bağı yitirerek bir “yabancılaşma” sürecine dönüşmektedir. Yabancılaşma insanın yaratıcılığın kısıtlanması sürecidir. Yabancılaşmanın sonucu da insanların ürettikleri nesnelerin (görüngü) sosyal ilişkilerin taşıyıcıları olarak görüldüğü (fetişizm) ve gerçek insanlar arasındaki ilişkilerin de şeyler arasındaki ilişkiler olarak görüldüğü (şeyleşme) sürecidir. Yabancılaşma insanın kendi yarattığı üründen, kendi üretken etkinliğinden, toplumdan ve giderek insanlığından uzaklaşmasıyla insanın sahip olduğu dönüştürme gücünü yitirip, kendi ürünlerinin egemenliği altına girmeleri sonucunu doğurmaktadır. Yani insanların özgür ve niyetli etkinlikleri ile ortaya çıkan sosyal yapılar aynı zamanda bu etkinlikleri sınırlandırıcı rol oynamaktadırlar. Dolayısıyla sosyal yapıların yeniden üretilmesi hem insanın “eyleme etkinliğine dayalı dönüştürme kapasitesi” anlamında güce gereksinim duyarken, aynı zamanda bu yeniden üretim süreci “genelleşmiş köle-efendi tipi ilişkileri” yaratacaktır. Bu durumda insanın dönüştürücü gücü sistemin bir “dişlisine” indirgenmiş olmaktadır. Kapitalist ideolojinin temel işlevi de burada yatmaktadır. Çünkü köle giderek kendini efendisinin gözünden görmeye başlamakta ve

gücünü de kendini gerçekleştirmek yerine kendi köleliğinin koşullarını yaratabilmek için, hem de gönüllü olarak kullanmaya başlamaktadır³⁷⁵.

Kapitalizmin işleyişini niteleyen yabancılaştırma ve onun ortaya çıkardığı fetişizm/şeyleşme süreci, insanın kendini gerçekleştirme anlamındaki emeğinin onu kontrol eden, sınırlandıran bir güç haline gelmesine ve insanlar arasındaki ilişkilerin de şeyler arasındaki ilişkilere indirgenmesine yol açarak yanlış bir gerçekliği nitelendirmektedir. Bu bakımdan ideoloji bu yanlış gerçeğin eleştirel olmayan bir biçimde ele alınıp sadece yansıtılmasını ifade etmektedir. Görünüş ile gerçeğin çakıştığı varsayılarak daha derine inme gereği duyulmamaktadır. Bu anlamda neoklasik iktisat toplumun incelenmesini mübadele ilişkilerinin incelenmesine indirgemekte, mübadele ilişkilerini de insanlar arasındaki ilişkiler olarak değil, şeyler arasındaki ilişkiler olarak ele almaktadır. Bunun anlamı ekonominin bütünüyle teknoloji, bireysel tercihler ve donanımlarla belirlendiği ve bunlar değişmedikçe, gerçek dünyanın iktisadi görüngülerini değiştiremeyeceğimiz iddiasıdır. Hakim iktisadın ideolojik işlevi kendisini mübadele alanıyla kısıtlayarak üretim alanındaki güç ilişkilerini ihmal edip, yalnızca görünen gerçekliği asıl gerçeklik olarak sunmak ve bu gerçekliği doğallaştırarak onun kendisini yeniden üretmesine imkan tanıyacak birey tipinin yaratmasındadır. Hakim iktisat bu işlevi yerine getirirken bilimci bir epistemolojik çerçeve ile esasen tarihsel ve toplumsal olan kapitalizmin gerçekliğini değişmez ve evrensel bir gerçeklik olarak sunmaktadır. Bu determinist bilimcilik anlayışı ya da kesinlik ideolojisi kapitalizmin egemenliğinin sürmesini sağlarken, insanların dönüştürücü güçleri ellerinden alınarak “köle-efendi” türü ilişkilerin içine hapsolmaları sağlanmaktadır. Sözkonusu kesinlik ideolojisi günümüzde daha da belirleyici olmuş, alternatif iktisat okullarının dahi aynı determinist epistemolojik çerçeve çabasına girmelerine sebep olmuştur. Sözelimi makro Keynesyen yaklaşımın mikro temellerine yönelik çabalarını, analitik Marksizm olarak adlandırılan okulun çalışmalarını bu kapsamda değerlendirmek mümkündür³⁷⁶.

³⁷⁵ Nur Betül Çelik, “Marx’ın Ontolojisi ve Siyasal Öznellik Sorunu”, *Doğu Batı Dergisi*, Yıl. 14, s. 55, Ocak 2010-2011, ss. 13-21; Özel, *İktisat, İdeoloji ve İktidar* ss. 4-7.

³⁷⁶ Özel, *İktisat, İdeoloji ve İktidar*, s. 8-10; Himmelweit, ss. 88-89; Ercan ve Özar, s. 23.

İktisat ideolojisinin eleştirisi, öncelikle onun doğallaştırıp, olağanlaştırdığı ve insanların günlük yaşamlarında sorgulamadan kullandığı kavramların esasen kapitalizme özgü tarihsel ve toplumsal anlamlar içerdiğini ortaya koymalıdır. İktisat ideolojisi bu olağanlaşma sayesinde kendini doğal ve bu nedenle sorgulanamaz bir gerçekliğin yansıması biçiminde üretmektedir. İnsan iktisadi bir mekanizma değildir. İktisadi kategoriler zaman ve mekan ötesi bir gerçekliği ifade etmezler, onlar tarihsel ve toplumsaldır. Hakim iktisat simgeselleri iktisadi sistemin kapitalizme evrildiği tarihsel bir döneme denk düşmektedir. Ancak kapitalizmin “yanlış” gerçekliğinin insanların zihninde yaratmış olduğu “şeyleşme” eğilimi, insanların dönüştürme güçlerinden vazgeçmeleri ve tahakküm ilişkilerini kabullenmeleri sonucunu doğurmaktadır. Bu kapsamda Bhaskar’ın toplumsal ontoloji anlayışı ve geliştirdiği dönüşümsel toplumsal eylem modeli insanın özgürleşmesi veya tahakkümden kurtulması olanağı yaratmaktadır. Bhaskar’ın yaklaşımı doğa ve topluma ait bilgiler bakımından köklü ontolojik farklılıklara işaret etmesi nedeniyle eleştirel naturalizm olarak adlandırılmaktadır. Ona göre toplumsal yapıların etkinlik ve kavram bağımlı oluşları sosyal bilimsel çalışmayı sınırlamaktan çok mümkün kılmaktadır. Bhaskar’ın toplumsal yapıları açıklamak üzere geliştirdiği toplumsal ontoloji anlayışına göre toplum ve bireyler ayrı düzeylerdir. Her ikisi de gerçektir, ancak karşılıklı bağımlılık ve etkileşim içindedirler. Yapı ve faillik problemine yönelik bu yaklaşım toplumsal yapıların, toplumsal bireyler arasındaki ilişkiler olarak anlaşılmasına imkan tanır. Yapılar hem başka türlü mümkün olmayacak eylemlerin gerçekleşmesine imkan tanımaları, hem de söz konusu eylemleri sınırlandırmaları bakımından nedensel olarak etkilidirler. Ayrıca dönüşümsel toplumsal eylem modeline göre toplumsal yapılar yalnızca toplumsal faillerin etkinlikleri sayesinde sürdürülebilir ya da yeniden üretilebilir, ancak bireysel ve kolektif faillik toplumsal yapıları değiştirebilir veya dönüştürebilir³⁷⁷.

³⁷⁷Benton ve Craib, s. 170-173; İnel, *Topluma Karşı İktisadi İnsan I*, s. 22; Özel, *İktisat, İdeoloji ve İktidar*, s. 9.

SONUÇ

Toplumsal gerçeğin kavramsallaştırmasına ilişkin olarak bilim felsefesindeki temel eksenini özcü/evrenselci (pozitivist) bilim anlayışı ile başta tarihselcilik ve birkaç yönüyle tarihselciliğin devamı olan hermeneutic (yorumsama) yaklaşımların oluşturduğu söylenebilir. Pozitivist anlayışa göre bilim, doğadan deneysel yoldan elde edilmiş verileri bir matematik dili içerisinde yasalar halinde ifade etmeye çalışan kesin bilgi faaliyetidir. Aynı zamanda doğanın tümel olarak bilinebileceği anlayışı, F. Bacon'ın "bilmek yapabilmektir" sözünden hareketle doğaya hâkim olma düşüncesini doğurmuştur. Böylelikle doğa yasalarının deneysel yöntemlerle saptanması ve bilimsel ilerlemenin gerçekleşmesiyle doğaya hâkim olunabileceği inancı gelişmiştir. Dolayısıyla doğa bilimlerinin ortaya çıkışında, insanın doğayı teolojik ve metafiziksel önyargılardan arındırılmış bir biçimde deneye dayalı olarak sadece "bilmek için bilmek" isteğinden çok doğaya hâkim olma, doğa güçlerini insani çıkarlar için denetim altına alma isteği belirleyici olmuştur. Bu kapsamda bilimlerin gelişmesi siyasal, ideolojik hegemonya kurma arzularını da güçlendirmiştir.

Söz konusu tümelci bilim anlayışı 19. yüzyılda sosyal bilimlerde de kendini göstermiştir. Pozitivist bir tümelci söylemin ürünü olarak sosyal bilimler, Newton fiziğinden hareketle kurulmuştur. Buna göre doğa bilimlerindeki yasaları açıklamak anlamındaki nomotetik yapı, sosyal bilimler için de geçerli olmaktadır. Yani tarih ve toplum da onlara hâkim olan yasalar ortaya konularak açıklanmalıdır. Sosyal bilimin ortaya çıkışındaki tarihsel neden, Fransız Devrimi sonrası yönetici, siyasetçi ve aydınların toplum denen nesnenin kavranması, anlaşılması ve bir düzen içerisinde yönetilip yönlendirilmesi ihtiyacıyla karşı karşıya kalmaları olarak ifade edilebilir. Modern insanın varoluşun anlamını Tanrıdan yeryüzüne indirilmesiyle, tarihin insanların ürettiği bir süreç olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak tarihsel ve toplumsal olan olgunun insan tarafından üretilmesi, doğrunun kıstaslarının insani, yani keyfi olması nedeniyle belirsizlik sonucunu doğurmuştur. Böylelikle pozitivist anlayışla sosyal bilim tarihin ve

toplumun genel yasalarına ulaşmakla, politik düzenleyicilere yol göstermekle toplumu kontrol etme ve sosyal değişmeyi yönlendirme amacına hizmet etmiş olmaktadır.

Bilim felsefesinde pozitivist düşünce olarak bilinen görüşün benimsemiş olduğu mutlakçı anlayışa göre, bilimsel etkinlik ve onun ürünleri olan varsayım, model, önerme ve teoriler içinde geliştikleri sosyal, ekonomik ve kurumsal ortamdan bağımsız şekilde ele alınabilmektedir. Çünkü bilimsel önermelerin değerlendirme ölçütlerinin rasyonel bir yoldan kesin bir şekilde ortaya konulabileceğini ve her türlü bilimsel faaliyetin bu ölçütler çerçevesinde değerlendirileceğini savunmaktadırlar. Bu görüş herhangi bir düşünce, teori, model veya önermenin içinde biçimlendirildiği koşullardan bağımsız olarak ele alınamayacağı yönünde hem hermeneutic (yorumsamacı) hem de Marx'ın tarihsel materyalizm yaklaşımı tarafından eleştirilmiştir. Söz konusu eleştiriler iki kısımda değerlendirilebilir. İlki bilimi tarihsel ve kültürel dayanakları bakımından kavramak gerektiğine yönelik eleştiriler, ikincisi ise empirist bilim açıklamasına yönelik epistemolojik eleştiriler. Hermeneutic yaklaşım sosyal olgular ile doğal olgular arasında temel farklılıklar bulunduğunu ileri sürmektedir. Tarihi ve toplumu konu alan bilimlerin yasalara değil, kurala bağlı olduğunu ve daha çok anlamacı ve tekilci bir anlayışla yapılanmaları gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca doğa bilimlerinde araştırmacı ile araştırma nesnesi arasında kurulan dışsal ilişkilerin, sosyal bilimlerde kurulmasının mümkün olmadığını ileri sürerler. Çünkü sosyal bilimci araştırma nesnesinin bir parçasıdır, yani araştırma nesnesine içseldir. Bu nedenle toplumsal gerçeklik doğal bir gerçeklik olarak ele alınamaz. İnsanların yaşam dünyası belli bir sembolik anlam ve kültürel sisteme dayanarak kurulmuştur. Bu manada toplumsal yasalar evrensel kurallar değil, belli bir kültürel sisteme dayalı olarak değerlendirilmelidir. Tarihsel materyalizm anlayışına göre her teorinin dayandığı maddi temellerin yani ortaya çıktıkları ekonomik koşulların ve sınıf ilişkilerinin incelenmesi gerekmektedir. Yani teoriler içlerinde gelişmiş oldukları sosyal ve tarihsel bağlamlarda ele alınmalıdır. Bu anlamda tarihsel maddeciliğin evrensellik anlayışı mutlak bir evrensellik anlayışı değildir.

Sözü edilen Fransız Devrimi sonrası piyasa toplumunda sosyal düzenin istikrarının sağlanması adına Comte ve Mill, Newtoncu bilim anlayışını savunmuş ve nomotetik sosyal bilimlerin kurulmasını sağlamışlardır. Nomotetik bir sosyal bilimden

beklenen ise insan davranışlarını yönlendiren genel yasaları saptamak ve bilimsel yöntemleri kullanmaktır. İktisada baktığımızda nomotetik bir sosyal bilim olmasını sağlayan genel yasanın, her toplum ve her dönemde ekonomik faaliyetleri yönlendirdiği varsayılan “kişisel çıkar dürtüsü” (homo economicus) olduğu görülmektedir. Dolayısıyla homo economicus (rasyonel insan) varsayımının temel davranış ilkesi olması iktisadın bilim hüviyeti kazanmasına imkan vermektedir. Yani doğa bilimlerinde olduğu gibi iktisatta da araştırmacının öznel değerlerinden bağımsız, evrensel açıklayıcı ilkeler yardımıyla iktisadi olguları inceleyebileceğine inanılmaktadır. Rasyonalitenin politik iktisattan neoklasik iktisada kavramsal gelişimine baktığımızda, Aydınlanma temelli politik iktisattaki sosyo-ekonomik içeriğinden uzaklaşmış olduğu görülmektedir. Marjinalist devrimle birlikte iktisadın marjinalist-matematiksel yöne kaymasıyla rasyonalite pür ekonomik araçsallığa indirgenmiş ve böylelikle rasyonel tercih kuramına ulaşılmasıyla bilimsellik standartlarına daha fazla yaklaşmıştır. Bu anlamda özellikle neoklasik iktisatla birlikte doğa bilimlerinin ve özelde fiziğin bütün yöntemlerine yönelme, iktisadi araçsal rasyonaliteyi sosyal bilimler içinde en yoğun kullanan ve tanımının da bir parçası yapan bilim durumuna getirmiştir.

Bilim felsefesindeki gelişmelere bağlı olarak iktisatta yöntem tartışmaları iyi bir bilimsel pratik için izlenmesi gereken kuralların ne olması gerektiği üzerine yoğunlaşmıştır. Yani bilimi bilimsel olmayan bilgidan ayırmaya yönelik bilimsel ölçüt konusunda epistemolojik tartışmalar yürütülmüştür. Bu noktada da tartışmayı belirleyen empirist bilgi teorisi ile yorumsama yaklaşımları olmuştur. Empiristler test edilebilirliği bir ayırım kriteri olarak savunup, tüm bilimlerin amacının empirik gözleme dayalı kanıtlanabilir genel geçer yasalar ortaya koymak olduğunu ileri sürerken, yorumsama yaklaşımı toplumun belirli bir yaşam biçimi, sembolik anlam ve kültürel sisteme dayalı olmasından hareketle toplum bilimlerinde nedensel açıklama biçiminin değil, anlamaya dayanan yorumsal bir açıklama biçiminin kullanılmasını gerektiğini ileri sürerler. Bu anlamda iktisat metodolojisindeki dönüşümleri bilim felsefesindeki gelişmelere paralel olarak mantıksal pozitivizm ve bu kapsamda incelenebilecek olan araçsalcılık (instrumentalism), Popper, Kuhn ve Lakatos’un yaklaşımları çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

Mantıksal pozitivistler bilimsel bilginin temelini doğrulama işleminin oluşturduğunu ileri sürmüşler, yani gözlem yoluyla doğrulanabilen teorilerin bilimsel nitelik taşıdığı, gözlem diline indirgenemeyen bir düşüncenin dış dünya ile ilişkisi doğrulanamayacağı için o düşüncenin metafizik yani anlamsız bir önermeden ibaret olacağını iddia etmişlerdir. Bu anlamda bilimsel olanla metafizik olan arasındaki ayrım ölçütü doğrulanabilirliktir. Bir olayın açıklanması, gözlenen olaylardan tümevarım yoluyla elde edilen genellemeler şeklindeki bir genel yasa kapsamına alınmasını gerektirmektedir. Ayrıca bilimsel ilerlemeye ilişkin görüşleri bilimin birikimci ve düz bir çizgide ilerlediği yönündedir. Mantıksal pozitivistlerin görüşlerini iktisada taşıyan kişi Hutchison olmuştur. Hutchison bilimsel gelişmenin ancak deneysel sınamanın kabulü ile mümkün olacağını, bu nedenle iktisatta test edilemeyen önermelerin yerini test edilebilir önermelerin alması gerektiğini savunmuştur.

Popper, mantıksal pozitivistlerle sınır çizme anlamındaki kaygıyı paylaşmakta, ancak doğrulanabilirlik ölçütünün tümevarım sorunu nedeniyle bilimi bilim olmayandan ayırmada kullanılamayacağından hareketle yanlışlanabilirlik ölçütünü ileri sürmektedir. Buna göre bir teori bilimsel sayılması için deneysel gözlem yoluyla en azından potansiyel olarak yanlışlanabilmeli, ya da teoriyle çelişen en azından bir tane deneysel temel önerme mevcut olmalıdır. Popper'in metodolojisi kural koyucu ve tüm bilimler için geçerli olması nedeniyle monist bir öneridir. Popper'in yaklaşımı teorilerin katı biçimde teste tabi tutulmasını önerdiğinden bilimsel ilerlemeyi engelleyeceği yönünde eleştirilmiştir. Ayrıca Popper'in sosyal bilimler için önermiş olduğu durumsal analiz yöntemi, rasyonalite postülasına dayalı olduğundan, hâkim iktisatçılarla ideolojik bir bağ kurmayı mümkün kılmaktadır. Yine Popper metodolojik bireycilik anlayışıyla neoklasik iktisadın temelleriyle uyuşmaktadır.

Kuhn betimselci bir metodolojik yaklaşıma sahiptir. Paradigmaların eş ölçülemezliği bilimsel ilerleme fikrinin aksine olmasına rağmen, bir normal bilim paradigmasının yerini bir başka paradigmanın almasıyla gerçekleşen bilimsel devrimler ilerleme olarak değerlendirilmektedir. Ona göre bilimsel devrimler önceki paradigmayla uzlaştırılmayacak yeni bir paradigmanın ortaya çıktığı birikimci olmayan gelişim evreleridir. Farklı kuramları kıyaslamakta nesnel ölçütlerin bulunmadığını, ampirik

gözlemin kuram yüklü olduğunu bilimsel bilginin onu üreten kişinin inanç ve tercihlerinden bağımsız olmadığını savunmaktadır. Gözlemlerin bir paradigmanın ürünü olmaları, yani kuram yüklü olmaları nedeniyle, Kuhn'un bilgi kuramı görelilikçidir. Kuhn'un görüşü bilimde özgür düşünceye yer vermemesi, normal bilimin dogmatik ve eleştirel olmayan yapısı bağlamında eleştirilmektedir. İktisatta 18. yüzyıldan beri maksimizasyon modeli çerçevesinde faydasını en çoklaştıran birey önermesi biçimindeki temel paradigmanın değişmemesi Kuhn'cu anlamda devrimsel bir değişimin olmadığını kanıtı olarak sunulmaktadır.

Lakatos'un bilimsel araştırma programları metodolojisi ise Popper'in tarih dışı saldırgan metodolojisiyle Kuhn'un relativist ve savunmacı metodolojisi arasında bir uzlaşma sağlama çabası olarak ifade edilebilir. Popper'in tarih dışı metodolojisi kural koyucu (normatif) iken, Kuhn'un yaklaşımı betimselci (pozitif) metodolojidir. Lakatos bilim tarihinin rasyonel bir yeniden inşasını yapmaya yönelirken, rasyonel bilimsellik ölçütleri temelini yanı sıra bu bilimsellik ölçütlerinin dışında kalan ve rasyonel olmayan sübjektif unsurları da dikkate alan normatif bir yöntem geliştirmeyi amaçlamıştır. Bir sert çekirdek ve koruyucu kuşaktan oluşan bilimsel araştırma programı, yeni olguları başarılı şekilde tahmin etmedeki yeteneği bağlamında değerlendirilmektedir. Sert çekirdek bağlı bulunulan gelenekçe kabul edilmiş ve program içinde çalışan bilim insanlarından hiç kimsenin metodolojik kararlarıyla reddedilemeyecek varsayımlar seti içermektedir. Hem sert çekirdek hem de hangi araştırma yöntemlerinin meşru olduğunu gösteren pozitif buluş tekniği Lakatos'un yaklaşımını konvansiyonalizme yaklaştırmaktadır. Ancak Lakatos gelişmiş yanlıslamacılıktan hareketle ilerici ve yozlaşan problem kaymaları ayrımıyla daha katı bilimsellik ölçütü getirmiştir. İlerici ve yozlaşan programları belirleyen de ampirik içeriktir. Blaug'a göre Lakatos'un bilimsel araştırma programları metodolojisi hem kural koyucu olarak güçlü hem de betimsel olarak yeterli bir metodolojik program sağlayarak, Popper'in çok katı normatif bilim felsefesi ile Kuhn'un çok yumuşak rölativizmi arasındaki ikilemi aşmıştır. Hands, iktisatçıların mevcut pratiklerini savunmakta Popperci yanlıslamacılıktan çok daha yumuşak olması nedeniyle Lakatosçu fikirlere başvurmalarının uygun olduğunu ileri sürmektedir. Latsis'e göre rasyonalite postülası neoklasik iktisadın sert çekirdeğini oluşturmaktadır.

Bütün bu epistemolojik tartışmaların gerisinde rasyonel insana (homo-economicus) dayalı bireyci yöntemleriyle, ekonomik birimlerin toplumsal ilişkilerden bağımsız olduğu bir atomistik ontoloji anlayışı söz konusudur.

Çalışmada yukarıda özetlenen tartışmalar çerçevesinde hem gerçeği gözlenebilir olgularla sınırlayan pozitivist bilim anlayışına, hem de gerçeğin dilsel ve söylemsel olduğunu iddia eden relativist (post-pozitivist) yaklaşımlara karşı çıkan eleştirel gerçekçilik yaklaşımının yöntembilimsel bir alternatif olduğu savunulmaktadır. Eleştirel gerçekçilik hem pozitivistin mutlak bir gerçeklik temeline dayalı anlayışını hem de post-pozitivistin görececiliğini eleştirerek; pozitivistler gibi toplumun da bilimsel incelemesinin mümkün olduğunu ve post-pozitivistler gibi insan unsurunun düşünsel yanının toplum yapılarının yeniden üretimi ve değişiminde önemli bir yeri olduğunu savunmaktadır. Eleştirel gerçekçilik pozitivistin ve post-pozitivist yaklaşımların ontoloji anlayışından farklı olarak, ontolojik gerçekçilik adı verilen bir ontoloji anlayışına sahiptir. Buna göre insan düşüncesinin dışında yapılanmış, derinliği ve katmanları olan bir gerçekliğin bulunduğu ve bilimin amacının bu gerçekliği ortaya çıkarmak olduğu savunulmaktadır. Bhaskar gerçekliğin geçişsiz ve geçişli boyutu biçimde yaptığı ayrım, hem hakkındaki görüşlerimizden bağımsız bir gerçekliğin varlığına, hem de araştırma ve açıklamanın doğasını etkileyen bir kültürel alanın varlığına işaret etmektedir. Bu anlamda bu yaklaşımın önemi metodoloji tartışmalarında neyin bilgi olduğu yönündeki epistemolojik temellerden çok, bilginin temelini ve konusunu oluşturan yapılar, mekanizmalar ve ilişkiler üzerinde durmakla ontolojik unsurlara vurgu yapmasıdır. D'Souza'ya göre bu epistemolojik devrim bilgi üretiminde metodolojik bir rönesansın habercisidir.

Bhaskar'ın yaklaşımında en önemli unsuru epistemik yanılgı (epistemic fallacy) oluşturmaktadır. Buna göre ampirist bir epistemoloji, Humecu nedensellik anlayışına dayanarak nedensel yasaları her zaman ampirik düzenliliklere ve ampirik düzenlilikleri de duyu deneylerine indirgemiş olmaktadır. Böylelikle ontolojiye ilişkin önermeler epistemolojiye ilişkin önermelere indirgenmektedir. Yani Bhaskar neyi bilebileceğimizi, bilinebilecek olanla karıştırdıkları yönünde emprisizmi eleştirmektedir.

Lawson'un da belirttiği üzere hakim iktisattaki temel sorun dedüktif-nomolojik modellere dayalı açıklamaların geçerli olmuş olmasıdır. Hâkim iktisat Humecu nedensellik anlayışına dayalı epistemolojik çerçevesiyle gizli bir kapalı sistem ontolojisi yaratarak gerçekliğin sadece belli bir yönünü ortaya çıkardığı atomistik/bireyci bir ontoloji anlayışına sahiptir. Yani hâkim iktisat olgusal düzenliliklere ulaşabilmek için kapalı sistemler yaratarak, homo economicus gibi içsel ve ceteris paribus gibi dışsal sınırlamalar getirerek gerçekliği büyük ölçüde ihmal etmektedir. Bu anlamda gerçekliğin farklı düzeylerinin ihmal edilerek sadece görgül düzeyde ele alındığı bir ontolojik indirgemecilikle neoklasik iktisat bilimsel olarak nesnel bir yapıya kavuşmaktadır. Genel denge teorisinin en önemli bileşeni metodolojik bireyciliktir. Ancak ekonomik olguların açıklamasını yapmakta bireyci bir temeli esas alan genel denge teorisi, tam da bireyci temele dayanması nedeniyle başarısızlığa uğramaktadır. Çünkü bireyci temel atomistik ontoloji anlayışıyla, gerçekliğin farklı katmanlarını tek bir düzeyde ele alarak sosyal yapının özelliklerini ortaya çıkarmayı yadsımaktadır. Böylelikle olguların toplumsal/ekonomik bütünlükler olarak içsel/zorunlu ilişkileri ile dışsal/olumsal ilişkileri göz ardı edilmiş olmaktadır. Bu nedenle genel denge teorisi birey davranışları temelinde ifade edilemeyecek bütünü açıklayamamaktadır. Bu anlamda Friedman'ın araçsalcı yaklaşımı neoklasik iktisadın söz konusu atomistik ontoloji anlayışına dayalı genel uygulamasının savunusuna hizmet etmektedir. Popper, Kuhn ve Lakatos'un yaklaşımlarının iktisatçılar tarafından niçin benimsenmiş oldukları da aynı çerçevede değerlendirilebilir. Popper, Kuhn ve Lakatos'un yaklaşımları neoklasik iktisat metodolojisiyle aynı atomistik ontolojiyi paylaşmaktadır. Yani tüm bu görüşler aynı ontolojik indirgemeciliğe sahiptir. Böylece Friedman'ın araçsalcılığında olduğu gibi bu yaklaşımlar da iktisatçıların kendi uygulamalarının haklı çıkarılmasına hizmet etmektedir. Hâlbuki toplum gibi açık sistemlerde eleştirel gerçekçiliğin vurguladığı üzere yapı ve mekanizmalar gibi ontolojik düzey dikkate alınarak daha gerçekçi bir bilim niteliği kazanılabilir. Bhaskar'ın geliştirdiği dönüşümsel toplumsal eylem modeline göre sosyal yapılar içsel dinamikleri temelinde yeniden üretilmekte ve insan pratikleriyle dönüştürülmektedir. Böyle bir yaklaşım iktisadın bir içsel dinamik süreç olarak ele alınmasına imkân verecektir. Bilimin amacı temelde Friedman'ın iddia ettiği üzere olayların tahminini yapmak değil, bu olaylara dayanak oluşturan ve yöneten mekanizmaların, eğilimlerin anlaşılması ve belirlenmesi olmalıdır. Ancak böyle bir

yaklaşımınla çeşitli sorunlara yönelik etkili çözümler ya da politikalar belirlemek mümkün olacaktır. Olayların tahmini sadece olaylar arasında sabit bağlantılar varsa söz konusudur. Sabit bağlantıların varlığından söz etmek ise ya şimdiden geleceğin kararlı olduğunu ya da dışsal değişkenlerin bizim tarafımızdan belirlenebileceğini ifade etmektedir. Böyle bir anlayış sosyal kontrol gücü elde etmek adına insanların tercih ve özgürlük olanaklarını sınırlandırmaktadır. Bu noktada eleştirel gerçekçilik yaklaşımı insan özgürlüğünün gerçek olanaklarını ortaya çıkarması bakımından önem taşımaktadır. Eleştirel gerçekçilikte politika ve stratejiler geleceği kontrol etmek için olayların gidişatını belirlemek üzerine inşa edilmez. Bunun yerine amaç, istenmeyen yapıların ihtiyaç duyulan ve insan fırsatları alanını daha fazla genişletmeye izin veren yapılarla değiştirilmesidir.

Çalışmadan çıkarılabilecek bir başka sonuç metodolojik bireyciliğin, bir başka deyişle hâkim iktisadın bilimsel kimlik kazanmasına hizmet eden bireyci yöntemin egemen iktisadın asıl ideolojik içeriğini oluşturduğudur. Ampirik düzenliliklerin elde edilmesi biçimindeki bir bilimcilik anlayışı görünen gerçekliğin değişmez, kalıcı ve doğal olduğu yönünde bir yanlış bilinç anlamında ideolojiye hizmet etmektedir. Bunun sonucu olarak da özgürce yaratma imkânımız olsaydı dahi biraz daha iyisini ya da biraz daha kötüsünü yaratabileceğimizden hareketle, onun tanıttığı gerçeklikten başka alternatifin olmadığına bizi inandırıp onu dönüştürme gücümüzü elimizden almaktadır.

Marx'ın ontolojisinde insan sosyal bir varlıktır ve yaşam etkinliği ya da tarihi doğayla kurduğu sosyal etkileşime dayanmaktadır. Marx'ın yöntemi kapitalizmin dinamiklerini belirleyen içsel ilişkiler ile bu ilişkilerin yüzeysel olgular olarak görünüşleri arasındaki diyalektik ilişkileri ortaya çıkarmaya dayalı olduğundan, toplumsal gerçeklik atomistik değil bütüncül, ilişkisel ve tarihsel olarak ele alınmaktadır. Böylelikle toplumsal görüngüler kendileri de tarihsel ürünler olan toplumsal ilişkilere bağlı olmaktadır. Toplumsal görüngülerin tarihselliğini göstermek ise aynı zamanda bunların değişebileceğini de göstermek demektir. Ancak kapitalizmin işleyişini niteleyen yabancılaşma ve onun ortaya çıkardığı fetişizm/şeyleşme süreci, insanın kendini gerçekleştirme anlamındaki emeğinin onu kontrol eden, sınırlandıran bir güç haline gelmesine ve insanlar arasındaki ilişkilerin de şeyler arasındaki ilişkilere

indirgenmesine yol açarak yanlış bir gerçekliği nitelemektedir. Hakim iktisadın ideolojik işlevi kendisini mübadele alanıyla kısıtlayarak üretim alanındaki güç ilişkilerini ihmal edip, yalnızca görünen gerçekliği asıl gerçeklik olarak sunmak ve bu gerçekliği doğallaştırarak kendisini yeniden üretmesine imkan tanıyacak birey tipini yaratmasıdır.

İktisat ideolojisinin eleştirisi de onun doğallaştırıp, olağanlaştırdığı kavramların kapitalizme özgü olduğunu, bu anlamda tarihsel ve toplumsal anlamlar içerdiğini ortaya koymak biçiminde yapılmalıdır. İktisat ideolojisi bu olağanlaşma sayesinde kendini sorgulanamaz bir gerçekliğin yansıması biçiminde üretmektedir. Ancak kapitalizmin tüm toplumsal ilişkilerin dışsal ilişkiler olarak kavramsallaştırdığı yanlış gerçekliğinin insanların zihninde yaratmış olduğu şeyleşme eğilimi, insanların dönüştürme güçlerinden vazgeçme ve tahakküm ilişkilerini kabullenme sonucunu doğurmaktadır. Bu kapsamda Bhaskar'ın toplumsal ontoloji anlayışı ve dönüşümsel toplumsal eylem modeli insanın özgürleşmesi ve söz konusu tahakküm ilişkilerinden kurtulması olanakları bakımından önemli bir alternatif olarak değerlendirilebilir. Bhaskar'ın toplumsal ontoloji anlayışına göre toplum ve bireyler ayrı düzeylerdir. Her ikisi de gerçektir, ancak karşılıklı bağımlılık ve etkileşim içindedirler. Yapı ve faillik probleminde yönelik bu yaklaşım toplumsal yapıların, toplumsal bireyler arasındaki ilişkiler olarak anlaşılmasına imkân tanır. Yapılar hem başka türlü mümkün olmayacak eylemlerin gerçekleşmesine olanak tanımları, hem de söz konusu eylemleri sınırlandırmaları bakımından nedensel olarak etkilidirler. Ayrıca dönüşümsel toplumsal eylem modeline göre toplumsal yapılar yalnızca toplumsal faillerin etkinlikleri sayesinde sürdürülebilir ya da yeniden üretilebilir, ancak bireysel ve kolektif faillik toplumsal yapıları değiştirebilir veya dönüştürebilir.

Son olarak üzerinde durulmasını önemli bulduğum bir başka konu Bhaskar'ın post- pozitivistlere yönelik olarak epistemik görececilik ile yargısal görececiliği karıştırmaları yönünde getirdiği eleştiridir. Bhaskar tüm bilgimizin tarihsel, toplumsal ve geçici bir nitelik taşıması nedeniyle herhangi bir rasyonel ölçütten söz edilemeyeceğini ifade eden epistemik görececiliğin doğru olduğunu ve kendi ontolojik gerçekçilik anlayışı ile toplumsal eylem modelinin epistemik görececilik gerektirdiğini

ifade etmektedir. Ancak bir inancın bir diğere tercih edilmesinde rasyonel bir temel olmaması nedeniyle tüm inançların eşit derecede geçerli olduğunu ileri süren yargısal görececiliğin yanlış olduğunu ve bu nedenle relativistlerin sosyal bilim bulgularının her türlü değer yaklaşımıyla uyumlu olduğu tezini reddetmektedir. Açıklayıcı sosyal bilim ile insanın özgürlüğü arasında zorunlu bir ilgi söz konusudur. Bhaskar' ın tezindeki temel kavram olan açıklayıcı eleştiri yoluyla bir kuram toplumsal ilişkiler yapısının öznelere yanlış inançlara sahip olmasına yol açtığını açıklıyorsa, bu yapıların dönüştürülmesinin daha iyi olacağı yönünde bir değer ortaya konulabilir. Yanlış bir bilinç gerçeklere ulaşmayı engeller, bu nedenle gerçeklerden değerlere geçiş yapılmasında sakınca yoktur. Bu nedenle açıklama ölçütü açısından yeterli olan ve kuramın gösterdiği değer yönünde dönüşüm imkânlarından söz edebilen kuram daha üstündür.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Armağan, İbrahim. **Yöntembilim.1: Bilimsel Yöntem**. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, 1983.

Ayer, Jules Alfred. **Dil, Doğruluk ve Mantık**. Vehbi Hacıkadıroğlu (çev.). 2. Basım. İstanbul: Metis Yayınları, 1984.

Backhouse, E. Roger. **A History of Modern Economic Analysis**. Oxford: Basil Blackwell, 1985.

Benton, Ted ve Ian Craib. **Sosyal Bilim Felsefesi**. Ümit Tatlıcan ve Berivan Binay (çev.). 1. Basım. İstanbul: Sentez Yayıncılık, Ekim 2008.

Bernstein, J. Richard. **Objektivizmin ve Rölativizmin Ötesi: Bilim, Hermenoytik ve Praxis**. 1. Basım. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009.

Bhaskar, Roy. **A Realist Theory of Science**. London: Routledge Publishing, 2008.

Bhaskar, Roy. **The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences**. Third Edition. London: Routledge Publishing, 1998.

Blaug, Mark. **İktisatta Yöntem**. Levent Konyar (çev.). 1. Basım. Ankara: Eflatun Yayınevi, Kasım 2009.

Blaug, Mark. **The Methodology of Economics: Or How Economists Explain**. Second Edition. Cambridge University Press, 1992.

Boland, A. Lawrence. **The Methodology of Economic Model Building: Methodology after Samuelson**. London: Routledge Publishing, 1989.

Boland, A. Lawrence. **The Foundations of Economic Method: A Popperian Perspective**. Second Edition. London: Routledge, 2003.

Buğra, Ayşe. **İktisatçılar ve İnsanlar: Bir Yöntem Çalışması**. 4. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Bulutay, Tuncer. **Bilimin Niteliği Üzerine Denemeler**. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986.

Caldwell, J. Bruce. **Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century**. Revised Edition. London: Routledge Publishing, 1994.

Chalmers, F. Alan. **Bilim Dedikleri: Bilimin Doğası, Statüsü ve Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme**. 1. Basım. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008.

Çakır, Necip. **Physics and Economics**. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No.114, Mart 1998.

Demir, Ömer. **Bilim Felsefesi**. 3. Basım. Ankara: Vadi Yayınları, 2007.

Demir, Ömer. **İktisat ve Yöntem**. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.

Dewey, John. **How We Think**. D.C. Heat & CO. Publishers, 1910.

Dow, C. Sheila. **The Methodology of Macroeconomic Thought: A Conceptual Analysis of Schools of Thought in Economics**. Cheltenham: Edward Elgar, 1996.

Eisner, W. Eliot. **Reimagining Schools: The Selected Works of Elliot W. Eisner**. New York: Routledge Publishing, 2005.

Ercan, Fuat. **Para ve Kapitalizm**. İstanbul: Ceylan Yayıncılık, 1997.

Eren, Ercan. **İktisatta Yöntem**. 3. Basım. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1994.

Feyerabend, Paul. **Özgür Bir Toplumda Bilim**. Ahmet Kardam (çev.). 2. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık, 1999.

Feyerabend, Paul. **Realism, Rationalism and Scientific Method: Philosophical Papers**. Volume I. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Feyerabend, Paul. **Yönteme Karşı**. Ertuğrul Başer (çev.). 1. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık, 1999.

Gintis, Herbert. **Game Theory Evolving**. New Jersey: Princeton University Press, 2000.

Gulbenkian Komisyonu, **Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması Üzerine Rapor**. Şirin Tekeli (çev.). 2. Basım. İstanbul: Metis Yayınları, Kasım 1998.

Hands, D. Wade. **Testing, Rationality & Progress: Essays on the Popperian Tradition in Economic Methodology**. Boston: Rowman & Littlefield Publishers, 1993.

Hausman, M. Daniel. "Introduction", **The Philosophy of Economics: An Anthology**. Daniel M. Hausman (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Hausman, M. Daniel. **The Inexact and Seperate Science of Economics**. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

- Hodgson, M. Geoffrey. **How Economics Forgat History: The Problem of Historical Specificity in Social Science**. New York: Routledge Publishers, 2001.
- Holcombe, G. Randall. **Economic Models and Methodology**. London: Greenwood Press, 1989.
- Hoover, D. Kevin. **The Methodology of Emprical Macroeconomics**. Cambridge University Press, 2001.
- İnsel, Ahmet. **İktisat İdeolojisinin Eleştirisi**. 2. Basım. İstanbul: Birikim Yayınları, 2000.
- James, Williams. **Pragmacılık**. Muzaffer Aşkın (çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Keat, Russel ve Urry, John. **Bilim Olarak Sosyal Teori**. Nilgün Çelebi (çev.). 2. Basım. Ankara: İmge Kitabevi, Kasım 2001.
- Kellert, H. Stephen. **In the Wake of Chaos: Unpredictable Order in Dynamical Systems**. Chicago: University of Chicago Press, 1993.
- Kuhn, S. Thomas. **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**. Nilüfer Kuyaş (çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık, 1982.
- Lawson, Tony. **Economics and Reality**. London: Routledge Publishing, 1997.
- Lodge, C. George. **The New American Ideology**. New York: Alfred A. Konpf, 1976.
- Machlup, Fritz. **Methodology of Economics and Other Social Sciences**. New York: Academic Press, 1978.
- Magee, Bryan. **Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı**. Mete Tunçay (çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Marx, Karl. **A Contribution to the Critique of Political Economy**. Maurice Dobb (ed.). New York: International Publishers, 1970.
- McCloskey, N. Donald. **The Rhetoric of Economics**. The University of Wisconsin Press, 1985.
- Mirowski, Philip. **More Heat than Light: Economics as Social Physics, Physics as Natures Economics**. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Nagel, Ernest. **The Structure of Science: Problems in the Logic of Scientific Explanation**. New York: Harcourt Brace&World, 1961.
- O'Driscoll, Jr. P. Gerald and Mario J. Rizzo,. **The Economics of Time and Ignorance**. New York: Routledge Press, 1996.

Özlem, Doğan. **Felsefe ve Doğa Bilimleri**. 4. Basım. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008.

Özlem, Doğan. **Felsefe Yazıları**. Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1993.

Özlem, Doğan. **Kavramlar ve Tarihleri-1-**. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2002.

Pheby, John. **Methodology and Economics: A Critical Introduction**. Great Britain: Macmillan Press, 1988.

Popper, R. Karl. **Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge**. New York: Basic Books Publishers, 1962.

Popper, R. Karl. **Daha İyi Bir Dünya Arayışı**. İlknur Aka (çev.). 2. Basım. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Popper, R. Karl. **Tarihselciliğin Sefaleti: Diyalektik Materyalizm Adı Verilen Nifak Teorisinin Eleştirisi**. Sabri Orman (çev.). İstanbul: Plato Film Yayınları, 2008.

Popper, R. Karl. **The Poverty Of Historicism**. Boston: Beacon Press, 1957.

Popper, R. Karl. **Unended Quest: An Intellectual Autobiography**. London: Routledge Publishers, 2005.

Popper, R. Karl. **Volume II: Open Society and Its Enemies: The High Tide of Prophecy Hegel, Marx and the Aftermath**. Fifth Edition. Princeton: Princeton University Press, 1966.

Redman, A. Deborah. **Economics and the Philosophy of Science**. Oxford: Oxford University Press, 1993.

Reichenbach, Hans. **Bilimsel Felsefenin Doğuşu**. Cemal Yıldırım (çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi, 1981.

Sayar, Güner Ahmed. **İktisat Metodolojisi ve Düşünce Tarihi Yazıları**. İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 2005.

Sayer, Andrew. **Method in Social Science: A Realist Approach**. Second Edition. London: Routledge Publishing, 1992.

Sayer, Andrew. **Realism and Social Science**. London: Sage Publications, 2000.

Simkin, G. F. Colin. **Popper's Views on Natural and Social Science**. Leiden: E. J. Brill, 1993.

Simon, A. Herbert. **Models of Bounded Rationality Behavioral Economics and Business Organization**. Cambridge: MIT Press, 1983.

Sunar, İlkay. **Düşün ve Toplum**. 1. Basım. Ankara: Doruk Yayınları, 1999.

Suppe, Frederick. **The Structure of Scientific Theories**. Second Edition. Illini Books Publishing, 1977.

Udehn, Lars. **Methodological Individualism: Background, History and Meaning**. Routledge Publishers, 2001.

Wallerstein, Immanuel. **Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl için Sosyal Bilim**. 2. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, Aralık 2003.

Weintraub, E. Roy. **General Equilibrium Analysis: Studies in Appraisal**. University of Michigan Press, 1993.

West, David. **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş: Rousseau, Kant ve Hegel'den Foucault ve Derrida'ya**. Ahmet Cevizci (çev.). 2. Basım. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, Ekim 2008.

Winch, Peter. **The Idea of Social Science and its Relation to Philosophy**. Second Edition. London: Routledge Publishers, 1990.

Wright, G. Henrik. **Explanation and Understanding**. London: Cornell University Press, 2004.

Yıldırım, Cemal. **Bilim Felsefesi**. 9. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.

Yılmaz, Feridun. **Rasyonalite: İktisat Özelinde Bir Tartışma**. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2009.

Makaleler

Ackerman, Frank. "Still Dead After All These Years: Interpreting the Failure of General Equilibrium Theory". **Journal of Economic Methodology**. Vol. 9, No. 2, 2002, ss. 119-139.

Agassi, Joseph. "Institutionalist Individualism". **The British Journal of Sociology**. Vol. 26, No. 2, June 1975, ss. 144-155.

Agassi, Joseph. "Methodological Individualism". **The British Journal of Sociology**. Vol. 11, No. 3, September 1960, ss. 244-270.

Alada, Dinç. "'Astronomi Tarihi'nden 'Millîyetlerin Zengiliği'ne A. Smith'de Yanılma Faktörü". **Toplum ve Bilim**. Sayı. 56-61, Bahar 1993, ss. 167-181.

Arrow, J. Kenneth "Methodological Individualism and Social Knowledge". **The American Economic Review**. Vol. 84, No.2, May 1994, ss. 1-9.

Arrow, J. Kenneth. "Methodological Individualism and Social Knowledge". **The American Economic Review**. Vol. 84, No. 2, May 1994, ss. 1-9.

Arslan, Emre ve Beycan Mura. "Bertel Ollman'ın Marksizm'e Katkısı: Diyalektiği Çalıştırmak". **Praksis**. Sayı. 3, 2001, ss. 102-129.

Backhouse, E. Roger. "The Lakatosian Legacy in Economic Methodology", **New Directions in Economic Methodology**. Roger Backhouse (ed.). London: Routledge Publishing, 1994, ss. 173-195.

Bağçe, Samet. "Duhem-Quine Problemi ve Poincare". **Felsefe Dünyası Dergisi**. Sayı.22, Güz 1996, ss. 61-80.

Bakker, J. I. Hans. "The Life World, Grief and Individual Uniqueness: 'Social Definition' in Dilthey, Windelband, Rickert, Webber, Simmel and Schutz". **Sociologische Gids**. Vol. 42, No. 3, May-June 1995, ss. 187-211.

Basilgan, Müslüm. "Alman Tarihçi Okulu'nun Joseph Alois Schumpeter Üzerine Etkisi". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. Cilt. 65, Sayı. 3, 2010, ss. 23-50.

Bear, V. T. Donald and Daniel Orr. "Logic and Expediency in Economic Theorizing". **The Journal of Political Economy**. Vol. 75, No. 2, April 1967, ss. 188-196.

Benton, Raymond. "A Hermeneutic Approach to Economics: If Economics is not Science and if it is not merely Mathematics, Then What Could It Be?", **Economics As**

Discourse: An Analysis of the Language of Economists. Warren J. Samuels (ed.). London: Kluwer Academic Publishers, 1990, ss. 65-99.

Bergson, Henry. “Hakikat ve Gerçeklik”, Şekip M. Tunç (çev.) içinde William James, **Pragmacılık.** Muzaffer Aşkın (çev.). 2. Basım. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986, ss. i-xiii.

Bhaskar, Roy. “Societies”, **Critical Realism: Essential Readings.** Margaret Archer and et. al. (ed.), London: Routledge Publishing, 1998, ss. 206-258.

Blaug, Mark. “Kuhn versus Lakatos or Paradigms versus Research Programmes in the History of Economics”, **Method and Appraisal in Economics.** Spiro J. Latsis (ed.). London: Cambridge University Press, 1976, ss. 149-180.

Blaug, Mark. “The Formalist Revolution of the 1950s”. **Journal of History of Economic Thought.** Vol. 25, No. 2, 2003, ss. 145-156.

Boland, A. Lawrence and William J. Frazer. “An Essay on the Foundations of Friedman’s Methodology”. **The American Economic Review.** Vol. 73, No. 1, Mar. 1983, ss. 129-144.

Boland, A. Lawrence. “A Critique of Friedman’s Critics”. **Journal of Economic Literature.** Vol. 17, No. 2, June 1979, ss. 503-522.

Boland, A. Lawrence. “On the State of Economic Methodology”. **Research in the History of Economic Thought and Methodology.** Vol. 2, 1984, ss. 173-177.

Boylan A. Thomas and Paschal F.O’gorman. “Critical Realism and Economics: A Causal Holist Critique”, **Critical Realism in Economics: Development and Debate.** Steve Fleetwood (ed.). London: Routledge Publishing, ss. 137-151.

Caldwell, J. Bruce. “Popper’i Netleştirmek”. **İktisatta Yöntem Tartışmaları.** Ömer Demir (drl.). Ankara: Vadi Yayınları, 1996, ss. 189-241.

Caldwell, J. Bruce. “The Methodology of Scientific Research Programmes in Economics: Criticisms and Conjectures”, **Economics Culture and Éducation: Essays in Honour of Mark Blaug.** G. K. Shaw (ed.). London: Edward Elgar, 1991, ss.95-107.

Carolan, S. Michael. “Realism without Reductionism: Toward an Ecologically Embedded Sociology”. **Human Ecology Review.** Vol. 12, No. 1, 2005, ss. 1-20.

Coast, W. Alfred. “Economics and Psychology: The Death and Resurrection of a Research Programme”, **Method and Appraisal in Economics.** Spiro J. Latsis (ed.). London: Cambridge University Press, 1976, ss. 43-64.

Çakır, Necip. “İktisatta Ortodoksinin Kökenleri Üzerine”. **İktisat Dergisi.** Sayı. 348, Nisan 1994, ss. 74-79.

Çeçen, Aydın. “Homo Sapiens’den Homo Economicus’a: Bilgi, İdeoloji ve Rasyonel Davranış”. **İktisat Dergisi**. Sayı. 453, Eylül 2004, ss. 11-24.

Çeçen, Aydın. “Rasyonel Eylem Aksiyomatik Bilgi ve Homoeconomicus”, **İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar Korkut Borotav’a Armağan**. Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan (drl.). 2. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, ss. 219-247.

Çelebi, Nilgün. “Metodolojik Sorunlara Bir Bakış”. **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi**. Cilt. XXXV, Sayı. 2, 1992, ss. 47-61.

Çelik, Nur Betül. “Marx’ın Ontolojisi ve Siyasal Öznellik Sorunu”. **Doğu Batı Dergisi**. Yıl. 14, s. 55, Ocak 2010-2011, ss. 11-33.

D’Souza, Radha. “Postcolonialism, Realism and Critical Realism”. **Journal of Critical Realism**. Vol. 9, No. 3, 2010, ss. 263-275.

Davis, B. John. “The Turn in Economics and the Turn in New Economic Methodology”. **Journal of Economic Methodology**. Vol. 14, No. 3, Sept. 2007, ss. 275-290.

Dean, Kathryn. “Realism, Marxism and Method”, **Realism, Philosophy and Science**. Kathryn Dean and et al. Palgrave Macmillan, July 2006, ss. 1-31.

Demir, Ömer. “Stratejik Bir Bilgi Alanı: İktisat Metodolojisi”, **İktisatta Yöntem Tartışmaları**. Ömer Demir (drl.). Ankara: Vadi Yayınları, 1996, ss. 13-36.

Dow, C. Sheila. “Mainstream Economic Methodology”. **Cambridge Journal of Economics**. Vol. 21, 1997, ss. 73-93.

Dow, Sheila. “Weintraub and Wiles: The Methodological Basis of Policy Conflict”. **Journal of Post Keynesian Economics**. Vol. 3, No. 3 Spring, 1981, ss. 325-339.

Drakopoulos, A. Stavros and Anastassios Karayiannis. “A Review of Kuhnian and Lakatosian ‘Explanations’ in Economics”. **History of Economic Ideas**. Vol. XIII, No. 2, January 2005, ss. 51-73.

Dulupçu, Ali Murat. “İktisattaki Paradigmik Dönüşüm: Kozmik İktisattan Kaotik ve Kuantum İktisadına Geçiş”. **İktisat Dergisi**. No. 389, Mayıs 1999, ss. 37-46.

Duman, Alper. “Ekonomi Biliminde Paradigma Değişikliği mi?”. **Toplum ve Bilim**. Sayı. 95, Kış 2002-2003, ss. 140-147.

Ercan Fuat ve Şemsa Özar, “Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye’de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel bir Bakış”. **Toplum ve Bilim**. Sayı. 86, Güz 2000, ss. 22-71.

Eren, Ercan. “İktisat Metodolojisi ‘Nereden Nereye; 1950-1999’”. **İktisat Dergisi**. Sayı 389, Mayıs 1999, ss. 6-17.

Erendil, Türkün Asuman. “Mit ve Gerçeklik olarak Denizli Üretim ve İşgücünün Değişen Yapısı: Eleştirel Kuram Açısından bir Değerlendirme”. **Toplum ve Bilim**. Sayı. 86, Güz 2000, ss. 91-117.

Erkan, Hüsni ve Canan Erkan. “Bilgi Ekonomisinde Teori ve Politika”. **3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler El Kitabı**. Eskişehir, Kasım 2004, ss. 351-364.

Erkan, Hüsni. “Ekonomi Biliminin Temel Paradigması: Denge ve Kaynakları”. **ODTÜ Gelişme Dergisi**. Sayı 7, (1/2), 1980, ss. 99-122.

Erkan, Hüsni. “Sosyal Bilim Esaslı Araştırma Projelerinin Temel-Mühendislik Bilimlerine göre Farklılıkları”, **Üniversitelerdeki Araştırma ve Uygulama Merkezlerinin İşlevselliği: Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Yeniden Yapılandırılmasının Gereklilikleri**. Rıfat Yıldız ve Hayriye Atik (drl.). Ankara: Detay Yayıncılık, 2007, ss. 7-25.

Fine, Ben. “Ekonominin Emperyalizmi Kuhncu Bir Devrim midir?”. **Praksis**. Vol. 3, 2001, ss. 154-184.

Fleetwood, Steve. “Situating Critical Realism in Economics”, **Critical Realism in Economics: Development and Debate**. Steve Fleetwood (ed.). London: Routledge Publishing, ss. 127-137.

Foley, K. Duncan “Problems vs. Conflicts: Economic Theory and Ideology”. **The American Economic Review**. Vol. 65, No. 2, Papers and Proceedings of the Eighty-seventh Annual Meeting of the American Economic Association, May 1975, ss. 231-236.

Foley, K. Duncan. “İktisatta Rasyonellik ve İdeoloji”. **İktisat Dergisi**. No. 453, Eylül 2004, ss. 75-80.

Friedman, Milton. “The Methodology of Positive Economics”. içinde **Essays in Positive Economics**. Milton Friedman. Chicago: Chicago University Press, 1953, ss. 3-47.

Gadamer, Hans-Georg. “Tarih Bilinci Sorunu”, **Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım**. Paul Rabinow ve William Sullivan (drl.). Taha Parla (çev.). 2. Basım. İstanbul: Deniz Yayınları, 2008, ss. 175-234.

Görün, Fikret. “M. Friedman ve İktisatta Varsayım Sorunu”. **ODTÜ Gelişme Dergisi**. Cilt. 9, Sayı. 3&4, 1982, ss. 427-443.

Güneş, Bilal. “Paradigma Kavramı Işığında Bilimsel Devrimlerin Yapısı ve Bilim Savaşları: Cephelerdeki Fizikçilerden Thomas S. Kuhn ve Alan D. Sokal”. **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**. Cilt. 1, Sayı. 1, Kış 2003, ss. 23-44.

Hacking, Ian. “Lakatos’s Philosophy of Science”, **Scientific Revolutions**. Ian Hacking (ed.). Oxford University Press, 1981, ss. 128-144.

Hands, D. Wade. "Popper and Lacatos in Economic Methodology", **Rationality, Institutions & Economic Methodology**. Uskali Mäki, Bo Gustafsson and Christian Knudsen (eds.). London: Routledge Publishers, 1993, ss. 61-76.

Hands, D. Wade. "Second Thoughts on Lakatos". **History of Political Economy**. Vol.17, No. 1, 1985, ss. 1-16.

Hands, D. Wade. "The Sociology of Scientific Knowledge: Some Thoughts on the Possibilities", **New Directions in Economic Methodology**. Roger E. Backhouse (ed.), New York: Routledge Publishing, 1994, ss. 75-109.

Hanson, R. Norwood. "Buluş Mantığı", içinde (Ek 8) **Bilim Felsefesi**. Cemal Yıldırım. 9. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, ss. 198-204.

Hausman, M. Daniel. "An Appraisal of Popperian Methodology", **The Popperian Legacy in Economics: Papers Presented at a Symposium in Amsterdam, December 1985**. Neil de Marchi (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 1988, ss. 65-87.

Hausman, M. Daniel. "Economic Methodology in a Nutshell". **The Journal of Economic Perspectives**. Vol. 3, No. 2, 1989, ss. 115-127.

Hausman, M. Daniel. "Kuhn, Lakatos and the Character of Economics", **New Directions in Economic Methodology**. Roger E. Backhouse (ed.). New York: Routledge Publishing, 1994, ss. 195-216.

Hayek, A. Friedrich. "Scientism and the Study of Society". **Economica**. New Series, Vol. 9, No. 35, Aug. 1942, ss. 267-291.

Heilbroner, Robert. "Economics as Universal Science". **Social Research**. Vol. 71, No.3, Fall 2004, ss. 615-632.

Hicks, R. John. "'Revolutions' in Economics", **Method and Appraisal in Economics**. Spiro Latsis (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 1980, ss. 207-218.

Himmelweit, Sue. "Temel Tahlil Birimi Olarak Birey". **İktisat Dergisi**. Sayı. 365, Mart 1997, ss. 87-94.

Hodgson, M. Geoffrey. "Meanings of Methodological Individualism". **Journal of Economic Methodology**. Vol. 14, No. 2, June 2007, ss. 211-226.

Hodgson, M. Geoffrey. "Some Claims Made for Critical Realism in Economics: Two Case Studies". **Journal of Economic Methodology**. Vol. 11, No. 1, March 2004, ss. 53-73.

Hodgson, M. Geoffrey. "The Approach of Institutional Economics". **Journal of Economic Literature**. Vol. 36, March 1998, ss. 166-192.

- Hutchison, W. Terence. "On the History and Philosophy of Science and Economics", **Method and Appraisal in Economics**. Spiro J. Latsis (ed.). Cambridge University Press, 1976, ss. 181-207.
- İnsel, Ahmet. "Topluma Karşı İktisadi İnsan (I)". **Birikim Dergisi**. Sayı. 10, Şubat 1990, ss. 21-31.
- Lakatos, Imre. "Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes", **Criticism and the Growth of Knowledge**. Imre Lakatos and Alan Musgrave (eds.). Cambridge University Press, 1970, ss. 91-197.
- Lakatos, Imre. "History of Science and Its Rational Reconstructions", **Scientific Revolutions**. Ian Hacking (ed.). Oxford: Oxford University Press, 1981, ss. 107-128.
- Latsis, J. Spiro "A Research Programme in Economics", **Method and Appraisal in Economics**. Spiro J. Latsis (ed.). London: Cambridge University Press, 1976, ss. 1-43.
- Lawson, Tony. "A Realist Perspective on Contemporary 'Economic Theory'". **Journal of Economic Issues**. Vol. 29, No. 1, Mar. 1995, ss. 1-32.
- Lawson, Tony. "Realism and Instrumentalism in the Development of Econometrics". **Oxford Economic Papers**. Vol. 41, 1989, ss. 236-258.
- Lukes, Steven. "Methodological Individualism Reconsidered". **British Journal of Sociology**. Vol. 19, No. 2, Jun. 1968, ss. 119-129.
- Machlup, Fritz. "Schumpeter's Economic Methodology". **The Review of Economics and Statistics**. Vol. 33, No. 2, May 1951, ss. 145-151.
- McLaughlin, Robert. "Invention and Induction Laudan, Simon and the Logic of Discovery". **Philosophy of Science**. Vol. 49, No. 2, June 1982, ss. 198-211.
- Mirowski, Philip. "Physics and Marginalist Revolution". **Cambridge Economic Journal**. Vol. 8, No. 4, Dec. 1984, ss. 361-379.
- Morçöl, Göktuğ. Book Review: "Fuzz and Chaos: Implications for Public Administration Theory and Research". **Journal of Public Administration Research and Theory: J-Part**. Vol. 6, No. 2, April 1996, ss. 315-325.
- Musgrave, Alan. "'Unreal Assumption' in Economic Theory: The F-Twist Untwisted". **Kyklos**. Vol. 34, No. 3, 1981, ss. 377-387.
- Nelson, A. Julie. "Feminism and Economics". **Journal of Economic Perspectives**. Vol.9, No. 2, Spring 1995, ss. 131-148.
- Nickles, Thomas. "Normal Science: From Logic to Case-Based and Model-Based Reasoning", **Thomas Kuhn**. Thomas Nickles (ed.). Cambridge University Press, 2003, ss. 142-178.

Northrop, Filmert C. Stuart. “Bilimsel Düşünmede İlk Adım”, içinde (Ek 9) **Bilim Felsefesi**. Cemal Yıldırım. 9. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, ss. 204-212.

Overman, E. Sam. “The New Science of Management: Chaos and Quantum Theory and Method”. **Journal of Public Administration Research and Theory: J-Part**. Vol. 6, No. 1, Jan. 1996, ss. 75-89.

Ozan, Deniz Ebru. “Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Bir Yaklaşımın Ana Hatları”. **Praksis**. Sayı. 3, Yaz 2001, ss. 10-25.

Önder, İzzettin. “İktisat ve Psikoloji İlişkisi Üzerine”. **İktisat Dergisi**. Sayı. 453, Eylül 2004, ss. 53-58.

Özel, Hüseyin. “İktisadi Analiz Tarihine Nasıl Yaklaşmak Gerekir?”. **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt. 19, Sayı. 2, 2001, ss. 19-38.

Özel, Hüseyin. “Liberalizmin ‘Ütopycı’ Toplum Tasarımı”. **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt. 26, No. 1, Mayıs 2002, ss. 101-123.

Özel, Hüseyin. “Methodological Individualism in Carl Menger: An Evaluation”. **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt. 16, Sayı. 1-2, 1998, ss. 47-69.

Özel, Hüseyin. “The Explanatory Role of General Equilibrium Theory: An Outline Onto A Critique of Neoclassical Economics”. **H. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. Cilt. 18, Sayı. 1, 2000, ss. 257-285.

Özlem, Doğan. “Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler”, **Sempozyum Bildirileri: Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru**. Tanıl Bora, Semih Sökmen, Kaya Şahin (drl.). Birinci Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, ss. 53-66.

Patomaki, Heikki and Colin Wight. “After Postpositivism? The Promises of Critical Realism”. **International Studies Quarterly**. Vol. 44, No. 2, Jun. 2000, ss. 213-237.

Popper, R. Karl. “Toplum Bilimlerinde Öndeyi ve Kehanet”, Şahin Alpay (çev.) içinde Bryan Magee, **Karl Popper’in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı**. Mete Tunçay (çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, ss. 135-149.

Reichenbach, Hans. “Doğrulama Mantığı: İndüksiyon”, içinde (Ek 6) **Bilim Felsefesi**. Cemal Yıldırım. 9. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, ss. 190-193.

Rieskamp, Jörg, Jerome R. Busemeyer, and Barbara A. Mellers. “Extending the Bounds of Rationality: Evidence and Theories of Preferential Choice”. **Journal of Economic Literature**. Vol. 44, Issue 3, 2006, ss. 631-661.

Rotwein, Eugene. “On the Methodology of Positive Economics”. **The Quarterly Journal of Economics**. Vol. 73, No. 4, November 1959, ss. 554-575.

Samuels, J. Warren. "Introduction", **Economics As Discourse: An Analysis of the Language of Economists**. Warren J. Samuels (ed.). London: Kluwer Academic Publishers, 1990, ss. 1-15

Samuels, J. Warren. "The Case for Methodological Pluralism", **Pluralism in Economics: A New Perspectives in History and Methodology**. Andrea Salanti and Ernesto Screpanti (ed.). Brookfield: Edward Elgar Publishing Company, 1997, ss. 67-80.

Sankey, Howard. "Methodological Pluralism, Normative Naturalism and the Realist Aim of Science", **After Popper, Kuhn and Feyerabend: Recent Issues in Theories of Scientific Method**. Robert Nola ve Howard Sankey (eds.). Kluwer Academic Publishers, 2000, ss. 211-231.

Sarfati, Metin. "Ekonomi Politigin İnsanının 'Kim'liğine Dair Bir Deneme". **İktisat Felsefesi Dergisi**. Sayı: 1, Bahar 2010, ss. 67-113.

Sarfati, Metin. "Rasyonalite ve Neoklasik Kuram". **Ekonomik Yaklaşım**. Sayı. 57, 2005, Ankara, ss. 103-130.

Sarfati, Metin. "Rasyonalite-Homo Economicus ve Klasikler". **İktisat Dergisi**. Sayı.453, Eylül 2004, ss. 24-31.

Sen, Amartya. "Internal Consistency of Choice". **Econometrica**. Vol. 61, Issue 3, ss. 495-521.

Sugden, Robert. "Rational Choice: A Survey of Contributions from Economics and Philisophy". **The Economic Journal**, Vol. 101, July 1991, ss. 751-785.

Timur, Taner. "Toplum Bilimleri Tarihi Maddecilik ve Praksis". **Mülkiye Dergisi**. Cilt.XXVIII, Sayı. 244, ss. 13-26.

Tony, Lawson. "A Realist Theory For Economics", **New Directions in Economic Methodology**. Roger Backhouse (ed.). London: Routledge Publishing, 1994, ss. 257-286.

Topakkaya, Arslan. "Tarihsel Materyalizm Bağlamında Marx'ı Yeniden Okumak". **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**. Vol. 1, No. 3, 2008, ss. 378-395.

Topdemir, Gazi Hüseyin. "Bilim, Bilim Tarihi ve Felsefe İlişkisi Üzerine". **Düşünen Siyaset I**. Sayı. 16, ss. 53-66.

Udehn, Lars. "The Changing Face of Methodological Individualism". **Annual Review of Sociology**. Vol. 28, 2002, ss. 479-507.

Warnke, Georgia. "Translator's Introduction", içinde Karl-Otto Apel, **Understanding and Explanation: A Transcendental-Pragmatic Perspective**. Georgia Warnke (çev.). MIT Press, 1984, ss. vii-xx.

Watkins, W. N. John. "Historical Explanation in the Social Sciences". **The British Journal for the Philosophy of Science**. Vol. 8, No. 30, Aug. 1957, ss. 104-117.

Watkins, W. N. John. "Methodological Individualism: A Reply". **Philosophy of Science**. Vol. 22, No. 1, Jan. 1955, ss. 58-62.

Weisskopf, A. Walter. "The Method Is the Ideology: From a Newtonian to a Heisenbergian Paradigm in Economics". **Journal of Economic Issues**. Vol. XIII, No. 4, December 1979, ss. 869-884.

Wible, R. James. "The Instrumentalisms of Dewey and Friedman". **Journal of Economic Issues**. Vol. 18, No. 4, December 1984, ss. 1049-1070.

Wilson, C. Matthew. "The Veblenian Critique and Critical Realism: A Comparison of Critical Theories of Mainstream Economics". **Journal of Economic Issues**. Vol. 39, No. 2, Jun. 2005, ss. 519-525.

Wong, Stanley. "The 'F-Twist' and the Methodology of Paul Samuelson". **The American Economic Review**. Vol. 63, No. 3, June 1973, ss. 312-325.

Yalvaç, Faruk. "Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post-Pozitivizm Sonrası Aşama". **Uluslararası İlişkiler**. Cilt. 6, Sayı. 24, Kış 2010, ss. 3-32.

Yay, Turan. "Avusturya İktisat Okulu'nun Tarihsel Gelişimi ve Metodolojisi". **Piyasa**. Sayı. 11, 2004, ss. 1-29.

Zafirovski, Milan. "Classical and Neoclassical Conceptions Rationality-Findings of an Explanatory Survey". **The Journal of Socio-Economics**. Vol. 37, Issue 2, 2008, ss. 789-820.

Elektronik Kaynaklar

Akat, Savaş Asaf. “İktisatta Yöntem Sorunları”. (Mayıs 2004), <http://akat.bilgi.edu.tr/pdf/idriskucukomer-2.pdf>, (19 Temmuz 2010), ss. 8-18.

Arnsperber, Christian and Yanis Varoufakis. “What is Neoclassical Economics? The Three Axioms Responsible for its Theoretical Oeuvre, Practical Irrelevance and thus Discursive Power”, *Journal of Post-Autistic Review*. 2006, Vol. 38. <http://www.paecon.net/PAEReview/issue38/ArnspergerVaroufakis38.htm> (19 Eylül 2009).

Eren, Ercan. “Yeni İktisatta Ortak Noktalar”. (t.y) <http://www.ikt.yildiz.edu.tr/RePEc/yil/makaleler/eren0013.pdf> (19 Eylül 2009).

Fleetwood, Steve. “Why Neoclassical Economics Explains Nothing at All” **Post-Autistic Economics Review** No. 17, Dec. 2002, article 2, <http://www.paecon.net/PAEReview/issue17/Fleetwood17.htm>, (12 Kasım 2010).

Lakatos, Imre. “Science and Psuedoscience”. (t.y.), <http://crl.ucsd.edu/~ahorowit/lakatos.pdf> (12 Temmuz 2010).

Mäki, Uskali. “Realistic Realism About Unrealistic Models”, (t.y.), <http://www.helsinki.fi/tint/maki/materials/MyPhilosophyAlabama8b.pdf>, (13 Nisan 2010), ss. 1-39.

Özlem, Doğan. “Bilgi ve Bilimde Olguculuk-Tarihselcilik Tartışması Üzerine:1-6”. (t.y) http://dusundurensozler.blogspot.com/2008/11/bilgi-ve-bilimde-olguculuk-tarihselclik_25.html (22 Eylül 2009)

Recep, Kök. “Bilimsel Etik ve Bilim İnsanı Üzerine Metodolojik Bir Yaklaşım”. (t.y) <http://www.deu.edu.tr/userweb/recep.kok/dosyalar/bilimseletik.pdf> (29 Eylül 2009)

Thordarson, Sveinbjorn. “On Methodologic Individualism”. 2006, http://www.sveinbjorn.org/on_methodological_individualism (17 Eylül 2009).

Topdemir, Gazi Hüseyin. “Kuhn ve Bilimsel Devrimlerin Yapısı Üzerine bir Değerlendirme”. <http://www.felsefedersligi.com/FileUpload/op30412/File/kuhn-bilimseldevrimler-degerlendirme.pdf> (15 Aralık 2009), ss. 1-15.

Kongreler

Özel, Hüseyin, “İktisat, İdeoloji ve İktidar”, **Bilim ve İktidar Kongresi**, Karaburun, 8-10 Eylül 2006.

Yay, Turan, “Bilim Felsefesi, Karl Popper, Eleştiri ve İktisat”, **Bilim ve Eleştiri Kongresi 1**, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilim ve Eleştiri Dergisi, 8-9 Mayıs 2008.